

01

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSN 1451-4281

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXIV) XI, vol=31
Бр. 1 / 2012.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281

Број 1 / 2012 Год. (XXIV) XI vol. 31 стр. 1-400

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

в.д. др Момчило Суботић, виши научни сарадник

Секретари редакције:

др Сања Шуљагић
др Владан Станковић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Чланови редакције:

др Момчило Суботић, проф. др Зоран Милошевић, др Дубравка Стајић,
проф. др Јован Базић, проф. др Миле Ракић, др Драган Марковић,
проф. др Димитриј Константинович Безњук (Белорусија),
др Петар Ковачић Першин (Љубљана, Словенија),
проф. др Пол Шауп (Вирџинија, САД)

Слог:

ESELOGE d.o.o.

Штампа:

ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ПОЛИТИЧКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ

<i>Ђорђе Стојановић</i> САВРЕМЕНО СХВАТАЊЕ ЈАВНЕ БИРОКРАТИЈЕ	1
<i>Марко Пејковић</i> ЕФЕКТИ ПОЛУПРЕДСЕДНИЧКОГ СИСТЕМА	31
<i>Миша Стојадиновић</i> ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ, ПОЛИТИЧКИ ИДЕНТИТЕТ И УПРАВЉАЊЕ ДРЖАВОМ	51
<i>Тијана Перић</i> ПОЛИТИКА И СУДСТВО	67

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И САВРЕМЕНО ДРУШТВО

<i>Ђуро Бодрожвић</i> НАЦИЈА НА ЗАПАДУ - ПОРЕКЛО И СУШТИНА ЗАПАДНОЕВРОПСКОГ НАЦИОНАЛИЗМА	81
<i>Катарина Милошевић</i> ПОЛИТИЧКА ПАРТИЦИПАЦИЈА ГРАЂАНА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ КАО ФАКТОРИ СТАБИЛНОСТИ ДРУШТВА И ЛОКАЛНИХ САМОУПРАВА	97
<i>Гордана Живковић</i> КРИЗА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА	121

СРБИЈА - КАПАЦИТЕТИ И ПРИОРИТЕТИ

<i>Момчило Суботић</i> СРБИЈА ИЗМЕЂУ ЈУГОСЛОВЕНСТВА И ЕВРОАТЛАНТИЗМА	137
<i>Сања Шуљагић</i> ПОТРЕБА ЗА РЕДЕФИНИСАЊЕМ СТАВОВА О ИСТОРИЈСКИМ ПРОЦЕСИМА У СРБИЈИ	163
<i>Младен Лишанин</i> СПОЉНОПОЛИТИЧКИ ПРИОРИТЕТИ СРБИЈЕ	201

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

<i>Александра Мирковић</i> КРАТКИ ОСВРТ НА ИСТОРИЈАТ МОДЕРНОГ РАЗВОЈА ИДЕЈЕ И ПРАКСЕ ГРАЂАНСКЕ НЕПОСЛУШНОСТИ	215
<i>Радослав Гађиновић</i> УНУТРАШЊИ НЕОРУЖАНИ ОБЛИЦИ УГРОЖАВАЊА КАПАЦИТЕТА БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ	229

КАПАЦИТЕТИ И СТАНДАРДИ ЕУ

<i>Дејана М. Вукчевић</i> ИНСТИТУЦИОНАЛНИ КАПАЦИТЕТИ ЕУ: ПИТАЊЕ ПАРЛАМЕНТАРНЕ КОНТРОЛЕ ЗАЈЕДНИЧКЕ БЕЗБЕДНОСНЕ И ОДБРАМБЕНЕ ПОЛИТИКЕ	255
<i>Владан Станковић</i> КОНФЕСИОНАЛНИ АСПЕКТ РАЗВОЈНИХ ПОКАЗАТЕЉА ЕУ	277
<i>Мања Бурић</i> ОДНОС ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ПРЕМА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ	297
<i>Ана Јовашевић</i> ЗАШТИТА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА – МЕЂУНАРОДНИ И ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ И ПРАВО СРБИЈЕ	343

ЛОКАЛНА САМОУПРАВА

<i>Петар Матић</i> НОВИ ТЕОРИЈСКИ ПРАВЦИ У ПРОУЧАВАЊУ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ	367
<i>Драган Ж. Марковић</i> ЗАДРУЖНА ДЕМОКРАТИЈА У ФУНКЦИЈИ МОДЕЛА ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ИНСТИТУЦИЈА	383

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

<i>Вафа Хусеин Гизи Мехтијева</i> СТИМУЛИСАЊЕ КУЛТУРОЛОШКОГ МИШЉЕЊА У ПРОЦЕСУ ИНТЕГРАЦИЈЕ УМЕТНИЧКИХ ПРЕДМЕТА	401
<i>Дубравка Стајић</i> ЗАПИСИ ИЗ ИНДИЈЕ (1997-2002)	417

CONTENTS

This issue's topic: POLITICAL INSTITUTIONS

<i>Djordje Stojanovic</i>	CONTEMPORARY UNDERSTANDING OF PUBLIC BUREAUCRACY	1
<i>Marko PejkoVIC</i>	THE EFFECTS OF SEMI-PRESIDENTIALISM	31
<i>Misa Stojadinovic</i>	POLITICAL PARTIES, POLITICAL IDENTITY AND STATE GOVERNING	51
<i>Tijana Peric</i>	POLITICS AND THE JUDICIARY	67

NATIONAL IDENTITY AND CONTEMPORARY SOCIETY

<i>Djuro Bodrozic</i>	NATION IN THE WEST - THE ORIGIN AND ESSENCE OF WESTERN EUROPEAN NATIONALISM	81
<i>Katarina Milosevic</i>	POLITICAL PARTICIPATION OF CITIZENS AND NATIONAL IDENTITY AS FACTORS OF SOCIETY STABILITY AND LOCAL SELF-GOVERNMENTS	97
<i>Gordana Zivkovic</i>	SERBIAN NATIONAL IDENTITY CRISIS	121

SERBIA - CAPACITY AND PRIORITIES

<i>Momcilo Subotic</i>	SERBIA BETWEEN YUGOSLAVISM AND EURO-ATLANTICISM	137
<i>Sanja Suljagic</i>	A NEED FOR REDEFINITION OF THE ATTITUDES ON HISTORICAL PROCESSES IN SERBIA	163
<i>Mladen Lisanin</i>	FOREIGN POLICY PRIORITIES OF SERBIA	201

ESSAYS AND STUDIES

<i>Aleksandra Mirovic</i>	A BRIEF REVIEW OF THE HISTORY OF MODERN DEVELOPING THE IDEA AND PRACTICE OF CIVIL DISOBEDIENCE	215
---------------------------	--	-----

<i>Radoslav Gacinovic</i>	INTERNAL UNARMED FORMS OF THREAT TO STATE SECURITY CAPACITY	229
FACILITIES AND STANDARDS EU		
<i>Dejana M. Vukcevic</i>	LES CAPACITÉS INSTITUTIONNELLES DE L'UE: LE CONTRÔLE PARLEMENTAIRE DE LA POLITIQUE COMMUNE DE SÉCURITÉ ET DE DÉFENSE	255
<i>Vladan Stankovic</i>	INFLUENCE FACTORS OF CONFSSIONAL INDICATORS FROM THE POLICY OF ECONOMIC DEVELOPMENT MEMBER AND CANDIDATE FOR THE EUROPEAN UNION	277
<i>Manja Djuric</i>	EUROPEAN UNION'S RELATIONS TOWARDS THE WESTERN BALKANS	297
<i>Ana Jovasevic</i>	PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE – INTERNATIONAL AND EUROPEAN STANDARDS LAW OF SERBIA.....	343
LOCAL GOVERNMENT		
<i>Petar Matic</i>	NEW THEORETICAL APPROACHES IN STUDY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT	367
<i>Dragan Z. Markovic</i>	COOPERATIVE DEMOCRACY AS MODEL OF DEMOCRATIZATION OF POLITICAL INSTITUTIONS	383
SCHOLARLY DEBATE, REVIEWS AND PRESENTATIONS		
<i>Вафа Гусейн гызы Мехтиева</i>	СТИМУЛИРОВАНИЕ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ПРИ ИНТЕГРАЦИИ ПРЕДМЕТОВ ИСКУССТВА	401
<i>Dubravka Stajic</i>	NOTES FROM INDIA (1997-2002)	417

Уводник

У складу са пројектом нашег истраживања и дефинисаним планом тема, први број Политичке ревије за 2012. годину започињемо радовима који се баве политичким институцијама. Реч је о четири запажена чланка која разматрају шири спектар питања из домена политичког система, политичких институција и политичких актера. Ови радови представљају иманентно политиколошки допринос у сагледавању актуелних теоријских и примењених знања, почев од савремених спознаја и концепата јавне бирократије (Ђ. Стојановић), карактеристика и ефеката полупредседничког система (М. Пејковић), улоге политичких партија у савременој демократији, националном и државном питању (М. Стојадиновић), до савременог односа политике и судства, који у политичкој и уставно-правној теорији представљају две - одвојене гране власти (Т. Перић).

Други део обрађује питање националног идентитета у савременом друштву. Ово питање постаје све актуелније у ери глобализације, процесу који поспешује техничко-технолошки развој у свету и који доприноси економском, културном, политичком повезивању народа и држава. Али, глобализација прети да прерасте у глобализам - нови идеолошки и политички тоталитаризам, који се на међународном и међудржавном плану приказује као империјализам и неоколонијализам. У том смислу значајни су радови из ове рубрике. Они се баве истраживањем тема као што су: западноевропско поимање нације и национализма (Ђ. Бодрожич), национални идентитет као фактор стабилности друштва (К. Милошевић), и проблематизовање српског идентитета у савременом периоду (Г. Живковић).

У делу о Србији и њеним капацитетима и приоритетима налазе се радови који констатују да се Србија, као државно – политички резидуум након југословенског „разбираспада“, још није опоравила од овог геополитичког „земљотреса“ (М. Суботић), да је неопходно извршити рedefинисање постојећих ставова о историјским процесима у Србији (С. Шуљагић), а имамо и рад у којем су наведени спољнополитички приоритети савремене српске државе (М. Лишанин).

Огледе и студије у овој свесци чини рад који се бави развојем идеје и праксе грађанске непослушности (А. Мировић), и чланак који обрађује унутрашње неоружане облике угрожавања капацитета безбедности државе (Р. Гађиновић).

Тему о Европској унији чине радови наших сарадника који се баве њеним институционалним капацитетима у области безбедносне и одбрамбене политике (Д. Вукчевић), као и професионалним аспектима развоја европског ентитета (В. Станковић). У овом делу можете прочитати актуелни чланак који се бави односом ЕУ према државама тзв. западног Балкана (М. Ђурић), а ту је и прилог који континуирано проучава питање заштите културног наслеђа (А. Јовашевић).

У рубрици о локалној самоуправи можете да прочитате два рада : о теоријским правцима у проучавању локалне самоуправе (П. Матић), и чланак који разматра актуелно питање о задружној демократији и њеном доприносу демократизацији политичких институција (Д. Марковић).

У овом броју имамо два осврта и приказа. И овом приликом позивамо наше цењене сараднике, посебно младе истраживаче, да шаљу своје радове за рубрику научна критика, полемика, осврти и прикази. Истовремено обавештавамо истраживаче да текстове за наредни број часописа Политичка ревија 2/2012. треба да пошаљете до 25. априла 2012. године.

в. д. Главног и одговорног уредника
др Момчило Суботић

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 179009

Саопштење Редакције

С обзиром да је у Редакцију нашег часописа стигло писмо професора др Бошка Мијатовића у којем нас обавештава, да је др Игор Јанев преузео његов рад „Социјална политика на локалном нивоу у Европској унији“, који је објављен у часопису Економска мисао, бр. 1-2/2006, и објавио га у Политичкој ревији, бр. 2/2009, под насловом „Социјална држава и политика на локалном нивоу у ЕУ“, Редакција жали и ограђује се од овог неприхватљивог чина, извињава се колеги Мијатовићу и обавезује да ће код Народне библиотеке Србије тражити да се из електронске форме обрише поменути текст, како би се избегла могућност његовог даљег коришћења (цитирања). Истовремено, Вас обавештавамо да ће издавач часописа убудуће већу пажњу посветити провери свих приспелих радова за објављивање преко једног од програма за проверу плагијата.

Тема броја:
ПОЛИТИЧКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ

1

Ђорђе Стојановић

САВРЕМЕНО СХВАТАЊЕ ЈАВНЕ БИРОКРАТИЈЕ

31

Марко Пејковић

ЕФЕКТИ ПОЛУПРЕДСЕДНИЧКОГ СИСТЕМА

51

Миша Стојадиновић

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ, ПОЛИТИЧКИ ИДЕНТИТЕТ
И УПРАВЉАЊЕ ДРЖАВОМ

67

Тијана Перић

ПОЛИТИКА И СУДСТВО

УДК:
35.07

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=31
Бр. 1 / 2012.
стр. 1-29.

Ђорђе Стојановић*
Институт за политичке студије, Београд

САВРЕМЕНО СХВАТАЊЕ ЈАВНЕ БИРОКРАТИЈЕ**

Сажетак

Овај рад се бави мета-анализом феномена јавне бирократије као релевантног фактора у процесу доношења одлука повезаних са формулисањем појединачних политика, те са потенцијалом за кориговање савременог демократског дефицита. У складу са тим, први део рада ће се бавити различитим смеровима у савременој концептуализацији јавне бирократије, док ће други део рада бити посвећен проблему бирократске владавине и односу бирократије и демократије. Рад се закључује наглашавањем ванредног значаја јавне бирократије за легитимитет савремених демократских система.

Кључне речи: бирократија, јавна бирократија, јавна администрација, капацитет, административни капацитет, политичке институције, политички систем, демократија.

Бирократија представља један од најстаријих људских феномена, институцију уопште узетог (организационог) управљања и јавне администрације, која је преживела читав низ, како еволутивних тако и револуционарних, политичких и друштвених промена, са историјским репутацијом базираном на резистенцији и инструменталности, те широко скалираном од пејоративних до

* Научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

афирмативних квалификатива. Са једне стране, негативна перцепција бирократије се изражава преко њене потенцијалне повезаности са девијантним, аномаличним процесима (синдромом „дрвене траке“,¹⁾ корупцијом итд.) и са могућношћу да постане репресивно средство доминације, контроле, манипулације и класне владавине у рукама владајуће елите. Са друге стране, бирократија је неретко глорификована преко романтичне визија непристрасног, свемогућег и свезнајућег (могло би се рећи и „неентропичног“) управљачког механизма (неке врсте социјално-вредносне „апсолутне нуле“), који је у потпуности посвећен реализацији јавно формулисане добробити. Она може да се третира и као „левијатанска конструкција“, као интегрисана, монолитна институција неспутана политичким проверама са незаситим апетитом за влашћу, и као лабав скуп агенција без идеја, координације и елементарног „здравог разума“. Без обзира на ту „амбивалентну“ позицију, данас је постало депласирано потенцирати, сада несумњиво, (можда и „неприкосновену“) важност (јавне) бирократије, то јест јавне администрације, као (можда примарног) фактора у процесу савременог креирања одлука, те са можда виталним потенцијалом за кориговање савременог демократског дефицита. У складу са тим, први део рада ће се бавити различитим смеровима у савременој концептуализацији јавне бирократије, док ће други део рада бити посвећен проблему бирократске владавине и односу бирократије и демократије.

ФЕНОМЕН БИРОКРАТИЈЕ

Историјски посматрано, настанак бирократије је исходишно повезан са способношћу за бележење, чување, дељење и репродукцију информација. Већина напредних људских култура (на пример: Персија, Египат, Кина, Индија, стари Рим или Византија) је промовисала одређени вид системски функционалне администрације, рутине и пракси по питању правних ствари, образовања, религије и политичког устројства, па се присуство бирократских процедура и аналогне организације може регистровати и у пре-модерним, а у рудиментарној форми, чак и у племенским друштвима. Тако је, на пример, већ у Персијском царству постојала огромна

1) Скуп или низ бирократских или чиновничких рутине или процедура обележених претераним, закомпликованим формализмом у „буквалном“ поштовању прописа, што за последицу има неефикасност, кашњење и пасивност, то јест ометање или спречавање неке активности или доношења одлуке.

бирократска и административна „машинерија“ као засебно конституисана гилда, која је покривала вишенационалне и вишекултурне територије са изузетним степеном различитости и сложености, а да при том, не нарушавајући, за то време, висок степен толеранције и уважавајући принципе централизације и децентрализације (чак и самоуправе), није губила на високом степену успешности или дејствености.²⁾ Курт Витфогел (Karl Wittfogel) тврди како је у преиндустријским „хидрауличним“ цивилизацијама (ово се посебно односи на оријенталне деспотије), бирократија, која је доминирала над већинском сељачком популацијом, створила (агро)деспотске режиме- „бирократске империје“, али такво социјално устројство не подиже на ниво бирократског друштва.³⁾

У Европи, најранија форма секуларне системске бирократије, као нарастајуће нове моћи стављене ван контекста еклезије (прецизније- цркве као институције) и папског суда, се може датирати у једанаести и дванаести век.⁴⁾ Међутим, та рана феудална европска бирократија је бројчано била јако мала, па се гро сукоба између феудалаца, за разлику од оријенталне поставке, одвијао на бојном пољу уместо *in camera*.⁵⁾ Са Европом је повезана и етимологија речи бирократија. Наиме, она потиче од француске речи *bureau* (биро), са значењем радног стола, то јест тканине која је служила за покривање столова (*la buro*),⁶⁾ и указује на радно место, канцеларију, простор где чиновници обављају свој посао. Заједно са старогрчким суфиксом *κρατέω* (кратео), са значењем имати моћ, твори реч бирократија, која је у ширу употребу ушла мало пре Француске (буржоаске) револуције из 1789. године и брзо се пренела и у друге европске државе. Неологизам је први употребио француски физикократа Венсан д'Гурне (Vincent de Gournay), коме се, такође, приписује и фраза *laissez-faire, laissez-passer*, дијагнозирајући бироманију и бирократију као „опасну болест“ која је напала дух закона у Француској.⁷⁾ Било како било, бирократија и модерност су нерас-

2) Farazmand, A. „Bureaucracy and the Administrative System of Ancient World-State Persian Empire: Implications for Modern Administration”, у Farazmand, A. (ур.) *Bureaucracy and Administration*. CRC Press, London, 2009, стр. 45-49.

3) Види Wittfogel, K. A. *Oriental Despotism: Comparative Study of Total Power*. Yale University Press, New Haven, [1957] 1963, стр. 52, 67-78, 167-169, 331-369.

4) Bloch, M. *Feudal Society, Vol. II: Social Classes and Political Organization*, Routledge & Kegan Paul, London, 2005 [1962], стр. 146.

5) Wittfogel, K. A. *Oriental Despotism: Comparative Study of Total Power*; op. cit., стр. 77.

6) Kamenka, E. *Bureaucrac*, Blackwell Publishers, Oxford, 1989, стр. 94-95.

7) Albrow, M. *Bureaucracy*, Macmillan, London, 1970, стр 16.

кидиво повезане, бирократија је организациони облик модерности и блиско је повезана са преовлађујућим културним оријентацијама модерног човека, друштвеном мобилношћи која коинцидира са постепеним распадом пре-модерне стратификације и буржујским идеалом индивидуалне слободе и једнакости.⁸⁾

Модерна поставка бирократије, она која се пре свега фундира на њеној аутономији, по Данијелу Карпентеру (Daniel P. Carpenter), подразумева властиту матрицу понашања изузету од провере изабраних власти, организованих интереса и судова, те представља историјску реализацију три услова: (1) осамостаљена бирократија је политички диференцирана од актера који теже ка томе да је контролишу (она има властите интересе, преференције и идеологије, различите од оних који карактеришу политичаре и организоване интересе); (2) бирократска аутономија захтева развој посебних организационих капацитета за анализирање, креирање и ефикасно управљање или спровођење нових програма, за решавање проблема и за спречавање корупције (агенције морају да располажу са способношћу да делују у складу са властитим префернцијама на ефикасан и иновативан начин, морају да имају бирократске предузетнике), (3) бирократска аутономија, такође, захтева политичку легитимност или чврсту организациону репутацију уграђену у независну основу моћи, што подразумева уверење од стране политичких власти и грађана да су агенције аутентично место, без пандана у режиму, које обезбеђује бенефите, планове и решења за националне проблеме (ова уверења су заснована на вишеструким мрежама преко којих агенцијски предузетници могу градити програмске коалиције око конкретних, партикуларних политика које фаворизују- легитимност је темељ бирократске аутономије у демократским режимима).⁹⁾

По Алију Фаразманду (Ali Farazmand), на бирократију се може гледати из три широко постављене концептуалне перспективе: (1) прва идеалтипска перспектива се односи на поставку, веберијанске провенијенције, у смислу најефикасније врсте организације, базиране на рационалном знању и експертизи, то јест на легалним и рационалним одлукама, поступцима и вођству (што ће доцни-

8) Kallinikos, J. „The Social Foundations of the Bureaucratic Order”, *Organization*, 11(1), 2004, стр. 22.

9) Carpenter, D. P. *The Forging of Bureaucratic Autonomy: Reputations, Networks, and Policy Innovation in Executive Agencies, 1862-1926*, Princeton University Press, Princeton, 2001, стр. 14.

је бити детаљније обрађено); (2) друга реалистичка перспектива се односи на велике организације или институције са структуром, процесима, нормативним вредностима, правилима и прописима, те са стручним и специјализованим знањем, без обзира да ли се ради о стриктно политичким функцијама или о обезбеђивању услуга, досегнутим преко функционисања, обучавања и дуготрајности организације или институције (овакво схватање бирократује допушта њено констатовање у различитим друштвима, од историјских бирократских империја до савремених друштва) и (3) трећа перспектива се односи на комплекс организација и институција (извршних, судских и законодавних) које чине могућим операције повезане са владањем и/или управљањем.¹⁰⁾

Овде би свакако ваљало указати на начелну дистинкцију између бирократије и јавне администрације. Та разлика се може третирати из концептуалног ракурса као диференцирање између структуралних конотација појма бирократија, које се односе на јавне агенције, без обзира на њихову функцију у ширем политичком систему, и функционалних конотација синтагме јавна администрација, које се односе на извршење јавних политика.¹¹⁾ Имајући на уму да се управљачке функције спроводе преко јавних агенција, а да је већи део онога што агенције раде административне природе, може се рећи да је често у игри заправо пропитивање истог феномена. Поврх свега, постоје речи које се користе за неки ентитет или структуру а симултано не могу бити коришћене за процес или функцију (што је случај са речи бирократија, а није случај са именицом администратор или управљач која има глаголски пандан у речи администрирају или управљају). Изложено се заправо може повезати и са тенденцијом да се администрација узима као еуфемизам за бирократију, инверзија се тако оправдава анулирањем негативног значењског слоја који имплицира појам „бирократија“. Ова више или мање исфорсирана дивергентност се може елаборирати и преко методолошког раздвајање проучавања бирократије као сета базичних (фундаменталних) истраживања и проучавања јавне администрације као сета практичних (примењених) истра-

10) Farazmand, A. „Bureaucracy and Democracy: A Theoretical Analysis”, *Public Organization Review*, 10(3), 2010, стр. 246-247.

11) Bendor, J. „The Fields of Bureaucracy and Public Administration: Basic and Applied Research”, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 4(1), 1994, стр. 27.

живања, уз констатовање потребе њиховог интегрисања у превенцији и корекцији аналитичких грешака.¹²⁾

Полазећи од тога да евазивни појам бирократије може да укаже и на административну ефикасност и на административну не-ефикасност, да буде и пуки синоним за државну службу и израз комплексне идеје о бирократији као специфичној одлици модерног друштва, те да се односи и на чиновнички корпус и на рутине чиновничке администрације,¹³⁾ Мартин Алброу (Martin Albrow) презентује њену модерну концептуализацију преко класификације од седам категорија, које обухватају значење бирократије као: (1) рационалне организације; (2) организационе неефикасности; (3) чиновничке владавине; (4) јавне администрације; (5) чиновничког управљања у јавном или приватном сектору; (6) организационог облика обележеног атрибутима попут хијерархије и правила; и (7) суштинског квалитета модерног друштва. Услед тога, бирократија налази своје место у оквиру различитих теорија о модерном друштву и као таква је повезана са порастом терцијарних занимања, са диференцијацијом социјалних функција, са отуђењем човека од рада, те са растом олигархије и општим процесом рационализације.¹⁴⁾

Фред Ригс (Fred Riggs), у односу на Мартина Алброа (види Шему 1.), перцептивне димензије феномена бирократије проширује са листом од једанаест значења. Ради се о схватању бирократије као: (1) носиоца чиновничких функција- скуп служби („канцеларија“) и службеника (чиновника) у било којој организацији (тенденција је да се бирократија посматра кроз свеобухватну аналитичку оптику јавних или државних службеника, мада се може регистровати и потреба за њиховом детаљнијом спецификацијом); (2) чиновничког апарата- систем међусобно повезаних службеника установљен од стране неке организације (административни апарат се може одредити као апарат заснован само на административним функцијама); (3) чиновничке организације- било која организација са чиновничким апаратом (као и рационална, модерна или бирократизована организација); (4) бирократског поретка (владавине)- политички систем којим доминирају његови чиновници или службеници; (5) бирократа на власти- чиновници као владајућа класа; (6) бирокра-

12) Ibidem, стр. 28, 35-37.

13) Види Albrow, M. *Bureaucracy*, op. cit., стр. 14.

14) Ibidem, стр. 85.

тизма (неефикасне администрације)- ирационална примена организационих политика од стране чиновничког апарата или чиновника, ради се о субјективно обележеном ирационалном понашању (коруптивности, ригидности итд.) које води ка друштвено неприхватљивим резултатима, док биро-патологија указује на бирократизам проистекао на стриктном поштовању прописних норми од стране чиновничког апарата или носиоца одређених функција, на дисфункционалне последице свесних покушаја оријентисаних ка испуњавању рационално-легалне улоге јавног чиновника; (7) „канцеларијске-рационалности“ (ефикасне администрације)- рационална примена организационих политика од стране чиновничког апарата или чиновника; (8) чиновничког управљања- спровођење организационих циљева од стране чиновничког апарата или чиновника; (9) идеалтипске бирократије- конструкције чиновничког апарата или скупа чиновника, коју карактерише променљиви сет својстава; (10) „пато-бирократије“- идеалтипска конструкција променљивог сета негативних својстава који карактеришу чиновнички апарат или групу чиновника; (11) бирократског друштва- било које друштво у коме доминира бирократија (пре-индустријско бирократско друштво или бирократизовано, савремено, друштво).¹⁵⁾

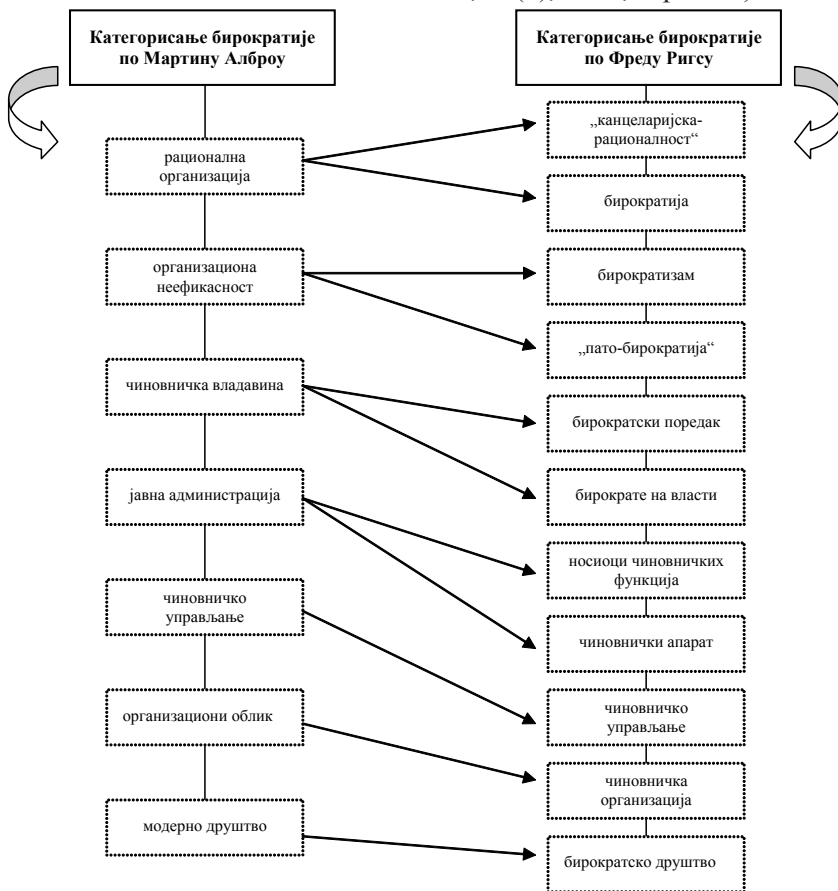
На оперативном нивоу, за потребе овога рада, можемо прихватити дефиницију бирократије и бирократе Нила Гарстона (Neil Garston). По њему, бирократију представља хијерархијски постављену организациону структуру са припадницима који су наименовани (а не изабрани), са овлашћењима и одговорностима спецификованим преко познатих правила, те са одлукама које се („ултимативно“ или искључиво) оправдавају преко директне повезаности са познатим, „зацртаним“ конкретним (појединачним или партикуларним) политикама, легитимизованим од стране власти изван саме бирократске организационе структуре, док је бирократа неко чији су приходи, овлашћења и статус највећим делом или у целости одређени преко позиције на коју је наименован у таквој организационој структури и за кога се не може рећи да непосредно било шта продукује (интенција последњег става је да се искључе они који би одговарали презентованим критеријумима дефиници-

15) Riggs, F. „Introduction: shifting meanings of the term“, *International Social Science Journal*, 31(4), 1979, стр. 579.

је, а који се уобичајено не сматрају бирократама, на пример: учитељи, полицајци, војници итд.)¹⁶⁾

Шема 1.

Компарација категоризација различитих схватање појма бирократије код Мартина Алброуа и Фреда Ригса (према синоптичкој табели: Riggs, F. „Introduction: shifting meanings of the term“, *International Social Science Journal*, 31(4), 1979, стр. 581.)

Имајући претходну дефиницију бирократије на уму, на овоме месту би ваљало изложити главне карактеристике теоретских опсервација бирократије Макса Вебера, као концептуалног аксиома већег броја савремених теорија. За Мајкла Рида (Michael Reed), Веберова анализа модерне бирократије полази од претпоставке да

16) Garston, N. „The Study of Bureaucracy“, у Garston, N. (ур.) *Bureaucracy: Three Paradigms*. Kluwer Academic Publishers, Boston, 1993, стр. 5.

располаже са одређеним структурним, политичким и културним карактеристикама, које је чине посебном у односу на друге форме административне кординације и контроле: (1) бирократија успоставља административну структуру и систем који је функционално незаменљив за испољавање капиталистичке државе и предузетништва; (2) бирократија обезбеђује институционални механизам за генерисање, концентрисање и дистрибуцију моћи за стално праћење и контролу друштвених активности у свим сферама друштвеног, економског, политичког и културног живота; и (3) бирократија уздиже и легитимише инструменталну или функционалну рационалност као когнитивни мод и културни оквир преко којих се „средство-циљ“ начин одлучивања, то јест креирања одлука, „хладно“ и системски намеће у свим смеровима модерног живота.¹⁷⁾

Веберово разумевање бирократије у својој најрационалнијој форми је утемељено на десет правила: (1) индивидуални чиновници су лично слободни, а њихова ограничење су повезана само са имперсоналним чиновничким дужностима; (2) постоји јасно формулисана чиновничка хијерархија; (3) функције (или компетенције) сваког хијерархијски позиционираног чиновника су јасно спецификоване; (4) сваки чиновник располаже са уговором о запослењу; (5) чиновници су селектовани према професионалним (техничким) квалификацијама, идеално методом компетитивног испитивања (они су наименовани, а не изабрани); (6) у односу на хијерархијски ранг, чиновници имају плату, уобичајено са правом на пензију (они могу дати отказ или бити отпуштени под одређеним околностима); (7) рад у канцеларији представља једино, или примарно, занимање чиновника; (8) постоји јасно формулисани систем напредовања, ради се о грађењу каријере, директно зависном од процене надређених, преко радног искуства или заслуга; (9) чиновник не може лично да присвоји своју позицију и њене ресурсе; и (10) чиновник се налази под унифицираном контролом и дисциплинском регулативом.¹⁸⁾

Све у свему, као седам носећих начела традиционалне или класичне јавне администрације се могу одредити: (1) нужност да се владе организују у складу са веберијански постављеним хијерар-

17) Reed, M. „Beyond the Iron Cage? Bureaucracy and Democracy in the Knowledge Economy and Society”, у Gay, P. du (yp.) *The Values of Bureaucracy*. Oxford University Press, Oxford, 2005, стр. 118-119.

18) Weber, M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. University of California Press, Berkeley, [1922] 1978, стр. 220-221.

хијским, бирократским принципима; (2) постојање „једног најбољег“ и фиксiranог начина рада и аналогних процедура изражених преко упустава које администрација треба да следи; (3) када влада инволвира у сферу конкретних политика, она преко бирократије постаје и директни снабдевач добара и услуга; (4) постојање дихотомије између политике и администрације, администрација је инструмент који следи спецификоване инструкције, док су питања повезана са стратегијско-политичким формулацијама резервисана за политичко вођство; (5) за мотивацију јавних службеника се претпоставља да је лоцирана у несебичној окренутости ка реализацији јавног интереса; (6) због тога што је јавна администрација обавља посебну врсту делатности, она захтева професионалну бирократију као неутрални и имперсонални ентитет са стално (за читав живот) запосленим припадницима и способношћу да подједнако служи било коју политичку опцију и/или вођство; и (7) агенда која карактерише јавне услуге је дословно административне природе, у смислу да се ради о праћењу упутства пласираних од стране других без икакве одговорности за резултате.¹⁹⁾

Оваква концептуализација традиционалне форме јавне администрације, по Овену Хјузу (Owen Hughes), је суочена са следећим изазовима: (1) мада је бирократија ван сваке сумње моћна, за њу се везују и неке негативне последице и не функционише добро у свим околностима; (2) форсирање једног и „неприкосновеног начина разговора често заврши у бирократско-административној ригидности, те се флексибилни управљачки или менаџерски системи, промовисани у приватном сектору, све више усвајају од стране влада; (3) испорука јавних добара и услуга преко бирократије није њен једини облик, уместо директног инволвирања, владе могу дејствовати и преко субвенција, уредби и уговора; (4) ствари које се тичу политике и администрације се већ дуго преплићу, али се последице такве констелације тек сада решавају (тамо где је бирократија некада функционисала одвојена од друштва, јавност сада захтева боље механизме одговорности); (5) мада није искључено да постоје јавни службеници за које јавни интерес има пресудну мотивациону снагу, они све више делују као засебни политички актери, за своју личну корист или корист својих агенција без „пуританизма јавног интереса“; (6) ванстандардни услови запошљавања више нису тако

19) Hughes, O. E. *Public Management and Administration: An Introduction*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, [1994] 2003, стр. 1-2.

сигурни, посебно када се компарирају са приватним сектором где се стално мењају и никада нису извесни; и (7) агенда јавног сектора је сада више менаџерске природе, она подразумева одговорност за постигнуте резултате.²⁰⁾

САВРЕМЕНО СХВАТАЊЕ БИРОКРАТИЈЕ И ПРОБЛЕМ БИРОКРАТСКЕ УПРАВЕ

Гај Питерс (Guy Peters) савремено разумевање бирократије, оно које се тиче њеног места у управљању модерним индустријским друштвима, разврстава у три теоретске круга. Први круг чине позитивно оријентисани аутори који објашњавају понашање бирократије преко економских анализа карактеристичних за теорију јавног избора.²¹⁾ Идеја је да се бирократија састоји од рационалних актера који имају за циљ максимално увећање властите користи (таква бирократска позиција сугерише неки степен неподударања са општим благостањем и интересима државе), што повлачи за собом како претпоставку да бирократија неминовно функционише у неком датом политичком окружењу (престаје да буде синоним за потпуну окренутост јавном интересу), тако и претпоставку да бирократе имају интересе које покушавају увећати преко политичког деловања. С обзиром на то да је јавна бирократија монополистички снабдевач услугама једног купца: владајуће политичке партије, треба апострофирати да се однос између бирократије и њених спонзора може одредити као билатерални монопол. Међутим, саобразно овоме приступу, под већином услова, релативни подстицаји и доступне информације чине бирократију преовлађујућим, доминантним монополистичком.²²⁾

По Питерсу, таква концептуализација има неколико короларијума: (1) бирократе ће тежити ка максимализацији властите сигурности преко повећања буџета и особља односних агенција (нагласимо да захтев за буџетским увећањем може бити вођен и пуком, „непретенциозном“ жељом за професионалним опстанком); (2) бирократија ће, уколико је то могуће, тражити набавку јавних добра,

20) Ibidem, стр. 2.

21) Peters, B. G. „The Problem of Bureaucratic Government”, *The Journal of Politics*, 43(1), 1981, стр. 58.

22) Breton, A. и Wintrobe, R. „The Equilibrium Size of a Budget-maximizing Bureau: A Note on Niskanen’s Theory of Bureaucracy”, у Heckelman, J. C. (ур.) *Readings in Public Choice Economics*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2004, стр. 147.

избегавајући одређивање цена и рационализацију продуковања истих (под јавним добром се може одредити оно добро које карактерише неискључивост, то јест постојање потешкоће у одвраћању људи од конзумације добра које је једном продуковано, и придружљивост, то јест онда када је добро произведено за појединца, нови потрошачи га могу конзумирати без икаквих додатаних трошкова- ово имплицира проблематични став да јавна добра морају бити продукована од стране неке владе, то јест у јавном сектору); и (3) такве карактеристике ће суштински потенцирати важност средстава која стоје на располагању бирократији зарад реализације сопствених циљева (саме конкретне политике, подаци, подржавање интересних група у окружењу итд.).²³⁾

Допринос овога приступа јавној бирократији се манифестује чињеницом да њена активна улога у управљању, заправо, подразумева бирократску мотивацију која није нужно повезана са јавним услугама и јавним интересима- бирократија представља комплекс интегрисаних агенција, од којих свака развија стратегију са циљном димензијом максималног увећања буџета. Оно што нам је недоступно у оваквој концептуалној констелацији је регистровање професионалног и, такође, идеолошког понашања многобројних бирократских актера, који, макар с времена на време пледирају, за одређене конкретне политике без обзира на буџетске реперкусије. Притом, идеологија агенција и буџетски интереси тендирају ка томе да се поклапају (главну опасност кредибилитету агенције представља потенцијално форсирање непопуларних и неизводљивих програма).²⁴⁾

Можда би на овоме месту било интересантно поменути Гордона Тулока (Gordon Tullock), који је, базирајући се на економском начину размишљања и компатибилној теорији рационалног избора, са исходишном премисом о дистинкцији између политичких односа (примарна релација између индивида проистиче из хијерархијске структуре коју чине надређени и подређени) и економских односа (примарна релација између индивида проистиче из њихове уговорне једнакости), анализирао природу и ограниче-

23) Peters, B. G. „The Problem of Bureaucratic Government”, op. cit., стр. 59.; види и Blais, A. и Dian, S. „Are Bureaucrats Budget Maximizers? The Niskanen Model and Its Critics”, у Heckelman, J. C. (yp.) *Readings in Public Choice Economics*. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2004, стр. 127-133.; Holcombe, R. G. „A Theory of the Theory of Public Goods”, *Review of Austrian Economics*, 10(1), 1997, стр. 2,3, 21.

24) Peters, B. G. „The Problem of Bureaucratic Government”, op. cit., стр. 59.

ња бирократске структуре.²⁵⁾ И мада однос надређени-подређени представља карактеристику многобројних социјалних, економских и политичких конјункција, јавна бирократија представља најилустративнији домен тако одређене релације. Положај некога у бирократској структури је, дакле, најчешће двострук: службеник је, истовремено, и подређен и надређен, његово напредовање је директно зависно од испуњења преференција онога ко има виши бирократски, хијерархијски статус. У том контексту, постоје три важна проблема са којима се надређени у своме односу према подређенима мора суочити. Као прво, Тулок идентификује мањкавост по питању, за бирократску структуру врло релевантног, преноса информација, проблема који се може означити као игра „глувих телефона“. Структурална препрека, која је последица чињеница да се садржај поруке искривљује у преносу од појединца до појединца и да магнитуда те дисторзије зависи од сложености информације и броја људи у трансмисионом ланцу, се може превазићи децентрализацијом у процесу креирања одлука (јер се тиме постиже симплификавање информације, умањује се њена сложеност, и, симултано, редукује и дужина трансмисионог ланца).²⁶⁾

Као друго, децентрализација за собом повлачи још један важан проблем који се тиче бирократске структуре, а који се може означити као усклађивање иницијатива. Ради се о проблему хармонизације одлука донесених по начелу децентрализације са шире постављеним циљевима организације, што, ван сваке сумње, представља изузетно компликован и тежак задатак. Као треће, јавља се и проблем потребе за принудом подређених, то јест за њиховим покоравањем: надређени свакако морају имати на располагању неко средство за процену рада својих подређених, а зарад сигурности спровођења ширих циљева организације. Да би се овај проблем превазишао, Тулок предлаже статистички метод случајних провера учинка подређених, за које се претпоставља да ће бити адекватно радно ангажовани, због немогућности сазнавања компоненте ангажмана која ће бити евалуирана.²⁷⁾ Поред тога, он уважава чињеницу да функционисање тржишта много боље координира активности него што се то може постићи преко јавне бирократије, али признаје да, поред тога недостатка, постоје традиционална јавна

25) Види Tullock, G. „The Politics of Bureaucracy”, у Rowley, C. K. (yp.), *The selected works of Gordon Tullock: Bureaucracy, Vol. 6.* Liberty Fund, Indianapolis, [1965] 2005, стр. 14.

26) Ibidem, стр. 148-152.

27) Ibidem, стр. 198-201.

добра и услуге које једино може да обезбеди влада. То повлачи за собом и директни инволвирање бирократије, па минимизирање њених недостатака представља главну смерницу шире постављеног корективног деловања.

Други круг чине две групе аутора, који покушавају да што комплетније опишу ставове и понашање бирократа и бирократија, Питерс их именује као „deskriptivне теоретичаре“.²⁸⁾ Прва гупа, чији је је најпроминентнији припадник Роберт Патнам (Robert Putnam), је предоминантно усмерена ка објашњењу стратешког бирократског инволвирања у креирање конкретних политика преко ставова јавних (или државних) службеника (или чиновника) и реаговања бирократских актера на промењене друштвене потребе и политичке захтеве. Он, пре свега, спремност на реаговање (или одговорност) владе (или бирократије) дефинише као њен капацитет да брзо, поуздано и ефикасно одговори на, неизбежно различите и конфликтне, потребе и захтеве јавности и њених представника.²⁹⁾ Спремност на реаговање је делом ствар уставног аранжмана, бирократија је увек подвргнута формално-правној надлежности политички изабраних функционера, па се та реакцијска способност бирократије, у конституционалној концептуализацији транспонује у проблем одговорности политичких функционера бирачком телу. Ова поставка је крајње дискутабилна зато што, упркос чињеници да у реалности бирократија има значајну улогу у креирању конкретних политика, имплицира диференцијацију између формулисања конкретних политика, за коју су одговорни политичари, и управљања, за које су одговорни чиновници. Осим оваквог теоретског ракурса, читав проблем се може посматрати и кроз призму норми и вредности карактеристичних за више државне службенике (уз додатак других фактора попут: унутрашње административне ефикасности, протока информација о друштвеним и политичким трендовима и условима, снаге и стабилности репрезентативних институција, као што су скупштина или влада, итд.).³⁰⁾

Патнам разликује две опозитне врсте бирократских актера. Са једне стране он идентификује „класичног бирократу“ као онога који функционише у складу са монистичком концепцијом јавног ин-

28) Peters, B. G. „The Problem of Bureaucratic Government”, op. cit., стр. 60.

29) Putnam, R. D. „The Political Attitudes of Senior Civil Servants in Western Europe: A Preliminary Report”, *British Journal of Political Science*, 3(3), 1973, стр. 257-258.

30) Ibidem, стр. 258-259.

тереса, схваћеног као национални или државни интерес, то јест као онога који верује да јавно формулисани проблеми могу бити решени преко неког објективног стандарда правде, законитости или техничке практичности.³¹⁾ Таква поставка је блиска констатацији Карла Манхајма (Karl Mannheim) да бирократски начин мишљења тендира ка томе да све политичке проблеме трансформише у административне проблеме, што се може објаснити чињеницом да је сфера чиновничке активности маркирана ограничењима позитивног законског устројства.³²⁾ Бирократско резонување не третира законе као израз друштвено обликованих интереса, већ специфични (партикуларни) поредак неке конкретне легислације подиже на пиједестал општег поретка, „бирократски ум“ не поима да је сваки рационализовани поредак једна од многих експресија или форми хармонизације друштвено конфликтних и ирационалних снага. На тој линији, бирократија, по Манхајму, генерализује властито искуство и превиђа чињеницу да административно подручје и ефикасно усклађени поредак представљају само један сегмент тоталитета политичке реалности.³³⁾ Ерго, могућност науке о политици није негирана, већ је изједначена са науком о управљању.

На горњи начин схваћена бирократија претпоставља бирократско резонување као „непристрасно и објективно“, што повлачи за собом да чиновник класично-бирократске провенијенције нема поверења или негира стандардне политичке институције (попут скупштине, партија или група за притисак), он доживљава нападну, некомпетентну и страначки обојену праксу политичара као бесмислену, па чак и непријатељску према сталним интересима државе, па су му идели плуралистичке демократије даљи од наизглед више уређене и мање конфликтне беневоолентне аутократије.³⁴⁾ Насупрот вредносног обрасца „класичног бирократе“, Патнам идентификује и вредносни образац „политичког бирократе“. За разлику од „класичног бирократе“ тип „политичког бирократе“: (1) претпоставља као непроблематично постојање различитих интерпретација јавног интереса и дубље супростављених интереса друштвених група, ради се о више освешћеној политичкој реалности, што за

31) Ibidem, стр. 259.

32) Loc. cit.; види и Mannheim, K. *Ideology and Utopia*, Routledge, London, [1936] 1954, стр. 105.

33) Mannheim, K. *Ideology and Utopia*. op. cit., стр. 106.

34) Putnam, R. D. „The Political Attitudes of Senior Civil Servants in Western Europe: A Preliminary Report“, op. cit., стр. 259-260.

последницу има прихватање политичког утицаја на креирање конкретних политика као потпуно легитимног; (2) признаје потребу за преговарањем и компромисом, мада не одустају од интезивног брањења властитих стратегијских преференција; (3) док „класични бирократа“ у први план ставља процедуре и правила, „политички бирократа“ форсира проблемску и програмску оријентисаност; (4) уважава политичаре као учеснике у истом процесу, са различитим способностима али са истим вредностима и циљевима; (5) схвата и одобрава вредности политичке слободе и једнакости.³⁵⁾

Друга група дескриптивног приступа бирократији и бирократском креирању конкретних политика, по Питерсу, долази из аналитичке сфере спољне политике и улоге бирократије у формулисању одбрамбене и спољне политике. Теоретичари овога усмерења су фокусирани на парадигму „бирократске политике“³⁶⁾ као на бољи начин објашњавања одлука из сектора спољне политике у односу на експланаторни потенцијал перспектива рационалног актера или организационог процеса.³⁷⁾ За ову поставку се може констатовати да је мање ригорозна варијанта позитивне концептуализације бирократског понашања. Све у свему, и прва и друга група дескриптивног круга теоретичара, мада збирно повећавају сазнања која се тичу ставова бирократа према креаторима конкретних политика, говоре премало о њеним аутентичним интересима или одбрани одређених политичких захвата, те тако не нуде пуно разумевање политике бирократије као потенцијалног управљајућег тела.³⁸⁾

За разлику од претходна два круга где се бирократија перципира као позитивна снага, било као политички предузетник или као партиципант у политичком процесу, трећи круг Питерсове класификације представљају теоретичари који апострофирају слабост политичких институција (ради о својеврсном амалгаму економске кризе и преоптерећености институција или, пак, о неспособности, партија да изборну победу транспонују у адекватне владавинске потезе), те полазе од тога да бирократе гравитирају ка немању властитог, аутентичног мишљења о конкретним политикама и да су, као такве, пре свега, „велики мајстори рутине“.³⁹⁾ Може се, дакле,

35) Ibidem, стр. 260.

36) Allison, G. T. „Conceptual Models and the Cuban Missile Crisis”, *The American Political Science Review*, 63(3), 1969, стр. 707.

37) Peters, B. G. „The Problem of Bureaucratic Government”, *op. cit.*, стр. 61.

38) Ibidem, стр. 60-61.

39) Ibidem, стр. 62.

рећи да због слабости унутар политичких институција одлучивања у сфери владања, бирократија има јако добру „одскочну даску“ да, у најмању руку, индиректно влада. Међутим, недостаци бирократије могу бити идентични онима који су карактеристични за политички систем. Као што је то на више места у тексту потенцирано, носећи недостатак овако веберијански схваћене бирократије је немогућност формулисања властитих смерова, то јест шире позиционираних стратегијских циљева, за конкретне политике. Ако се ова врста аргументација заоштри до краја, може се доћи до (хипотетичке) ситуације у којој политичари располажу са идејама али су спречени да их имплементирају, док државни службеници аутоматски не располажу са идејним имплементационим оријентирима или оквиром, па је читава влада потпуно парализована и сигнификантно неефикасна.⁴⁰⁾

Уважавајући горе изнето, Гај Питерс наводи неколико критеријума који морају бити испуњени да би могли да разговарамо о капацитетима, способности бирократије да обезбеди одрживу управљачку (владавинску) позицију у неком друштву, што свакако подразумева да располаже како са довољно јасно дефинисаним, конкретним политичким усмерењима тако и са менаџерским процедурама, техникама или рутинама.⁴¹⁾ Као прво, бирократија мора да има прецизно формулисане конкретно-политичке намере или идеје које жели реализовати преко чиновничке мреже, апарата или машинерије: бирократске агенције морају имати своју оригиналну идеациону потку. Такво стање ствари, насупротив традиционалној перцепцији бирократије, је често и реалност, ако не на нивоу најопштијих смерница, оно сигурно на нивоу уске, стручне области коју нека агенција покрива. У том смислу, можемо разликовати: (1) меке бирократске идеологије- заснивају се на скупу идеја манифестованих кроз или инкорпорираних у постојеће политичке програме (сасвим довољних за конституисање агенцијске идеологије), а фаворизованих преко бирократије (овде свакако треба напоменути чињеницу да се политички, изабрани функционери, они који имају номиналну моћ над бирократском структуром, готово увек сусрећу са отвореним или прикривеним отпором државних службеника, то јест са одређеним „погледом на ствари“ карактеристичним за неко министарство, а који се рефлектује на ефикасност политичког вођства); и (2) тврде бирократске идеологије- оне које подразумевају

40) Ibidem, стр. 63.

41) Ibidem, стр. 65.

не само администрирање постојећих политичких програма, већ и тражење начина за наметање нових конкретних политика (с обзиром на то да просечни бирократа „траје“ дуже него просечни политичар, за очекивати је да ће први бити у стању да током времена промени конкретне политике на начин који њему одговара).⁴²⁾

Поред тога, постоје и други извори промена конкретних политика који могу утицати на перцепцију државних службеника о ономе шта спада у његов пословни делокруг: (1) бирократе су све више повезане преко организационе и професионалне припадности, тако да се бирократске преференције усмерене на конкретни политички процес могу мењати у зависности од онога што се третира као „најбоља професионална пракса или стандард“ (бирократе могу преко својих професионалних контакта створити изазове постојећим конкретним политикама базирајући их на новим идејама или распрострањању иновација, са овим свакако кореспондирају и захтеви за вишим стручним квалификацијама и обуком потребни за ангажовање у јавној бирократији); (2) претпоставка је да ће се, у зависности од степена централизованости политичке контроле и стабилности и ефикасности политичке егzekутиве, разликовати и националне бирократије у смислу залагања за одређене конкретне политичке пројекте; (3) уколико се кадровски бирократски систем базира на томе да одређени чиновник може заузимати једну или ограничени број хијерархијских позиција током своје каријере, онда се може очекивати и веће залагање за неки конкретни политички пројекат; и (4) различите бирократске културне матрице ће различито третирати епифеномен „бирократске политичке креативности“.⁴³⁾

Као друго, свака од потенцијалних бирократских или политичких новума мора бити подржан адекватним (функционалним) средствима за реализацију.⁴⁴⁾ У том смислу, бирократија, као „велики мајстор“ за процедуре, технике и рутине, то јест као традиционално профилисано ефикасно управљачко средство, би требало да може да подржи како интерне, аутентичне програме тако и оне који долазе са стране политичара. Овај елемент изводљивости (или извршљивости), схваћене као способност да се неки програм администрира преко стандардних оперативних процедура неке аген-

42) Ibidem, стр. 66.

43) Ibidem, стр. 66-69.

44) Ibidem, стр. 69-70.

ције, делује повратно на саме преференције, свако креирање неке конкретне политике је условљено бирократским дефинисањем изводљивог, као што се и бирократска домишљатост самоограничава инсистирањем на препарацији формализујућих стандарда власти тог функционисања. Таква констелација ограничава „маневарски преференцијални простор“ како бирократама тако и политичарима. Инсистирање на конзервацији процедура, као бирократског „мача са две оштрице“, се може сматрати и резултатом повећаног притиска усмереног на надгледање бирократије, те свакако за последице има смањење како степена иновативности тако и степена флексибилности.

Као треће, мора постојати одређени вид такмичења за алокацију ресурса, то јест надметања између бирократских агенција.⁴⁵⁾ Једна од премиса демократске и партијски устројене владе јесте конкуренција између различитих кандидата за јавне функције. За разлику од страначког демократског живота, чиновници већ имају функције и не боре се за бирачке гласови већ за буџетски новац. Ако је ослобођена од директних политичких интервенција, бирократска компетитивност „отвара врата“ политичарима и „административцима“ да бирају између различитих конкретно-политичких опција. Међутим, постоје различита мишљења о карактеру и ефикасности овог бирократског такмичења у распону од констатације да је то супарништво снажно и свеprisутно (са могућношћу промовисања квази-тржишта услуга и оптимистичког унапређења функционисања јавне бирократије), преко идеја да је та компетитивност ређа, јер постоји својеврстан облик „солидарисања“ међу агенцијама, до поставке по којој се конфликти избегавају, ако воде ка угрожавању агенцијске сврхе или ка експонирању слабости у позитивним агенцијским програмима.⁴⁶⁾ Било како било, заједнички именитељ свим приступима је да агенцијска, бирократска компетиција представља средство за алокацију ресурса међу конкурентним конкретним политикама, те да се, на тој линији, неке конкретне политике развијају док друге пропадају.

Као четврто, бирократија би требало да располаже са довољном „квалитативном и квантитативном“ снагом, разасутом по свим важнијим „чвориштима“ политичког система.⁴⁷⁾ Другим речима, да

45) Ibidem, стр. 70-73.

46) Ibidem, стр. 71.

47) Ibidem, стр. 73-75.

би бирократија била способна да обезбеди одрживо управљање она мора заузимати сва места релевантна за креирање конкретних политика и мора је бити бројчано довољно за ефикасну реализацију одлука. Док се квантитативна домензија претходне констатације не доводи у питање, квалитативни сегмент је проблематичан, због тога што се политичари налазе на круцијалним позицијама по питању креирања конкретних политика. Са једне стране, овде је важно нагласити да због контакта бирократије са окружењем организације и концентрацијом техничког знања у нижим бирократским ешалонима, она располаже са суштинском контролом над информацијама и стручношћу, који су есенцијални фактори за креирање конкретних политика. Са друге стране, о чему ће касније бити речи, процес имплементације је, такође, битан у процени домашаја бирократских и политичарских позиција у осмишљавању конкретних политика, нижи бирократске статусни корпус добија на важности због чињенице да креирање (условно легислација) неке конкретне политике није значајнија од њеног спровођења, тек са применом можемо добити праву слику о „реалности“ неке конкретне политике.

Као пето, бирократија мора да располаже са потребним, менаџерским умећима за вођење комплексне бирократске организације.⁴⁸⁾ За разлику од бирократа, за које се претпоставља да располажу са потребним знањима по питању управљања сложенем организацијом јавне бирократије којој и припадају, ако ни због чега другог а оно због чињенице да са њом „баве“ на дневној основи, политичари се уобичајено доживљавају као неко ко има великих проблема са вештинама потребним за менаџерске стратегије тога типа. Ако је и тачно да је бирократија релативно боље професионално оспособљена од политичара, у апсолутном износу никако не значи да је бирократија априорно и „без остатка“ функционална. Напротив, дисфункционалност бирократије (ригидност, синдром „црвене траке“, инверзија циљева итд.) је мање или више стално присутни недостатак, који, зарад нужне ефикасности, не би требало да пређе границу потенцијалне неделетворности конвенционалних политичких институција. Пошто јавна или државна бирократија троши јавни новац у име народа, са претходним је повезана и одговорност јавности.

Међутим, пошто је за ту врсту одговорности, као и за хијерархијску контролу, врло тешко успоставити критеријуме, не ради

48) Ibidem, стр. 75-77.

се о неком типу профитне производње већ о коришћењу услуга, бирократе реагују на начин да се штите придржавањем правила и процедура (што за последицу може имати пропадање и најбоље осмишљених конкретних политика). Узроци дисфункционалности могу бити чисто организационе природе или продукт специфичне национално-културне концептуализације власти и хијерархијске контроле, а посебно су повезани са отпором имперсоналној власти, са оштрим санкционим системом према појединцима и са непостојањем или малом колегијалном заштитом.⁴⁹⁾ Овоме свакако треба додати и све израженију међузависност јавног и приватног сектора, што бирократији додељује стратешку позицију између ове две области и чини њене задатке изузетно компликованим и тешким, а одговорност подиже за степену више.

На крају, унутар бирократске агенде као приоритетан ангажман треба бити одређена имплементација циљева.⁵⁰⁾ Као што је већ горе акцентирано, а чему ће, директно или посредно, бити посвећено и следеће поглавље у књизи, оно што се рачуна као објективна, стварна појединачна политика неке владе није само оно што је законодавно верификовано и као такво прихваћено од вишег бирократског стратума, већ оно што је спроведено или примењено. У том контексту, нижи бирократски стратум (службеници у разним државним институцијама, учитељи, полицајци итд.) постају веома важан организациони простор за обликовање појединачних политика. Поред тога, такво стање је обележено вишеструким притиском на бирократе овога ранга (и од корисника услуга, и од претпостављених, и од колега), па се јавља не мали проблем формалног уважавања појединачних политика и одредби без ангажмана који би изражавао саму суштину тих политика. По Питерсу, таква конјункција се може објаснити пре политичким него организационим факторима.⁵¹⁾ Наиме, с обзиром на удаљеност овога административног сегмента од центра, нуклеуса организационе моћи, долази до опадања или губитка политичког оснаживања и подршке, па је административни персонал изложен екстерном локалном политичком притиску. Нужност активирања локалне политичке подршке за неку појединачну политику, то јест потреба да се о неким намерама инкорпорираним у конкретни политички програм централне управљачке јединице преговара са клијентима и регионално про-

49) Ibidem, стр. 77.

50) Ibidem, стр. 77-80.

51) Ibidem, стр. 78.

филисаним интересима, треба држати као битан фрагмент неког конкретног политичког процеса.

Осим тога, како је то већ напоменуто, бирократска организација може имати своје циљеве који се не подударају са оним зацртаним од стране званичне политичке номенклатуре. Та дискрепанца манифестна у, ретко кад отвореном, отпору појединачним политикама пласираним од стране политичара може да наруши однос између сталних и изабраних чиновника владе. Бирократско тактике одуговлачења, опструкције, зававања и „папирологије“ (ригидне употребе правила, прописа и процедура) чини да крајњи исход тих размирица обично иде на уштрб политичара. С обзиром на релативну краткоћу изборних мандата, политичари готово никада до краја „не савладају“ саму супстанцу неке појединачне политике или целокупни обим процедуралних механизма, па су, заправо, често остављени на милост или немилост државних службеника (ово се посебно односи на програме који захтевају сарадњу између више министарстава, на познавање међуорганизационих мрежа оформљених међу министарствима и међу различитим нивоима управљања се намеће као императив). Било како било, имплементација се може окарактерисати као једна од тежишних тачака савремених демократских система: уколико она не функционише на прави начин, не долази до метаморфозе политичких идеја у ефикасне системске поступке и активности, другим речима демократске претпоставке система се налазе пред озбиљним изазовима.

Претходно указује на то да би бирократске институције потенцијално могле да обезбеде неки облик владавине, то јест како скуп изворних и хомогенизованих намера преточених у неку појединачну политику тако и имплементацију тих политика, али и на то да бирократе наилази на сличне проблеме са којима се сусрећу и политичари који желе да преузму управљачке функције. Притом, индикативна је чињеница да потешкоће које се тичу јавног управљања и владања нису краткорочне и брзо решиве препреке. На тој линији, горе споменути проблем преоптерећености политичких институција је суштинске природе и може се повезати са губитком поверења грађана, следственим опадањем степена покорности и пасивности, исцрпљујућим буџетским оптерећењем грађана од стране политичара, те са самом машинеријом власти. Попут политичког живота, величина и инертност бирократије (то јест бирократских агенција), комбинована са потребом за спољном

политичком (клијентелистичком) подршком, инклинира ка распарчавању контроле и скретању пажње са проблема владања или управљања на проблем организационог опстанка. У оној мери у којој бирократија реализује утицај на политику и владавину, нека национална политичка заједница ће имати веште управљачких (владавинских) центара, али неће имати јединствену владу, у смислу јединствене управљачке покривености.

Саобразно горе изнетом, бирократска владавина свакако представља проблем. За разлику од политичких партија, које су способне да обезбеде консензус априорно неоптерећен збиром специфичних програмских оријентира, бирократска влада би била обележена неконсензуалном дифузијом различитих програмских оријентација. Таква констелација значи, дакле, одуство неке интегрисуће идеологије или филозофије, она представља скуп „синкретички“ разасутих засебних идеолошких поставки у вези са специфичним проблемима материјализованим у некој конкретној, појединачној политици. Продукт таквог стања ствари би била владавинска фрагментација, на, ако не компетитивне, а оно сигурно некооперативне домене.

Мада сама поставка бирократије дозвољава расправљање о истој као о „неутралном феномену“, што је свакако важна теоретска, ако не „стварна“, атрибуција, неоспорна чињеница је да се ко год „избори“ за статус који омогућава контролисање институција власти симултано налази и у позицији потенцијалног искоришћавања, манипулације или доминације над бирократијом као инструментом моћи и владавине *par excellence*. Ово чак уважава и Вебер, мада је за њега бирократија најефикаснија форма организовања, како због „генотипске“ предиспонираности за стриктно уважавање закона, јавних (појединачних) политика и одлука, тако и због универзалне примене правила, оперативне стандардизованости и специјализације задатака, што, у односу на било коју другу организациону форму, води ка надмоћној стручности и знању. Модерна бирократска организација је, заправо, дошла на власт на основу релативног нивелисања економских и друштвених разлика. Бирократија која је „препуштена сама себи“, она која није подређена демократском или неком другом облику владавине, то јест контроле, тендира ка друштвеној супериорности (као што је раније показано ни та хипотетички реализована друштвена предоминантност бирократске владавине није ослобођена озбиљних проблема). Било

како било, са једне стране, бирократија би требало да стоји иза континуитета, поретка, ефикасности и рационалности јавне администрације, њена пресупонирана непристрасност манифестована преко универзалне примене правила и прописа *sine ira et studio*, би требало да служи корпусу демократских циљева и интереса.

Однос између демократије и бирократије се може третирати и као парадоксалан (због тога што ефикасна демократија може захтевати ефикасну и функционалну бирократију) и као комплементаран (због тога што одговорна демократска власт мора бити уравнотежена са предвидљивошћу и непристрасношћу, за које се претпоставља да су одлике бирократских институција). Када говоримо о парадоксалности релације бирократија-демократија, није згорега напоменути како стереотип о ригидности у негативној перцепцији бирократије може заправо бити резултат позитивног апострофирања једнакости, то јест покушаја да сви припадници једног друштва, чак и ако је начин испоруке услуга неефикасан, имају исти законски третман.⁵²⁾ У овом контексту, бирократија може да фунгира и као простор за минимизирање арбитрарности и хировитости власти. Када се у центар анализе стави комплементарност, демократски процес је релевантан за легитимитет управљачког процеса, мада се у неким случајевима политички системи легитимизују преко способности да ефикасно владају и да продукују јавно жељене резултате.

Идеја је да се поред легитимизације на страни изборног демократског „инпута“ или „улаза“, то јест репрезентативног система базираног на политичкој једнакости, политички легитимитет задобија и на страни „аутпута“ или „излаза“ политичког система, то јест квалитета неког владања (примарно схваћеном као одсуство дискриминаторног кршења начела непристрасности приликом упражњавања политичке моћи). Процена организовања јавне управа није само ствар економске рационалности и административне ефикасности, већ и чврсто постављених норми грађана поводом испољавања државних чиновника у сфери имплементације појединачних јавних политика.⁵³⁾ Без икаквог аналитичког „устезања“ се, дакле, може рећи да је за грађане њихово благостање повезано са (административним) резултатима функционисања неког демократ-

52) Peters, B. G. „Bureaucracy and Democracy”, *Public Organization Review*, 10(3), 2010, стр. 210 ff.

53) Rothstein, B. „Creating Political Legitimacy: Electoral Democracy Versus Quality of Government”, *American Behavioral Scientist*, 53(3), 2009, 325.

ски устројеног политичког система, природа јавна администрација је пресудни моменат за потпуну евалуацију неког демократског политичког система. То никако не потиरे значај изборне демократије, већ се норма непристрасности на страни оутпута ставља као подједнако битна у односу на норму политичке једнакости на страни инпута, чинећи тако дијадну форму неопходну за генерисање политичког легитимитета

*

* *

In summa, за јавну бирократију се може рећи: (1) да представља хијерархијски засновану структуру; (2) да је чине наименовани, а не избрани службеници; (3) да су примања њених чланова повезана са рангом који заузимају; (4) да су јој овлашћења и одговорности одређена преко познатих правила и прописа; (5) да постоји јасна тенденција да бирократија представља засебног политичког актера са властитим интересима, јавни интерес није носећи мотивациони елемент (аутентична бирократска стратегија је перманентно увећање буџета); (6) да је бирократска универзалност у реаговању, на линији једног најбољег решења, замењена са много флексибилнијем приступом; (7) да бирократија има монопол над информацијама релевантним за креаторе појединачних политика; (8) да директно утиче на имплементацију неке појединачне политике дефинисањем онога што је применљиво; (9) да инклинира ка претварању политичких проблема у административне проблеме; (10) да уважава постојање различитих интерпретација јавног интереса (признаје потребу за преговарањем и компромисом); (11) да се због слабости политичких институција налази у јако повољној позицији за директно или индиректно владање; (12) да све више тежи ка томе да наметне своје идеје о томе како нека појединачна политика треба да буде осмишљена и вођена; и (13) да због тога што се политички легитимитет може поделити на демократски инпут, репрезентативни систем са нормом политичке једнакости, и на демократски оутпут, квалитет владања са нормом непристрасности, природа јавне бирократије постаје круцијални моменат за евалуацију неког демократског политичког система.

Djordje Stojanovic

CONTEMPORARY UNDERSTANDING OF PUBLIC BUREAUCRACY

Summary

This paper deals with the meta-analysis of the phenomenon of public bureaucracy as a relevant factor in the decision making process related to the formulation of policies, and with the potential to correct the modern democratic deficit. In accordance with that, the first part of the paper will address a variety of directions in modern conceptualization of the public bureaucracy, while the second part of the work deal with the problem of bureaucratic government and the relationship between bureaucracy and democracy. The paper concludes by emphasizing the extraordinary importance of public bureaucracy for the legitimacy of contemporary democratic systems.

Keywords: bureaucracy, public bureaucracy, public administration, capacity, administrative capacity, political institutions, political system, democracy.

ЛИТЕРАТУРА

- Albrow, M. *Bureaucracy*, Macmillan, London, 1970.
- Allison, G. T. „Conceptual Models and the Cuban Missile Crisis”, *The American Political Science Review*, 63(3), 1969, стр. 689-718.
- Bendor, J. „The Fields of Bureaucracy and Public Administration: Basic and Applied Research”, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 4(1), 1994, стр. 27-39.
- Blais, A. и Dian, S. „Are Bureaucrats Budget Maximizers? The Niskanen Model and Its Critics”, у Heckelman, J. C. (yp.) *Readings in Public Choice Economics*. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2004, стр. 126-146.
- Bloch, M. *Feudal Society, Vol. II: Social Classes and Political Organization*, Routledge & Kegan Paul, London, [1962] 2005.
- Breton, A. и Wintrobe1, R. „The Equilibrium Size of a Budget-maximizing Bureau: A Note on Niskanen’s Theory of Bureaucracy”, у Heckelman, J. C. (yp.) *Readings in Public Choice Economics*. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2004, стр. 146-162.
- Carpenter, D. P. *The Forging of Bureaucratic Autonomy: Reputations, Networks, and Policy Innovation in Executive Agencies, 1862-1926*, Princeton University Press, Princeton, 2001.
- Farazmand, A. „Bureaucracy and the Administrative System of Ancient World-State Persian Empire: Implications for Modern Administration”, у

- Farazmand, A. (yp.) *Bureaucracy and Administration*,. CRC Press, London, 2009, стр. 19-53.
- Farazmand, A. „Bureaucracy and Democracy: A Theoretical Analysis”, *Public Organization Review*, 10(3), 2010, стр. 245-258.
  - Garston, N. „The Study of Bureaucracy”, у Garston, N. (yp.) *Bureaucracy: Three Paradigms*. Kluwer Academic Publishers, Boston, 1993, стр. 1-25.
  - Holcombe, R. G. „A Theory of the Theory of Public Goods”, *Review of Austrian Economics*, 10(1), 1997, стр. 1-22.
  - Hughes, O. E. *Public Management and Administration: An Introduction*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, [1994] 2003.
  - Kamenka, E. *Bureaucracy*, Blackwell Publishers, Oxford, 1989.
  - Kallinikos, J. „The Social Foundations of the Bureaucratic Order”, *Organization*, 11(1), 2004, стр. 13-36.
  - Mannheim, K. *Ideology and Utopia*, Routledge, London, [1936] 1954.
  - Peters, B. G. „The Problem of Bureaucratic Government”, *The Journal of Politics*, 43(1), 1981, стр. 56-82.
  - Peters, B. G. „Bureaucracy and Democracy”, *Public Organization Review*, 10(3), 2010, стр. 209-222.
  - Putnam, R. D. „The Political Attitudes of Senior Civil Servants in Western Europe: A Preliminary Report”, *British Journal of Political Science*, 3(3), 1973, стр. 257-290.
  - Reed, M. „Beyond the Iron Cage? Bureaucracy and Democracy in the Knowledge Economy and Society”, у Gay, P. du (yp.) *The Values of Bureaucracy*. Oxford University Press, Oxford, 2005, стр. 115-141.
  - Riggs, F. „Introduction: shifting meanings of the term”, *International Social Science Journal*, 31(4), 1979, стр. 563-585.
  - Rothstein, B. „Creating Political Legitimacy: Electoral Democracy Versus Quality of Government”, *American Behavioral Scientist*, 53(3), 2009, стр. 311-330.
  - Стојановић, Ђ. „Неокорпоративни концепт „ваучерске-демократије”, *Српска политичка мисао*, 29(3), 2010, стр. 11-40.
  - Стојановић, Ђ., Ђурић, Ж. и Деспотовић Љ. „Концептуални оквир за анализу државног капацитета”, *Српска политичка мисао*, 32(2), 2011, стр. 11-40.
  - Стојановић, Ђ. „Утицај имплементационог процеса и политизације јавне управе на политички капацитет”, *Национални интерес*, 11(2), 2011, стр. 225-241.
  - Стојановић, Ђ. „Проблем државног, политичког и административног капацитета: анатомија Србије као слабе државе”, *Српска политичка мисао*, 34(4), 2011, стр. 11-31.
  - Styhre, A. *The Innovative Bureaucracy: Bureaucracy in an Age of Fluidity*. Routledge, London, 2007.

- Суботић, Д. „Јавно управљање и модернизација јавног сектора Србије”, *Политичка ревија*, 24(2), 2010, стр. 65-103.
- Tullock, G. „The Politics of Bureaucracy”, у Rowley, C. K. (ур.), *The selected works of Gordon Tullock: Bureaucracy, Vol. 6*. Liberty Fund, Indianapolis, [1965] 2005, стр. 13-235.
- Вукчевић, Д. М. „Европски и национални идентитет у процесу европске интеграције - неофункционалистичко виђење”, *Српска политичка мисао*, 32(2), 2011, стр. 93-110.
- Weber, M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. University of California Press, Berkeley, [1922] 1978.
- Wittfogel, K. A. *Oriental Despotism: Comparative Study of Total Power*. Yale University Press, New haven, [1957] 1963.

Resume

Bureaucracy is one of the oldest human phenomenon, an institution of generally taken (organizational) governance and public administration, institution that has survived a number of political and social changes, with a reputation based on historical resistance and instrumentality, and broadly scaled from pejorative to affirmative qualification. On the one hand, the negative perception of the bureaucracy is expressed through its potential association with deviant, anomalous processes (“red tape” syndrome, corruption, etc..), and with the possibility of becoming a repressive means of domination, control, manipulation and class power in the hands of the ruling elite. On the other hand, bureaucracy is often glorified through the romantic vision of an impartial, omnipotent and omniscient (one might say “anti-entropic”) governmental apparatus (a kind of social “absolute zero”), which is fully committed to the realisation of publicly formulated well-being. Regardless of that ambivalent position, today it became clear that the public bureaucracy (public administration) is primary factor in the decision-making and that perhaps is vital to correct the modern democratic deficit.

For the public bureaucracy we can say: (1) that is based on hierarchical structure; (2) that the officials are appointed, not elected; (3) that the income of its members depend on the rank they occupy; (4) that the duties and responsibilities are defined by rules and regulations; (5) that the bureaucracy is relatively autonomous political actor with its own interests, public interest is not an essential motivational element (authentic bureaucratic strategy is to permanently increasing the budget); (6) that the universality of bureaucratic responses, through the single best solution, is replaced with a much more flexible approach;

(7) that bureaucracy has a monopoly on information relevant to a policy-makers; (8) that directly affect the implementation of a policy by defining what is possible and what is not possible; (9) that tends towards transforming political problems into administrative problems; (10) that takes into account the existence of different interpretations of public interest (bureaucracy recognizes the need for negotiation and compromise); (11) that due to the weakness of political institutions, the bureaucracy is in a very favorable position to directly or indirectly governing; (12) that increasingly seeks to impose their ideas on how an policy should be designed and managed; and (13) that because the political legitimacy can be divided into democratic input, a representative system with a norm of political equality, and democratic output, quality of governance with the norm of impartiality, the nature of the public bureaucracy is becoming crucial moment for the evaluation of a democratic political system

---

Овај рад је примљен 11. јануара 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције .
27. фебруара 2012. године.

УДК:
342.5+328.13

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=31
Бр. 1 / 2012.
стр. 31-49.

Марко Пејковић*

Институт за политичке студије, Београд

ЕФЕКТИ ПОЛУПРЕДСЕДНИЧКОГ СИСТЕМА**

Сажетак

Рад се бави ефектима семипрезиденцијализма или полупредседничког система. Под ефектима се подразумева годишњи скор Freedom Hous-а и учесталост колапса демократије/демократске консолидације. Статистичка обрада ефеката кроз t-тест, пропорционални тест и Коксов хазардни модел настала у другим истраживањима је од стране аутора детаљно објашњена како би се резултати приближили домаћим читаоцима. Нарочита пажња је посвећена премијерско-председничким семипрезиденцијализмима посткомунистичке Европе (Пољска), Азије (Монголија), Латинске Америке (Хаити), али и земаља које су искусиле конституционалну трансформацију прешавши из парламентаризма у полупредседнички систем или обратно (Словачка и Молдавија). Ове паралеле су од значаја за оцену семипрезиденцијализма у Србији, односно оправданости његове реформе или укидања. У том циљу се додатно разматра позитивно искуство полупредседничке Португалије. Аутор држи да је критика семипрезиденцијализма емпиријски неутемељена и да се јавља из недостатка анализе истог кроз два типа: премијерско-председнички и председничко-парламентарни.

Кључне речи: семипрезиденцијализам, полупредседнички систем, премијерско-председнички режим, председничко-парламентарни режим, председник, премијер.

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Семипрезиденцијализам је систем организације власти који је након слома комунизма постао убедљиво најпопуларнији међу земљама са аспирацијама свеобухватних политичких и економских реформи. Без обзира што је већ до тог времена, а и потом све до данас, он у великој мери проучаван од стране политиколога и правника, о њему се заправо недовољно знало. Два су разлога за то. Прво, расправа се углавном водила око дефиниције полупредседничког система након што је Диверже понудио своју верзију: председник се бира непосредно, има "значајна овлашћења" и влада је одговорна једино парламенту. Прецизније, спор се водио око појма овлашћења.¹⁾ Како истиче Елци, одсуство универзално прихваћених схватања о томе који корпус председничких прерогатива представља минимални праг за сврставање неког система у семипрезиденцијални, довело је до тога да готово сваки теоретичар саставља свој списак земаља које имају полупредседнички систем, што је не само водило концептуалној збрци, већ је и онемогућавало упоредно-емпиријска истраживања. Део писаца је на трагу Сарторија системе класификовао не узимајући обзир толико овлашћења председника према уставима, колико моћ коју председник *de facto* испољава у пракси.²⁾ Сартори истиче да председник и премијер делећи извршну власт успостављају разне констелације моћи и смеђујућег првенства (*shifting prevalences*) у зависности од положаја председника према парламентарној већини, тј. да ли је он њен једини шеф, један од шефова, њен члан или према њој стоји опозиционо, што све проиводи «осциловање» између председничког и парламентарног пола унутар једног система.³⁾ Иако ово важи у системима попут Француског, где председник има право да председава Саветом министара (чл. 9 устава Француске) и намеће своју политичку агенду другом делу егзекутиве, ако је шеф парламентарној већини која владу поставља или обара, то сигурно није случај у системима где председник такву привилегију нема, односно тамо где су надлежности председник и премијера јасно лимитиране без обзира којој странци припадају и да ли су чланови странке уопште. Стога је Сарторијева дефиниција сувише уска да би об-

1) Robert Elgie, "What is semi-presidentialism and where is it found?", in: *Semi-presidentialism outside Europe – A comparative study* (ed: Robert Elgie, Sophie Moesstrup), Routledge, London and New York, 2007, p. 5.

2) Ibid, стр. 4.

3) Ђовани Сартори, *Упоредни уставни инжињеринг*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 155.

ухватила семипрезиденцијализам. Нпр, у Србији би било тешко говорити о осциловању попут оног у Француској. Српски председник нема ништа од овлашћења француског колеге, већ поседује неколико других које може користити апослутно независно од тога из које је партије премијер. О осциловању се може говорити једино у смислу неформалног утицаја председника на премијера, дакле не са председничког положаја, него положаја лидера партије из које истовремено долази и премијер или других фактора који утичу на коришћење уставних овлашћења (околности усвајања устава, политички обичаји, темперамент председника итд.). Други разлог дефицита сазнања о семипрезидицијализму јесте управо одсуство крос-националне емпиријске анализе због непостојања јасних критеријума класификације, премда се мора признати да је за истраживања тог типа неопходно имати одређени временски распон од барем 10-20 година, што све до скоро није било замисливо.

Сматрамо да је минималистичка дефиниција семипрезиденцијализма коју нуди Роберт Елци, најближа томе да одстрани сваку арбитрарност у одређивању «значајних» председничких овлашћења. Наиме, Елци задржава популарно изабраног председника са фиксираним мандатом и одговорност владе пред парламентом као одлучујуће моменте у дефинисању, а значајна овлашћења попутоно избацује.⁴⁾ Међутим, ако бисмо имали непосредно изабраног председника са овлашћењима британског монарха или класичног парламентарног председника (сваки његов битнији акт је премапотписан од премијера), на који начин би се председников утицај на политички живот разликовао од утицаја шефа државе у парламентаризму? Стога је потребно Елцијевој дефиницији додати да председник мора поседовати бар једно овлашћење које може по својој вољи, без премапотписа (дискреционо) користити, а да оно није у церемонијалној или аполитичкој сфери (одликовања, помиловања, промулгација закона). И небитно да ли се ради о слабијим овлашћењима попут обраћања парламенту, тј. ради тога сазивању његове ванредне седнице или јачим овлашћењима, попут законодавне иницијативе, расписивања референдума, распуштања скупштине, права вета, номинације судија Уставног суда и других државних функционера па све до отказивања поверења влади.

4) Robert Elgie, "The Politics of Semi-Presidentialism", in: *Semi-Presidentialism in Europe* (ed: Robert Elgie), Oxford University Press, New York, 1999, p. 13.

СЕМИПРЕЗИДЕНЦИЈАЛИЗАМ - МОТОР ИЛИ ПРЕПРЕКА КОНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ?

Компаративна истраживања на тему успеха полупредседничког система истичу важност дихотомије Шугарта и Керија, засноване на праву председника да откаже поверење влади. Ако шеф државе поседује то право, ради се о председничко-парламентарном режиму, а у супротном о премијерско-председничком.⁵⁾ Први је због јачег председника ближи президентизму, а други парламентаризму, али оба могу имати "председничке" и "парламентарне" фазе било институционалне (председник кроз јавну функцију доминира премијером) било ванинституционалне (председник доминира премијером једино кроз своју неформалну функцију лидера странке).

Тестирајући утицај који облици организације власти имају на скорове *Freedom House*-а, а на узорку од 83 транзиционе земље (Трећи талас), Мострап истиче да поређење парламентарног, председничког и полупредседничког система даје следеће резултате.⁶⁾ Ако се грубо упореде просеци скорова три система семипрезидентизам је у лошијој позицији од друга два система. Просек полупредседничких система је 3.4, председничких 3.1, а парламентарних 2.6. Требало би имати у виду да су скорови у распону од 1 до 7 и да више вредности значе лошији квалитет демократије. Међутим, ако се уради *t*-тест,⁷⁾ статистички значајне су једино разлике у просецима између семипрезидентизма и президентизма

5) Mathew S. Shugart, John M. Carey, *Presidents and Assemblies*, Cambridge University Press, 1992, pp.23, 24.

6) Sophia Moestrup, "Semi-presidentialism in young democracies – Help or hindrance?", in: *Semi-presidentialism outside Europe – A comparative study* (ed: Robert Elgie, Sophie Moestrup), Routledge, London and New York, 2007, pp. 34-44.

7) (прим. М.П) *t*-тест је статистички тест којим се уврђује да ли су просеци две групе статистички различити, односно да ли је разлика статистички значајна, тј. није ли она можда продукт случајности или пак правилности. Он је количник разлике просека две групе и корена збира количника варијансе и броја јединица групе:

$$t = \frac{\mu X_1 - \mu X_2}{\sqrt{\frac{\text{var}1}{n_1} + \frac{\text{var}2}{n_2}}}$$

где је формула за варијансу количник суме квадрата одступања вредности јединице од групног просека:

$$\text{var} = \sigma^2 = \frac{\sum(x - \mu)^2}{n - 1}$$

а да ли је добијена *t*-вредност статистички значајна зависи од тога да ли је она изнад критичног нивоа који се налази на пресеку статистичке значајности (обично 0.05 – пет разлика од сто су продукт случаја, а остале правилности) и степена слободе $df = (n_1 + n_2) - 2$ у *t* табlici значајности.

зма. Ако се има у виду да је разлика просека полупредседничког и парламентарног система већа од разлике просека полупредседничког и председничког, онда је објашњење за одсуство значајности у првом односу једино у великој варијанси семипрезиденцијализма и парламентаризма.

Узимајући у обзир континенталну компарацију, Мострапова показује да се полупредседнички систем лошије показао од друга два у Азији и Латинској Америци, боље од президенцијализма и лошије од парламентаризма у Африци, док се у источној Европи показао боље од парламентарног који му је ту једини такмац. У бившем СССР-у, семипрезиденцијализам и президенцијализам једнако заостају за парламентаризмом.⁸⁾

Што се тиче склоности система ка демократском колапсу, полупредседнички систем њему није склонији од конкуренције, јер иако је 27% председничких, 36% парламентарних и 39% семипрезиденцијалних система прекинуло демократски развој те разлике нису статистички значајне што се утврђује преко пропорционалног теста.⁹⁾

Поређењем премијерско-председничких и председничко-парламентарних система уочава се бољи просечан *Freedom House* (FH) скор првих у односу на друге (3.0 према 3.9), али ова разлика није статистички значајна. Међутим, када је у питању прекид консолидације или демократског поретка, председничко-парламентарни системи су крахирали у 60% случајева, а премијерско-председнички само у 19% и ова разлика је статистички значајна на 0.1 нивоу. Мострапова истиче да су разлике између ова два режима највеће у бившим совјетским државама - четири од пет председничко-пар-

8) О неким председницима бивших држава СССР видети: Драган Траиловић, «Улога шефа државе у политичком систему земаља Централне Азије», *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2011, стр. 467-483.

9) (прим. М.П) На почетку теста се формулишу нулта и алтернативна хипотеза. Нулта тврди да се пропорције (вероватноће) две групе статистички не разликују, а алтернативна супротно. Затим тражимо Z скор пропорција по формули $Z = p1 - p2 / S(p1 - p2)$ врло сличној за стандардни Z скор. $p1 - p2$ је проста разлика пропорција, док је $S(p1 - p2)$ стандардна грешка разлика пропорција по формули:

$$S(p1 - p2) = \sqrt{\frac{p(1-p)}{n1} + \frac{p(1-p)}{n2}}$$

и где је p пондерисана аритметичка средина пропорција $p1$ и $p2$ по формули:

$$p = \frac{n1p1 + n2p2}{n1 + n2}$$

ако је вероватноћа која одговара Z скору у z таблицама већа од 0.95, онда имамо статистичку значајност.

ламентарних је колабирало, а ниједан премијерско-председнички. У Л. Америци је дошло до демократског колапса и на Хаитију и у Перуу, с тим што су ФН скорови били лошији у првој држави (премијерско-председничкој) него у другој (председничко-парламентарној). У Азији ниједан од два режима није колабирао, али су ФН скорови лошији код премијерско-председничких него председничко-парламентарних, иако разлика није статистички значајна.

Овде је потребно скренути пажњу на проблеме функционисања Хаитија, Тимора, Шри Ланке и Монголије као премијерско-председничких режима Л. Америке, односно Азије, како је то урађено у овом истраживању. Ови случајеви су битни због тога што изузетно снижавају просечан учинак полупредседничког облика организације власти.

Систем Хаитија је полупредседнички у смислу да постоји непосредно изабран председник (чл. 134 устава), који у договору са горњим домом поставља начелника генералштаба, полиције, амбасадоре и генералне конзуле (чл. 141) и заједно са Сенатом поставља управнике независних агенција (чл. 142-2), док дискреционо поставља директоре јавне управе и делегате департмана и арондисмана (чл. 142-1). Председник има право на слаб суспензивни вето који може бити анулиран простом легислативном већином (чл. 144), а на отварању сваке годишње легислативне сесије има право да се обрати истој, без могућности накнадне дебате (чл. 151). Он још има право да именује премијера након консултовања са шефовима парламентарних домова, под условом да у парламенту ниједна партија нема апсолутну већину, иако сваки његов акт мора бити потврђен од парламентарца (чл. 137). Иако овај списак овлашћења није импозантан, демократија на Хаитију је пропала два пута из два разлога. Један се везује за сукобе око именовања премијера и осталих званичника између председника и недисциплинованог парламента, док други проиходи из првог, будући да су партије врло често обарале владе из баналних разлога стварајући тиме атмосферу опште политичке нестабилности. Ови проблеми се решавају тако што се права именовања између председника, владе и парламента јасно делимитирају, а парламентаризам рационализује увођењем института попут ограничавања гласања о поверењу влади или већим прагом за покретање интерпелација. Управо се ове реформе планирају за уставне амандмане (гласање о поверењу једном у годину дана; интерпелацију покреће четвртина посланика

уместо ранијих пет).¹⁰⁾ Оцена је да је Хаити врло лоше прошао у ГН скоровима захваљујући одсуству равнотеже власти у политичком систему и премоћи парламента у односу на друге две гране власти.¹¹⁾ Неefикасне владе које су брзо губиле подршку својих партија у парламенту и тако биле у немогућности да усвоје буџет или важне инфраструктурне пројекте, подстицале су председника или војску да крше устав или врше војне пучеве. Дакле, није био толико проблем договорити се која ће личност бити премијер, колико одржати га на власти дуже од годину дана због каснијих шишми унутар партија.

Конфузне уставне норме у погледу тога ко има право да именује премијера, министре, друге службенике и на који начин и фрагментирани/неетаблирани партије уз нерационализован парламентаризам, јесу одлике „пољског синдрома” из времена када је на снази било „Мали устав”, односно пре уставне ревизије из 1997. Пољска није имала слом демократије, па чак се та ситуација није драстично одразила на њене демократске резултате, вероватно из разлога што је у економском, административном и у смислу утицаја ЕУ, била у много повољнијем положају од Хаитија. Међутим, питање је шта би се десило да је институционални аранжман потрајао још неко време. Председник је био „генерални супервизор” у сферама спољне политике и безбедности, док је премијер био дужан да консултује председника пре него што би именовао министре спољних, унутрашњих послова и одбране, али је председник у пракси одбијао да именује поједине министре на предлог премијера (као када је Сухоцка предложила министра културе, а Валенса одбио), под изговором да одредбе устава не прописују да он мора да прихвати номинацију, већ да може, уколико то жели.¹²⁾ Али, већ 1995, услед увођења изборног прага стабилизован је парламентарни живот, а самим тим и позиција владе, док је доношењем новог устава председник изгубио право да се меша у именовања министара (именовање премијера није ни раније било проблем), ветирања буџета и слања закона Уставном трибуналу након што га Сејм усвоји појачаном већином након председничког вета. Ипак, пред-

10) Sophia Moestrup, „Haiti: Semi-Presidentialism in a Fractured Society”, in: *Semi-Presidentialism and Democracy* (ed: Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu), Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2011, p. 260.

11) Ibid, p. 261.

12) Ania van der Meer Krok-Paszowska, „Poland”, in: *Semi-Presidentialism in Europe* (ed: Robert Elgie), Oxford University Press, New York, 1999, p. 178, 180-181.

седник је задржао јак вето од 3/5, иако је ранији био нешто виши од 2/3. Према новом уставу он «делује заједно» са премијером у сфери спољне политике, док је раније био «генерални супервизор». ¹³⁾ Одавде се може закључити да полупредседнички систем производи проблеме у сфери прерогатива номинације, а не координисаног или заједничког доношења одлука унутар бицефалне егzekутиве, чак узимајући у обзир чињеницу кохабитације. ¹⁴⁾

Монголија није имала лош скор (2.4), али је проблем у функционисању политичког система била егzekутивна блокада условљена сукобима око номинавања премијера/министра за време кохабитације 1997-2000, док су односи двоглаве егzekутиве и парламента у сфери економских реформи били компромисни. ¹⁵⁾ Амандман из 2001. је укинуо одредбу устава која је омогућавала председнику да утиче на компоновање владе и од те године Монголија бележи нешто ниже просечне скорове по години (2). Шри Ланка са нешто већим скором (3.8) исто има председника који поставља премијера (чл. 43-3), док би већину проблема Источног Тимора (скор 3) требало тумачити у контексту хаоса након независности, тј. синдрома "пропале државе" без капацитета за сервисирање основних задатака политичког система. ¹⁶⁾ Полупредседнички систем у Африци не треба поредити са парламентарним који има боље скорове, јер је једини парламентарни систем Африке Етиопија, а не земље као Јужна Африка у којима парламент бира шефа државе који је истовремено премијер, са тим да се исти уклања из разлога кршења устава, неспособности или озбиљног кршења дужности (чл. 89-1 устава) и 2/3 већином. То су разлози и процедуре импичмента, а не класичне политичке одговорности. Дакле, у Африци имамо такмичење председничких и полупредседничких система у којем се ови други држе боље.

13) Ibid, p. 190.

14) Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu, "Semi-Presidentialism: What Have We Learned?", in: *Semi-Presidentialism and Democracy* (ed: Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu), Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2011, p. 270.

15) Sophia Moestrup, Gombosurengiin Ganzorig, "Semi-presidentialism in Mongolia - Trade-offs between stability and governance", in: *Semi-presidentialism outside Europe - A comparative study* (ed: Robert Elgie, Sophie Moestrup), Routledge, London and New York, 2007, pp. 187, 191.

16) Dennis Shoemsmith, "Timor-Leste - Semi-presidentialism and the democratic transition in a new, small state", in: *Semi-presidentialism outside Europe - A comparative study* (ed: Robert Elgie, Sophie Moestrup), Routledge, London and New York, 2007, p. 234.

Истраживање Елџија и Шлајтерове статистички на узорку свих полупредседничких система од 1919. до 2004, било да су трајали непрекидно било да су искусили демократски колапс и свеједно да ли су се после тога вратили у демократију или не, показује да су једини фактори који повећавају вероватноћу колапса, односно скраћују демократски живот, а који су притом статистички значајни: председничко-парламентарни режим и ефективни број партија од 3.07 до 4.37 (на нивоима 0.01).¹⁷⁾ Хазардна стопа нам говори колико пута су у неком интервалу председничко-парламентарни режими склонији краћем демократском периоду од премијерско-председничких и она овде износи 5.24, а за ефективни број партија 5.84. Ови аутори истичу да су користили *Коксов хазардни модел* и да им је зависна варијабла био опстанак, трајност демократије (*survival*) у две подгрупе семипрезиденцијализма са укупним временом демократског трајања од 611 година. Ако је тако, Коксова хазардна стопа се израчунава по формули (прим. М.П):

$$hr(X^*: X) = \frac{\exp(X^* \beta)}{\exp(X \beta)} = \exp\{(X^* - X)\beta\}$$

где се коефицијент β одређује преко познатог *MLE* метода за естимацију експоненцијалне дистрибуције ($\beta = 1/\mu_x = 1/\mu_x$). Тј. кроз количник броја 1 и просечне вредности догађаја (*events*) за целокупну групу која се подвргава испитивању. У случају овог истраживања μ_x је просечно трајање демократије у једној полупредседничкој епизоди/систему (епизода се рачуна од настанка семипрезиденцијализма у датој земљи па све до 2004, а ако је био прекид до тог момента, са тим што је евентуално обнављање полупредседничке демократије у истој земљи рачунато као нова епизода), а пошто епизода има укупно 45, онда $\mu_x = \frac{611}{45} = 13.57\mu_x = \frac{611}{45} = 13.57$, па је $\beta = 0.073$. Разлика $X^* - X$ је однос година демократије код премијерско-председничких и председничко-парламентарних, па када се све то експоненцира добија се вредност од ≈ 5.24 , чиме су премијерско-председнички више од 5 пута склонији демократском опстанку, односно председничко-парламентарни склонији прекиду. На овај начин се рачунају и стопе везане за остале експланаторне варијабле. Иако нису статистички значајне, интересантно је погледати стопе следећих варијабли: председничких законодавних

17) Robert Elgie, Petra Schleiter, "Variation in the Durability of Semi-Presidential Democracies", in: *Semi-Presidentialism and Democracy* (ed: Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu), Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2011, p. 54.

овлашћења (вето, иницирање закона или референдума, право утицаја на буџет, издавање декрета у неким областима), кохабитације и мањинске владе. Стопа законодавних овлашћења је 0.89, дакле мања од 1, што би потенцијално чак могло да значи смањени ризик за демократски опстанак. Стопа кохабитације од равно 1 значи да она не утиче у било ком смеру на стабилност полупредседничких демократија. Мањинска влада има стопу вредности 2.07, што прелиминарно указује на дупло већи ризик по опстанак демократије од већинске владе. У вези кохабитације и Мострапова даје сличне налазе. Процент земаља које су прошле барем једном кроз кохабитацију су демократски крахирале у 43% случајева, а оне које нису у 25%, али без статистичке значајности. Међутим, статистички је значајна разлика између премијерско-председничких и председничко-парламентарних режима у погледу негативног утицаја кохабитације на демократски опстанак (21% vs. 78%).

Интересантно је погледати случајеве Словачке и Молдавије које супрошле кроз оба система власти. Словачка је од 1992-1999. имала парламентарни систем и ФН просек од 2.17, а од 1999-2008. премијерско-председнички семипрезиденцијализам са просеком 1, дакле највишу могућу оцену, док је Молдавија је из тог типа полупредседничког система прешла на парламентаризам и погоршала просек скорова са 2.80 на 2.86.¹⁸⁾ Иако је то врло мала разлика потребно је приметити да се у парламентарној епизоди Молдавије примећује тенденција раста скорa, односно погоршање демократије, док је у полупредседничкој епизоди примећен тренд постепеног побољшања.

ПОЛУПРЕДСЕДНИЧКИ СИСТЕМ У СРБИЈИ – ОД ПАРЛАМЕНТАРИЗАЦИЈЕ ДО ХИПЕРПРЕЗИДЕНЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Семипрезиденцијализам у Србији спада у премијерско-председничке режиме, јер се председник бира непосредно (чл. 114 устава), влада је одговорна само скупштини (чл. 124), а председник има три политичка овлашћења која не захтевају премапотпис: командовање војском (чл. 112), именовање и предлагање судија уставног

18) Oleh Protsyk, "Semi-Presidentialism under Post-Communism", in: *Semi-Presidentialism and Democracy* (ed: Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu), Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2011, p. 101.

суда (чл. 172), суспензивни вето који може да се анулира већином гласова од укупног броја посланика (чл. 113). Само се за друго и треће овлашћење може рећи да припадају сфери текуће политике, мада друго може бити коришћено ретко (сваке девете године по уставу). Вето, који се може чешће користити је слаб. Битно је споменути још једно овлашћење које се некима чини бенигним,¹⁹⁾ али су већ поменута емпиријска истраживања у овом раду утврдила да се ради о најјачем узроку за политичку блокаду, а то је интервенција председника код формирања владе, односно предлагање кандидата за место премијера након што се саслуша мишљење представника изабраних изборних листа (чл. 112-3). У уставу ништа не пише о року до којег председник има да донесе одлуку, нити о санкцијама које би га чекале ако буде упоран до краја у настојању да парламенту наметне свог кандидата. Ако у 90 дана од конститусања скупштина не изабере нову владу (чл. 109) она се аутоматски распушта и то може бити увод у велику политичку кризу. Предлози о покретању процедуре за опозив председника у случају да одбије кандидата већине партија у парламенту као ефикасном леку против замршене и конфузне природе члана 112-3. не стоје, будући да парламент можда не би ни имао времена да иницира поступак, а и питање је када би питање дошло пред уставни суд и како би случај уопште био решен. Зато смо мишљења да би ову одредбу требало укинути и заменити обавезом председника да именује за премијера ону личност о којој су се договориле партије парламентарне већине и то у тачно назначеном року. Председник скоро да није био суочен са тим да предложи личност коју није подржала његова странка као део будуће извршне власти, тако да не можемо знати како би се он понашао у граничним случајевима када кандидат има танку подршку парламента и јавног мњења, односно да ли би се усталио обичај да се председник увек уздржава од фактичког мешања у избор премијера. Само је једном после избора 2000. председник имао прилику за овај маневар који тада није предузет, али треба имати у виду да су тада велика парламентарна већина и јавно мњење чврсто стајали против њега.

Председник Србије по овим овлашћењима спада у ред мање моћних шефова држава премијерско-председничких режима. Институционалне могућности за алтернацију фокуса моћи изме-

19) Ратко Марковић, «Моћ и немоћ председника Републике Србије», *Анали Правног факултета у Београду*, год. LII, бр. 3-4, јул-децембар 2004, стр. 330-331.

ђу председника и премијера не постоје. Влада не може да смањи председников утицај, нити он може да утиче на њено формулисање политике. И једна и друга институција независно воде политику у складу са уставом, за разлику од решења где председник председавањем савета министара у тренуцима када је шеф парламентарне већине, апсолутно доминира владом (Француска). Отуда су у Србији политички исходи готово увек парламентарног типа, јер су председникова овлашћења врло мала порција моћи чисте парламентарне владе. То не значи да политички систем у Србији нема парламентарне и председничке фазе. Међутим, те фазе су за разлику од француске институционално-ванинституционалне конекције фактора (ужи ендегени оквир) искључиво плод ванинституционалних околности или општих ендегених оквира. Док у Француској имамо случај јаког лидера парламентарне већине као јаког председника, у Србији је на делу јак шеф странке као слаб председник. Ако је мана француског решења што су у датом тренутку излишни или председник или премијер, српска аномалија је што председник преко своје партије “командује” владом или њеним великим делом, а позицију шефа државе може да искористи као “сигурну луку” како би услед неповољних резултата власти могао да скине са себе и пребаци на свог премијера и министре, а себи омогући реизбор или нову политичку ролу можда баш у виду будућег премијера, на шта је већ указивано у нашој литератури. Иако француско решење омогућава јаснију дистрибуцију одговорности између премијера и председника, оно ипак омогућава велику концентрацију моћи, без обзира што она повремено може променити адресу. У (пост)транзиционим друштвима, која имају малу демократску традицију, није рационално омогућити било којој инстанци толику моћ у било ком тренутку, а камоли у периоду од четири године. У традиционалним демократијама се подразумевају многе ствари у политици, које се у мање развијеним државама не подразумевају. У њима је готово свака сфера подложна хировитој и неограниченој интервенцији државних елита, па је управо због одсуства правне и политичке свести неопходно уставно ограничити власт што је прецизније могуће. Португалски семипрезиденцијализам је делом модел за Србију, ако се жели постојани релативни баланс моћи и кларификована подела одговорности унутар егзекутиве.

По уставу из 1976. Португал је био председничко-парламентарни режим, будући да је влада била одговорна и парламенту и

непосредно изабраном председнику.²⁰⁾ Шест година касније дуална одговорност владе је укинута, али су извесна овлашћења председника ојачана или су уведена нова. Председник више није морао да дели право распуштања скупштине са Саветом револуције (иако је у овом погледу темпорално ограничен), док је проширена листа области у којима је председников вето могао бити прегласан само 2/3 посланичком већином.²¹⁾ И то у областима спољних односа, затим разграничења јавне, приватне, друштвене и кооперативне својине и у области изборног законодавства (чл. 139-3 устава). Иако референдум предлажу влада или парламент, једино председник одлучује да ли ће исти бити одржан, ако је по његовом мишљењу то у «националном интересу» (чл. 164-к). Председник има такође овлашћење да именује премијера након консултација са изабраним партијама (чл. 136-f/190-1).

Када су у питању председникова нелегислативна овлашћења (именовање премијера и дисолуција), пракса је показала позитиван допринос политичкој стабилности. Председник је само у првим годинама транзиције покушавао да игра активну улогу у процесу формирања влада, али су партије стајале углавном одлучно против његових предлога или су све те владе углавном кратко трајале. Председник се полако повукао из игре, што је било олакшано чињеницом да су владе углавном биле једнопартијске или дво-партијске након 1980, а тек трећину времена мањинске.²²⁾ Међутим, у случају избора мањинских влада, председник је пре бирао да распушта скупштине, него да именује премијера владе у коју ће ући партија чији је он члан или бивши лидер, као када је Марио Соареш 1987. одбио предлог своје социјалистичке партије да се на тај начин формира влада. Овај мањак или одсуство партизански настројеног председника у Португалу, без обзира што забрана партијског чланстване постоји, треба објаснити околностима усвајања устава. Први председник, генерал Еанес, изабран је као «непартијски» кандидат, подржан од две главне супарничке партије.²³⁾ Војна клаузула је условила војно лице за председничко место што је укинута тек 1986. Како председник није имао партију на коју би

20) Carlos Jalali, "The President is Not a Passenger: Portugal's Evolving Semi-Presidentialism", in: *Semi-Presidentialism and Democracy* (ed: Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu), Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2011, p. 163.

21) Ibid, p. 164.

22) Ibid, p. 166.

23) Ibid, p. 160.

могао да се ослони у парламентарној борби, како истиче Џалали, потенцијални профити сукоба са владом или парламентом су минимизирани. И после укидања клаузуле, председници који су пре преузимања функције били лидери својих партија су заузимали непартијски став. Иако је Хорхе Сампајо био члан социјалистичке партије, он није био њен лидер, већ вођа поражене фракције на партијским изборима, али га то није спречавало да у тренуцима велике владине непопуларности услед корупционашких скандала утиче на социјалистичког премијера да смени осумњичене министре, вероватно под имплицитном претњом распуштања парламента. Да је јавност добар савезника председника показује и случај када је Соареш одбио предлог супарничке странке да именује новог премијера непосредно пред регуларне изборе 1995, користећи се великом непопуларношћу владе. Што се тиче дисолуције, председник је углавном распустио скупштину тек ако влада више нема већину у парламенту, а друга не може да се изабере, па је право дисолуције деловало пре као претња као што је већ поменуто, али она може да има далеко веће импликације од утицаја на састав владе. Наиме, када је премијер Барозо 2003. хтео да пошаље војску у Ирак, председник Сампајо је изјавио да ће он као врховни командант оружаних снага искористити сва уставна овлашћења како би спречио слање војника без мандата УН.²⁴⁾ Поменућемо да је једини пут председник Сампајо 2004. искористио право да распусти парламент, без обзира што је парламент имао млађи мандат од њега и стабилну већину и тако зачео нову праксу у којој се дисолуција неће користити само имплицитно.

Вето је исто коришћен у погледу оних законских решења која су наилазила на негодовање јавног мњења (као када је Еанес ветирао закон о повећању плате државним службеницима) или када је сама влада врло ниско стајала у очима јавности. Учесталост вета се такође повећавала. Док је Еанес употребио вето 5 пута, Соареш и Сампајо су га употребили 30, односно 63 пута. Према Џалалију, може се закључити да португалски суспензивни вето троструко доприноси ефикасности и ефективности политичких процеса. Прво, влада мора да води рачуна о томе шта председник мисли када се формулише политика, чиме је омогућено сагледавање проблема из још једног угла. Друго, релативним успоравањем легислативног процеса, омогућује се парламенту да о ствари размисли још јед-

24) Ibid, p. 168.

ном. Треће, вето омогућава широј јавности да кроз дебате и приговоре у већој мери утиче на доношење закона.

*

* *

Рад показује да нема аргумената противполупредседничког система под условом да се испуни: оптирање за премијерско-председничку варијанту симпрезиденцијализма; уставне норме које се тичу именовања премијера, министара и других функционера морају бити јасне, тј. председник би само формално требало именује чланове владе које је истакао парламент, а ако су већ подељене надлежности у погледу именовања осталих функционера између две главе егзекutive, оне не би смеле да буду измешане (преклапајуће); оправдано је снабдети председника јачим ветом (3/5, 2/3), правом да шаље поједине законе на референдум или да исти одобрава, а можда чак и правом дисолуције које би било временски орочено (једном у току свог мандата и годину дана након избора владе); председник и влада могу заједнички да одлучују о питањима спољне политике, безбедности, економије (национализација/концесије, приватизација).

У случају Србије било би неопходно увести и прохибитивну клаузулу на партијско чланство. У свим успешним транзиционим полупредседничким системима, шеф државе или није смео да држи паралелно председнички и страначки мандат или је у пракси поступао тако да је у политичкој и стручној јавности био перципиран као неутрални арбитар политичког живота. Србија свакако не спада у земљу у којој политички обичаји играју велику улогу, већ напротив, њена историја обилује случајевима слепог волунтаризма политичких елита. Без јасног стипулисања уставом, мало је вероватно да ће се "не-партијски" шеф државе појавити пуком инерцијом политичке праксе. За било коју сферу заједничког вођења политике, не-партијски председник је погоднији од партизанског, јер иако донекле зауздава владу, сколнији је компромису и дијалогу. Идеју преласка на чист парламентаризам би требало одбацити. Многи превиђају да парламентаризам, који се развијао вековима у оквиру специфичне политичке културе (Британија, Скандинавија) или постоји у оквиру федералних и регионалних држава (Немачка, Шпанија, Италија) није исто што и парламентаризам у државама које имају мало или нимало конституционалне традиције икоје су централизоване/унитарне. Поготово ако су партије слабо институ-

ционализоване и склоне диктату партијског шефа/врха, а економија слаба. Одлуке које британски премијер не би могао да донесе, јер га ограничавају његова партија, интересне групе и важност поштовања политичке традиције и културе (а у Немачкој, Италији и Шпанији федерална/регионална и партијска структура), премијери источне Европе у парламентарном систему могу лако да реализују. Те одлуке могу бити јаконегативне по економију и политичку стабилност као што сведоче примери Словачке, Молдавије, Албаније и Мађарске. Зато је прави модел за Србију семипрезиденцијализам по узору на португалски, али са искључењем председника из процеса формирања владе и уз забрану партијског чланства.

Marko Pejkovic

THE EFFECTS OF SEMI-PRESIDENTIALISM

Summary

This paper deals with the effects of semipresidentialism. Under the effects, the annual Freedom House score and frequency of democratic breakdown are understood. Statistical analysis of those effects developed in the research of other authors through the t-test, proportional test and Cox hazard model is explained in detail here by the author in order to help domestic reader to understand all statistical results and conclusions. Special attention is dedicated to premier-presidential semipresidentialism in post-communist Europe (Poland), Asia (Mongolia), Latin America (Haiti) and in countries which have experienced constitutional transformation from parliamentarism to semipresidentialism or vice versa (Slovakia and Moldova). Such comparisons are of great importance for the assessment of semipresidentialism in Serbia, i.e. whether it is justified to reform, maintain or abandon such system. To this end, a good experience of semipresidential Portugal is additionally considered. The author holds that criticism of semipresidentialism is unfounded owing to a lack of analysis of semipresidentialism through two types: premier-presidential and president-parliamentary.

Key words: semipresidentialism, premier-presidential regime, president-parliamentary regime, president, prime minister.

ЛИТЕРАТУРА

- Elgie, Robert, "What is semi-presidentialism and where is it found?", in: *Semi-presidentialism outside Europe – A comparative study* (ed: Robert Elgie, Sophie Moestrup), Routledge, London and New York, 2007.
- Elgie, Robert, "The Politics of Semi-Presidentialism", in: *Semi-Presidentialism in Europe* (ed: Robert Elgie), Oxford University Press, New York, 1999.
- Elgie, Robert, Moestrup, Sophia, Wu, Yu-Shan, "Semi- Presidentialism: What Have We Learned?", in: *Semi-Presidentialism and Democracy* (ed: Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu), Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2011.
- Elgie, Robert, Schleiter, Petra, "Variation in the Durability of Semi-Presidential Democracies", in: *Semi-Presidentialism and Democracy* (ed: Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu), Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2011.
- Jalali, Carlos, "The President is Not a Passenger: Portugal's Evolving Semi-Presidentialism", in: *Semi-Presidentialism and Democracy* (ed: Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu), Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2011.
- Krok-Paszowska, Ania van der Meer, "Poland", in: *Semi-Presidentialism in Europe* (ed: Robert Elgie), Oxford University Press, New York, 1999.
- Марковић, Ратко, «Моћ и немоћ председника Републике Србије», *Анали Правног факултета у Београду*, год. LII, бр. 3–4, јул–децембар 2004.
- Moestrup, Sophia, "Semi-presidentialism in young democracies – Help or hindrance?", in: *Semi-presidentialism outside Europe – A comparative study* (ed: Robert Elgie, Sophie Moestrup), Routledge, London and New York, 2007.
- Moestrup, Sophia, "Haiti: Semi-Presidentialism in a Fractured Society", in: *Semi-Presidentialism and Democracy* (ed: Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu), Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2011.
- Moestrup, Sophia, Ganzorig, Gombosurengiin, "Semi-presidentialism in Mongolia - Trade-offs between stability and governance", in: *Semi-presidentialism outside Europe – A comparative study* (ed: Robert Elgie, Sophie Moestrup), Routledge, London and New York, 2007.
- Protsyk, Oleh, "Semi-Presidentialism under Post-Communism", in: *Semi-Presidentialism and Democracy* (ed: Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu), Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2011.
- Сартори, Ђовани, *Упоредни уставни инжињеринг*, Филип Вишњић, Београд, 2003.

- Shoosmith, Dennis, "Timor-Leste - Semi-presidentialism and the democratic transition in a new, small state", in: *Semi-presidentialism outside Europe – A comparative study* (ed: Robert Elgie, Sophie Moestrup), Routledge, London and New York, 2007. Shugart, Mathew S., Carey, John M., *Presidents and Assemblies*, Cambridge University Press, 1992.
- Траиловић, Драган, «Улога шефа државе у политичком систему земаља Централне Азије», *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2011.

Resume

Until few years ago, almost complete literature concerning semi-presidentialism, had been concentrated on definition of semipresidentialism or more precise, on the true scope of presidential powers, necessary for recognition of some regime as semipresidential. By adopting the definition proposed by Robert Elgie, i.e. the regime is semipresidential once we have directly elected president, and government fully accountable to parliament, the possibility for empirical and cross-national research emerged. This paper presented some fresh empirical findings about semipresidentialism from several projects (Elgie, Moestrup, Schleiter) and clarified some results of it in order to empower reader for better understanding. Comparing Freedom House scores and ratio of democratic breakdown of presidentialism, parliamentarism and semipresidentialism *viat*-test, proportional test and Cox hazard model allows us to conclude that semipresidentialism is not more or less prone to democratic or constitutional reversal, but only having in mind differences between premier-presidential and presidential-parliamentary regimes. The latter extremely have contributed to lowering FH average score and raising breakdown rate for semipresidential category. By more detailed analysis, the author shows that greatest problem for semi-presidential regimes is not the power-sharing (jointly policy conduct) between a prime minister and a president, neither the (non)legislative powers of president (veto, referendum, dissolution) but only confusing constitutional provisions regarding presidential interference in cabinet formations or appointments of other public office holders. Cabinet formation should be exclusively parliamentary prerogative (president may keep only procedural role) and if president should have the right to appoint some officials, he should exercise such right independently from government, and government also should appoint officials on its own.

The second part of the paper is dedicated to semipresidentialism in Serbia. Semipresidentialism should not be abandoned as concept, but

reformed. For the past twenty years, the serbian president has shown meagre performance. He has only few powers, but great opportunity to influence prime minister *via* his post of party chairman when president comes from the same party as parliamentary majority. Otherwise, he was obsolete figure. So, the greater (non)legislative powers (without joint right with government over appointments) are proposed, but at the same time prohibitive clause for him in terms of party membership.

Овај рад је примљен 1. фебруара 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2012. године.

Миша Стојадиновић*
Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ, ПОЛИТИЧКИ ИДЕНТИТЕТ И УПРАВЉАЊЕ ДРЖАВОМ**

Сажетак

Политичке партије представљају значајан елемент демократског система власти. У Аутор у свом раду анализира ниво поверења грађана у политичке партије, изборе и управљање државом, као и улогу коју политички идентитет има за остваривање демократије. У том смислу овај рад је подељен на два дела. Први део се бави проблемом политичких партија и политичким идентитетом док се у другом разматра поверење у изборе и управљање државом. Аутор се у свом раду користи комбинацијом неколико различитих метода: дијалектички метод, метод анализе садржаја и компаративни метод.

Кључне речи: политичке партије, политички идентитет, управљање државом, демократија, Балкан, Србија.

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ПОЛИТИЧКИ ИДЕНТИТЕТ ГРАЂАНА НА БАЛКАНУ

Политичке партије су у релативно кратком периоду постале нераскидиви део демократског система. „Власт и опозиција отелотворене су у облику партија и зато није претерано тврдити да су партије *жила куцавица* демократије.”¹⁾

* Истраживач, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

1) Владимир Гоати, *Политичке партије и партијски системи*, Центар за мониторинг – ЦЕМИ, Подгорица, 2007, стр. 11.

Политичке партије су се појавиле спонтано и постепено па је стога веома тешко одредити тачан тренутак њиховог настанка. Како то Владимир Гоати лепо каже: „настанак политичких партија није уследио као реализација неке претходне замисли, него је до њега дошло спонтано и постепено, па су у том погледу партије *случајно друштвено откриће*.”²⁾ Може се рећи да Енглеска представља колевку модерних партија јер су на њеним просторима 1679. године формиране прве политичке партије: торијевци (они су заступали конзервативне друштвене снаге) и виговци (они су заступали интересе либералних снага у друштву).³⁾

Што се тиче самог појма „политичка партија” он настаје почетком XVIII века, а у ширу употребу улази након публиковања Болинбрукове књиге *Une dissertation sur les parties* 1733. године.⁴⁾ Овај термин има своје етимолошко порекло у латинском језику – *part* што значи део и *partire* што значи делити. „Термин *партија*, који етимолошки значи део шире целине (лат. *part* – део; *partire* – делити), ушао је у употребу у првој половини прошлог столећа замењујући постепено термин *факција* (*facere* – чинити; *factio* – група која се бави сумњивим пословима), као и термин *секта* (*secere* – делити), који се од краја седамнаестог столећа употребљава углавном за означавање верских подела. Иначе, термин *факција* је у старом Риму, у време браће Грах, означавао групу аристократа који контролишу сенат. Гај Грах га је користио да означи своје непријатеље. Цицерон у „Републици“ њиме обележава грчке олигархе. С обзиром на негативну вредносну конотацију што, као сенка, прати термин *факција* још из тог периода, његово напуштање и усвајање термина партија за означавање облика политичког организовања представљало је код највећег броја писаца, прећутно, напуштање *a priori* негативног става према партијама.”⁵⁾

Током XIX и XX века политичке партије су се усталичиле као једне од најзначајнијих политичких институција. Оне, дакле, представљају једну релативно нову творевину у људској историји ко-

2) *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 849.

3) О томе видети опширније: Љубиша Митровић, *Општа социологија*, Институт за политичке студије – Београд, СБЕН – Ниш, 2003, стр. 255.

4) Giovanni Sartori, “Elections et parties”, *Démocratie* (Eds. Robert Darton et Olivier Duhamel), Paris: Editons Rocher, 1998, 136.

5) Владимир Гоати, *Политичке партије и партијски системи*, Центар за мониторинг – ЦЕМИ, Подгорица, 2007, стр. 25.

ја се веома брзо усталила као саставни део скоро сваког друштва. Да би смо боље указали на значај које политичке партије имају у савременом друштву приказаћемо њихове најзначајније функције. Политичке партије представљају више-функционалне институције где се већина аутора слаже да се као њихове главне функције могу навести следеће:⁶⁾

1. да сакупи а потом представи друштвене интересе, обезбеђујући структуру за политичко учешће;
2. да служи као подручје за обуку политичких лидера који се припремају да једном преузму владајућу улогу у друштву;
3. да се такмичи и тежи да победи на изборима, како би управљала владиним институцијама;
4. да именује кандидате, организује политичка надметања, уједини делове гласачког дела и преведе политичке приоритете (предочи их) на језик јавне политике;
5. да буде конструктивна и критичка опозиција (када није на власти), представљајући себе као алтернативну владу коју бирачи могу желети да изаберу - остварујући тиме притисак на актуелну власт како би имала више разумевања за јавне интересе.

Дакле, постоји сагласност око тога да су политичке партије од изузетне важности за постојање демократије. Међутим, у исто време велики број грађана у демократским системима је незадовољан политичким партијама и показује велико неповерење према њима.⁷⁾ Истраживања показују да грађани широм света немају превише поверења у политичаре и политичке странке. На пример само 9% Аустралијанаца верује да су чланови њиховог парламента часни и поштени људи, 76% Немаца и 90% Пољака сматра да су њихове политичке вође непоштене.⁸⁾ Да ситуација није нимало завидна ни у Србији може се видети и на основу следеће табеле.

6) О томе видети опширније: Lisa McLean, „Политичке партије и кампање”, 21 *Прича и демократији*, група аутора, стр. 107-112, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 107.

7) Richard Gunther, Jose Ramon Montero and Juan J. Linz, *Political Parties: Old Concepts and New Challenges*, Oxford, 2002, стр. 291.

8) David W. Lovell, „Lying and Politics”, *Politics and Morality*, (edited by Igor Primoratz), Palgrave Macmillan, New York, 2007, стр. 189-208.

Табела бр. 1: Колики је степен поверења грађана Србије у - владајућу коалицију опозиционе странке?

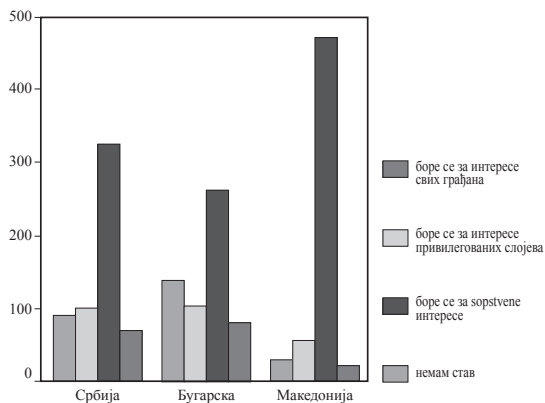
Одговор	процент
Велики	1.9 %
Осредњи	26.8 %
Мали	29.7 %
Никакав	37.6 %
Без одговора	4.1 %
Укупно	100 %
Одговор	процент
Велики	5.4 %
Осредњи	30.8 %
Мали	31.4 %
Никакав	28.6 %
Без одговора	3.8 %
Укупно	100 %

Извор: Дарко Маринковић, „Синдикати и политичке странке у транзицији”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010, стр. 54-55.

Поверење грађана у опозиционе странке нешто је веће него у владајућу коалицију, али оно што се може рећи и за једне и за друге је да 2/3 грађана има мало или нимало поверење, како у странке владајуће коалиције, тако и у опозиционе странке. Поред овога велики број грађана на Балкану сматра да се политичке партије боре пре свега за сопствене интересе, уместо да заступају њихове интересе.

Графикон бр. 1:

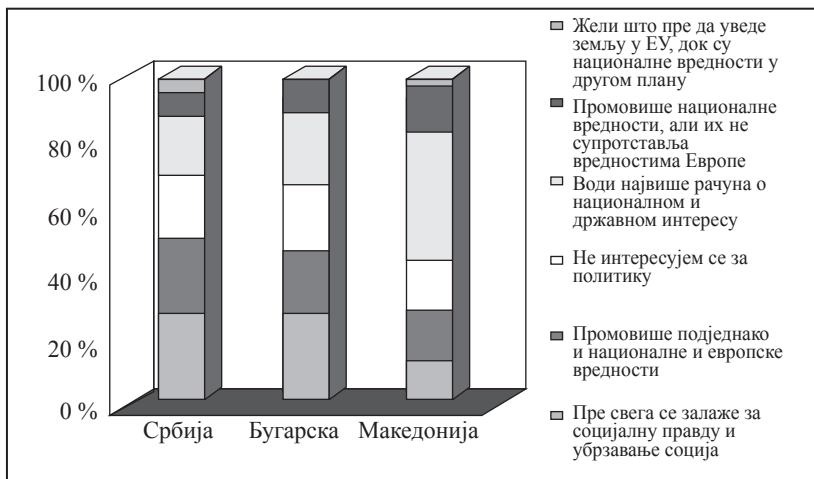
Мишљења о интересима за које се боре политичке партије

Извор: Вјекослав Бутиган, „Трансформација политичких система на Балкану”, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције*, Филозофски факултет, Ниш, 2006, стр. 339.

Интересантно је погледати какав програм треба да има политичка партија да би привукла велики број гласача. Изјашњавање грађана Србије, Бугарске и Македоније о томе којој би политичкој партији пружили подршку дало је веома интересантне резултате.

Графикон бр. 2:
Политичка партија којој би најпре пружио подршку

Извор: Бранислав Стевановић, „Политички идентитети Балкана у прелазу: доступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 169.

Овом приликом ћемо само укратко анализирати податке везане за Србију. У Србији би 27.9% испитаника гласало за политичку партију која се залаже за социјалну правду и ублажавање неједнакости, 22.9% за ону која се залаже за подједнако промовисање националних и европских вредности, 19.3% је изјавило да се не интересује за политику, 17.8% истиче значај националних и државних интереса, 6.8% даје предност партији која води рачуна о националним вредностима, али их не супротставља вредностима ЕУ и на крају 5.3% је изјавило да се залаже за партију која ће што пре увести земљу у ЕУ, док су јој националне вредности у другом плану.⁹⁾ Дакле, јасно се види да би партије у својим програмима морале да обрате пажњу на социјалну правду, ублажавање социјалних неједнакости, као и на националне и европске вредности.

9) Општинрије о томе: Стевановић, Бранислав, „Политички идентитети Балкана у прелазу: доступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, стр. 141-194, Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 169.

Овде ћемо се дотаћи и проблема у којој мери грађани на Балкану држе до свог политичког профила, до својих политичких преференција, до свог манифестног политичког идентитета. На основу следеће табеле се могу видети одговори грађана Србије, Бугарске и Македоније на питање колико је за њих важно да људи знају њихово политичко опредељење.

Табела бр. 2:

Колико је за Вас важно да људи о Вама знају Ваше политичко опредељење?

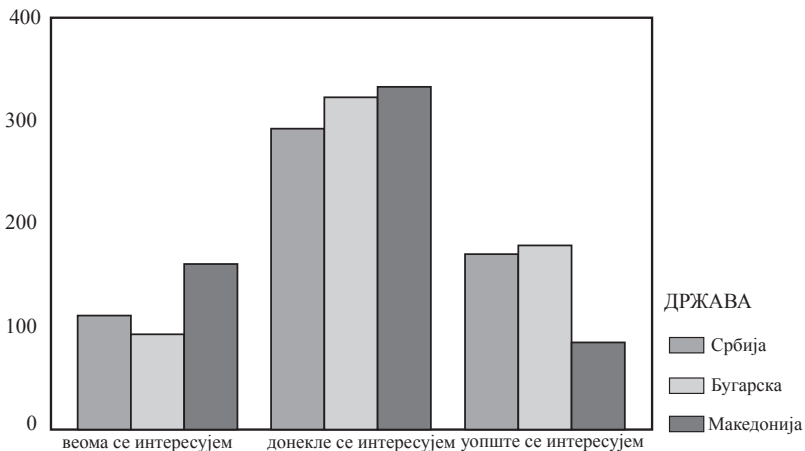
	Бугарска	Македонија	Србија
Битно ми је	7.9%	13.5%	10.8%
Равнодушан/на сам	29.7%	29.1%	15.6%
Није ми битно	54.3%	49.6%	70.7%
Нисам размишљао/ла о томе	8.1%	7.8%	2.9%
Укупно	100%	100%	100%

Извор: Бранислав Стевановић, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 165.

Резултати показују да грађани Србије, Македоније и Бугарске не држе превише до свог манифестног политичког опредељења, од кога опет у великој мери зависи пут којим ће кренути балканска друштва.¹⁰⁾ Политичка опредељења могу олакшати, али и отежати изградњу неког политичког система у друштву. Стање у коме се велики број испитаника изјашњава да му политички идентитет није битан је свакако нешто на шта морамо обратити пажњу. То говори о једном извесном степену политичке пасивности, који се може објаснити разноразним разлозима. Један од њих је свакако и да грађани немају баш превише поверења у демократске институције. Међутим када се ради о заинтересованости грађана за догађаје из политичког живота ту је ствар мало другачија.

10) О томе опширније видети: Стевановић, Бранислав, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, стр. 141-194, Филозофски факултет, Ниш, 2009.

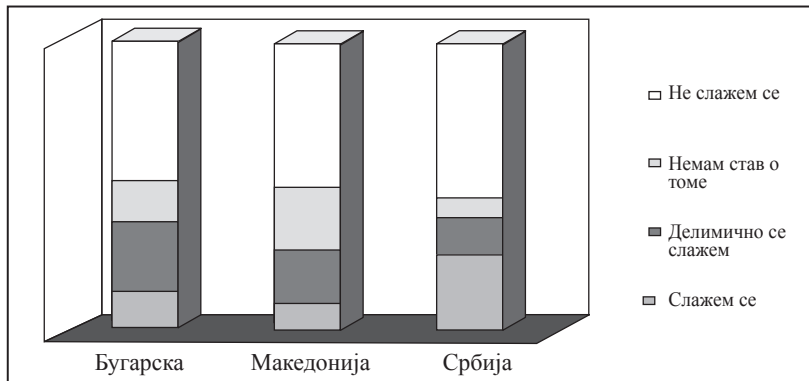
Графикон бр. 3:
Заинтересованост грађана за догађаје из политичког живота

Извор: Вјекослав Бутиган, „Трансформација политичких система на Балкану”, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције*, Филозофски факултет, Ниш, 2006, стр. 339.

У Србији је 18.68% испитаника изјавио да се веома интересује за догађаје из политичког живота, у Бугарској то исто сматра 15.2%, а у Македонији 27.7%, док је убедљиво највећи број испитаника изјавио да се донекле интересује за догађаје из политичког живота. Иако је број оних који се веома интересује за догађаје из политичког живота мали, то што се 76.9% испитаника донекле или веома интересује за догађаје може да буде добар знак за политичке реформе у овим државама. Оно што, такође, охрабрује јесте и то да око половина грађана у посматраним земљама изјављује да им није свеједно у каквом политичком поретку живе (видети следећи графикон).

Графикон бр. 4:
У којој мери се слажете са следећим ставом:
*За људе попут мене свеједно је у каквом
политичком поретку живе*

Извор: Бранислав Стевановић, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 184.

ПОВЕРЕЊЕ ГРАЂАНА У ИЗБОРЕ И УПРАВЉАЊЕ ДРЖАВОМ

За изборе се може оправдано рећи да представљају средиште демократије. Према бројним теоретичарима се током историје показало да они представљају најдемократскији начин одлучивања. Они су извор и темељ легитимитета државне власти. „Такмичење” више самосталних партија на слободним и равноправним изборима представља једно од основних конститутивних обележја представничке демократије. Колики је значај избора може се најбоље видети према Валдимеру Кију [Valdimer Orlando Key] који каже: „Када је партијски процес уобличен, установљено је деловање организованих ненасилних конфликта за контролу над владом. Организована критика и концентрисани напори да се замене они на власти постали су рутина. Једном када је власт постала предмет таквих изазова, и једном када је низ избора остварен, партијска влада је пустила своје корене. Институционализација партијског рата означила је највећу иновацију – или откриће – у уметности владања. Ритуали, церемоније и правила игре развијени су да усмеравају

домаћа непријатељства која су у ранијим данима могла да буду вођена на барикадама.”¹¹⁾ Након избора би изабрана структура власти требала да управља државом у складу са вољом грађана, јер су они само њихови представници, а не и владари.

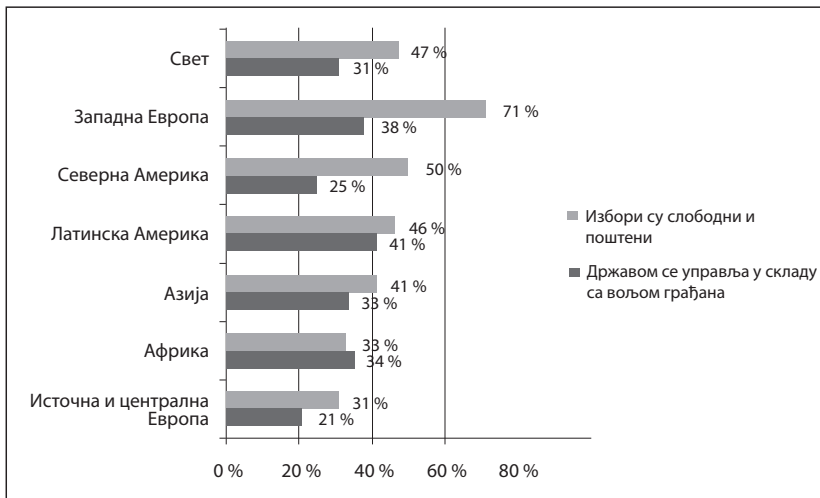
Овде се нећемо много бавити теоријским разматрањем, већ ћемо укратко приказати однос грађана према *изборима* али и шта они мисле о томе *да ли се државом управља у складу са њиховом вољом*.

Графикон бр. 5:

Избори и управљање државом – општа оцена (2007)

“Да ли мислите да су избори у вашој земљи слободни и поштени?”

“Да ли бисте рекли да се вашом државом управља у складу са вољом грађана?”

Извор: TNS Medium Gallup, *Демократија – глобална студија*
Voice of the People: http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokratija_Dec_07.pdf

На основу овог графикона се може видети да поверење у изборе и није баш велико. Наиме, само 47% грађана је 2007. године изразило своје поверење у изборе. Овакви подаци су забрињавајући, јер као што смо већ рекли избори представљају једну од најва-

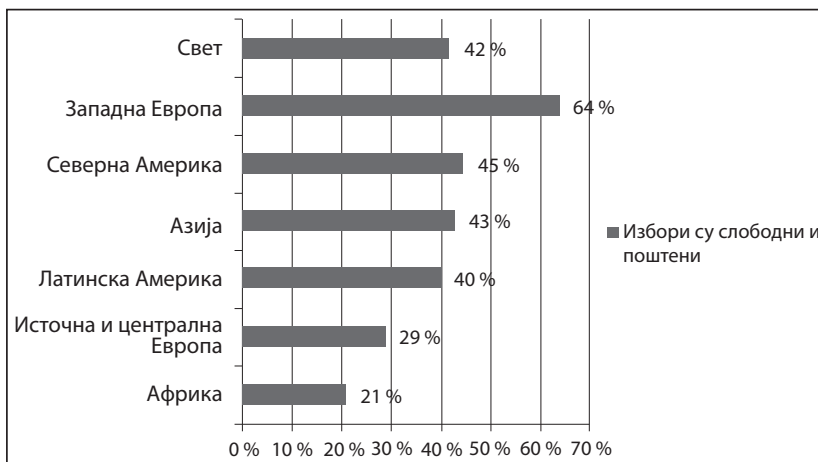
11) Цитирано према: Владимир Гоати, *Политичке партије и партијски системи*, Центар за мониторинг – ЦЕМИ, Подгорица, 2007, стр. 85.

жнијих демократских тековина. Да је ситуација озбиљна може се видети и на основу података из 2008. године када се може приметити мали пад поверења у изборе у односу на 2007. годину (видети графикон бр. 6).

Графикон бр. 6: Избори – општа оцена (2008)

“Да ли мислите да су избори у вашој земљи слободни и поштени?”

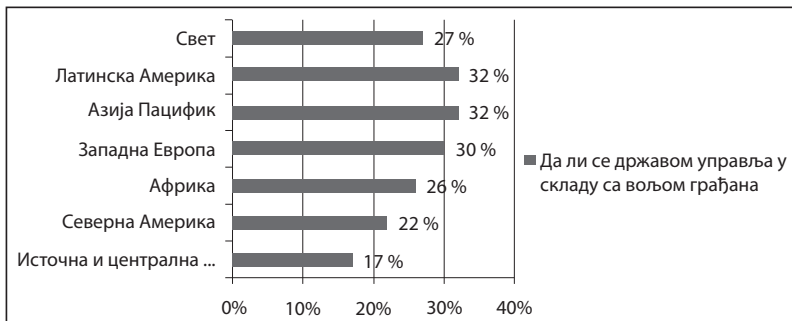

Извор: TNS Medium Gallup, *Демократија – глобална студија Voice of the People*: http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokratija_Nov_08.pdf

Тада је 42% грађана изјавило да сматра да су избори у њиховој земљи слободни и поштени што је за 5% мање него 2007. године. Тренд опадања поверења се може видети и у осталим деловима света где је спроведено истраживање сем у Азији где је забележен мали раст од 2%.

У духу овога, погледајмо шта грађани мисле о томе да ли се државом управља у складу са њиховом вољом. Само 31% грађана сматра да се државом управља у складу са њиховом вољом (погледати графикон: Избори и управљање државом – општа оцена 2007). Овакви подаци говоре о веома ниском поверењу које грађани имају у начин на који се управља државом. Подаци су још озбиљнији ако се погледају резултати из 2008. године (графикон бр. 7). Тада је само 27% грађана изјавило да сматра да се државом управља у складу са њиховом вољом.

Графикон бр. 7:
Управљање државом – општа оцена (2008)
“Да ли бисте рекли да се вашом државом управља
у складу са вољом грађана?”

Извор: TNS Medium Gallup, *Демократија – глобална студија Voice of the People*: http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokratija_Nov_08.pdf

Графикон бр. 8: Регионални подаци – избори и управљање државом – општа оцена, 2007.

“Да ли мислите да су избори у вашој земљи
слободни и поштени?”

“Да ли бисте рекли да се вашом државом управља
у складу са вољом грађана?”

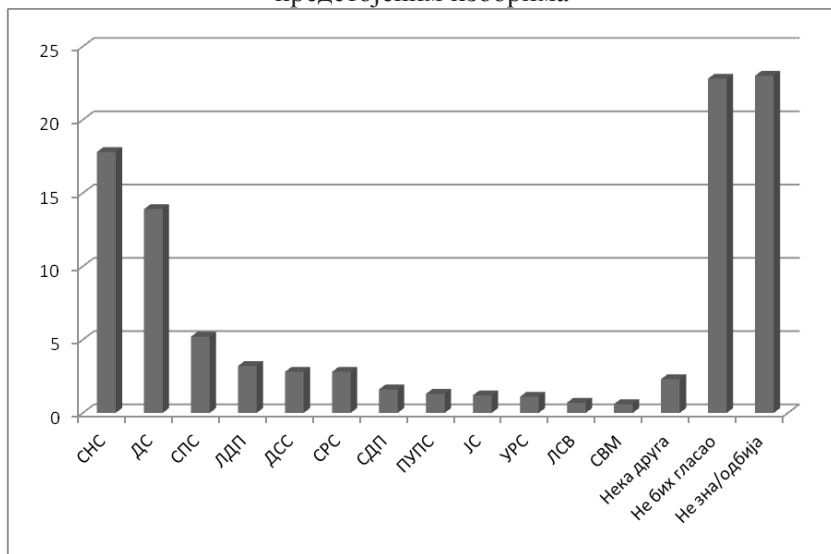
Извор: TNS Medium Gallup, *Демократија – глобална студија Voice of the People*: http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokratija_Dec_07.pdf

Уколико погледамо податке који се односе на наш регион може се видети да ситуација није ништа боља. Србија и Хрватска имају идентичне резултате, 38% грађана сматра да су избори фер и по-

штени, док 19% сматра да се државом управља у складу са њиховом вољом. Најмање поверења у изборе имају грађани Албаније док најмање поверења у управљање државом имају грађани Босне и Херцеговине.

Да је ситуација више него забрињавајућа говори у прилог и истраживање спроведено од стране *Партнер консалтинга* према коме више од 40% пунолетних грађана не жели да изађе на предстојеће изборе или не зна за кога да гласа.

Графикон бр. 9: За кога би грађани Србије гласали на предстојећим изборима

Александар Андрић, Радомир Цветковић, „Већина неће у ЕУ”, *Прес*, четвртак, 22. децембар, 2011, стр. 2-3.

То је уједно и разлог због чега се не може са сигурношћу предвидети начин на који ће гласати грађани Србије на предстојећим изборима јер ће од ових 40% грађана зависити и коначан исход на самим изборима, тј. колико ће која партија на крају добити гласова.

*

* *

Демократија се у XXI веку суочила са многобројним изазовима које јој је наметнуло савремено друштво. Оно што је неоспорно је да је демократија као облик владавине прихваћена од стране највећег броја држава. Међутим, потребно је још доста тога радити на развоју демократских институција, у супротном оне неће моћи да

одговоре потребама савременог доба. Веома је важно стално имати у виду да политички идентитет итекако може имати важну улогу у формирању и одржању демократских система владавине. „Међузависност културе и институција постали су свесни и сви они државници и политичари који су, у покушају да *инсталирају* демократију, највећу пажњу посветили на неке њене формалне услове (устав, институције, партије), заборављајући да она не зависи само од сопствене структуре, већ и од вредносних карактеристика политичког идентитета њених грађана као саставног дела шире политичке културе.”¹²⁾ Политичка култура представља значајан оквир унутар кога се формира грађански идентитет и коме стога треба посветити посебну пажњу. Русо [Jean-Jacques Rousseau] је лепо рекао да је *створити владавину за народ свакако корисна ствар, али знам за кориснију – одгојити народ за владавину.*¹³⁾

Грађани Србије не држе много до свог манифестног политичког идентитета и за то постоје многобројни разлози. Један од њих свакако је и низак ниво поверења који они имају у политичаре и политичке партије. Оваква тенденција је присутна без обзира да ли се ради о владајућој коалицији или опозиционим партијама. Највећи број грађана, не само у Србији већ и у свету, сматра да се државом не управља у складу са њиховом вољом. Оно што охрабрује јесте да највећем броју грађана на нашим просторима није све једно у каквом друштву живи. То говори у прилог томе да је потребно покренути једну активну кампању у циљу поновног активног укључивања грађана у политичке процесе у балканским земљама, зарад превазилажења политичке пасивности и повратка поверења у демократске институције на нашим просторима.

Misa Stojadinovic

**POLITICAL PARTIES, POLITICAL IDENTITY
AND STATE GOVERNING**

Summary

Political parties are an important element of the democratic system of government. In this sense the question that the author analyzes in his work is of great importance.

12) Стевановић, Бранислав, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 151-152.

13) Радован Радоњић, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004, стр. 26.

Specifically, the author analyzes the level of trust in political parties, elections and state governing, as well as the role of political identity in democracy. In this sense, this work is divided into two parts. The first part deals with political parties and political identity, while second part deals with the trust in elections and state governing. The author uses a combination of several different methods for the analysis of this problem. These methods are dialectical method, content analysis and the comparative method.

Keywords: political parties, political identity, state governing, democracy, Balkans, Serbia.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић Александар, Цветковић Радомир, „Већина неће у ЕУ”, *Прес*, четвртак, 22. децембар, 2011.
- Бутиган Вјекослав, „Трансформација политичких система на Балкану”, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције*, Филозофски факултет, Ниш, 2006.
- Гоаги Владимир, *Политичке партије и партијски системи*, Центар за мониторинг – ЦЕМИ, Подгорица, 2007.
- *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- Маринковић Дарко, „Синдикати и политичке странке у транзицији”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.
- Марковић Драган, „Демократски начин припремања и доношења одлука”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011.
- Матић Петар, „Политичке партије и европски избори”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008.
- Младеновић Слађана, „Слабљење капацитета Скупштине Србије у процесу европских интеграција“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, бр. 4/2011.
- Митровић Љубиша, *Опита социологија*, Институт за политичке студије – Београд, СВЕН – Ниш, 2003.
- Радоњић Радован, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004
- Sartori Giovanni, “Elections et parties”, *Démocratie* (Eds. Robert Dardon et Olivier Duhamel), Paris: Editons Rocher, 1998.
- Станчић Вишња, „Либерализам и демократија: сличности и разлике”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2010.

- Стевановић Бранислав, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, Филозофски факултет, Ниш, 2009.
- Стојадиновић Миша, „Изазови политичких система на Балкану”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2010.
- Стојадиновић Миша, Вукчевић Дејана, „Проблем очувања идентитета на Балкану”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2011.
- Вукчевић Дејана, „Европски и национални идентитет у процесу европске интеграције“, *Српска политичка мисао*, 2/2011.
- Стојадиновић Миша, „Србија пред изазовима”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2009.
- TNS Medium Gallup, *Демократија – глобална студија Voice of the People*, доступно на: http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokratija_Dec_07.pdf
- TNS Medium Gallup, *Демократија – глобална студија Voice of the People*, доступно на: http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokratija_Nov_08.pdf

Resume

Democracy faced with many challenges in the twenty-first century. It is indisputable that democracy as a form of government is adopted by most states. However, there is still much to work to develop democratic institutions, otherwise they will not be able to meet the needs of contemporary society.

Political parties are become an integral part of democracy in a relatively short period of time. However, at the same time a large number of citizens in democratic systems is dissatisfied with political parties and shows a great distrust in them. Political orientations can facilitate, but also they can make it difficult to build political systems in societies. This speaks of a certain degree of political passivity.

The majority of citizens, not only in Serbia but also in the world, believe that the state is not managed in accordance with their will. It is encouraging that most of citizens are concerned about the society in which they lived. This speaks in favor of the need to launch an active campaign to reactive involvement of citizens in political processes in the Balkans. The main goal of this activity must be over-

coming the political passivity and return of confidence in democratic institutions in our region.

Овај рад је примљен 30. децембра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2012. године.

УДК:
342.56:32

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=31
Бр. 1 / 2012.
стр. 67-77.

Тијана Перић*

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИКА И СУДСТВО**

Сажетак

Наше истраживање се превасходно фокусира на питање да ли су судови политички актери и у чему се огледа улога политичког у европском и америчком моделу примене права. У страницама које следе аутор који изворно долази из правног домена, настојаће да објективно анализира импликације судске акције (примене права) на политику и политички систем и vice versa. У том правцу компаративно анализирамо англосаксонску и европску литературу и праксу о односу политике и судова, о интеракцији судова и законодавца и о утицају политичких интересних група на судовање. Наведене истраживачке јединице критички се осврћу на политичку и вредносну неутралност судске функције, судске професије и најзад, судске одлуке. У раду се испитују узроци непопуларности ове теме у европској литератури и, с друге стране, хиперпродукција чланака и студија на исту тему са друге стране Атлантика.

Кључне речи: политика, судство, политичка јуриспруденција, примена права

У савременој правној и политичкој теорији готово да нема детаљније критичке студије која разматра однос политике и правосудја или прецизније, утицај политике на процес доношења судских одлука. По својој природи тема је изузетно осетљива, будући да тангира питање судске независности која фунгира као доминантна

---

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

парадигма и *sine qua non* принципа поделе власти на легислативу, егзекутиву и судство. Упркос обимној литератури о политичком аспекту стварања права, у Европи мањају истраживања на ту тему. Прво, истраживање правосуђа није институционализовано у европским научно-политичким професионалним организацијама. Друго, истраживања су лимитирана на проучавање контроле уставности и законитости од стране уставних судова (тзв. *judicial review*) која је најевидентнији доказ политичког судства које укључује укидање права које је прошло законодавну клупу.¹⁾ Поједини теоретичари потенцирају да су историјски посматрано европски правни системи показивали велику приврженост и везаност за доктрину о „сепарацији права и политике и визији судија као независних, неутралних примењивача права пре него креатора политике.“²⁾ Постоје и супротна гледишта актуелна у немачкој доктрини која потенцирају повећање интересовања за ову материју, услед повреде људских права у тоталитаристичким режимима која су тежиште пренела на проучавање судова као средстава за опомињање и контролу легислативне активности и заштиту индивидуалних права.³⁾ Европско интересовање за ову тематику је релативно новијег датума, будући да је контрола уставности (*judicial review*) послератни феномен. Питање проучавања судства на европском тлу било је ексклузивни јуристички домен будући да су политиколози устукнули пред овом тематиком због потребе да науче правнички дискурс који је врло комплексан.⁴⁾ Док су политиколози и правници пребацивали врућ кромпир једни другима, наука је остала ускраћена за нова сазнања. Једини коректив овој општој тенденцији дала је немачка социологија права оличена у делима Макса Вебера, Никласа Лумана и Јиргема Хабермаса.

Постојећа малобројна европска литература која третира ову проблематику оличена је у парадигми о *политичким ефектима*

- 1) Britta Rehder, „What is Political about jurisprudence?“, *MPIfG Discussion Paper*, Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, 07/5, Köln, стр.6.
- 2) „separation of law and politics and to a vision of judges as independent, neutral law appliers rather than policymakers“... Martin Shapiro, Alec Stone, „The New Constitutional Politics of Europe“ in *Comparative Political Studies*, 26(4), 1994, стр. 398.
- 3) Torbjorn Vallinder, „The Judicialization of Politics: A World-Wide Phenomenon“, *International Political Science Review*, Vol 15, No 2, Sage Publications Ltd., 1994, New York, стр. 94-95.
- 4) Овај аргумент Shapiro и Stone формулишу као нужност политиколога да науче „други језик“ („a second language“) који додатно обесхрабрује политикологе у настојању да дубље истраже интеракцију политике и судства. О томе видети у: Shapiro, Stone, op. cit. 398.

судске акције и процесу јуридикације. Срж ове парадигме је, према наводима Кристине Лендфред, став да: „судска активност није продужена рука политичке акције путем неких других средстава већ да се она одвија на рачун политичке акције.“⁵⁾

У САД ситуација је видно другачија, те се логично намеће питање због чега је проучавање троугла право-политика-судови ексклузивно англосаксонски домен? Обимна литература која истражује ову релацију даје прегршт аргумената, који се у бити своде на традиционалну дистинкцију између англосаксонског права (common law) и европског кодификованог права (code law). Са друге стране Атлантика истражују се сви аспекти правосуђа. Оно се перцепира као незаобилазни сегмент политичког система док се примена права (судска акција) посматра као незаобилазна референца политичке акције и као један елемент знатно ширег политичког процеса. Судије се сматрају креаторима политике вођени партијским познанствима или политичким опредељењима. Судови су по овом становишту мете инересних стратегија, баш као и политичке партије или владе. Водећа парадигма англосаксонске теорије своди се на *политичке основе судске акције* односно политичке елементе у поступку примене права.⁶⁾ Док је европским јуристуима била страна идеја о стварању и примени права као политичком процесу, дотле су њихове америчке колеге погледале истини у очи и схватиле да је судска методологија ништа друго до, како је слоковито приметно Херолд Спет: „плашт који треба да прикрије реалну основу судске одлуке коју чине политичке преференце или персоналне вредности и ставови.“⁷⁾

ЦРТИЦА О ПОЛИТИЧКОЈ ЈУРИСПРУДЕНЦИЈИ

„Политиколози који настоје да удену политичко у политичку јуриспруденцију не смеју да сметну са ума да је она и даље јуриспруденција. Она подразумева судовање у политичком контексту али и даље судовање а судовање је нешто што се разликује од законодавства и управљања.“ Charles Pritchett

5) Christine Landfried, „The Judicialization of Politics in Germany“, *International Political Science Review*, Vol. 15, No 3, Sage Publications Ltd., New York 1994, стр.113.

6) Britta Rehder, op.cit. стр. 10.

7) Harold J. Spaeth, „The attitudinal Model“ In: Lee Epstein (ed.), *Contemplating Courts, Congressional Quarterly*, Washington, 1995, стр. 305.

Тема „политичка важност судова“ у америчкој литератури је била актуелна још у 19. веку у Токвиловим делима и у првој половини двадесетог века у делима протагониста америчког правног реализма који је пледирао за проучавање стварног учинка норми на друштво. Без сумње, политичку важност судова је на пиједестал подигла посебна дисциплина политичке науке, позната као политичка јуриспруденција која доживљава свој пуни сјај 50-их година 20. века. Камен темељац политичке јуриспруденције је визија судова као политичких агенција и судија као политичких актера.

У америчкој литератури дошло је до идејне деобе на два крила у оквиру политичке јуриспруденције: институционално крило које анализира судове као сегменте ширег институционалне структуре америчке Владе и као учеснике политичког процеса и бихевиорално крило које је фокусирано на процес доношења судских одлука.

У САД институционална анализа судске активности своди се на анализирање индивидуалних судских одлука, које се у бити ослањају на тумачење политичких преференција, вредности и ставова. Овај модел познат је као „модел о ставовима судија“ (*attitudinal model*).⁸⁾ Према овом моделу судије су независне и имају дискреционо овлашћење да у судским одлукама које доносе следе своје политичке преференције. Њихов простор за маневрисање гарантован је институционалним оквиром који осигурава њихову позицију. Отуда, када је судија једном именован на позицију у Врховном суду САД, институционална ограничења или партијска припадност више нису релевантни. Из овог разлога, институције су постепено почеле нестајати из вида у истраживачкој агенди која се постепено окретала ка бихевиорализму. Дискрециони елеменат, разуме се, није арбитран и заснива се на законом прописаном овлашћењу. Склони смо да дискрециони елеменат судског резонавања перципирамо као социолошки метод у примени права а не као пуку произвољност. Насупрот овом становишту, у америчкој политичкој литератури је уврежен став да се домен судијског резонавања исцрпљује у судијском спровођењу политике, што је нон-сенс јер је „политичка јуриспруденција“ и даље јуриспруденција. Она подразумева судовање у политичком контексту, што значи примену посебне судске методологије у решавању спорног случаја

8) Детаљније о моделу видети у студији Harold J. Spaeth and Jeffrey A. Segal, *The Supreme Court and the Attitudinal Model*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

а не замену јуриспруденције политиком што би било анатемисање судијске професије.

Институционално крило политичке јуриспруденције питање односа политике и судова анализира у три облика: нови институционализам, институционализам рационалног избора и историјски институционализам.

Нови институционализам је настојао да докаже да политичке институције имају самосталну улогу у обликовању политичких исхода те су оне арене за борбу друштвених снага али су исто тако и збирке стандардних функционалних поступака и структура које одређују и бране интересе. Речју, оне су политички актери *per se*.⁹⁾ У оквиру новог институционализма развио се посебан нормативни приступ који је тврдио да политичке институције (у нашем разматрању то су судске инстанце) утичу на понашање актера (судије) обликујући њихове вредности, уверења, интересе и идентитете. Нормативни институционалисти тврде да правила и структуре одређују „прикладно“ понашање.

Институционализам рационалног избора политичке институције сматра системима правила и подстицаја у оквиру којих појединци покушавају да максимизирају своју корисност. Овим истраживачким пољем институционалисти рационалног избора оспоравају тезу да институционални фактори обликују понашање или преференције појединаца. Прецизнија је, према овом становишту тврдња да политичке институције утичу на понашање делујући на „структуру ситуације“ у којој појединци бирају стратегије за остваривање својих преференција.¹⁰⁾

У анализи политичког уплива у процес примене права, институционализам рационалног избора анализира стратегијски модел (*strategic account*) по ком судије настоје да реализују своје политичке преференције узимајући у обзир и преференције других актера, првенствено других судија, Конгреса, председника и јавног мњења.¹¹⁾ Институције су према овом гледишту битне јер утичу на формирање очекивања о исходима и вероватним преференцијама других актера. Судови се тиме јављају као калкулативни актери

9) О томе детаљније видети код: J. March and J. Olsen, „The New Institutionalism : Organizational Factors in Political Life“, *American Political Science Review* 78, 1994, стр. 738.

10) E. Ostrom, *Strategies of Political Inquiry*, Sage, London, 1982, стр. 5-7.

11) Britta Rehder, *op.cit.*, стр. 14.

који у судској акцији резонују у зависности од политичке констелације између легислативе и егзекутиве.¹²⁾

Историјски институционализам представља синтезу социолошког и историјског институционализма и он се фокусира на ожиљавање концепта владавине права (*rule of law*). Истраживачке студије у оквиру историјског институционализма истражују појединачну улогу и утицај неформалне хијерархије и интерних процедура на стварање судских одлука као и институционалне норме и организационе услове који имају утицај на судску одлуку.¹³⁾ Ова струја политичке јуриспруденције сматра да је правни систем релативно аутономан и да судска идеологија илуструје очекивања и интересе ширих друштвених група као и судијине личне преференције, његове вредносне оријентације и знање о друштву. Отуда, судска одлука се јавља као галиматијас вансудских, вредносних фактора али на темељу строго формализованих правила. Судије нису пуки политички извршиоци, већ креатори права који стварају правна правила на темељу сопственог знања о друштву.

Закључујемо да политика судске акције (примене права) функционира као зависна варијабла на коју утичу многи фактори (независне варијабле): капацитет индивидуалних актера који утичу на правну доктрину и мобилишу материјалне или интелектуалне ресурсе, интеракција интересних друштвених група и судова, вредносни судови судија, социјално порекло судија и перцепција судијске професије и судства као гране власти у политичком животу.

Перспектива америчке политичке јуриспруденције се исцрпљује на микро нивоу, анализирајући судију као политичког актера и на процес доношења одлуке као политичко делање. Интеракција правне и политичке сфере према овој визури је политизована и даје примат политичкој инвазији у правни домен. Правни систем се схвата као наставак политичког система, што је догматски и друштвено изводљиво али оно суштински доводи у питање парадигму о независном судству која је стожер концепта владавине права (*rule of law*). Ако прихватимо ово становиште долазимо до парадокса који ћемо означити као владавину политике у судовању, по ком је

12) Шире о теорији институционалног рационалног избора у контексту уставног судства: Пејковић Марко, „Улога Уставног суда у политичком систему Србије“ у зборнику *Противречности политичког система*, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 119-135.

13) Britta Rehder, op. cit., стр. 14.

примена права оденута у рухо политичког, које није нити може да буде гарант праведне судске одлуке.

In summa, у развоју америчке варијанте политичке јуриспруденције уочавамо две фазе. У првој фази научници су се кретали у границама примене права, фокусирајући се на значај ванправних елемената на процес доношења судске одлуке. У другој фази акценат је био стављен на нови институционализам који је процес судске акције усмерио на интеракцију судова и осталих политичких институција. Сматрамо да ове две фазе, у целини узев, побијају сваку могућност вредносно и политички неутралне примене права. Политичка јуриспруденција подвлачи да примена права никада није директна примена правног силогизма¹⁴⁾, будући да судијско логичко резонување и примена јуридикског метода нису кадри да формулишу недвосмислене одлуке те се политички и вредносни елементи јављају као корективни фактори.

УЛОГА ПОЛИТИЧКОГ У ЕВРОПСКОМ СУДСТВУ

Европски политичка и правна наука је била индиферентна према проблематици политичког у примени права све до 80-их година 20. века када је политичка јуриспруденција почела да привлачи пажњу континенталних политиколога и правника, додуше у знатно мањем обиму у односу на њихове америчке колеге. Истраживања о функционисању Европског суда правде више су била оријентисана на судијску независност у односу на политичке захвате и интервенције. Евроконтинентална традиција о овој проблематици исцрпљивала се на микро нивоу, анализирајући судове (за разлику од америчке варијанте која је проучавала судијску професију). Правни систем је у континенталној перспективи перципиран као аутономна сфера (*vice versa* је у САД) а интеракција правног и политичког система се прелама у концепту јуридикације по ком судска акција (или прикладније примена права) напада или дислоцира законодавну политику. Ерго, ниво анализе је усмерен

14) Правни силогизам је мисаона шема процеса супсумпције који настаје подвођењем конкретног чињеничног стања (*premissa minor*) под правно правило (*premissa maior*). Судска одлука је према овом дедуктивном моделу логички творевина укалупљена у оквиру категоричког силогизма а судије су оријентисане на стварање логичке садржине правних принципа кроз ригидну дедукцију са циљем да се омогући сигурно предвиђање судских одлука, по могућству до најситнијих детаља. О правном силогизму детаљније код: Б. Кошутић, *Увод у јуриспруденцију*, Подгорица, 2008, стр. 244-249.

на ефекте политичког утицаја и функција на примену права а не на политички процес судске акције што су потенцирали поборници политичке јуриспруденције.¹⁵⁾

Европска перспектива пледира за судску цензуру због које законодавни актери жртвују политичке циљеве да би постигли консензус са судским актерима који примењују право. Са ове тачке резоновања, долазимо до нове парадигме коју формулишемо као *доминацију јуридичког наспрам политичког*, по којој правна аргументација и разматрања улазе у процес креирања политике чиме је државна регулација замењена регулацијом правосудних инстанци (подвлачи Т.П.).

Европски концепт јуридификације подразумева посебно разматрање и разумевање правног система. Док је политичка јуриспруденција схватала примену права као политичку активност, европска јуриспруденција полази од концепта релативне аутономије и особености правне сфере. У континенталној литератури која се бави овим разматрањима, политичка и судска активност се не преплићу, штавише оне се поимају идеалтипски: за судску акцију се истиче да је заснована на строго формалној примени правних правила за разлику од политичке акције која је утемељена на интересима и преференцијама креатора политичке воље. Према Валиндеровим наводима: „судије би требало да расуђују док политичари преговарају, судске одлуке су утемељене на разматрању док су политичке одлуке утемељене на већинском принципу.“¹⁶⁾

На овом месту учожавамо аналогију са историјско-интерпретативном парадигмом политичке јуриспруденције која је апострофирала значај концепта владавине права за политику. Полазна премиса ове парадигме била је релативна аутономија правне сфере како би се доказало да је на развој правне доктрине утицала политика, док европска истраживања према налазима Брите Рехдер: „имају тенденцију да овај аспект третирају као црну кутију и ограничавају анализу на ефекте владавине права на политику и јавне политике.“¹⁷⁾

Идеја о судској власти, посебно о моћи судија обликује физиономију европске правне сфере као аутономног ентитета. Извор судијске моћи потиче из правничког знања и професионалних ве-

15) Ову дистинкцију наводимо према табели датој у: Brettia Rehder, op.cit., 17.

16) Опширније о томе: Vallinder, op. cit., стр. 91-99.

17) Britta Rehder, op. cit., стр. 19.

штина а не из судијиних политичких преференци или партијске припадности. Судије се не доживљавају као политички активисти већ као политички релевантни епистемолошки експерти или као технократе. Судијска моћ се повећава у мери у којој је он кадар да политичка питања прогласи „техничким питањем“ које спада у домен примене права.¹⁸⁾ Подсетимо се да моћ англосаксонског судије извире из институционалног окружења које пружа судији могућност да следи свој вредносни оквир и политичке преференције (*attitudinal model*).

Теоријски оквири независног судства или аутономије судства у односу на легислативу и егзекутиву подвлаче значај принципа *autopoiesis* по ком се право и правни систем развијају по сопственој логици и интерним правилима која га штите од политичких захвата. Ова општа идеја отеловљена је у великом броју одлука европских судова.¹⁹⁾

Посебан истраживачки допринос изучавању релације судови-право, судској политици као и компаративним правосудним системима дала је Мери Волкансек. Њено истраживање је на појединим местима усмерено на покушај рецепције америчког стратегијског модела на судско одлучивање у европском контексту. За ову сврху она је модификовала овај модел концептом суда као вето играча, бирајући макро анализу и постављајући хипотетички оквир да су судови само једна карика у ланцу преговарача чији консензус је нужан да би се реализовала политичка воља.²⁰⁾ Овим методом ауторка је објаснила алтернативни начин на који судије расуђују: они или следе своје политичке преференце или преференце других учесника преговарачког процеса или су равнодушни према преференцама других политичких актера у циљу постизања правне јасноће и прецизности. Речју, судије произвољно бирају између различитих

18) Ibid. На овом месту ауторка се позива на неофункционалистички приступ Европског суда правде који је био властан да промовише интеграцију у оним областима које су биле изоловане и заштићене од политичке интервенције пре него што су постале техничке. Ово је довело до парадокса по ком политичка слобода судија варира од минималног степена поверења у материјално право и методолошка ограничења наметнута судијском резонувању (као парадигми правног резонувања). Константни захтеви да се заустави на инсистрању да се правна реалност разликује од политичке реалности, у суштини може да буде моћно политичко оружје.

19) О овој теорији и другим теоријским оквирима детаљније у: Britta Rehder, *ibid*.

20) Видети: Mary Volcansek, *Judicial Politics and Policy-Making in Western Europe*, Special Issue of *Western European Politics*, Vol. 15, No 3, Frank Cass & Co. Ltd, 1992.

(политичких или правних логика) у зависности од политичких циљева и околности.²¹⁾

Политичка јуриспруденција сматра да правна јасноћа и прецизност никада не могу да се постигну али да судске одлуке, без преседана увек укључују политичке одлуке док су континенталне судије заузеле супротан угао посматрања.

Tijana Peric

POLITICS AND THE JUDICIARY

Summary

Our research is primarily focused on the question are judges political actors and how is political reflected in European and American model for law application. In the following pages, the author who originally comes from legal domain, will try to objectively analyze implications of the judicial action (application of law) on politics and political system and vice versa. In this direction, using comparative method we analyze American and European literature and practice about relationship between politics and courts, the judiciary and legislator and influence of interest groups. These research units critical refer to the valuable political neutrality of the judicial function, the judicial profession and finally a court decision. This paper examines the causes of the unpopularity of this theme in European literature and on the other hand, overproduction articles on the same subject on the other side of the Atlantic.

Key words: politics, judiciary, political jurisprudence, judicial action (application of law)

ЛИТЕРАТУРА

- Будимир Кошутин, *Увод у јуриспруденцију*, ЦИД, Подгорица, 2008.
- Christine Landfried, „The Judicialization of Politics in Germany“, *International Political Science Review*, Vol. 15, No 3, Sage Publications Ltd., New York 1994.
- James G. March, Johan P. Olsen, „The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life“, *American Political Science Review* 78, 1994.
- Elinor Ostrom, *Strategies of Political Inquiry*, Sage, London, 1982.

21) Ibid., 352-353.

- Марко Пејковић, „Улога Уставног суда у политичком систему Србије“ у зборнику *Противречности политичког система*, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Rehder Britta, „What is Political about Jurisprudence?“, *MPIfG Discussion 07/5*, Max Planck Institut für Gesellschaftsforschung, Köln, 2007.
- Martin Shapiro, Alec Stone, „The New Constitutional Politics of Europe“, *Comparative Political Studies* 26/4, 1994.
- Speath Harold, Jeffrey Segal, *The Supreme Court and the Attitudinal Model*, Cambridge University Press, 1993.
- Torbjorn Vallinder, „The Judicialization of Politics: A World-Wide Phenomenon“, *International Political Studies Review*, Vol. 15, No 2, 1994.
- Volcansek, Mary, *Judicial Politics and Policy-Making in Western Europe*, Special Issue of *Western European Politics*, Vol. 15, No 3, 1992.

Resume

In this paper the author analyzed two different perspectives in judicial decision-making process. In American model for law application, politics plays influence role. American scholars have investigated the linkage between of law, courts and politics challenging the idea of neutral legal reasoning. American research is focused on political base of judicial action paradigm. Political influence in continental courts is different for their american colleagues because continental courts had the capacity to declare a law unconstitutional. Causes of unpopularity of this topic in continental law systems the author explained in traditional distinction between common law and code law systems. European research investigate influence of judicial action on politics, emphasizing doctrine of judicial political neutrality and rule of law. Towards continental literature, judges are not regarded as politicians, they are legal experts who are supposed to argue while politicians bargain in political context. Idea of judicial power, especially power of judges shaping the physiognomy of the judiciary as an autonomous entity. Legal knowledge and professional skills are sources of European judicial power. In US literature, preferences of judges and party affiliation are crucial in judicial decision-making process.

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И САВРЕМЕНО ДРУШТВО

81

Ђуро Бодрожич

НАЦИЈА НА ЗАПАДУ - ПОРЕКЛО И СУШТИНА
ЗАПАДНОЕВРОПСКОГ НАЦИОНАЛИЗМА

97

Катарина Милошевић

ПОЛИТИЧКА ПАРТИЦИПАЦИЈА ГРАЂАНА И
НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ КАО ФАКТОРИ
СТАБИЛНОСТИ ДРУШТВА И ЛОКАЛНИХ
САМОУПРАВА

121

Гордана Живковић

КРИЗА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

УДК:
316.356.4+323.1(100-15)(091)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=31
Бр. 1 / 2012.
стр. 81-96.

Ђуро Бодрожих*

Институт за политичке студије, Београд

НАЦИЈА НА ЗАПАДУ**

Порекло и суштина западноевропског национализма

Сажетак

Радам се указује на историјске околности, политички, културни и морално-духовни амбијент у којем се појавила идеја нације према којој ће се, потом, обликовати државни и друштвени живот европских народа и која ће одређивати њихове међусобне односе. Говоримо о силама, моралним и политичким, које су биле одлучујуће у процесу бивања нацијом. Да би се појавила национална свест на европском западу било је неминовно да римокатоличка црква, њена идеологија и слика света изгубе примат. Сукоб папе и световних монарха, сукоб папства и царства, отворио је простор појави националности. Јер је римска курија представљала најјачу антинационалну силу и непријатеља идеје националности. По самом начелу утканом у њену организацију, старим римским начелом светске владавине, она је тежила аутократији насилним стапањем чиставог хришћанског света у једну велику теократију са папом на челу, којем су подложни сви, па и европски монарси. Римокатолички универализам није могао бити окриље под којим би се могла развити и наметнути национална идеја. И тек је крах римокатоличког универализма створио простор и отворио могућност једне другачије перспективе, у оквиру које је било мо-

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

гуће да идеја нације постане делатна политичка сила и културна моћ.

Указујемо на узрок сукоба две власти, који није био само доктринарни, разлози су били најмање небески. Папске амбиције са световном влашћу и практични кораци предузети за ту сврху завргли су борбу која ће дуго потресати европски континент и генерисати многе процесе од којих је и онај везан за настанак нације.

Разламање средњовековне слике света започело је ренесансом, а затим је дошла протестантска реформација. Тачку на све ставила је Француска револуција. Настао је један сасвим нови поглед на свет, посве секуларан. Националност је постало средством које се могло употребити у овој борби и које је царство употребило у овом окришају. Осећај националности, заснован на секуларној основи, постао је моћно оружје против осећања лојалности римској курији.

Кључне речи: црква, држава, нација, ренесансна сувереност, реформација, секуларизам, демократија, грађанска свет.

Стварање нација у западној Европи обележено је еманципацијом државе од цркве и секуларизацијом друштва. Борба између државе и цркве одредила је један велики период европске историје. Та борба имала је најшире могуће реперкусије како на политичком тако и на плану духа. У амбијенту сукоба цркве и државе, настала је нација на европском западу, која претендује да се једино она и једино таква има сматрати нацијом. Све друго је, казују нам, или је несавремено или недовршено. Зато би требало укратко изнети у основним цртама на шта се односи та, за теоретичаре нације и национализма на западу, кључна компонента нације везана уз еманципацију европског друштва од средњовековног наслеђа. О каквој би то еманципацији могло бити речи и зашто је она била нужна за појаву националне државе?

СУКОБ ПАПСТВА И ЦАРСТВА И НАСТАЈАЊЕ ЕВРОПСКИХ НАЦИЈА

Ради се пре свега о еманципацији политичке власти од Рима и његовог првосвештеника. Другачије није могло ни бити јер је у тој институцији обитавала највећа антинационална сила и непријатељ сваке идеје националности. Борба папства и царства омогућила је настанак различитих народности на Западу. „Да су се те две вла-

сти сложиле и споразумјеле, постале би таквим господарима на западу, да би дуго времена заприечавале постанак разних народа.

Папинство заиста неће ни да чује, ни да мари за народностне разликости.

Једини рат, који је у његовим очима оправдан и увиек облигалан, јесте рат против невјерника, херетика и изобћеника из цркве¹⁾.

Римска црква предвођена папом, представљала је најјачу антинационалну силу у Европи. По самом начелу утканом у њену организацију, старим римским начелом светске владавине, она је тежила аутократији насилним стапањем читавог хришћанског света у једну велику теократију са папом на челу, којем су подложни сви, па и европски монарси. Римокатолички универзализам није могао бити окриље под којим би се могла развити и наметнути национална идеја. Најјаче средство којим је римска црква располагала било је упорно одржавање латинског језика као општег језика читавог римокатоличког света. Уз опстанак овог већ мртвог језика, она је везала и свој духовни и политички примат. Док је год аутократска моћ папства обезбеђивала монопол латинском језику, није могло бити ни говора о настанку некакве националне литературе и књижевности. Без тога није се могло ни помислити да би национална мисао могла ухватити замајац и почети своје ширење.

Место, улога и карактер римокатоличке цркве на западу и њено схватање државе и односа царства и папства, учинили су да су идеја нације и католички папски универзализам у непомирљивој супротности. И тек је крах римокатоличког универзализма створио простор и отворио могућност једне другачије перспективе, у оквиру које је било могуће да идеја нације постане делатна политичка сила и културна моћ. Борба за језик манифестовала се као борба за његову богослужбену употребу и за превођење *Библије* на народни језик. Раније је то место, барем на западу, неприкосновено заузимао латински језик, који је држан као једини који је изражајно способан и достојан овог посла.

Непријатељство између цркве и државе није настало услед доктринарних разлога. Разлози су били врло практични и треба их тражити у конкретним и нескривеним амбицијама римске цркве

1) Pero Gavrančić, *Politička povjest hrvatskog naroda: od prvog početka do danas*, Zagreb, Štamparija i litografija C. Albrechta, 1895, str. 30.

према световној власти. У тај положај римска столица је дошла законитошћу сопственог избора и историјског деловања, претварајући се у институцију која је преузела и ставила се на чело оних стремљења против којих се у складу са својим првобитним позицом борила и тиме се претворила у институцију какву су сви непријатељи хришћанства могли само пожелети, јер су у њој могли наћи и оправдање и сатисфакцију и на овом и на оном свету.

Или, како би то казао Арнолд Тојнби: „Да ли је икада нека институција дала такву прилику непријатељима Господа да богохуле?“²⁾ Он нам даје кратку верзију како се то догодило и како је једна институција временом прешла пут који је одвео у крајњу супротност од оног што је она представљала по свом начелу и у складу са којим је и започела своју мисију у животу европских народа.

Папство је започело своју мисију исказујући једну креативну способност за администрацију и организацију у циљу обједињавања, организовања и окупљања једног новог друштва. Друштву које је боловало од распуштености оно је успело удахнути један нови аскетски дух, дух пожртвовања који је тежио вишим циљевима од непосредних овоземаљских ствари и интереса. Тиме су раштркане групе и изоловани појединци сабрани око идеала који су им били заједнички. Људе је покренула снага примера, јер су врлине које је проповедала Црква и којима је желела надахнути друге, биле и у њој присутне. Кампања је започела акцијом за прочишћавање сопствених редова од нереда и неморала, нарочито од полног разврата, материјалне грабежљивости и финансијске корупције. Други најважнији сегмент ове борбе представљала је упорна борба за црквену аутономију и немешање световних власти. Поред свега тога, та првобитна Црква имала је слуха да се заложи за ствар мира и слоге међу људима и народима и да свима, па и владарима, наметне свест о одговорности у овој ствари. У пасторалне активности спадале су и конкретне акције предузете у циљу општег прогреса и напретка, као што је оснивање школа и универзитета и старање над њима. Све је то не само допринело, већ било и пресудно у превладавању феудалне анархије и расцепканости и рађању тежње за стварање једне хришћанске републике. Величина и смисао ове акције лежао је у томе да је она била заснована на духовном ауторитету а не на физичкој сили.

2) Арнолд Тојнби, *Истраживање историје*, Београд, Просвета, 1970, стр. 303.

А онда је уследио пад, потпун и спектакуларан. Демон физичког насиља и материјалног мача потпуно је овладао овом институцијом. Искушењу да се употребе ова средства против својих непријатеља, кад су се нашла надхват руке, папство није одолело. Са овом променом, све се променило и све друге промене могу се из ове извести. Дакле, замена духовног мача материјалним, чини промену која је произвела све друге и од царства врлине направила царство порока. Оно против чега су се борили сад је постало предмет праксе и основна активност. Духовном мачу нису потребне финансије, а материјални мач на њима почива и зато је трка за стицањем новца постала главна преокупација, „папство је постало милитаристичко, а рат кошта новаца“.³⁾ Борба папства и царства постала је неминовност, чим је папство напустило свој првобитни циљ и окренуло се стварима световног примата који почива на физичкој сили и новцу, окосницама политичке и економске моћи. Римска курија је од снаге која се борила за духовну слободу против материјалне силе, и сама је подлегла оном злу против којег је повела борбу и тиме прешла у своју супротност. Дакле, милитаризам и материјализам иду заједно. Материјализам је претпоставка милитаризма.

Из ове борбе биће генерисани многи процеси који ће изнедрити националност као нову друштвену силу и реалност. Националност је постало средством које се могло употребити у овој борби и које царство употребило у овом окршају. Осећај националности постао је моћно оружје против осећања лојалности римској курији.

РЕНЕСАНСА

Тек из овог угла може се видети колики је значај реформације и ренесансе у стварању претпоставки за касније промене и за настанак нација које ће се финализовати у националним државама.

Почетак нације Делајл Бернс веже за ренесансу. Ренесанса је дала један појам без кога настанак савремених нација не би био разумљив. «Национализам је – вели Бернс – произишао из ренесансне суверености спојене са револуционарним правима.»⁴⁾ Кад се независност државе спојила са правом становништва да бира свој властити облик владе, који највише одговара обичајима и традици-

3) Исто, стр. 304.

4) Делајл Бернс, Политички идеали, Ниш, Градина, 1993, стр. 125.

ји одређене групе, услед чега она има засебан идентитет и национални карактер, што јој даје право да доноси своје властите законе и образује сопствену владу.

Ренесанса је на европском западу створила напрелине на средњовековној слици света, стварајући тако поглед и мисао о свету на сасвим другачијим основама од дотад познатих. Са ренесансом почиње, у европском културном кругу, и једно сасвим ново животно осећање непознато средњем веку и које је по свему било супростављено официјелном становишту римокатоличке цркве и њеном поимању света и живота. Док је схоластичка филозофија целокупно тежиште ставила у трансцедентност, а све оно што је било иманентно овоме свету, представљало је проблем нижеразредног значаја, ренесанса буди интерес и истиче значај баш овог конкретног света и подстиче интерес за оно што он нуди и може дати. Изузетно занимање изазива природа и њене тајне, према чијем откривању ренесансни човек показује и усмерава сав свој нагон за сазнањем. То није била обична радозналост, већ је то чињено с уверењем да ће у природи бити откривен и извор и животни мисао, како човека тако и укупног света и његових закона.

Све мора имати основу која произилази из природе, па и држава. Једино држава која проналази свој основу у народу може се сматрати природном и има своје оправдање, у противном је противприродна и неоправдана, а њен темељ је у насиљу. Проблем народности постаје све више централно филозофско и политичко питање, да би у 19. веку национални принцип доживео опште признање и стекао највећу политичку моћ и постао фундаментални принцип државног и међународног живота.

Насупрот схоластичкој филозофији која је у човеку гледала ношиоца и стециште виших надличних духовних и моралних сила, ренесанса развија мисао за човека као таквог и за његову индивидуалност која представља вредност по себи. Човекова личност јесте аутономна вредност, која је самостална и независна од било каквих надличних целина у које би морала бити уклопљена и којима би имала да дугује своје порекло и суштину. Човек је престао гледати себе као творевину – било природе, било Бога. Сагледавао се као творац.

Овим ставом неминовно је дошло до кризе ауторитета изграђеног под окриљем папства и католичке цркве. Ренесанса одбацује сваки ауторитет и хијерархију животних сила коју су сачиниле

римска црква и њена теологија. Хијерархију на чијем челу стоји официјелна религија, а све друге животне и умне силе попут филозофије, науке, уметности, политике су јој подређене, ренесанса одбацује и за све њих тражи самосталност и независност од свега оног што не припада њиховом аутономном подручју, а нарочито независност од религије.

РЕФОРМАЦИЈА

Самом борбом против папе и универзалистичких претензија римске цркве, реформација је отварала пут стварању нације и појави национализма. „Откад је реформација пресекла на пола нашу Европу, хришћанство не постоји“ – каже Морас и додаје – „Где се налази људски род за сваког човека понаособ? У његовој отаџбини.“⁵⁾ Почетак разједињавања не почиње плурализмом догми већ плурализмом њиховог тумачења. Средњовековно црквено јединство западног света бива разбијено Реформацијом. Нестајањем црквеног, нестало је и политичко јединство, а заједно с њим и свест о припадању “светској држави”.

Протестантска реформација је нашла начин да успостави симбиозу с капитализмом, који је настајао на европском западу и буде моћно оружје класе која га је успостављала. На једној страни, она је дала потицај капитализму, како је то установио Макс Вебер, доводећи у директну везу протестантску етику и дух капитализма, чиме је ову тезу учинио једном од базичних у истраживању постанка и развоја капиталистичког друштва.⁶⁾ С друге стране, реформација је увелико искористила достигнућа капитализма, нарочито штампу и капиталистичко издаваштво. То се огледало на самом почетку када је Мартин Лутер на вратима катедрале у Витенбергу пришио своје тезе, које су одштампане на немачком језику и врло брзо обишле целу земљу и постале доступне свима. Лутерова дела достигла су дотад невиђену популарност, он је постао први писац чије је име било препорука и реклама која је продавала нове књиге. Чак трећина књига на немачком које су продане у периоду између 1518-1525, била су дела овог аутора. Томе посебно треба додати да се између 1522. и 1546. појавило 430 његових превода *Библије*.⁷⁾ Мотив ко-

5) Према: Мигел де Унамуну, *Агонија хришћанства*, Београд, Клио, 2000, стр. 33.

6) Макс Вебер, *Протестантска етика и дух капитализма*, Сарајево, Веселин Маслеша, 1968.

7) Бенедикт Андерсон, *Исто*, стр. 46.

ји је руководио протестанте да се окрену народном језику имао је верску основу и представљао је средство борбе за реализацију верских циљева. Склопљени савез између протестантизма и његових политичко-верских циљева и капиталистичких профитних интереса породило је уз помоћ јефтиних популарних књига и брошура широку читалачку публику, нарочито из редова трговаца и међу женама, дакле у оном делу становништва који је слабо или никако познавао латински језик, а тиме је капитализам добио широко тржиште, а протестантизам широке могућности за пропаганду својих циљева и стицање нових следбеника.

Створена је национална литература која је све више продирала у народне слојеве, а посебно у економски стасало градско становништво које је достигло и културни ниво да би плодове те литературе могло усвајати и према идејама тог литерарног света формирати и свој укупни поглед на свет и вредновање друштвених и политичких чинилаца тог света. Прича о националној литератури у ствари је прича о националним језицима, на којима је настала и који су јој били претпоставка. Настанак националне литературе, није био могућ на латинском језику, нити би књижевност на том истом језику могла бити приступачна ширем слоју људи. Тек је употреба народног језика могла омогућити доступност литерарних идеја ван аристократског слоја и проширити читалачку публику.

Бенедикт Андерсон истиче да се не може говорити како је ширење народног језика имало национални порив,⁸⁾ већ су у питању чиниоци друге природе са намерама које су далеко од буђења националне свести. А најважнији се налази у самој природи капитализма и његовој примарној тежњи ка стицању профита. Читалачки круг људи који је читао књиге на латинском бивао је све ужи и све засићенији. То је био језик којег је врло мали број људи говорио од рођења, на коме је мислио, „а још их је мање, претпостављамо, на њему сањало“.⁹⁾ По својој унутрашњој логици, капитализам је, пошто је дошло до засићења елитног тржишта које су чинили познаваоци латинског језика, видео своју шансу у окретању ка огромном тржишту које су потенцијално представљали једнојезични делови становништва.

Открића, како на подручју природних наука, тако и у географији (Америка), рушила су постојећи светоназор, јер много од оног

8) Бенедикт Андерсон, *Исто*, стр. 47.

9) *Исто*, стр. 45.

што је очекивано после историје, постало је историјска стварност. Љуљањем физичког, неминовно се заљуљао и метафизички свет.¹⁰⁾ Вести о новој земљи, откривеној преко океана, распалили су машту Европљана. Осећања су била подељена. И наде и страхови били су покренути из најдубљих темеља. Нова земља доживљена је као рај и као пустиња. Библијски појам пустиње блиско је повезан с темом обнове и очишћења, неопходним да би се могло кренути путем сопственог послања и мисије која је од Бога додељена појединцу или народу. Тема обнове покренута реформацијом успоставила је симболичку везу с темом нове земље.

Не можемо подробније улазити у историјске и друштвене околности из којих је реформација проистекла, нити образлагати њена верска учења и догмате. Овде нас првенствено интересује њен учинак на зачетке националне свести и присуство у њој оног елемента који макар то било у рудиментарном облику има националну компоненту.

ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА

Француска револуција није поведена у име националног начела, она је тежила ослобођењу човека појединца и успостављању општечовечанских права, која припадају свим људима по основу природе, невезано за припадност некој историјски посталој и формираној нацији. У својој првој фази, револуција је имала опште-демократски и космополитски карактер, без икакве директне везе са националношћу, као неком засебном политичком идејом водилом и самосталним политичким начелом.

Идеја нације у почетку је значила борбу за унутрашње преуређење државе, на демократском принципу једнакости, али ће истовремено ова идеја проузроковати борбу и на спољно-политичком плану, борбу којој је циљ преуређење међународних и међудржавних односа.

Национално начело није стајало на почетку, оно је дошло током револуције и искристалисало се на њеном крају, ако није било узрок револуције, без сумње је било њен учинак. Одлучујући тренутак је дошао од чињенице што је ново стање требало бранити од

10) Евгениј Спекторски, *Историја социјалне филозофије*, Београд, Службени лист и др, 1997, стр. 165-170.

спољашње агресије. Ваља имати на уму: „Француска револуција није била само револуција него још и рат, – рат саме Француске готово с целом Европом, рат у коме је било више изгледа на пропаст него на победу. У тим безнадежним приликама тражило се онакво усредсређивање све народне снаге у једну мисао – мисао победе – какво је у стању само најбешњи фанатизам произвести“.¹¹⁾ То је тренутак који је масу социјалних револуционара преобразио у „нацију патриота“. Француска револуција је “племићке нације“ претворила у „народне нације“: „Нација и демократија су биле две стране једне медаље, национална држава се показала као времену примерен оквир и гарант за демократију и парламентаризам.“¹²⁾ Година 1789. не успоставља божанство човека чему се тежило, него управо божанство народа.¹³⁾

Француска револуција је прва прокламовала начело да свака нација има право да потпуно и у сваком погледу располаже својом судбином. У декрету од 29. децембра 1791. донесеном на предлог Кондорсеов, Народна скупштина је изложила своје принципе у погледу односа са државама и народима с којима би Француска била принуђена да ратује: „Народност француска неће водити освајачке ратове, нити ће икад употребити насиље против слободе других народа. То је записано у нашем уставу, а то је и наш свети завет...“¹⁴⁾

Али врло брзо, једна нација, осетивши се јаком, предвођена једним амбициозним војсковођом, забацила је идеју универзалне слободе у име универзалне монархије, којој би сама била хегемон. Изневерила су се очекивања поробљених народа, па и Срба, да ће једна надолazeћа сила испоштовати начела која је сама прокламовала и на којима се конституисала. Српски Совјет писао је Французима, апеловао на принципе за које су се Французи прокламовали да их проносе, изразио очекивања и наду „да Француска неће заматнути бој са народом, који брани своју слободу“.¹⁵⁾ Француска влада остала је резервисана на овакве понуде, а самог доносиоца мемоара задржала у једној врсти притвора. Стојан Новаковић каже

11) Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, Београд, БИГЗ и др. 1990, стр. 224.

12) Хаген Шулице, *Држава и нација у европској историји*, Београд, Филип Вишњић, 2002, стр. 143.

13) Албер Ками, *Побуњени човек*, Загреб, ГЗХ Зора, 1976, стр. 122.

14) Према: Милован Миловановић, *Начело народности*, Отаџбина, књ. XXII, Београд, 1889, стр. 327.

15) Нил Попов, *Русија и Србија*, Београд, Државна штампарија, 1870, стр. 53.

да се у Србији тада „сметнуло с ума да није доста понудити, него да треба и друга страна да има рачуна да прими“¹⁶⁾.

И много пута после. Појмови пријатељ и непријатељ нису одређени идеологијом, нити се сукобљавају идеологије; увек је то сукоб конкретних људи и народа.

И увек ће бити, како каза Светозар Милетић „да људи и народи истој идеји други смисао дају, кад је на своју заставу напишу, а други, кад је на противној застави написану виде, и да по томе истој идеји двоструки, често противу положени значај дају.“¹⁷⁾

СЕКУЛАРИЗАЦИЈА ДРУШТВА

Столетне верске борбе довеле су до замора физичког и духовног, који је водеће политичке и интелектуалне духове окренуо у сасвим новом правцу. Ако се већ црква не може учинити националном, онда је треба одвојити од државе и окренути се стварању нације која не би била утемељена на цркви и представљала заједницу вере, заједницу једноверних људи, уједињених вером и националном црквом. Био је потребан лаички, секуларан основ. „У секуларизованој епохи нација постаје коначна и највиша вредност; она се налази у средишту једне профане религије.“¹⁸⁾

Резултат је одвајање цркве од државе, које се представља као резултат прогреса, али му се може приступити и другачије и рећи да је ово одвајање резултат неуспеха да се створи национална црква. Верске борбе којима је обиловала Европа и којима је била пустошена, у својој бити јесу борба за националну цркву. Готово да нема ни једног европског народа који у својој прошлости не бележи борбу за националну цркву. Све су те борбе окончане неуспешно и једино су успеле произвести поделе у народу. Стварање националне цркве није успело ни Јану Хусу у Чешкој, Лутеру у Немачкој, пропао је покрет галиканизма који је узбудио духове у Француској. Више од других успели су Енглези који су својој цркви успели дати национални оквир, али ни они нису успели да под тај оквир ставе све припаднике свог народа, те је он остао црквено и верски подељен.

16) Стојан Новаковић, *Васкрс Државе Српске*, Нови Сад, 1904, стр. 69.

17) Светозар Милетић, *Беседа С. Милетића на угарском сабору у питању народности*, Нови Сад, 1868, стр. 5.

18) Алаида Асман, *Рад на националном памћењу: кратка историја немачке идеје образовања*, Београд, Библиотека XX век, 2002, стр. 51.

Појава да је разлика у вероисповести делила припаднике једног етнички истоветног народа запажа се на читавом европском континенту. Различита вероисповест поделила је католичке Фланманце од калвинистичких Холанђана, иако они имају исти етнички корен и говоре истим језиком. Подела на протестанте и католике поделила је Ирце, као што, додуше у мањој мери, иста бољка мучи и немачки народ. Католичка нетолеранција, нарочито од 16. века, направила је непремостив јаз између припадника истог етноса.¹⁹⁾

Секуларизације европског друштва чини неопходну претпоставку за настанак европског национализма. У одсуству цркве одлучујућу улогу је одиграла држава, подржана интелигенцијом и грађанством. То су биле нове снаге чија ће сарадња и сукоби са европским монарсима довести до укупног преврата и слома старог поретка. Да би наступио преврат, било је неопходно да одређене културне концепције које су одређивале перспективу и владале духом људи изгубе своју моћ. „Конфесионалне споне повлаче се пред националним, аура сакралног прелази у нацију.“²⁰⁾

Упитно је, сматра Ситон-Вотсон, може ли се национализам уопште сматрати идеологијом. Његова бит је врло једноставна: „то је примјена просвјетитељске доктрине народног суверенитета на националне заједнице“²¹⁾, све друго што спада у националистичку идеологију представља реторику. И Бенедикт Андерсон држи да је за разумевање национализма потребно да се он не повезује са идеологијама, већ га треба везати са великим културним системима који су му претходили, из којих је настао и против којих је настао. Као најрелевантније он узима верску заједницу и династичко краљевство.²²⁾

Нације су – вели Андерсон – постале замисливе када су три темељне културне концепције, освештане старином изгубиле своју аксиоматску моћ над људским духом.

Прва се тичала односа према латинском језику, као једином језику који омогућава приступ онтолошкој истини.

Друга идеја коју је требало оборити, било је веровање да је друштво природно организовано око одређених узвишених цента-

19) Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, Београд, Завод за уџбенике, 2007, стр. 7.

20) Алаида Асман, *Ието*, стр. 47.

21) Нју Ситон-Вотсон, *Нације и државе*, Zagreb, Globus, 1980. стр. 410.

22) Бенедикт Андерсон, *Нација замисљена заједница*, Београд, Плато, 1988, стр. 21.

ра – монарха који владају по милости божјој и који су недодирљиви.

Трећа концепција односила се на схватање времена у којој су космологија и историја биле нераздвојне, по којој су порекло света и људи индентични.²³⁾

Грађански елемент све више је растао и акумулирао социјалну и друштвену моћ, са чим је паралелно нарастала и тежња за политичким признањем, које би му донело оно место у држави које одговара његовом друштвеном значају и фактичкој моћи којом је располагао. Дакле, учинило га нацијом. Национализам у политици значио је њену демократизацију. Идеја нације значила је крај епохе у којој је политика била ствар династија, цркве и феудалног племства, док је сам народ држан за објект без икакве политичке воље. Сваки члан нације постао је судеоником националне политичке воље, а то је значило демократизацију политике, увођење општег права гласа и парламентаризма и уопште до нове структуре државног, националног и политичког живота. Данас кад се, нарочито код нас, доказује како грађанска свест и стварање грађанског друштва захтевају својеврсну денационализацију, изнова треба наглашавати: грађанска свест и национална свест иду заједно, као што и нација и демократија иду заједно.

Djuro Bodrozic

NATION IN THE WEST

THE ORIGIN AND ESSENCE OF WESTERN EUROPEAN NATIONALISM

Summary

This work points to the historical circumstances, and political, cultural and moral-spiritual environment in which the idea of a nation emerged, and later shaped state and social life of the European nations, and determined their mutual relations. We talk about forces, both moral and political, which were decisive in the process of constituting a nation. In order for the national consciousness to appear in the European West, it was inevitable for the Roman Catholic Church, its ideology and its world outlook to lose primacy. Confrontation between the pope and secular monarchs and between papacy and empire opened the possibility for nationality to appear. The Roman Curia represented the strongest anational force, and the

23) Исто, стр. 41

enemy of the idea of nationality. According to the principle of its organization, the old Roman principle of the world governance, it has aspired towards autocracy by the violent merging of the entire Christian world into a major theocracy with pope in charge, subordinating everyone, including the European monarchs. The Roman Catholic universalism couldn't be aegis for the development and enforcement of the national idea. It wasn't until the crash of the Roman Catholic universalism that the possibility of another perspective was opened, and within it the idea of the nation become active political force and cultural power.

We point to the cause of the confrontation between the two authorities, which wasn't only a doctrinal one, and the reasons were the everything but heavenly. Papal ambitions for the secular power and practical steps taken in that purpose started a struggle which would shake the European continent for the long time, and generate many processes, including the one connected to the formation of a nation.

The breakout of the medieval world outlook commenced in the Renaissance, and it was followed by the protestant Reformation. It was pointed in the French revolution. A new world outlook, quite secular, was born. The nationality become the means that could be used in this struggle, and which the empire used in this confrontation. The feeling of nationality, based on the secular ground, become the powerful weapon against the feeling of loyalty to the Roman Curia.

Key words: church, state, nation, Renaissance sovereignty, Reformation, secularism, democracy, civil consciousness.

ЛИТЕРАТУРА

- Бенедикт Андерсон, *Нација замишљена заједница*, Београд, Плато, 1988.
- Алаида Асман, *Рад на националном памћењу: кратка историја немачке идеје образовања*, Београд, Библиотека XX век, 2002.
- Pero Gavrančić, *Politička povjest hrvatskog naroda: od prvog početka do danas*, Zagreb, Štamparija i litografija C. Albrechta, 1895.
- Делајл Бернс, *Политички идеали*, Ниш, Градина, 1993.
- Макс Вебер, *Протестантска етика и дух капитализма*, Сарајево, Веселин Маслеша, 1968.
- Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, Београд, БИГЗ и др. 1990.
- Албер Ками, *Побуњени човјек*, Загреб, ГЗХ Зора, 1976.

- Милован Миловановић, „Начело народности“, *Отаџбина*, књ. XXII, Београд, 1889.
- Стојан Новаковић, *Васкрс Државе Српске*, Нови Сад, 1904.
- Нил Попов, *Русија и Србија*, Београд, Државна штампарија, 1870.
- Светозар Милетић, *Беседа С. Милетића на угарском сабору у питању народности*, Нови Сад, 1868.
- Мигел де Унамуно, *Агонија хришћанства*, Београд, Слио, 2000.
- Евгениј Спекторски, *Историја социјалне филозофије*, Београд, Службени лист и др, 1997.
- Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, Београд, Завод за уџбенике, 2007.
- Нју Ситон-Вотсон, *Нације и државе*, Zagreb, Globus, 1980.
- Арнолд Тојнби, *Истраживање историје*, Београд, Просвета, 1970.
- Хаген Шулице, *Држава и нација у европској историји*, Београд, Филип Вишњић, 2002.

Resume

The place, role and character of the Roman Catholic Church in the West, and its understanding of the state and relation between the spiritual and secular power, caused the ideas of a nation and Catholic papal universalism to be in the irreconcilable contrast. It wasn't until the crash of the Roman Catholic universalism that the possibility was created for a different perspective, within which it was possible for the idea of a nation to become active political force and cultural power.

The secularization of the European society makes the necessary presumption for the initiation of the European nationalism. In the lack of the church, the decisive role was played by the state, supported by the intelligence and citizens. Those were new forces whose cooperation and confrontation with the European monarchs would lead to the overall overturn and crash of the old order. In order for the overturn to happen, it was necessary for certain cultural conceptions, which determined the perspective and ruled the spirit, to lose their power.

It was a long time until the national principle become generally recognized, and gained the ultimate political power, become fundamental principle of the national and international life. The facts which contributed the most to the opening of the space to the revival of the principle of nationality were the Renaissance, with its idea of sovereignty, protestant Reformation and finally the French revolution.

The Renaissance on the European West created cracks on the medieval world outlook, creating the outlook and notion of the world on quite different grounds than the previously known. The Renaissance marks the start, within the European cultural circle, quite new life feeling unknown in the Middle Ages, opposed to the official view of the Roman Catholic Church and its view upon the world and life. The idea of sovereignty, brought by Renaissance, is of the highest importance, and it would later be joined with the revolutionary rights: the right of the population to choose its own form of governance, best suitable to the customs and tradition of a certain group, which marks its special identity and national character, which gives it the right to make its own laws and form its own government.

The Reformation's confrontation against the pope and universalist pretensions of the Roman Catholic Church helped in creating the nation and appearance of nationalism. The medieval church unity of the Western world was crashed by the Reformation. After the collapse of the church unity, the political unity disappeared as well, and together with it, the consciousness of belonging to the „world state“.

In order to understand the phenomenon of nation and nationalism, it is necessary not to link them to the ideologies, but to the great cultural systems that preceded them, from which they emerged, and against which they emerged.

Катарина Милошевић*
Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

ПОЛИТИЧКА ПАРТИЦИПАЦИЈА ГРАЂАНА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ КАО ФАКТОРИ СТАБИЛНОСТИ ДРУШТВА И ЛОКАЛНИХ САМОУПРАВА

Сажетак

У раду аутор истиче пресудну улогу политичке партиципације грађана и националог идентитета у циљу „оздрављења“ демократских начела и институција друштва и локалних самоуправа. Криза легитимације демократских друштава показала је да се демократија не може свести само на техничко питање конституисања и одржавања власти, већ да грађани имају право, потребу и дужност партиципирања у контроли власти, постављању захтева и у процесима одлучивања.

Полазни принцип у раду, када је реч о праву учешћа грађана на локалном нивоу јесте да није реч о праву које грађанима „дарује“ њихова локална самоуправа или државна власт, нити о праву које проистиче из међународних документа, већ о једном оригиналном праву грађана и темељном принципу демократског уређења.

У другом делу рада, аутор питање националног идентитета представља као један веома комплексан феномен којим су се бавили многобројни теоретичари најразличитијих дисциплина. Национални идентитет, и поред предвиђања да ће крај XX и почетак XXI века бити време без нација, још увек представља веома актуелну тему.

---

* Сарадник у Центру за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Главне методе којима се аутор користи у свом раду су метод анализе садржаја и компаративни метод.

Кључне речи: политичка партиципација, национални идентитет, локална самоуправа, демократија, стабилност

О ЛОКАЛНОЈ САМОУПРАВИ И УЛОЗИ ГРАЂАНА У ПРОЦЕСУ ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЦИПАЦИЈЕ

Значај и функције локалне самоуправе на почетку новог миленијума се налазе у процесу живог развоја, у светлу промена у друштву и промена у потребама и очекивањима грађана.

У Србији је 2007. године донет нови *Закон о локалној самоуправи*¹⁾, који је омогућио спровођење читавог низа реформских опредељења. Један број општина у Србији направио је прве кораке у правцу даљег развијања односа са грађанима и њиховог активнијег укључивања у процес доношења одлука од јавног значаја. Мање или више успешни, ови кораци су, углавном, усмерени ка бољем информисању грађана и у новије време све се више допуњују иновативним методама, као што су отворени веб портали, грађански панели, фокус групе или електронске дебате.

У документу „*Непосредно учешће грађана у јавном животу на локалном нивоу*“ (2006) стоји да: „Унапређење непосредног учешћа грађана у локалном јавном животу у Србији изискује стварање стратегије за превазилажење узрока и проблема који отежавају учешће грађана, оснаживање постојећих облика и увођење нових облика грађанске партиципације“.²⁾ Ипак, још увек не постоји усвојен политички оквир за учешће грађана у управљању на локалном нивоу, у смислу неке врсте националне стратегије или инструктивних докумената који би усвојили централни органи, а који би садржали прецизно назначене дужности централних и локалних власти у циљу поспешивања и омогућавања потпунијег развоја непосредног грађанског учешћа у управљању.

1) На основу члана 112. став 1. тачка 2. Устава Републике Србије, донет је Указ о проглашењу закона о локалној самоуправи и усвојен Закон о локалној самоуправи, који је донела Народна скупштина Републике Србије, на Осмој седници Другог редовног заседања у у Београду, 29. децембра 2007. године; Закон о локалној самоуправи (Сл. гласник РС бр. 129/07)

2) Стална конференција градова и општина, *Непосредно учешће грађана у јавном животу на локалном нивоу*, 2006, стр. 2-3.

Да би на локалном нивоу уопше дошло до партиципације, и да би она била смислена и успешна, неопходно је задовољити неколико важних критеријума: постојање стимулативног законског оквира, поверење грађана у локалну управу и постојање снажног цивилног друштва; неопходна је и подршка политичких актера за партиципаторне активности, одређени ниво отворености и транспарентности јавне управе; развијени капацитети локалне самоуправе како би она могла одговорити потребама партиципаторних процеса; неопходно је да грађани располажу релевантним информацијама о раду локалне управе, о политичким опцијама и механизмима партиципације који им стоје на располагању, као и о укупним збивањима унутар дате локалне заједнице.

У поменутом документу као кључни *узроци* недовољног непосредног грађанског учешћа наводе се: *доминација политичке културе која не афирмише грађанско учешће; низак ниво знања и свести грађана о њиховим правима и слободама и о надлежностима одређених нивоа власти; незаинтересованост грађана за јавни живот проузрокована лошим животним статусом, недостатком времена, информација и знања и неразвијена и неефикасна пракса непосредног учешћа грађана;*

Сложивши се са овим, додаћемо још неколико *разлога*, које ћемо, поред наведених, у раду третирати као индикаторе слабе партиципације грађана у јавном животу: *неповерење грађана у представнике локалне власти; неповерење грађана у представнике својих општина; неповерење грађана у медије (услед спреге која постоји између представника власти и медија, при чему су медији најчешће у служби политике); неповерење грађана у градске институције; исцрпљеност дугогодишњим политичким превиранима; монотонија, незаинтересованост грађана; конформизам; недовољна информисаност о проблемима у чије би решавање требало да се укључе грађани; недовољна информисаност о потреби укључивања грађана; непознавање законских оквира који омогућавају грађанима да учествују у јавном животу.*

Наведене разлоге слабе партиципације грађана, због неповерења у представнике власти и градске институције поткрепићемо подацима из истраживања које је обавила агенција Medium Galup (2008), а који се односе на наш регион: Србија и Хрватска имају идентичне резултате, 38% грађана сматра да су избори фер и поштени, док 19% сматра да се државом управља у складу са њихо-

вом вољом. Најмање поверења у изборе имају грађани Албаније док најмање поверења у управљање државом имају грађани Босне и Херцеговине. (видети графикон 1).

График бр. 1:
Регионални подаци
– избори и управљање државом –
општа оцена
„Да ли мислите да су избори у вашој земљи
слободни и поштени?“
„Да ли бисте рекли да се вашом државом управља
у складу са вољом грађана?“

Извор: http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokratija_Dec_07.pdf

Ситуација се до данас готово и није променила што нам говоре и подаци из документа „Непосредно учешће грађана у јавном животу на локалном нивоу“: „Како данас ствари стоје у Србији, већина грађана Србије није подстакнута од својих локалних структура власти да размишља на начин да се активирју како би, заједно са тим властима, решавала проблеме и учинила да локална заједница на најбољи начин искористи све своје капацитете ради побољшања услова живота. У свим бившим социјалистичким земљама, у које спада и Србија, грађани имају значајне резерве према неформалним, али и према формалним облицима сопственог учешћа у управљању јавним пословима, будући да у овим земљама наслеђена политичка култура не вреднује позитивно такав вид грађанског ангажмана у јавном животу“.³⁾

3) Исто, стр. 6.

ПОЛИТИЧКА ПАРТИЦИПАЦИЈА – СТВАР ПОТРЕБЕ ИЛИ ВОЉЕ?

Политичка партиципација је трансформисала људе из позиције-поданик, у позицију-грађанин. Бити пуноправан грађанин једног друштва значи учествовати у његовој изградњи и побољшању услова живота у истом. Иако свако има људско право да одлучи да буде политички неактиван, онда је врло битно да се схвате последице такве одлуке. Бити политички неактиван значило би бити у потпуности задовољан својим грађанским животом и условима живота, не обазирати се на оно што је лоше и не покушавати променити своју свакодневицу у случају незадовољства. Проблем настаје што се тај придев, политички, с временом отуђио од људи те за њих политичка активност представља улазак у странку, гостовања у неразумљивим политичким емисијама и читање још конфузније дневне штампе.

Решење можда „лежи“ у поновном зближавању људи политике и прихватању политике као наше свакодневице у којој сами доносимо одлуке и градимо сопствене политичке ставове. Управо је и одлука да се не изађе на изборе, такође одређени политички став. Битно је истраживати разлоге грађанске политичке апстиненције, која наравно укључује и изборну апстиненцију и изнаћи начине да се људи мотивишу за учествовање у јавном политичком животу. Међутим, није довољно, чак би могло да буде и опасно, људе мотивисати само на пуки излазак на изборе и испуњавање гласачког листића. Пре свега, људе треба мотивисати да се едукују у смислу друштвених и политичких збивања како би били сигурнији у одлуку коју доносе.

У нас је велики број оних апстинената који немају некакав јак политички разлог зашто не излазе на изборе. Најчешћи разлог њихове изборне апстиненције јесте *незаинтересованост*. Ово је, поново, резултат оне исте отуђености од политике и политичког живота те погрешно схватање појма политички активизам.

Зоран Славујевић наводи три главна разлога оваквом опхођењу ка изборном процесу: „Незаинтересовани грађани увек апстинирају, а незаинтересованост може да буде последица: 1. незаинтересованости за исход избора, јер бирач не очекује значајније промене на боље или на горе, без обзира ко победио; 2. неувиђања

значајнијих разлика између партија (...) или кандидата који учествују на изборима; 3. недовољне информисаности о партијама и кандидатима (...).⁴⁾ С друге стране, изборна апстиненција можда и није толико опасна колико је опасна *изборна партиципација из погрешних разлога*. Нажалост, управо су *етноцентризам и изражен национализам*, оно што модерно друштво води у суноврат, разлог повећања броја гласача током кризних периода.

У складу са горе наведеним, а у циљу превазилажења проблема слабог непосредног учешћа грађана у јавном политичком животу, даћемо предлоге за побољшање њиховог учешћа како на националном, тако и на локалном нивоу: унапређивање свести грађана (оно захтева проширивање формалног образовања - грађанско васпитање); стварање програма за образовање старије популације кроз семинаре, путем образовних кампања ближу сарадњу са организационим облицима грађанског активизма као што су невладине организације; унапређивање праксе шире афирмације директног учешћа грађана у одлучивању (референдума и грађанске иницијативе); остваривање права грађана на учешће у управљању на локалном нивоу требало би да добије потпунији смисао и да буде непосредније подржан у званичним документима: Устав Републике Србије, Статути градова и општина, општински прописи, Стратегије локалне самоуправе...); унапређење правног оквира за постојање и деловање организованих облика грађанског активизма; и на крају, али не и мање битно, поред три постојећа облика непосредног учешћа грађана (референдума, грађанске иницијативе и зборов грађана) која постоје у Закону о локалној самоуправи, требало би јасније назначити и друге облике непосредног учешћа грађана у јавном животу.

Циљ оваквих, горе наведених интервенција, јесте да се у одлучивање укључе сви сегменти друштвау циљу успостављања јасних правила за учешће грађана у одлучивању и изградњи поверења између власти и грађана (што је предуслов за развијање културе учешћа грађана у одлучивању, али и за низ других демократских промена у Србији). Кроз адекватне промене јавних политика потребно је обезбедити стимулативније окружење за форме директне демократије. Такође, грађани морају правовремено и квалитено бити информисани о потреби њиховог учешћа у јавном животу. Информације морају бити комплетне како би грађани могли да из-

4) Зоран Славујевић, *Политички маркетинг*, Чигоја, Београд, 1999, стр. 104.

граде став; лако разумљиве – нарочито када су у питању технички пројекти; и приступачне – објављене путем најчешће коришћених канала комуникације (то не морају бити скупи канали попут јавних медија, него сасвим једноставни попут огласних плоча у месним заједницама, интерактивни веб портали и сл.). Као трећи разлог гласачке апстиненције, З. Славујевић наводи недовољну информисаност која се огледа и у познавању, нпр, различитих идеологија појединачно. Мало људи који активно излазе на изборе зна да дефинише социјализам, либерализам, конзерватизам итд. У нашој држави имена које политичке странке носе стоји чисто као брендови испред одређених људи и не говоре много о њиховом политичком програму.

У новије време, форме политичке партиципације грађана, све више се свде на грађанску непослушност⁵⁾. М. Касе и С. Барнес⁶⁾ указали су на значајан пораст неконвенционалне партиципације и протестног потенцијала и на чињеницу да се у модерним друштвима принцип хијерархије и стабилности, све више замењује партиципацијом, динамичким процесима и променама у функционисању демократије. Аутори су комбинујући заинтересованост за политику и различите оријентације деловања, разрадили четири модела политичког деловања грађана: *модел политичке апатије - особе без интереса и без деловања; модел политичке пасивности - особе с интересом, али без деловања; модел експресивног деловања - особе без интереса, али с деловањем; модел инструменталног деловања - особе с интересом и деловањем.*⁷⁾ Док прва два модела указују на неактивност у подручју политичког живота, друга два модела говоре о потреби људи за политичким деловањем, али с различитом мотивацијом.

Експресивни грађанин не показује политички интерес, он делује у име слободе говора, изражавања аутономије различитих животних стилова, постизања вишег квалитета живота хуманизацијом односа, дакле, у име опших вредности које су темељ демократских друштава. С друге стране, инструментални активисти политички су активни, али делују мотивисани само остваривањем сопственог социјалног статуса, сигурности или материјалних добара. Уколико

5) Вид политичког деловања, који представља неконвенционално протестно понашање.

6) Barnes S, M. Kaase, *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*, Beverly Hills: Sage Publications, 1979, стр. 53.

7) Исто, стр. 63.

четри поменута модела политичког деловања применимо на грађане у Србији, можемо закључити да наши грађани данас политички бивају активни (уколико уопште јесу активни) само и једино онда када је њихов лични интерес угрожен или уколико су њихове личне потребе занемарене. Из тих разлога закључујемо да грађани Србије спадају или у први или у четврти модел. Јер, у пракси је већ виђено да је у Србији само у периодима криза, ратова или рецесије повећан излазак бирача на изборе. „Излазак на изборе је, по правилу, висок уочи рата, на почетку дубоких друштвених и политичких криза, а значајно опада у послератном периоду, са продужавањем кризе итд.“⁸⁾ Или овај податак више говори о политичким кампањама и способности кандидата да увере бираче да управо они могу да буду ти који ће знати како водити народ и државу кроз кризу или наши грађани реагују једино онда када је њихов национални идентитет у доба превирања нападнут, прозиван или га је потребно мало оживети.

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ НА ПОЧЕТКУ XXI ВЕКА

Живимо у савременом друштву које карактерише брз процес друштвено-економског и цивилизацијског развоја и у коме је број идентитета у непрекидном порасту. Суочени са плурализмом идентитета, нашли смо се у ситуацији у којој је данас идентитете тешко идентификовати и извршити њихову класификацију. „Без обзира на то, ипак се може рећи, да се у тој лепези идентитета, по свој вредности издвајају лични, професионални, верски и национални идентитет“.⁹⁾ Потреба за личним идентитетом произилази из неоспорне чињенице да човек није само друштвено биће, већ и особена персонална реалност која нас штити од конформизма, односно утапања у различите форме колективитета, где апсолутно губимо своје ја, по којем нас други препознају. „Човек са идентитетом би требало да осећа своје “ја” и ван социјалних односа у које ступа и улога које игра – што директно противречи постмодернистичкој тези да се човеково “јаство” јавља само за време играња неке партикуларне улоге у неком односу. Такође, свака расправа о идентитету мора водити рачуна о томе да је онај ко има идентитет, постао свестан разлике између *субјекта* и *објекта* - разлике која је, иначе,

8) Зоран Славујевић, *Политички маркетинг*, Чигоја, Београд, 1999, стр. 103.

9) Опширније о томе у Б. Трамошљанин, *Нација, национализам и национални идентитет*, на http://www.sd.org.rs/files/godisnjak_br03/boro%20tramosljanin.pdf

угрожена у свакодневном искуству савременог човека. Човек са идентитетом је повукао јасне границе између себе и свих других, и не може и не жели да буде ико други до он сам¹⁰⁾. Професионални идентитет има есенцијални значај, јер се путем њега исказује суштина човека. Верски идентитет има своје исходиште у чињеници да човек није само биолошко биће него и спиритуалистичко. То значи да је религиозност иманенција човека, путем које се он потврђује у духовној сфери.

Сваку расправу о етничком и националном идентитету нацији, отежавају озбиљне термилошке потешкоће. Зато, када се упуштамо у истраживање тих феномена прво морамо јасно разграничити два слична, а ипак различита појма и ентитета: прво, појам/ентитет **етнички**, који стоји уз етничке скупине, етничке заједнице и етнички идентитет и, друго, појам/ентитет **национални**, који настаје уз нацију, националну заједницу, национализам и национални идентитет.

Нације, националне заједнице и национални идентитети, као савремене историјске појаве, настају и изграђују се, током друштвених промена и процеса у епохи Модерне и модерног друштва у Европи крајем 18. века, не само као индивидуални и групни идентитети него и као модерни *национални колективитети* и уједно као *колективни идентитети*. То је раздобље када су европски народи, унутар модерног друштва (и индустријске цивилизације), остварили напредак на свим подручјима живота, стварајући нове националне вредности и трагајући за вишеструким друштвеним идентитетима. То је процес сталних друштвених и националних промена, али и социјалних, етничких и националних супротности, који још увек није завршен.

Идентитет, као динамична појава, ствара се увек у односу на *друге*. Ради се о феномену који је почетком XX века Чарлс Х. Кули [Colley] одредио као „учинак гледања” током кога појединац доживљава себе у искуству другог.¹¹⁾ У савремености су се „над постојаношћу људског идентитета кроз време надвиле многе опасности, не би се смео доводити у питање чврсти карактер човековог

10) Бранислав Стевановић, „Социјални и идентитарни еквиваленти постмодерне разноликости“, у Зборнику Традиција, модернизација, идентитети - Место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији, Филозофски факултет – Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, 2011, стр. 608.

11) Миша Стојадиновић, Дејана Вукчевић, „Проблем очувања идентитета на Балкану“, *Национални интерес*, год. VII, vol. 10, бр. 1/2011, стр. 87.

„јаства” који овом омогућује извесну сталност свести (и стабилност самосвести) у променама. Живећи веома брзо у савремености, људи губе трајан осећај да су исте особе, да остају исти током година“.¹²⁾ Ми своје *Ја* креирамо у интеракцији са другима што представља један реципрочан процес. Идентитет, поред тога што дефинише „ко сам Ја» он, такође, одређује и „ко нисам Ја». Свако од нас је истовремено носилац више идентитета који се формирају током живота. Задржати свој идентитет, а при том обезбедити другима да то исто учине представља свакако праву енигму на почетку XXI века. „Разлике се још увек не схватају као начин проширивања знања, извор сарадње, већ насупрот, разлике постају извор јаза између припадника различитих култура”.¹³⁾

Питање идентитета увек је „питање промишљеног и осмишљеног односа према себи и према другима, нека врста једначине којом се утврђује колико је неко једнак самоме себи, а колико и у чему се од других разликује. Питање је сложено и зато што се може говорити о разним врстама идентитета: о личном и колективном, о породичном и професионалном, о верском и политичком, о локалном и националном, али и о општељудском идентитету“.¹⁴⁾

Укратко ћемо представити полазишта (о терминолошком и употребном значењу) појединих аутора који су се бавили проблемом идентитета и националног идентитета. Дефинишући идентитет у друштвеном контексту Финијева и Ротерам (Phinney и Rotheram) одређују национални идентитет као „израз симболичко-когнитивне и емоционалне везаности грађана за њихову државу, који је дефинисан као свест о припадности одређеној националној групи која укључује постојање заједничких веровања, вредности и циљева”.¹⁵⁾ Финијева сматра да се национални идентитет састоји из следећих делова: *самоидентификација* – овај део идентитета

12) Бранислав Стевановић, „Социјални и идентитарни еквиваленти постмодерне разноликости“, у Зборнику *Традиција, модернизација, идентитети - Место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији*, Филозофски факултет – Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, 2011, стр. 607.

13) Миша Стојадиновић, Дејана Вукчевић, „Проблем очувања идентитета на Балкану“, *Национални интерес*, год. VII, vol. 10, бр. 1/2011, стр. 88.

14) Милован Митровић, „Српски национални идентитет: традиционални корени и модерни изазови“, у Зборнику *Традиција, модернизација, идентитети - Место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији*, Филозофски факултет – Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, 2011, стр. 621.

15) Владимир Михаић, „Да ли смо ми Европљани? Повезаност и корелати европског и националног идентитета“, *Психологија*, Друштво психолога Србије, бр. 2/2009, стр. 203.

представља самоодређење појединца као члана националне групе која може, али и не мора бити нација порекла; *осећај припадности* – он може варирати између двеју крајности, од снажне и потпуне везаности за групу, па до чисто формалне припадности, без неког већег емоционалног укључења; *ставови према чланству у групи* – ови ставови се углавном манифестују у осећању поноса и задовољства због припадности групи; *укљученост у рад и живот властите националне групе која* подразумева употребу националног језика, склапање пријатељства и интимних веза, припадност религијској групи, укљученост у политичке активности везане за побољшање статуса своје групе, познавање националне културе, историје... И. Шибер је мишљења да се национални идентитет може дефинисати и „као осећај припадности одређеној групи, који је стечен процесом социјализације, кроз који се прима језик, традиција и култура националне групе и кроз који се појединац поистовећује с групним вредностима и интересима те групе у целини”.¹⁶⁾ На истом фону, Мануел Кастелс [Manuel Castells] каже да идентитет представља „...процес стварања смисла на темељу културних особености или сродног низа културних особености којима је дата предност у односу на друге изворе смисла”.¹⁷⁾

Крај XX века обесхрабрио је илузионисте који су са пуно елана говорили и писали о брзом одумирању нација. Национални идентитети још увек су реалност савременог друштва, производ културе и степена унутрашње интеграције и поделе рада у савремености. *Идентитет* није само рационални конструкт, нити идеолошки постулиран, већ слојевит појам у коме коегзистирају различити елементи друштвене свести (религијски, традицијски, научни, колективни - етнопсихолошки па и идеолошки).

Разумевање дијалектике метаморфозе идентитета управо захтева целовиту социолошку и социјалнопсихолошку анализу, а не само опис владајућих идеологија, политичке реторике владајућих елита. Научно истраживање захтева критички увид у односе између нормативног и стварног: између европске перспекције, културне оријентације актера и стварног стања друштвене свести. У том смислу разумевање процеса настанка и формирања идентитарне културе захтева упоредну анализу промена како у сфери облика друштвене свести тако и у самом начину производње и поделе ра-

16) Исто, стр. 205

17) Мануел Кастелс, *Информацијско доба – економија, друштво и култура 2: Моћ идентитета*, Голден маркетинг, Загреб, 2002, стр. 16.

да. Јер, начин живота људи и облици повезивања друштвених група у социјалном пространству, у садејству са гекултуром развоја, одлучујуће утичу на формирање облика друштвене свести, метаморфозу друштвених идентитета – у распону од родног, трибалног, етничког, националног до глобалног идентитета.¹⁸⁾

Нација, као глобална група, облик друштвене егзистенције људи, нашла се на крају XX. века на удару узајамних процеса глобализације и фрагментације света. Ови процеси битно утичу на разарање старих облика идентитета и формирање нових – у распону од глобалног транснационалног идентитета или рефедаулизације, ретрибализације и реетнизације друштвене свести. Преко виших облика евроинтеграције и постнационалних констелација - отвара се пут ка трансмутацији нација и настанку транснационалног/постнационалног идентитета.

Ваља подсетити и да духовни идентитет представља основу колективне егзистенције али и националне вертикале. У том смислу културна традиција има значајан утицај не само на интеграцију нације, већ се јавља и као фактор мобилизације друштвених група. Деструкција културног наслеђа једне нације може водити ка њеном самоубиству. Речју, култура јесте производ друштва али и произвођач идентитета друштвених група, основа њене кохезије и трајања..

Основа српског националног идентитета јесу неке непролазне вредности традиције али и модерне вредности. У нашој литератури вођене су контроверзне расправе о српском-културном обрасцу и улози интелектуалаца у његовој изградњи и промоцији. Такође, историјско искуство показује различит однос друштвених покрета према културном наслеђу и националној идентитарној култури. У епохалном смислу посматрано, блокада и криза у развоју воде ретрадиционализацији и ширењу конзервативне свести, док развојне епохе омогућују ширење процеса модернизације и прогресиван развој друштвене свести. „Савремена криза оличена у неоконзервативној кризи у свету отворила је пут рефеудализацији свести и етнополитици. А то значи провали редукционистичких облика друштвене свести, што пре или касније доводи до нарастања стереотипа, етничке дистанце и сукоба између етничких група. У том смислу идентитет савременог човека на Балкану је противречан, у

18) Опширније о томе у студији Љубиша Митровић, *Транзиција у периферни капитализам*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

знаку разапетости између ретрадиционализма и изазова модернизма и постмодерне¹⁹⁾.

За разлику од традиционалних заједница у којима су доминирале јасно одређене друштвене улоге, модерно доба је изнедрило човека који истовремено функционише у различитим просторима идентитета међу којима влада покретљива и променљива хијерархија. Вишеструки идентитети или улоге индивидуалног Ја и његове начелне могућности избора протежу се од класичних сфера расе, полности и места у породици, преко улога у друштвеним односима (који подразумевају друштвену класу, слој, професију, партију или конфесију), све до нових територијалних целина (држава, регион, насеље). Сваки од тих засебних идентитета представља одређени калуп за социјализацију индивидуума преко којег се стиче способност комуникације у заједници, односно самосвест о пореклу, месту и моћима појединаца и група унутар датог друштвеног контекста.

Најсложенији облик колективног идентитета модерног доба јесте *национални идентитет*. Његова функција јесте „укорењивање“ модерног индивидуума у новоформирану заједницу (нација), изналажење емоционалних садржаја и културног оквира за политичко деловање и егзистенцијалну утеху у свету који је поништио или радикално преобразио традиционалне облике друштвености, тј. метафизички утемељене начине организације личног и колективног постојања. „Језик и вера, част и имовина, породица и држава, морал и право, историја и геополитика – свако са своје стране и сви заједно - творе слојевито језгро сваког, како старог тако и новог српског (и сваког другог) националног идентитета“²⁰⁾ Феноменолошки гледано наведени слојеви националног идентитета могу се сликовито представити као „струк лука који би ваљало да има дубок историјски корен (богату традицију), здраво стабло (главицу са пуно складно сложених социјалних слојева-љуски) и здраве зелене перасте листове који се пропињу у висине и скупљају дневну (духовну) светлост, неопходну за нову и непрестану социјалну фотосинтезу. Довољно је да једно перо пожуги и увене и да само

19) Љубиша Митровић, *Транзиција у периферни капитализам*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 59.

20) Милован Митровић, „Српски национални идентитет: традиционални корени и модерни изазови“, у Зборнику *Традиција, модернизација, идентитети - Место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији*, Филозофски факултет – Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, 2011, стр. 622.

једна љуска почне да трули, па да цела главица, заједно са кореном пропадне“²¹⁾

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ „МАЛОГ ЧОВЕКА“

Излизаност, а не ретко и злоупотреба појмова као што су «демократија», „људска права», „правна држава» и „грађанско друштво» није нова појава на просторима земаља у транзицији. Суштина тих појмова остаје истрајна у својој упорности да се сакрије од ума просечног грађанина. Ефекти доместикације света, још увек, чини се, имају примат над ефектима његовог повезивања везама емпатије и солидарности, у којима је садржан дубљи смисао планетарног заједништва. Тријумфална ароганција хладноратовских победника и ерупција национализма, опасност од нуклеарне катастрофе, исцрпљеност природних ресурса и екосистемска деградација, демографска експлозија на једној и депопулација на другој страни света, планетарни су проблеми којима се данашња политика, утемељена на концепту моћи схваћене у смислу међудржавне конкуренције, суочава. Један ревидирани концепт моћи пре би требало да утиче на способност партнерски удруженог, уместо ривалски супротстављеног човечанства, да решава потенцијалне проблеме пред којима се нашло глобално свестко друштво, проблеме чија ургентност и глобални карактер подривају сувереност националних држава. Мада, данас, инсистирање на њему у околностима када не постоји заједничка безбедност и сувереност човечанства над властитим опстанком, бива лишено сваког смисла.²²⁾

Уколико би свет у XXI веку успео да макар донекле исконтролише своју непрестану тежњу ка контроли људи, територија, богатства, ресурса и културних група, могли бисмо закључити да нови период који је пред нама, јесте период сарадње и стварања мултицивизацијског света на основама разумевања, сарадње и кооперације. Али... нажалост, то се не дешава и то није наша стварност. Ми данас имамо и више него изражену потребу одређених светских велесила да све процесе модернизације заправо претворе у процес поновне техничке и људске експлоатације и поновне територијалне колонијализације. Оно што наводи људско биће да

21) Исто, стр. 622.

22) Опширније у: Мирољуб Радојковић, „Политичка комуникација у Србији“ – оглед из пројекта “Пут Србије ка миру и демократији”, Република, год. XV, Београд, 2003, на <http://www.republika.co.rs/304-305/23.html>

оствари своју личну тежњу, без обзира на њену могућност остваривања или на друге људе, процес је његовог психолошког стања, осликан кроз ничеовско-макијавелистички нагон ка апсолутном постизању крајњег циља, без обзира на средство које се при том примењује.

Процес преображавања друштва која се налазе у расцепу између „затворених” ка „отвореним” друштвима, у процесу транзиције, модернизације и признавања мултикултуралности, тежак, је, спор и наизглед неостварљив јер у том долази до сукоба друштвених и политичких сила, својинског монопола, из чега се јавља тенденција покретања учешћа друштвених актера тј, грађанства као помоћи у процесу стабилизације друштва и његовог уређења. И у екстремним видовима апсолутне власти у свим друштвеним процесима, видимо израз друштвене немоћи и чини се да та хегемонија узима утолико више облик апсолутне власти уколико је изражена друштвена немоћ, и да се стање друштвене немоћи продужује уколико се одржи власт са апсолутистичким претензијама. Само промена владајућег модела националног идентитета и установљење уређеног друштвеног поретка, може ова друштва извести из периода криза и довести их на ниво нормалног функционисања и егзистенције грађанства.

О грађанину је, у овом његовом најдубљем смислу, говарио и Вилхелм Рајх, у свом делу „Чуј, Мали човече!”. Инспириран масовном психологијом фашизма, он је одржао огорчено предавање свим малим људима ове планете, о томе да упркос свим напорима разноразних забрана, неће бити ни демократије ни грађанског друштва све док не буде било грађана, док Мали људи барем мало не порасту. „Кад не би био веома Мали човек, микроскопски Мали човек, ти најгенијалнији истраживачу XX века, развио би космолитску свест уместо националне свести и пронашао би својим високим умом средства да атомска бомба не разори овај свет или би, ако је по твојој логици то неизбежно, гласно и јасно утицао да је онемогућиш као претњу. Вртиш се у сопственом кругу, сам си га створио, Мали човече, и не налазиш излаз, јер су твој поглед и твоја мисао погрешно усмерени”²³⁾

И док се у свету, са правне тачке гледишта, воде отворене расправе о опасностима савремене тираније грађана над неграђанима, балкански социолози и политиколози тек понекад говоре о дру-

23)

Вилхелм Рајх, *Чуј, Мали човече*, Радио Б92, Београд, 1997, стр. 136.

гом аспекту једног од првих демократских принципа - о проблему политичке културе у оквиру заједнице у којој грађани делују. Јер, појам грађанина није само динамична категорија савремених светских политичких токова, већ и једна изразито значајна форма политичког идентитета сваког појединца. Да би дошло до формирања овакве врсте идентитета, није довољно само ограничити тенденцију државе да, креирајући продуктивистичко друштво, потчини сваког појединца. Није довољно преиспитати релацију „грађанин-држава», потребно је позабавити се проблематиком релације „грађанин - политичка заједница».

Индивидуална политичка одговорност и даље остаје само ружна, непозната реч.²⁴⁾ На свету и даље живе Мали људи, који и даље не желе да чују истину о себи, јер они хоће да остану Мали људи или да постану Мали Велики људи. Мали човек хоће да постане богат, да буде вођа странке, председник ветерана рата, или секретар удружења за неговање јавног морала, да буде Велики. „Велики је једном био веома мали човек који је развио у себи једну велику способност: умео је да увиди када мисли и када се понаша као мали. Велики човек, дакле зна када је и какав је Мали човек. Мали човек не зна да је мали и плаши се да то сазна”.²⁵⁾

Одговор на вечито питање зашто је једну земљу могуће национализовати, ујединити, оплеменити и колективизирати и ослободити националистичких окова можемо потражити у категоријама различитости „Ми» и „Они». Категорије у којима размишља „Мали човек”. Разлика „нас» и „њих» „Малом човеку», обичном грађанину доноси сигурност, јер човек још увек није спреман да постане „ја». Није спреман да прихвати да поставши „ја», на себе преузима одговорност да постане човек, грађанин, народ, биће које има социјану свест и које представља јавно мњење и критичку свест једног друштва. *Његовог друштва.*

24) Мирољуб Радојковић, „Политичка комуникација у Србији“ – оглед из пројекта “Пут Србије ка миру и демократији”, Република, год. XV, Београд, 2003, на <http://www.republika.co.rs/304-305/23.html>

25) Исто, на <http://www.republika.co.rs/304-305/23.html>

ПОЛИТИЧКА ПАРТИЦИПАЦИЈА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ КАО ФАКТОРИ СТАБИЛИЗАЦИЈЕ ДРУШТАВА И ЛОКАЛНИХ САМОУПРАВА

Учешће грађана у политичком животу локалне заједнице и одлукама које доноси локална јавна управа, важан је аспект развоја савременог друштва и демократског система. То је механизам за успостављање ефикасног спољашњег надзора рада власти, али и начин за креирање јавне политике блиске стварним потребама грађана. Са партиципацијом грађана, расте и вероватноћа да је јавна политика базирана на реалним потребама грађана, јер грађани пре подржавају оне одлуке у којима су сами учествовали и које су сами доносили. Учешће грађана се сматра и могућим решењем за проблем „демократског дефицита” који се манифестује у расту неповерења грађана према власти, мањем одзиву бирачког тела, политичкој апатији и скепси према успостављеним вредностима, процедурама и институцијама. У том смислу, партиципација је посебно погодна за локални ниво власти, јер је процес доношења одлука административно ближи грађанима, а импликације донесених одлука могу се брзо осетити унутар локалне заједнице.

Такође, директно учешће грађана у одлучивању јесте политичко право које се мора гарантовати свим грађанима на основу међународних докумената из области људских права, уз нагласак да када је у питању локални ниво, ово право јесте делимично уграђено у важеће домаће законе којима се регулише локална самоуправа. С обзиром да постојећи закони већ прописују одређени број решења за комуникацију и консултовање власти са грађанима, желимо да напоменемо да они на тај начин остављају и могућност примене и других облика непосредног учествовања грађана у одлучивању.

За локалну заједницу од битног је значаја апострофирање да успостављање јасних правила за учешће грађана у одлучивању треба да допринесе изградњи поверења између власти и грађана, што је предуслов за развијање културе учешћа грађана у одлучивању, али и за низ других демократских промена. Мишљења смо да указивањем на то, да је кроз адекватне промене јавних политика потребно обезбедити стимулативније окружење за форме директне демократије и директног учешћа грађана, можемо доћи до дугорочног решења у овом домену, у правцу ревизије закона који имају утицаја на локални ниво и јавни интерес, с циљем да се надлежним

органима наметне обавеза укључивања грађана у раним фазама одлучивања (наравно уз напомену да би требало ојачати механизме контроле поштовања законских обавеза у овој области).

У раду смо инсистирали на томе да од свих врста идентитета, посебно место заузима национални идентитет чије се питање актуализовало настанком нације, независно од тога који модел нације доминира приликом њеног конституисања (државно-територијални или културно-етнички). То питање се увек изнова поставља, с обзиром на чињеницу да данас нема једнонационалних држава у свету, него су оне све, више или мање, мултинационалне. Отуда и интересовање за усклађивање националних идентитета у вишенационалним државама. Оно може бити успешно једино под предпоставком да постоји равноправност нација. Ако је обрнуто, онда настају национални конфликти, који могу имати за последицу дисолуцију заједничке државе. Стога је и проучавање идентитета нарочито је интересантно у срединама где долази до сусрета између различитих култура. На таквим просторима је сусрет различитости неизбежан, а развој толеранције неопходан. Балкан свакако представља добар пример оваквог друштва у коме постоје не само мултинационалност и мултикултуралност, већ и и мултиконфесионалност.

Модерност је расточила привид јединственог бивствовања што је условило настанак и трајање специфичне, системске модерне кризе. Једна од најизразитијих међу њима свакако је *криза идентитета*. Она више није строго индивидуални проблем (као нпр. тешкоће у процесу сазревања и сл), већ у Модерни добија своју битно друштвену димензију, која почиње од начина легитимисања света постојећих вредности, преко политичког и етичког самоодређења појединаца, до колективног идентитета група које траже начине за прилагођавање новим поредцима светске моћи и регулације. Управо у том светлу ваља разумевати процес настајања и трајања нација, односно националног идентитета.

Језик и вера, част и имовина, породица и држава, морал и право, историја и геополитика творе слојевито језгро сваког, како старог тако и српског (националног идентитета). „Ти слојеви препознају се код свих варијетета националне самосвести, код оне која се означава као национални интегралizam (или интегрални национализам), на једној страни, или код оне на супротној страни коју обележава анационални (провинцијски) локализам и(ли) антинационални мондијализам (интернационализам). Разлика из-

међу наведених варијетета националне самосвести само је у томе што је код једних закржљало оно што је код других развијено или хипертрофирано. Ове разлике се у историјским неприликама продубљују тако што се заједничке црте националног карактера и све друге сличности прво занемарују, па потом негирају – све док се временом не почну међусобно супротстављати и оштро сукобљавати. Старе и нове противречности унутар српског националног идентитета зато је могуће објаснити и разумети само критичком анализом старих и нових историјских (не)прилика којом се долази до рационалне *историјске самосвести*“.²⁶⁾

Било која расправа о националном идентитету требало би да за циљ има указивање на потребу осмишљавања националног идентитета који обезбеђује опстанак и подстиче свестрани унутрашњи друштвени развој. Једино такав национални идентитет може да представља најсигурнији залог српског народа у актуелним и предстојећим регионалним и европским интеграцијама. Само у том смислу можемо установити и тврдити да се ради о модерном националном идентитету који се односи на све оно што једном народу омогућује да и у новим и измењеним условима, у садашњем и будућем времену, очува себе и остане свој, без обзира на све што га споља и изнутра нагони/гони да се мења.

Katarina Milosevic

**POLITICAL PARTICIPATION OF CITIZENS
AND NATIONAL IDENTITY AS FACTORS OF SOCIETY
STABILITY AND LOCAL SELF-GOVERNMENTS**

Summary

The author emphasizes the crucial role of political participation and national identity to “healing” of democratic principles and institutions of society and local governments. The crisis of legitimacy of democratic societies has shown that democracy can not be reduced to a technical issue of the constitution and maintenance of power, but that citizens have the right, the need and duty of participation in the control of government, setting requirements and decision making processes.

The basic principle at work when it comes to real citizen participation at the local level is that it is not a law that “gives” citizens of their local government or state authori-

26) Милован Митровић, „Социологија и историјска самосвест“, у *Зборник Филозофског факултета у Новом Саду*, с. 83-94. Нови Сад: Филозофски факултет, 1990, стр. 32.

ties, nor of the right arising from international documents, but an originernom rights of citizens and the fundamental principle of democratic planning.

In the second part, the author presents an issue of national identity as very complex phenomena which are practiced by many scholars of different disciplines. National identity, despite predictions that the end of the twentieth and twenty-first centuries will be the beginning of time without nations, is still a very current topic, which we still can not say that it is outdated.

The main methods which the author uses in his work are content analysis and the comparative method

Key words: *political participation, national identity, local self-government, democracy, stability*

ЛИТЕРАТУРА

- Barnes S, M. Kaase, *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*, Beverly Hills, Sage Publications, 1979.
- Турић Живојин, „Модернизација и питање националне државе”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, 2003, вол. 2, бр. 1.
- *Закон о локалној самоуправи*, Службени гласник РС, бр. 129/07, Београд, 2007.
- Зборник радова *Традиција, модернизација, идентитет - Место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији*, Филозофски факултет – Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, 2011.
- Кастелс Мануел, *Иформацијско доба – економија, друштво и култура 2: Моћ идентитета*, Голден маркетинг, Загреб, 2002.
- Милошевић Катарина, Стојадиновић Миша, „Комуникацијски контекст културе и мултикултурног друштва”, *Наука*, вол. 2, бр. 2-3, Часопис *Слобомир*, Универзитет за друштвене и хуманистичке науке, Слобомир, Бијељина, 2010.
- Митровић Љубиша, *Транзиција у периферни капитализам*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Митровић Милован, *Социологија и историјска самосвест*, у *Зборник Филозофског факултета у Новом Саду*, стр. 83-94. Нови Сад: Филозофски факултет, 1990.
- Митровић Милован, „Српски национални идентитет: традиционални корени и модерни изазови”, у *Зборнику Традиција, модернизација, идентитети - Место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији*, Филозофски факултет – Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, 2011.

- Михаић Владимир, „Да ли смо ми Европљани? Повезаност и корелати европског и националног идентитета”, *Психологија*, Друштво психолога Србије, бр. 2/2009.
- Радојковић Мирољуб, «Политичка комуникација у Србији» – оглед из пројекта “Пут Србије ка миру и демократији”, *Република*, година XV, Београд, 2003.
- Рајх Вилхем, *Чуј, Мали човече*, Стандард 2., Радио Б92, Београд, 1997.
- Славујевић Зоран, *Политички маркетинг*, Чигоја, Београд, 1999.
- Стевановић Бранислав, «Социјални и идентитарни еквиваленти постмодерне разноликости», у Зборнику *Традиција, модернизација, идентитети - Место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији*, Филозофски факултет – Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, 2011.
- Стојадиновић Миша, Вукчевић Дејана, „Проблем очувања идентитета на Балкану”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, год. VII, vol. 10, бр. 1/2011, стр. 87-100.
- Стојадиновић Миша, „Демократија у XXI веку”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, год. (XXII) X, vol. 23, бр. 1/2010.
- Стојадиновић Миша, „Изазови формирања идентитета у савременом друштву”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, година (XXIII) X, vol. 29, бр. 3/2011.
- Стојадиновић Миша, „Питање националног идентитета у XXI веку”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, год. (XXIII) X, vol. 27, бр. 1/2011.
- Стојиљковић Зоран, «Изборна апстиненција - резултати истраживања», у: *Политика и свакодневни живот III, Пробуђене наде - изневерена очекивања*, Фондација Heinrich Böll - Регионални уред за Југоисточну Европу, Београд, 2006.
- Суботић Момчило, „Српски национални идентитет: историски и савремени изазови”, Институт за политичке студије, Београд, *Политичка ревија*, год. (XXIII) X, vol. 29, бр. 3/2011.
- Стална конференција градова и општина, *Непосредно учешће грађана у јавном животу на локалном нивоу*, Београд, 2006.
- Трамошљанин Боро, *Нација, национализам и национални идентитет*, на http://www.sd.org.rs/files/godisnjak_br03/boro%20tramosljainin.pdf

Resume

The process of transforming societies those are in the process of transition and modernization in the recognition of multiculturalism, facing in modernity with the conflicts of

social and political power and monopoly ownership. From this arises a tendency initiating participation of social actors, ie, citizenship as a help in the stabilization of society and its regulation. In Serbia, the majority of citizens are not encouraged by their local government structures that reflect the way that aktivirju so that, together with these authorities, solve problems caused to local communities to make best use of all of its capacity to improve living conditions.

In accordance with the above, the paper presents recommendations to improve the direct participation of citizens at the local level. Citizen participation in the political life of the local community and the decisions taken by the local public administration is an important aspect of the development of modern society and democratic system. It is a mechanism for the establishment of an effective external supervision of the government, but also a way to create a policy close to the real needs of citizens. For the local community it is essential stressing that the establishment of clear rules for public participation in decision making should contribute to building trust between government and citizens, which is a prerequisite for the development of the culture of citizen participation in decision making but also for many other democratic changes.

We think that the only improvement of citizens' participation in the political life of the local community and the decisions taken by the local public administration and change the dominant model of national identity (for the purpose of establishing a regulated social order) can be derived from our society period of crisis and bring them to the normal level of functioning and existence of Citizenship.

End of the twentieth century discouraged illusionist that are, with a lot of enthusiasm, spoke and wrote about the rapid demise of nations. National identities are still a reality of modern society, a product of culture and the one of the main factors of internal integration, democratization of society and the growth factor of stability both on macro and micro level. Any discussion of national identity should be aimed at pointing to the need of national identity that, first, provides survival, and then encourages a versatile internal social development. Only such a national identity may be the surest pledge of the Serbian nation in current and upcoming regional and European integration. Only in this sense we can identify and claim that it is a modern national identity, which refers to everything that makes a people and in new and changed conditions, in the present

*and future time, to preserve themselves and their remains,
no matter what it inside and out impel to change.*

Овај рад је примљен 5. фебруара 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2012. године.

УДК:
323.1(=163.41)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=31
Бр. 1 / 2012.
стр. 121-133.

Гордана Живковић
Институт за европске студије, Београд

КРИЗА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА* (српски народ у транзицији)

Сажетак

У средишту ауторове пажње и интересовања налазе се следећа питања: Имају ли Срби данас јасну свест о свом националном идентитету? Поседују ли ваљани одговор на питање – ко је то српски народ? По чему је препознатљив у заједници цивилизованих, историјских народа? Шта је то што нас данас међусобно повезује, али и издваја од других? Имамо ли своја заједничка опредељења, те јасно дефинисане државне и националне интересе? Постоји ли сагласност о друштвеним вредностима и циљевима који могу осигурати бар минимум социјалне интеграције, отварајући тако пут конституисању стабилног заједништва у нас? На темељу проведене анализе констатује се да свако од ових питања има негативан одговор. Србија је данас дубоко разједињено, конфликтно и у много чему чак патолошко друштво, у коме се убрзано троше последње резерве позитивне енергије заједништва, солидарности и стваралаштва. То свакако иде на руку погубном и моћном „глобалистичком“ рату за „душе“ народа, за нови идентитет радикално супротстављен традиционалном! Апелујући на српску државу, Српску православну цркву и демократску међународну јавност да зауставе одпочело тихо нестајање српског народа, као старог европског народа, аутор пледира за реформу друштва али и „реформу“ самог човека.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта Института за европске студије у Београду бр. 179014 који финансира Министарство за науку и технолошки развој Србије.

Излаз из драматичне кризе идентитета види се пре свега у оживљавању и активирању оних православних садржаја, вредности и традиције, који би могли задовољити потребе Срба овде и данас!

Кључне речи: криза националног идентитета, крах вредности, одсуство друштвеног заједништва, реформа друштва, православна духовност.

Сведоци смо бројних проблема са идентитетом ¹⁾ у скоро свим друштвима која данас сачињавају Европску унију. Они обелодањују дубоку кризу кроз коју данас пролази класичан национални идентитет, а поготову, проблеме у вези са његовим тумачењем и реконструкцијом. До ње, на првом месту, доводи често истицана идеја о „слабљењу“ националног (државног) идентитета, а у име јачања региона и наднационалне заједнице. Јер, не може се порећи да је у модерном свету (етно) национална група²⁾ изузетно моћна друштвена категорија, а код великог броја људи се чак налази при самом врху замишљене скале социјалних категорија, па дакле и самоидентификације. Наиме, управо национални идентитет битно одређује саму човекову личност; и, без обзира на то да ли се

1) Национални идентитет побуђује данас све наглашенију пажњу наше јавности; о њему се говори у свакодневном животу, политици, науци, те, публицистици. Но, оптицајни прилази идентитету су углавном површни и уједностављени; а у неким се већ на први поглед препознају политичка злоупотреба и злоупотреба. Тако се, заправо, збива својеврсни парадокс: хиперпродукцију говора о националном идентитету прати забрињавајуће сиромаштво озбиљних и научно вредних текстова о њему. Наиме, постоји занемарљиво мали број научних радова који се тиме уопште баве; а исто то важи и за проведена емпиријска истраживања у овој области. Стога се, овде, суочавамо с немалим и лако „решивим“ проблемима. На првом месту, треба истаћи драматичан недостатак ваљаних и довољно верификованих „дефиниција“ појмова, који творе сам категоријални апарат истраживања. Реч је о темељним, „носећим“ појмовима, као што су то рецимо – нација, национални идентитет, етноцентризам, патриотизам. У оптицајним научним, политичким и друштвеним расправама, али и у свакодневном животу, оваквим појмовима придају се сасвим различита, па и супротна значења. Оваква њихова тумачења – настала произвољним и олаким интерпретирањима, оптерећеним бројним предрасудама и инструментализацијама – нужно доводе до праве терминолошке збрке, која озбиљно прети чак нарушавањем сваке комуникабилности. А тиме се, уједно, конституише плодно тле за даље, неслагледиво штетне, многоврсне злоупотребе и манипулације у овом подручју. Уколико пак прихватимо идеју да је национални идентитет један од легитимних научних појмова, онда је „први корак“ који ваља учинити управо његово разграничење од других сродних (наведених) појмова.

2) Етничка група (енгл. ethnic group) означава групу људи који деле заједнички идентитет на темељу исте културе, традиције, религије, повести, истог језика, етничког порекла и др. особина. Етнички идентитет је, иначе, комплексан и слојевит, а најважнији елементи који га творе јесу – доминантни културни обрасци, друштвене установе и социјални актери који обликују групно веровање и осећање, те понашање и деловање у економском и политичком животу неке етничке заједнице; али и њене односе са другима. Слично значење има и синтагма национална самосвест, која се међутим не односи само на културно-историјску баштину неког народа, већ и њено критичко саморазумевање.

персонални идентитет више или мање опире социјалном, па дакле и националном идентитету, осећање припадности одређеној заједници увек је изражено.³⁾ То истовремено значи да текући процеси глобализације не воде ка „одумирању“ националног идентитета, но тек ојачавању националних фрустрација и тензија у самом идентитету. Стога су сасвим погрешне процене неких угледних аналитичара да ће двадесети век бити век без нација, век у коме ће се „укинути“ национални идентитети, а свет се у потпуности глобализовати! То се јасно потврђује и на „примеру“ Европске уније, која није успела да поништи националне идентитете својих држава чланица. Отуда, нација, национализам, национални идентитети нипошто нису данас превазиђени феномени! Томе се не би требало чудити, с обзиром да је модерна демократија поникла баш на тлу националне државе!

Отуда је сасвим неприхватљиво данас „популарно“ становиште да криза идентитета води пре свега ка афективној идентификацији са националним митовима, „производећи“ тако деструктивну националну свест! Те да без ослобађања од митова, фикција и предрасуда уопште није могуће да Срби остваре сопствени идентитет као „идентитет модерне нације“! Ништа није мање проблематичан и став да национализам у историјском и политичком смислу представља тек „испуњење празнине“ настале крахом других идеологија и политичких програма, битно онеспособљених у остваривању истинских потреба човекових, те његових великих колективних нада! Као и да искривљеној националној свести и етничким предрасудама првенствено доприносе неповољни друштвени и економски услови, стварајући атмосферу депресије, фрустрације и несигурности. А све то потврђује, вели се, „проста“ чињеница да личности с развијеним персоналним идентитетом неће развити снажну идентификацију с нацијом, јер су самопотврђене, те стога придају мањи значај припадности разним друштвеним група-

3) Показује се да управо традиције – схваћене тек као динамичан систем „правила“ опхођења отворен ка учинцима времена – успевају много ефикасније да усмере делатности индивидуа, него што би то био кадар учинити ма који појединац у Декартовом смислу. Сасвим је извесно, стога, да би свако претварање традиције – као предаје делатне у одржавању и репродукцији идентитета човека (и народа) – у неделотворну и ништавну прошлост, неизбежно довело до катастрофалних последица на плану људске егзистенције. Јер, у том случају људско постојање своју садашњост више не црпи из повесног, порекло постаје само „гола прошлост“, а будућност – садашњост „продужена убудуће“! А добро знана истина је да човек без прошлости нема идентитета, што свакако важи на неки начин и за један народ. (Види: Гордана Живковић, *Црква и криза политичке заједнице*, Центар за хришћанске студије, Београд, 2006, стр 152).

ма.⁴⁾ Дакле, национализам се заправо проглашава „дежурним кривцем“ за све наше бројне драматичне проблеме и тешкоће! Рецимо, већ „опште место“ у „хелсиншким истинама“ у нас⁵⁾ чини тврдња да је у службу српског национализма стављен као први „процес ретрадиционализације“, што пружа изузетну шансу Српској православној цркви за растући утицај у друштву и обликовање за њу пожељног новог српског колективног идентитета заснованог на антикомунизму и филетизму!⁶⁾ А у оквиру такве ретрадиционализације, тврди се, долази до непосредног оспоравања основних модернизацијских и демократских тековина изнедрених у окриљу западноевропског цивилизацијског круга. Тачније, Српска православна црква проглашава се активним субјектом антимодернизацијских, ретроградних, конзервативних процеса у транзиционом српском друштву, али и неком врстом њиховог „профитера“. У питању је црква која промовише заосталост, застарелост, окамењени морализам и негује облике живота и понашања сасвим превази-

4) Међутим, о каквим се то „самопотврђеним личностима“ уопште може данас говорити? Још Вебер изриче јасан суд о болесној западној цивилизацији која гуши човека, његову слободу и дар стваралаштва. Јер, систематично инструментализовање модерне рационалности морало је довести до разарања хуманизма, који доспева и сам на поприште жестоке кризе модернитета, постајући коначно њена жртва. Наиме, у оквиру владајућег типа рационалности нема простора за испољавање типично људских феномена – вере, уметности, љубави, пагње, креативности... Тачније, овде рутина, администрирање, технократија и бирократизам замењују остварење човековог темељног онтолошког принципа слободе, стваралаштва и активне сарадње, тј. истинске друштвености. Заправо, човек постоји тек као средство и придодатак техници, испражњен од свог правог смисла и назначења. Отуда би се управо у име човекове еманципације и ослобођења неизоставно морале уклонити штетне последице апсолутизоване рационалности! Само један од одговора на рационалност „произведену“ индустријским друштвом – а чији „рационалитет“ се потврђује још једино ефикасношћу у спутавању човеково ослобођења – представља, рецимо, политичка акција која инсистира на „новом моралу“, „новој осећајности“, те успостављању неког типа „братских односа и солидарности“ – као неопходним предусловима друштвене промене, који устају против налога репресивног ума. (Види: Гордана Живковић, „Православље и модерна рационалност“, у *Црква и криза политичке заједнице*, наведено дело). Све ово оповргава споменути теоријски незасновану и неозбиљну тезу о слободном и самооствареном појединцу који има властити персонални идентитет, што „по себи“ искључује ма какву националну идентификацију и припадност.

5) Српска православна црква, ил се, „ставља у заграде универзалне поруке еванђеља, настојећи да заузме што важније место међу предводницима националне борбе, клизећи у филетизам који су сами црквени оци прогласили за јерес“. (*Србија 2007: Самоизолација – реалност и циљ*, наведено дело). Два круцијална обележја деловања ове цркве на изградњи новог српског идентитета су – антикомунизам и филетизам, што је сасвим разумљиво, с обзиром да се у њој заступа становиште да процес редифинисања националног идентитета треба спровести његовим „чишћењем“ од последица комунистичке идеологије, како би се омогућио повратак вери, тардицији и цркви. Управо у таквом „заносу ретрадиционализације“, вели се, почело је иоспоравање и многих модернизацијских тековина развоја југословенског друштва после другог

6) *Србија 2007: Самоизолација – реалност и циљ*, наведено дело.

ђене у савременом друштву. И зато су, поред осталог, с циљевима српског национализма потпуно инкомпатибилне темељне вредности западноевропске цивилизације – индивидуализам, владавина закона, правна држава.(?!). Неоспорно је да се црква види као један од кључних чинилаца „блокаде“ у коју је доведен данас српски народ, тиме што је „разапет“ између захтева модерног доба, с једне стране, и „фикција митова“, с друге стране. Но, да ли ће ретрадиционализација, аутархичност, десекуларизација, па и клерикализација остати једини одговори Србије на многобројне изазове времена, сматра се, не би требало да зависи само од цркве. И уместо да се супротставе таквим погубним тенденцијама и утицајима српске државне институције, политичке партије, медији, универзитети, културна јавност се практично додворавају цркви и оклевају да било који потез њених званичника изложе критици.⁷⁾ И то је велики проблем против кога се свим расположивим демократским средствима и начинима треба борити.⁸⁾ С правом можемо рећи да је оваква денацификација српског друштва њихов приоритетан и оперативни циљ, између осталог и зато што се руководе ставом – „губитничка нација“ (каква је према њиховој тврдњи српска нација) не сме имати команду над својим идентитетом, јер ће тврдоглаво одбијати да се повинује захтевима победника за моралном и духовном предајом.⁹⁾ Сасвим супротно изреченом, уверени смо да овакав драстичан захтев за поништење „старог“ и тренутно успостављање „новог“ српског идентитета саображеног захтевима „транзиционе правде“ клониране у хелсиншкој идеолошкој радионици, може водити једино разарању аутентичне српске друштвене заједнице и поништењу идентитета човека и народа.¹⁰⁾ А баш као непосредна реакција на овако агресивну „модернизацију“ и „глобализацију“ и јавља се „постмодерна“ ретрадиционализација, с разним варијантама локалне културе. Јер, не може се занемарити тврдокорна чињеница да се глобализација, у културној сфери

7) Исто.

8) Исто.

9) Потпуно је у праву Јован Бабић када каже да друштво није нешто што настаје из почетка, већ постоји од раније, као и да оно као такво већ садржи неке институције и вредности које га чине оним што јесте, институције које чине завичај његовим људима, и чијом би се радикалном и наглом променом оно толико изменило да те основне институције и суштинске вредности више не би постојале и не би више пружале могућност лоцирања и артикулсања животних планова у континуитету. (Види: Јован Бабић, „Овлашћење и демократија“, у „Држава и морал“, зборник *Људска права*, Институт за европске студије, Београд, 1996).

10) Види: Милован М. Митровић, *Традиционални и модерни елементи српског идентитета*, Филозофски факултет, Београд (PRIVATE).

више него у другима (али и у економској, политичкој и правној) данас пројављује у облику алтернативних модела: као наметнута моноцентричност или као координирана полицентричност. Прво, води културном монизму који потиरे национални идентитет и сваку другу посебност, а друго омогућује културни плурализам као облик слободне комуникације различитих националних култура.¹¹⁾ Дакле, стратешко питање за нас гласи: да ли нам наша историјска и културна традиција могу помоћи да се одржимо као народ, сачувамо своју државу и развијемо као модерно европско друштво? Уколико се под модерношћу подразумева специфичан систем вредности и одговарајући начин живота, онда је јасно да Срби не морају да одбаце своју традицију и идентитет, беспоговорно преузимајући туђе културне обрасце. А пре но што посегну за туђим искуствима, требало би да осавремене сопствену позитивну државно-правну, културну и духовну традицију!

Ако је све то доиста тако, никако се не би смела заобићи следећа значајна питања: Зашто упоредо с процесима глобализације тече данас и процес све снажнијег везивања појединца за властиту нацију? Шта је то што националном идентитету пружа тако упадљиву предност у односу на све остале колективне идентитете?¹²⁾ Одакле црпи он заправо своју животну снагу? Укратко, који су разлози „опстанка“ и „преживљавања“ националног идентитета као кључне егзистенцијалне и политичке одреднице (и) у разумевању данашњег света? У потпуности се слажемо са Владимиром Цветковићем да је нација најобухватнији и најсложенији облик колективног идентитета, чију важну функцију представља „укорењивање“ модерног индивидуума у овакву новоформирану заједницу! Баш као што је то и нуђење емоционалних садржаја и културног оквира за политичко деловање и егзистенцијалну утеху

11) Не може се порећи да су сасвим обезвређена не тако давна „предвиђања“ неких угледних званичника из окриља Европске уније да ће се европске нације одрећи својих идентитета у име заједничког европског идентитета. То није могла „зауставити“ ни веома промовисана и популарна тзв теорија о плуралном идентитету, према којој национални идентитет чини само један у читавом низу идентитета које појединац има – поред породичног, професионалног, локалног, регионалног, европског итд. Супротно томе, читаво духовно вођство Европе с узнемирењем указује на забрињавајуће нестајање народних језика и њихове употребе у литератури, те напуштање народних обичаја. Такав смисао има, рецимо, и изричит захтев Католичке цркве да у тексту првог устава ЕУ буде препознато заједничко хришћанско наслеђе Европе. (Гордана Живковић, «Европска унија и национални идентитет», у зборнику: *Србија у предворју Европске уније: искушења и могуће исходите*, Уредник Гордана Живковић, Институт за европске студије, Београд, 2010).

12) Види: Владимир Н. Цветковић, *Моћ и мудрост (О политичкој димензији филозофије)*, Службени лист СРЈ, Београд, 2000.

у свету грубог ништења традиционалних облика друштвености, те метафизички заснованих начина организације личног и колективног постојања.¹³⁾ Јер, не би никако требало сметнути с ума да у културолошком смислу управо нација представља једну врсту последњег отпора нововековној десакрализацији света, пружајући својеврсно уточиште раздуховљеном, дезоријентисаном и усамљеном модерном индивидууму.¹⁴⁾ То није ништа чудно, када се добро зна да идеја „прогреса“ – којом нововековље смењује хришћанску идеју „спаса“ – не само што не води „ослобођењу људског лика“, већ озбиљно доводи у питање чак саму идеју човека! Наиме, материјални напредак као „крунски доказ“ пропулзивности читаве западне цивилизације све очистије се манифестује као привид напретка; док уистину представља тек пуко човеково трајање у условима безперспективности, изолације, усамљености, смањења аутономности, способности изрицања независног суда, те коначно закржљања дара имагинације и стваралаштва ...

Показује се отуда да су управо нације и национални идентитети у стању да задовоље насушне егзистенцијалне потребе „модерног“ човека – надилажење заборавља преко потомства, те остваривање братства путем симбола, обреда и церемонијала који живе припаднике заједнице повезују с мртвима.¹⁵⁾ То је могуће зато што нација нема „рок трајања“, стара је обично неколико столећа, те „обухвата“ више генерација – дакле не само живе, но и преминуле чланове, као и сва будућа поколења. Стога је баш национ тај који може осигурати извесну меру личне бесмртности кроз веру у историјску и судбинску заједницу, пружајући тако својеврсно поуздање у смисао индивидуалног и колективног постојања.¹⁶⁾ У

13) Лешек Колаковски скреће пажњу да је највећа опасност имплицирана модерном управом нестајање табуа и десакрализација уопште: „Ако покушамо да укажемо на једну једину, најопаснију страну модернизма, онда некако сав страх обједињујемо у једној јединој синтагми; нестанак табуа...Разне традиционалне везе међу људима без којих је заједнички живот немогућ и без којих би се наш живот управљао само на основу похлепности и страха, неће моћи да преживе без система табуа...У оној мери у којој рационалност и рационализација угрожавају присуство табуа, у истој толикој мери они слабе способност цивилизације да преживи... (Види: Лешек Колаковски, „Модерно на бесконачној проби“, у: зборнику *О кризи*, приредио Кшиштоф Михалски, Нови Сад, 1987, стр. 77, 78).

14) Види: Владимир Н. Цветковић, *Моћ и мудрост*, наведено дело.

15) Види: Исто.

16) Мислимо да управо овде леже значајни потенцијали православља, као неспорне компоненте српског националног идентитета. Оно „уистину, има велике залихе смисла, значења, традиције и вредности, чијим се покретањем и ослобађањем данас могу у значајној мери превазићи штетне последице модернистичке обезличености и немоћи човека као појединца пред свемоћи организације и њене бирократије. Још шире, увође-

окриљу нације модеран човек задобија и могућност обнове личног и колективног достојанства, а кроз националне обреде и симболе - осећање братства и заједништва, што иначе има чак пресудно значење у бројним искушењима с којима је сваки, па и национални колективитет, неизбежно суочен.¹⁷⁾ Отуда, припадници једне нације имају заједнички идентитет и готово увек заједничко сродство и порекло. А национални идентитет подразумева препознатљиве специфичности одређене групе, као и лични осећај припадности.¹⁸⁾ Уосталом, то исто вели Вебер упозоравајући нас да се друштвена заједница „успоставља“ на *осећању* заједничке припадности својих чланова, а не рационалним разлозима у чијој основи лежи конкретан интерес! Имати национални идентитет значи, дакле, имати јасну свест да живимо у једној истој друштвеној заједници и делимо њене заједничке вредности; те уверење да су наше „појединачне“ судбине и „колективна“ судбина нераздвојне и тесно повезане... Речју, значи поседовати дух заједништва и истинске дружевности, саздан на нашем узајамном препознавању и поистовећењу - а изнад свега на заједничком осећању да припадамо једном истом културном, националном, цивилизацијском и духовном телу!

Имају ли онда Срби данас јасну свест о свом националном идентитету? Поседују ли ваљани одговор на питање – ко је то у ствари српски народ? По чему је он препознатљив у заједници цивилизо-

---

њем „православних образаца“ у друштвено саобраћање могу се ублажити бројне недостатности рационалистичког типа одношења. Јер, рационалност на којој се утемељује модерна политичка заједница превасходно води рачуна о захтевима осигурања моћи у чијој је основи конкретан интерес, потискујући у далеки план актуелна и надасве значајна питања о људској слободи, правди, истини, моралу и етици... Супротно томе, у темељу православне идеје друштвене заједнице налази се схватање човека као слободне личности. Стављањем тежишта управо на њу – из које директно проистиче слобода народа и друштва – православље у ствари заговара „јединство мноштва и различитости“, које не поништава већ као највећу драгоценост чува и развија оригиналност сваког дела. Тиме оно на неки начин директно противречи западном модернистичком духу чији је идеал и право исходиште „свеопшта рационализација света“, која се може остварити тек уколико се над постојећим различитим и дивергентним интересима успостави превага и доминација једне „централне идеје“!

- 17) Држава која се специфично изјашњава као домовина одређене нације назива се национална држава и већина модерних држава спада у ту категорију, упркос постојећим споровима о њеном легитимитету.
- 18) Није могуће дати тачну и коначну дефиницију нације, с обзиром да не постоје било каква доминантна својства припадника једне нације по којима би се она у потпуности разликовала од ма ког другог ентитета. Исто тако, проблематичан је сваки покушај објективизације појма националног идентитета. Док неуспех објективних критеријума за одређење нације (језик, етницитет, историјска прошлост, култура, територија), само додатно оснажује тезу да је варијабилитет ма каквих психолошких својстава већи унутар групе, но између појединих група. Субјективни пак критеријум за дефинисање нације тежиште ставља на колективну и индивидуалну свест; дакле, сам избор и одређење људи да заједнички живе и припадају одређеној нацији.

ваних, историјских народа?¹⁹⁾ Шта је то што нас данас међусобно повезује, али и јасно издваја од других? Имамо ли своја заједничка одређења, те јасно дефинисане државне и националне интересе? Постоји ли сагласност о друштвеним вредностима и циљевима који могу осигурати бар минимум социјалне интеграције, отварајући тако пут конституисању стабилног друштвеног заједништва у нас? Нажалост, скоро свако од ових питања има негативан одговор! Србија данас нема свој национални план и програм, не у само у облику неког писаног законског документа, већ ни постојања било каквих „најминималнијих“ руководећих принципа и правила. А њен безмало нерешив проблем чини одсуство минималног друштвеног консензуса поводом питања од виталног националног и државног интереса, те непостојање ма каквих општеприхваћених норми понашања! Овај проблем је утолико озбиљнији, што смо све до данас остали без икаквог одговора на пресудно питање - чиме се може попунити зјапећа празнина настала разарањем и поништењем социјалистичке идеологије апсолутистичких претензија (од „погледа на свет“, па до најситнијег детаља човековог живота...), која је деценијама интегрисала југословенско друштво тако што је разарала све друге чиниоце његовог повезивања? А неодложан задатак изградње и успостављања општеприхватљивих оријентацијских, мотивацијских, регулативних и легитимишућих норми понашања и деловања у друштву, и сада је подједнако актуелан као и на самом почетку! Тачније, пред нама су и данас „отворена“ и до краја „нерешена“ сва она питања која је још на самом почетку српска криза поставила у први план! А то су следећа питања: које су границе српске државе²⁰⁾; какав је дух и устројство српске државне

19) Интересантно је да Соња Бисерко, председница Хелсиншког одбора за људска права у Србији, још 12. фебруара 2002. године у интервјуу за лист „Време“ истиче како „нико још није рекао шта је и докле сеже Србија; те, да је „Косово већ осамдесетих година било изгубљено за Србију, али се инструментализовало за добијање других територија у Хрватској и Босни, а када се у томе није успело, за конституисање културног и духовног простора који обухвата Србију, Републику Српску и Црну гору...“).

20) Управо то у мултиетничком, мултиконфесионалном и мултикултуралном друштву, какво је наше друштво, подразумева етику плурализма, тј. етику дијалога и сарадње. Стога, морално „здрави“ заједница и јесте управо оно начело и захтев од којег данас никако не бисмо смели одустати. Јасно, у оживљавању таквог дела нашег бића, болно погођеног искуством поништења универзалних закона праведности и истине, те потпуног суноврата и расула свих моралних и етичких вредности, неће нам ни мало помоћи наш већ традиционално „инацијски“ менталитет и темперамент, али ни наглашени „позиви“ на европеизацију, демократизацију и модернизацију, па ма колико гласни и захтевни били. Једноставно, нема данас тих речи које би могле надвладати оштро изражене социјалне тензије и могуће конфликте уношењем бар минимума толеранције и слоге у друштво оптерећено снажним и многоврсним разликама и супротностима Сигурно

заједнице; који су наши витални национални и државни интереси, те каква је стратегија њиховог остваривања; на који се начин може постићи преко потребан друштвени консензус око основних питања стварања, опстанка и развоја друштвене заједнице; које су вредности прихватљиве за већину становништва на основу своје моралности, а не присиле неког спољашњег ауторитета (политичке партије, државе или којег другог); како је могуће конституисати „ стабилно“ заједништво саздано на одлуци и добровољном пристанку грађана да живе заједно и препознају ову државу као своју; шта је данас прихватљиво за изнутра разједињену и дубоко конфликтну српску јавност; најзад, може ли ма шта да покрене данас обезличеног и усамљеног појединца и да га интегрише у друштвену заједницу?

С обзиром на то да се друштвена заједница може конституисати тек на темељу слободне воље, жеље и одлуке грађана да заједнички живе, данас и јесте изузетно важно пробудити у људима готово замрло осећање блискости, заједничке припадности и солидарности!²¹⁾ Но, то нипошто није једноставно и лако зато што сведочимо управо супротну тенденцију – алармантно и забрињавајуће трошење последњих резерви позитивне енергије заједништва, солидарности и стваралаштва. Заправо, Србија је данас једно дубоко разједињено, конфликтно, и , у много чему, чак патолошко друштво; друштво „осликано“ процесима дезинтеграције, нетолерантности, раста агресивности, омразе, острашћености и чак мржње .²²⁾ А да би се обликовао идентитет било персонални

је зато да у условима постојања барем неколико сасвим различитих, јасно разделених и чак умногоме супротстављених „лица“ Србије, градити заједништво на „дуге стазе“ подразумева много више од декларативних опредељења! Такав процес, засигурно, није правoliniјски, без великих препрека и тешкоћа, а да ли ће се он временом развити, или чак бити потпуно онемогућен, зависи много и од нашег конкретнoг друштвеног „окружења“. Јер, да би се створило „окружење“ погодно за демократизацију, нужно је остварити велики друштвени ангажман, уложити огроман интелектуални и духовни напор. Баш на том трагу се сагледавају евидентне могућности конституисања тзв цивилног друштва.

- 21) Томе непосредно погодује постојање више од 200 секти (60 регистрованих), бројних фондација, разних агенција, „хуманих“ организација, „мировњачких“ покрета, тзв. корисних појединаца који раде искључиво из „алтруистичких“ разлога... Несумњиво, данас се настоји створити свет послушних појединаца и држава, што се чини поред осталог и продором у информативни и културолошки простор државе, како би се осигурала услови за продор у психу, односно индоктринацију, ради медијског подчињавања.
- 22) На 35. редовном годишњем заседању Комитета за светску баштину у Паризу, тражено је да се четири српска културна блага – манастири Пећка патријаршија, Дечани, Грачаница и Богородица Љевишка *пременују у косовске*. То је иначе био трећи по реду покушај, а тешко да ће се од оваквог захтева убудуће одустати.

или колективни (дакле, и национални) неопходно је да постоје стабилни социјални, економски и културни услови који омогућавају појединцима и групама решавање противречности и редуковање конфликта у друштвеној средини, те миран и поступан еволутивни развој који обезбеђује усклађивање нараслих потреба са промененим околностима, отклањајући трауме изазване брзим и ненаданим променама. Отуда, постојећа „српска ситуација“ засигурно иде на руку погубном и врло моћном „глобалистичком“ рату за душе народа, за нови идентитет који би се радикално супротставио традиционалном! Рецимо, за само неколико месеци на Косову и Метохији шиптарски „борци за независност“ спалили су најмање милион српских књига, срушили готово 80 цркава и манастира, док сада највеће српске духовне лепотице и светиње Пећку патријаршију, Дечане, Грачаницу и Богородицу Љевишку хоће Комитет за светску баштину (као легална институција цивилизованог, хуманог и демократског света...?) да претвори у истрошени музеј старина... □ Дошло је изгледа време у коме Србима „ваља“ да остану и без својих светиња. Да се добровољно одрекну колевке своје државности и живуће манастире претворе у косовске музеје... Мислимо да је све то учињено с јасним стратешким циљем – уколони с лица земље све писане трагове о правом кућишту и изворишту српске заједнице и њеном идентитету! Претња да се Срби морају одрећи своје душе, памћења, имена, самосвести и права на постојање стоји као мач над нашим главама. Шта чинити? Можемо ли онда, смеомо ли, по ко зна који пут затварати очи пред овим неумољивим чињеницама, правећи се да не разумемо њихово круцијално значење за наш национални, културни, духовни опстанак, за нашу сасвим неизвесну и по много чему судећи неоптимистичку будућност? Мада смо изгледа, због свега што нам се на овом тлу током последњих деценија догађало, «пробили» све границе трпљења, беде, понижења, преваре, гнусобе, страдања и бола, изгубивши поверење у било кога и у било шта, ипак, не смеомо управо због нас самих, а нарочито ради живота наших будућих поколења, и надаље чинити потпуно исте погрешне ствари и боловати од истих болести. Не смеомо, опет, до даљег живети као биљке, »програмирани« људи испраних мозгова... Остати равнодушни, апатични, не мењајући се нимало «изнутра», и неспремни за «суд» будућности који нас не може мимоићи... Ако смо верници, где нам је вера? Ако смо људи где нам је достојанство? Ако смо још живи, зашто спавамо мртвим сном? Тражимо од наше државе, Српске православне цркве, демократске међународне јавности да зауставе тихо нестајање једног

старог европског народа! Јасно, драматична криза коју сведочимо данас не води само реформи друштва, већ можда чак и више „реформи самог човека“. Јер, тек после духовног прочишћења могла би одпочети истинска индивидуална и друштвена обнова, како би Србија коначно изашла из мрака у коме већ предуго живи.

Може ли у томе бити ишта ближе човеку с овог тла од православне духовности и њене философије живота? Православне вредности, иначе од конститутивног значаја за национално биће и идентитет Срба, историјски су верификоване као функционалне у обезбеђивању друштвене интеграције и легитимитета. Претпоставља се зато да би оне под одређеним условима могле и данас, снагом своје изворне моралности а не било каквом присилом, окупити и повезати Србе у *заједницу*. Зато се данас с пуним правом очекује управо од Српске православне цркве да створи „образце“ религиозно-моралног живота, а свој став према питањима од виталног националног интереса поткрепи истинском моралном и духовном снагом. Поред осталог, то свакако подразумева и уношење неких нових садржаја у доста „једносмерну“ комуникацију црквене јерархије с тзв. лаицима, истинско мисионарење и жртвену борбу с владајућим саблазнима, пометњом, дезоријентацијом... А изнад свега успостављање пуног јединства Цркве, како би се могли уопште пронаћи аутентични православни одговори на конкретне изазове времена у коме живимо. Дакле, како би православна традиција могла да задовољи потребе српског народа овде и сада! Уколико се то не буде учинило, а остало је још веома мало времена, последице ће бити трагичне.

Gordana Zivkovic

SERBIAN NATIONAL IDENTITY CRISIS

Summary

In the middle of the author's analyses are the following questions: Do the Serbs today have a clear awareness of their national identity? Do they have a valid answer to the question – who is the Serbian people? What is their specific in the community of civilize and historic people? What is that connect us today, but also apart us from the others? Do we share common interests and clearly defined public and national interests? Is there a consensus on social values and goals that can provide at least a minimum level of social integration, which can provide the constitution of a stable community? Based on our analyses we can see that all of his questions have negative answer. Today, Serbia is

deeply divided, conflicted and in many ways pathological society that rapidly consumed the last reserves of positive energy, solidarity and creativity. It is certainly in favor of the lethal and powerful "global" war for the "harts" and the new identity that is radically opposed to the traditional one. Appealing to the Serbian state, Serbian Orthodox Church and democratic international public to stop quiet disappearance of the Serbian people, as the old European nation, the author pleads for the reform of society and the humanity. Overcoming of the dramatic crisis of identity can be realized primarily with the recovery and activation of Orthodox content, values and tradition, which could satisfy Serbian needs here and now!

Keywords: national identity crisis, the collapse of values, lack of social unity, reform society, Orthodox spirituality.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић, Јован: "Овлашћење и демократија", у "Држава и морал", зборник *Људска права*.
- Бисерко, Соња: "Интервју", *Време*, 12. фебруар 2002.
- Живковић, Гордана: *Црква и криза политичке заједнице*, Центар за хришћанске студије, Београд, 2006.
- Живковић, Гордана: "Европска унија и национални идентитет", у зборнику *Србија у предворју Европске уније: искушења и могуће исходиште*, Институт за европске студије, Београд, 2010.
- Колаковски, Лешек: "Модерно на бесконачној проби", у зборнику *О кризи*, приредио Кшиштоф Михалски, Нови Сад, 1987.
- Митровић, Милован: *Традиционални и модерни елементи српског идентитета*, Филозофски факултет, Београд, (PRIVATE).
- *Србија 2007: Самоизолација – реалност и циљ*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2008.
- Цветковић, Владимир: *Моћ и мудрост, (О политичкој димензији филозофије)*, Службени лист СРЈ, Београд, 2000.

Овај рад је примљен 12. децембра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2012. године.

СРБИЈА - КАПАЦИТЕТИ И ПРИОРИТЕТИ

137

Момчило Суботић

СРБИЈА ИЗМЕЂУ ЈУГОСЛОВЕНСТВА
И ЕВРОАТЛАНТИЗМА

163

Сања Шуљагић

ПОТРЕБА ЗА РЕДЕФИНИСАЊЕМ СТАВОВА О
ИСТОРИЈСКИМ ПРОЦЕСИМА У СРБИЈИ

201

Младен Лишанин

СПОЉНОПОЛИТИЧКИ ПРИОРИТЕТИ СРБИЈЕ

УДК:
911.3:327(497.11)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=31
Бр. 1 / 2012.
стр. 137-162.

Момчило Суботић*

Институт за политичке студије, Београд

СРБИЈА ИЗМЕЂУ ЈУГОСЛОВЕНСТВА И ЕВРОАТЛАНТИЗМА**

Сажетак

У раду се у облику историјско-политиколошке и геополитичке синтезе презентује пресек српске идеологије и спољнополитичких приоритета. Срби су народ склон некритичком присвајању и приклањању ширим идеолошко-државним интеграцијама, који се олако одриче своје аутентичне српске државно-политичке егзистенције. У том смислу јављају се хрватска (Штросмајерова) идеја југословенства заснована на тези о једном „троименом“ народу Срба, Хрвата и Словенаца у првој југословенској држави, затим у другој Југославији Титова идеја о „братству и јединству“, која је на српском етнојезичком и историјском простору успоставила нове народе и њихове државе, а данас, након разбијања југословенске државе, српска постоктобарска власт, налазећи се у својеврсном постјугословенском идеолошком и геополитичком вакууму, занемарујући питање суверенитета и државне целовитости, тежи новим, крајње неизвесним и српском народу и држави ненаклоњеним супранационалним идеолошким и интегративним обрасцима у виду евроунијства и евроатлантизма.

Кључне речи: Србија, југословенство, комунизам, распад СФРЈ, ЕУ, НАТО, САД, Русија

---

* Виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

ОД СРПСТВА КА ЈУГОСЛОВЕНСТВУ

Карађорђево сан о слободној и уједињеној Србији делимично су остварили током 19. века знаменити српски политичари и државници Илија Гарашанин, кнез Михаило, Јован Ристић и Никола Пашић. Сви они су, свако у своје време и сходно политичким приликама, разрађивали планове и високо на лествици спољно-политичких приоритета Србије стављали ослобођење Срба под Хабзбуршком монархијом и њихово уједињење са Србијом. Тако је било све до Првог светског рата, када је српском друштвеном и политичком сценом зацарила хрватска (Штросмајерова) идеја југословенства, тј. идеја о једном „троименом“ народу Словенаца, Хрвата и Срба, коју је прихватила и српска друштвена и политичка елита тога доба. То је био један од разлога што је Српска Влада ратни план Србије од „малог“ српског променила у „велики“ југословенски план. У више наших радова констатовали смо да је разлог одбрањивости српске државе био пресудан за уједињење са Хрватима и Словенцима у прву југословенску државу. Али ту је државу због многих историјских, политичких, етничких, верских, менталитетских и других разлога требало конституисати као федерацију/конфедерацију, тј. обележити српски етнички простор на принципу етничког разграничења. То је уосталом била и политика хрватских представника у Југословенском одбору, Супила и Трумбића; они су захтевали да се будућа југословенска држава конституише на федеративном или конфедеративном начелу. За то је било прилике све до 1930-тих година, до успостављања наци-фашистичких режима у Немачкој и Италији, јер се велике силе нису мешале у питање унутрашњег уређења југословенске државе. Ово је требало учинити и због тек завршене трагичне српско-хрватске историје; није било природно да се у исту државу уједињују дојучерашњи непријатељи. Да је тако учињено избегла би се спорења око тзв. хрватског питања, али и масовна страдања Срба у усташкој НДХ за време Другог светског рата, као и у сецесионистичком рату 1991-1995. године. Друга, Титова Југославија била је федерација заснована на тези „слаба Србија-јака Југославија“. Није она била јака, али је само на такав асиметричан начин била могућа. Била је то недовршена држава, која је скривала геноцид НДХ над Србима, па је страх од Срба и Србије заснивала на једном офанзивном идеолошком обрасцу, који је захтевао сталну будност

и борбу против „великосрпског хегемонизма“.¹⁾ Таква држава једва да је надживела свог креатора. Разбијена је од стране Ватикана и Запада на челу са САД, у садејству са њеним унутрашњим непријатељима Хрватима, Словенцима, босанским муслиманима и Шиптарима, одмах по распаду СССР-а и геополитичким слабљењем Русије.

На једном месту Добрица Ћосић каже: „...Политичари и странке немају снаге да створе плуралистички форум, него феудално партикуларизују државу и власт“²⁾. Блиска нам је ова констатација, а имајући у виду српску пословичну склоност ка деобама, партијском странчарењу и решавању националног питања „на парче“, сматрамо да су политичке странке код Срба кључна кочница у решавању стратешких националних и државних питања. Речено може да изгледа као својеврстан историјско-политички парадокс. А није! Јер Србима и Србији као малом народу и малој држави кључни интерес је да као народ и држава опстану. То је најпречи интерес. Дакле, интерес је геополитички и државотворни- а не страначки, који својом суженом политичко-интересном диоптријом редукује и фрагментује национално и државно питање. Иако својом идеологијом и програмом настоје да сагледају целину националног и државног питања, политичке странке у пракси најчешће делују у складу са својим ужим партијским, групним, а не ретко и појединачним интересима.

У политичкој историји Србије, ретко се дешавало да је већина политичких странака сагласна око националних и државних питања, и да ту политику прихвата највећи део српске друштвене елите. Управо то се десило у време разбијања југословенске државе и сецесионистичког рата Словеније, Хрватске и муслиманско-хрватске стране у БиХ. Све до Дејтонског споразума. Најзначајнији научни скуп из тога периода био је Други конгрес српских интелектуалаца одржан априла 1994, који је захтевао, као и већина српских политичких странака, да се српско питање реши на интегралној основи. Другим речима захтевано је да се призна право на самоопредељење Србима у Хрватској и Босни и Херцеговини, јер су ове републике биле уставно конституисане као двонационалне,

1) Види шире: Момчило Суботић, *Право на самоопредељење и југословенски експеримент. Прва, друга, трећа Југославија*, део „Самоопредељење народа у другој Југославији“, Институт за политичке студије, Београд, 2004.

2) Добрица Ћосић, *Српско питање у XX веку. Лична историја једног доба*, Службени гласник, Београд, 2009, део „О антиитонистичкој опозицији у Србији“, стр. 166.

односно тронационалне државе у којима је српски народ био конститутиван и као такав слободан да бира своју политичку судбину, тј. остане да живи у истој држави са Србијом и целином српског народа. Чинило се да је српска политика нашла пут изласка из југословенског лавиринта.³⁾

У време разбијања СФРЈ став српске политичке памети умногосте је садржан у ставу Добрице Ћосића, који гласи: „Југославију су коначно разориле словеначка и хрватска национална и сепаратистичка идеологија, које су егзистирале паралелно са југословенском идеологијом у обе Југославије. Срби су распадом Југославије приморани да пронађу нову државно-политичку форму решења свог националног питања. Ја је сада видим у федерацији српских земаља. У ту федерацију треба да уђу `не сви Срби` него српске етничке области; та држава треба да буде организована са високим степеном политичког, економског и културног полицентризма“.⁴⁾ Био је ово општи израз геополитичке свести, не само српске интелигенције, него и свих релевантних политичких странака у Србији, до Дејтонског споразума из 1995. године.

„ЈУГОСЛОВЕНСТВО НЕМА АЛТЕРНАТИВУ“

Али и српске политичке странке и српска друштвена и научна елита посустали су на праведном и легитимном путу образовања државе на етничком и историјском простору српског народа. Моћни Запад на челу са Ватиканом и САД нису дозволили да се на Балкану формира снажна српска држава. На руку им је ишла веома слаба Јељцинова Русија, која је у то време била пред сопственим државним расулом. Петооктобарска ДОС-овска власт обрнула је српску политичку парадигму; уместо Милошевићеве конфронтације и какве - такве одбране државних и националних интереса, нова прозападна власт „савила је кичму“ и капитулирала пред евроатлантским глобалистичким моћницима. Под видом европских и евроатлантских интеграција⁵⁾, Србија је не само одустала од залагања за интегрално решење српског националног пи-

3) Види: *Други конгрес српских интелектуалаца*, Београд, април 1994, као и: Момчило Суботић, *Српско питање данас*, део „Српска држава у програмима политичких странака у Србији до „Дејтона“, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 60-82.

4) Добрица Ћосић, *Промене*, 1991, Дневник, Нови Сад, 1992. стр. 199-200.

5) Види наш чланак : «Србија и Европска унија», *Српска политичка мисао*, 1/2010, стр. 43-66, Институт за политичке студије, Београд, 2010, као и: «НАТО-изација Срба», *Политичка ревија*, 3/2010, стр. 69-86, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

тања по европским стандардима, већ је релативизовала и питање сопствене суверености и територијалне целокупности на Косову и Метохији. Приоритет српске спољне политике постала је Европска унија и то „без алтернативе“, а паралелно с тим и политика помирења и сарадње са суседима, превасходно са Хрватском и Босном и Херцеговином,⁶⁾ што почиње да личи на политику југословенства које Срби никако да се ослободе. Тако смо у геополитичком смислу враћени у период пред Берлински конгрес, а у идеолошком погледу остали заробљеници југословенске парадигме.

Да су Срби југословенством и комунизмом изгубили много у етничком, историјском, језичком, верском и геополитичком погледу, говори и чињеница да Срби католици данас чине већину хрватског народа, а Срби муслимани претворени су у нову нацију-Бошњаке. Ове ноторне историјске чињенице нико у српском политичком вођству, као ни у српским националним институцијама (САНУ, Матица српска ...), више и не спомиње. Опортуније је заговарати опет неко југословенство као вид проширеног српског идентитета. Управо тако је већина Срба доживљавала југословенство-као проширени национални идентитет. Нека врста двојног идентитета, а то је већ пут ка губљењу српског. Отуда данас међу тзв. другосрбијанском интелигенцијом теза да идентитет - национални и државни - не треба да се територијално идентификује. Само другосрбијанци не признају општеприхваћену тезу да је национални идентитет највиши облик колективног идентитета, и да Србија у ЕУ може да уђе као национална држава, као и остале државе чланице, а не као „овај простор“. Другим речима, сугеришу „другосрбијанци“- треба одустати од једног од најзначајнијих атрибута државе, а то је територија и државне границе. Ето докле је довела Штросмајерова идеологија југословенства, коју су Срби некритички прихватили, а понављају је и данашњи српски властодршци. Изгледа да је политички водећим Србима зазорно то српско опредељење, прихватљиво је да се други опредељују као Хрвати, Бошњаци, Мађари, али да се неки опредељују као Срби... некако није zgodно. Да ли је толико разоран учинак на свест српских политичара изазвала лажна, а геополитички ефикасна, синтагма о

6) Председник Тадић се у више наврата извинио Хрватима и муслиманима за злочине које су починили припадници српског народа, али његова „извињавајућа“ политика није изазвала сличне реакције с друге стране, па се стиче утисак да су Срби агресори и злочинци који треба да се свима извињавају.

„великосрпском хегемонизму“ и Великој Србији као „удруженом злочиначком подухвату“.

Не треба заборавити да актуелна власт у Србији *volens-nolens* учествује у Хашком процесу који суди српском политичком и војном руководству, које је бранило српски народ и његове земље у рату за југословенско наслеђе. И да је актуелна српска власт сагласна са тезом да је Слободан Милошевић главни кривац за рат и распад југословенске државе, на којој инсистира Запад и политичари новоформираних држава. То је фалсификат, и то зна свако ко се озбиљно бави југословенском државом и узроцима њеног распада. Нико од озбиљних западних аутора не верује у ту лаж, па и Хенри Кисинџер истиче да је распад државе скривио словеначки и хрватски, затим муслимански противуставни и насилни сецесионизам. Њиховим путем кренули су и шиптарски сецесионисти на челу са терористичком ОВК. Али такав став никад није заузела постоктобарска српска власт. То је један од кључних разлога због којих се Србија не може ситуирати као нормална европска држава, која са пуним правом захтева поштовање свог суверенитета и територијалног интегритета. Да не говоримо да, оваква каква је данас, српска власт не може да захтева на једној добро припремљеној Међународној конференцији, у складу са европским стандардима и вредностима, решење српског питања у складу са нормама међународног права. То би значило могућност одржавања народног плебисцита ради уједињења српских земаља: Србије, Републике Српске и Црне Горе у једну српску државу-Српску унију, при чему би Шиптари имали аутономију у тој држави, истоветну аутономији коју би Република Српска Крајина имала у Хрватској. Овим би се колико-толико праведно решило српско питање, као и питање наших суседа, и то би било у складу са етно-језичким решењима у конституисању европских држава. И у тој форми приступити европским интеграцијама. Јер, не треба заборавити да су западно европске државе-нације настале у 19. веку на етно-језичком принципу, и да су по истом принципу разграничене Чешка и Словачка, данашње чланице ЕУ, а да је тај принцип грубо нарушен на српску штету у југословенској верзији самоопредељења.

Филозоф Владимир Цветковић указује на један деструктиван феномен карактеристичан за Србе и Русе. „Комунисти који су годинама растурали Краљевину Југославију, и због противдржавних и терористичких активности одлазили у затвор, преузели су једну

монархијску идеју и покушали да на њој заснују нови идентитет југословенства. Али, не више као нечега што је омражена монархија, већ југословенства као нечег блиског комунизму, праведном друштву, СССР-у и совјетском народу, јер исто као и Срби и Руси су били спремни да искоче из своје етничке и државотворне традиције. Ту постоји једна јако необична историјска чињеница, а то је да су се делови интелигенције и код Срба и код Руса жестоко противили властитом наслеђу и осуђивали оне који су на њему инсистирали. И та прича о србомрсцима међу Србима и русомрсцима међу Русима је феномен који се тешко може наћи било где у Европи⁷⁾

Српску геополитичку позицију академик Драган Недељковић овако сагледава: „У постјугословенском периоду Србија је бачена на безбудућно беспуће, у брлог и хаос. А томе је кумовала и Европа, у коју се, у наше име, извесни збуњени наши представници неуморно гурају, верујући да нам је у тој унији спасење. Баш се нисмо снашли у новим околностима! Опредељивали смо се, бесловесно, за путеве на којима нас је чекао неизбежни пораз. Жртвовали смо се за друге, занемарујући себе. Југословенство и комунизам били су кобни за нас. На та два испита пали су и неки врли представници, истински генији наше нације, јер нису проицљиво прочитали другу страну, не схвативши с ким имају посла. Рачуница те друге стране била је крајње лукава, себична и нажалост далековидна...Обазримо се и упитајмо се: како су то Хрвати успели да дођу до једне од најлепших држава Европе? Захваљујући геслу: Хрват је Хрвату мио ма које идеологије био. А за нас још важи проклетство које је дефинисао Лаза Костић: „Најцрњи враг је Србин себи сам“. Или, како закључује Слободан Ракић: „Србин је Србину Јуда“... Зато што смо рашчеречени морамо неговати дух свесрпског јединства, не пристајући на силом наметнуте бесмислене границе...Битна је наша воља и наша самосвест да смо једно, заветовано и у духу непобедиво-Српство. Наш културни и духовни простор не сме да умре у нама. И нада не сме да се угаси...Битна је, дакле, јасноћа циља, али и чистота средстава, јер циљ не сме да се остварује свим, па и нечасним средствима...Некад су Срби имали јасне циљеве. Тад су добијали битке, изборивши се за ослобођење и уједињење. Сетимо се, из тих херојских времена, песме Вељка Петровића

7) Владимир Цветковић, „Ђинђићев оптимистички патриотизам само је zgodna поштапалица за тренутну политичку употребу“, У: Добрица Гајић, *Сведоци историје*, Библиотека дијалози, Београд 2010, стр. 101.

„Верујте прво“... Вук бележи народну мудрост: „Где је слога- ту је Божији благослов. ..На питање какве је политичаре имала Србија до стварања Југославије, истоветно је мишљење свих историчара: највећих домета. Захваљујући умећима и способностима Илије Гарашанина, Јована Ристића и Николе Пашића, Србија је у сваком раздобљу напредовала, надмудрујући или надвлађујући противнике. У томе је била без премца и при упоређењу са државама и државицама осталих балканских земаља и народа. Ми прво морамо дефинисати своју државу. Ми живимо у једном провизоријуму, у једном вакууму, у једној заправо фиктивној држави... Ми се не можемо лакомислено одрицати Косова, јер не постоји ниједан народ који своје територије, поготово кључне земље своје духовности, једноставно баца: ма то је готово.... Али, Цркви је место да о националном програму каже нешто . Она је историјски, ако могу рећи, квалификована да то каже. Не искључиво она. Ми нисмо теократска држава. Наравно и САНУ и Универзитет... Ми морамо наћи заједнички језик са Европом, а пре тога са суседима. Морамо се суочити са једном измењеном деобом моћи, јер видите како је политика прагматична. Наша политичка ситуација је врло конфузна. Ми се још батрамо у хаосу који је изазвао распад бивше Југославије, где су Срби анатемисани. Не само вође које су се задесиле у том распаду, него народ је анатемисан с многих страна... Треба се прилагодити новом светском поретку који је довео у питање сваку сувереност држава. Постоји само једна суверена држава, а то су САД које се понашају као бог на земљи. Остали су у најбољу руку вазали или неке зависне енклаве у политичком простору света.”⁸⁾

...Излаз је свакоме видљив, али није лак. А свет се окренуо лакоћи, брзој заради, непоштеном стицању, донацијама и кредитима и позајмицама. Свако би леба без мотике... Изгледа да смо поново у времену кад је најтежи и главни посао формирање националних осећаја и мишљења, када је-по Јовану Цвијићу-требало интелигенцији и целом народу дати „национално и патриотско чуло“, како би деловали у интересу „целине и целог народа“. Михаило Марковић у својој последњој књизи *Јуриш на небо* каже: „...Наравно, страни апологети глобализма ће рећи да је национални суверенитет застарела идеја, која није више вредна одбране. Треба им љубазно препоручити да своје идеје покушају да примене код својих кућа, пре свега у САД. Тамо је зачудо врло модерно и легитимно

8) Драган Недељковић, „Сјај средњег века“, *Печат*, 27. август 2010, стр. 57.

бити патриота и цео свет тумачити са становишта „националних интереса“ своје земље.“⁹⁾

Заиста, нама је потребно да сагледамо све дубиозе југословенства, како би се ослободили инфериорног положаја и смогли снаге да поново створимо српску елиту, ону која ће решавати пре свих других-српске проблеме. Југославије више нема, али остаци југословенске елите, као сврабеж, још наноси штету и бол српском народу. С друге стране, актуелна српска власт покушава да се „измири“ са суседима, поготово са Хрватском, која суштински не мења своју непријатељску политику према Србима. Хрватска се не придржава Споразума о нормализацији односа са Србијом из 1996, што је радикално демонстрирала у НАТО-америчком територијалном распарчавању Србије, признавањем независности Косова и грубим мешањем у аутономију Војводине, а поднела је и тужбу Међународном суду правде за геноцид против Србије.¹⁰⁾ Уместо да ово схвати као јединствену прилику да светску јавност упозна са хрватским геноцидом извршеним над Србима у Другом светском рату, као и његовом наставку у етничком чишћењу Срба из Хрватске и Крајине 1991-1995, српска власт је више склона повлачењу тужбе и некаквом вансудском поравнању које би, бесумње, било на штету Срба. Да ће то бити на штету Срба, потврђује пристанак Србије на хрватске услове за повлачење тужбе, од којих се један већ увелико спроводи-суђење правосудних органа Србије оптуженим Србима који се налазе на хрватским измишљеним оптужницама. Српска власт је спремна да у томе иде до краја, тј. да доследно испоштује захтев да се суди свима са списка оптужених (не зна се колики је тај број, јер Хрватска њиме манипулише и застрашује евентуалне српске повратнике, будући да је њен стратешки циљ „дефинитивно решење српског питања у Хрватској“, а то значи свођење Срба на нешкодљив проценат до 3%), како би дошло до повлачења тужбе и противтужбе и Хрватска могла да приступи европским интеграцијама.

У једној од посета председника Тадића (и 70 српских привредника) Хрватској имала је један једини циљ, да се Хрватској помогне да уђе у ЕУ. „Историја се већ на сурово комедијантски

9) Михаило Марковић, *Јуриш на небо*, књ. 2, Просвета, Београд, 2009, стр. 380.

10) Види шире: Момчило Суботић, „Савремени хрватско-српски односи: тужба и противтужба за геноцид“, *Политичка ревија*, 2/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

начин понавља...ритуали српских извињења и самошибања нису дали никаквог резултата када је реч о повратку Срба на своја вековна огњишта у Хрватској, ни у случају потерница и налозима за хапшење, нема ни речи о повратку опљачкане српске имовине, накнади штете, нема речи о пензијама које се Србима који су радили у Хрватској не исплаћују. Нема привођења правди починиоца злочина над Србима...Срби се узалуд надају да Хрватска неће моћи у ЕУ без правичног решавања „српског питања“. Хрватска је својевремено и призната од великих земаља Европе, пре свега Немачке, управо зато да би, баш како је то и учинила, решила „српско питање“. Зашто би те државе сада мењале основни став? Зар да порекну континуитете својих интереса и спољне политике?¹¹⁾ У једном од претходних сусрета председник Тадић је хрватском председнику Јосиповићу поклонио „Речник екс ЈУ митологије“, а овај узвратио пропагандном књигом о рату у Вуковару... Јосиповић је поновио домољубиву флоскулу: „Рат је започео Милошевићевом агресивном политиком“. Исто тако Хрватска телевизија (ХРТ) користи сваку прилику да подсети на „агресорску“ улогу Србије у рату деведесетих, док на РТС-у у информативном програму, нема ни речи о положају Срба у Хрватској, њиховим правима која су отета, отетим српским становима, асимилацији.¹²⁾ Али и поред свега Хрватска се успешно инфилтрирала у српску економију, нарочито у Војводини и Београду, док се њене обавештајне структуре веома присутне у Србији, а делотворан је и медијско-невладин лоби.¹³⁾

Тадић је и том приликом показао вишак разумевања за хрватске политичке тежње, предлогом за помирењем и у ту сврху писање заједничких уџбеника историје, као што имају Немачка и Француска. Тадић није рекао шта би писало у тим „заједничким уџбеницима историје“ о догађајима на крају 20. века и ко ће ту имати улогу нацистичке Немачке из Другог светског рата, а ко окупирани Француске. Само је узгред поменуто да је степен економске сарадње двеју држава неуравнотежен и на штету Србије, јер на 200 хрватских предузећа која послују у Србију има свега 10 српских запослених у Хрватској. На том пријатељском сусрету није постављено најважније питање- питање окупирани РСК из

11) Милорад Вучелић, „Легат патријарха Павла“, *Печат*, 12. новембар 2010, стр. 3.

12) Види шире: Момчило Суботић, „Савремени хрватско-српски односи: тужба и противтужба за геноцид“, *Политичка ревија*, 2/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

13) Види шире: Драгомир Анђелковић, „Позадина регионалног помирења“, исто, стр. 27.

које је прогнан готово цео један народ-више од пола милиона Срба Крајишника. С друге стране Тадић и Јосиповић потврдили су своју опредељеност за политику очувања и јачања суверености и територијалног интегритета Босне и Херцеговине. Не би нас изненадило да Србија, а све зарад „обнове“ југословенства, „посредује“ у утвривању Републике Српске у унитарну БиХ. То је у међународној заједници изгледнија опција него стварање трећег- хрватског ентитета, чиме би САД ослабила своју муслиманску фикцију.¹⁴⁾

„ЕВРОПА НЕМА АЛТЕРНАТИВУ“

Ево како писац Милован Данојлић сагледава данашњу српску идеолошку и спољнополитичку оријентацију. „Наши руководећи људи већ две деценије вуку изнуђене потезе. До године 2000. покоравали су се пружајући какав-такав отпор. Борили су се, па би на крају пустили. Почев од 2000. уступци су добровољни, покоривање дисциплиновано. Туђину се служи гордо, даје му се и више него што тражи. Ниједна се суштинска одлука-у организацији државне управе и војске, у привреди, законодавству, међународним односима, у планирању буџета-не доноси у нашој кући“.¹⁵⁾

Према Данојлићу „гајење илузија о Европској унији за обичног човека, који је уз помоћ своје елите иживео све „изме“ новог доба, а онда му капитализам изашао на нос, горе је од безнађа? Он вели: „наша идеја о „Европи“ је провинцијална, сиромашна и примитивна. Ми бисмо да уђемо у њу како су они из Прешевске долине покушали да се ушуњају у Белгију, па су, тамо, наишли на неразумевање код полиције...Европа је за нас шифра за бежање од судбине, од истине и од порекла. Што је више у мислима улепшавамо, то себе и свој положај нагрђујемо. Гледајте само колика се бука дигла око „хулигана“, као да је то неки наш специјалитет...Све смо наде положили у „Европу“, а не видимо да смо њена последња брига. Заједница, тренутно, не жели никога да прими, а нас поготово. Разговор о нашем прикључењу свео се на низ уцена којима се не види крај. Немачка је ушла у Заједницу кад су се, на њеној тери-

14) У недавној посети Рашкој области председник Тадић је у Новом Пазару рекао, да „Бошњаци имају право на свој језик, своју књижевност, своју писменост“. Тадић том приликом није рекао који је то језик, која књижевност и која писменост.

15) Милован Данојлић, „Радимо на нашу штету“, *Новости*, 31. октобар 2010, стр. 3.

торији, и по свету, криле на десетине ратних злочинаца. Од ње није тражено да их прво похвата и изручи Међународном суду правде...

Пријем у ЕУ је ограничен, намењен богатима и безобзирнима. Ми у таквој утакмици немамо шта да тражимо. Морамо се окренути себи, озбиљном и поштеном раду, умерити захтеве, задовољавати се оним што је неопходно за одржавање живота. Народ се, у већини, држи таквог програма. Народ све види и све зна, али је изгубио снагу и вољу после толиких разочарања и батргања по странпутицама... Србији треба нова енергија. Обнову треба да донесу млади, а њихови изгледи за укључивање у живот су слаби. Преко половине оних који студирају планирају да, по завршетку школовања, оду у иностранство...¹⁶⁾

Српско политичко вођство дуго је истицало тезу да „Европа нема алтернативу“ и да су улазак у Европску унију и питање статуса Косова и Метохије два одвојена процеса. Показаће се, а знало се од почетка да је у питању неодржива теза, тј. да се питање целовитости Србије и њено укључење у ЕУ не могу посматрати одвојено. Ни једна европска држава није истицала фаталистичку и бесперспективну тезу: „Европа нема алтернативу“, попут Србије.¹⁷⁾ Логичку и политичку неодрживост оваквог става српска власт је заменила следећим ставом: „Ако буде условљена, Србија бира Косово, а не Европску унију“.¹⁸⁾

Српска власт није испоштовала ни овај громогласно најављиван политички слоган. Након негативног става Међународног суда правде о Косову и Метохији, своју већ у Скупштини одобрену резолуцију, под притиском Вашингтона и Брисела, је променила и прихватила њихову, којом ЕУ постаје посредник у преговорима Београда и Приштине, а преговараће се не о статусу, већ само о техничким питањима. Српска власт је при томе одбила понуду Русије око писања резолуције, за коју верујемо да не би изоставила кључно питање-питање статуса Косова и Метохије. Тако се у овој резолуцији нигде не помиње Резолуција 1244, што значи да се питање Косова и Метохије измешта са вишег на нижи дипломатски

16) Милован Данојлић, исто

17) Сетимо се само како су Шпанија или Португал у преговорима са ЕУ штитили своју пољопривреду, или како је „затезао“ чешки председник Вацлав Клаус да би Чешку што боље позиционирао у Европској унији. И нико од њих није рекао да „ЕУ нема алтернативу“. Норвешка је два пута одбила пријем на референдуму итд.

18) Министар иностраних послова Србије Вук Јеремић, Фокс телевизија, Београд, 3. март 2010.

ниво- са СБ ОУН на Европску унију. Ако се зна да Русија (и Кина као сталне чланице СБ УН), која се доследно залаже за територијални интегритет и суверенитет Србије, није члан ЕУ у којој су 22 од 27 држава чланица признале независност Косова, онда је резултат овакве дипломатске акције био унапред познат. Уосталом, дипломате ЕУ ни не крију да је питање Косова већ решено-његовим признањем. Отуда заклињање председника Тадића и других из власти, да Србија неће никад признати Косово звучи празно, јер је признање након усаглашавања свих других питања само по себи излишно и представља пуку формалност. „С друге стране Србија се на југу суочава са даљим посезањем за државном и историјском територијом. Уместо „велике Албаније“, сада се посеже за такозваном „природном Албанијом“ и новим прекомпоновањима Балкана, на даљу штету Србије. Државни органи Србије ништа не предузимају. Када се помињу отворена питања за преговоре са Приштином, нико ни да помене прапитање као што је повратак Срба (они нису избеглице него „расељена лица“) на Косову. Српски званичници то и не помињу ваљда у циљу „добросуседске сарадње“ са Косовом, што иначе отворено од њих тражи и Европска комисија у управо објављеном извештају.“¹⁹⁾

У свом раду „Србија и Европска унија“²⁰⁾, детаљно смо изнели све противречности учлањења Србије у ЕУ, аргументе економских евраскептика, као и социолошке, историјске, геополитичке и друге налазе који нуде алтернативу синтагми „ЕУ нема алтернативу“. Нарочито смо истакли тезу да је ЕУ, као и Србија без Косова и Метохије, политички и територијално недовршен ентитет; да би се територијално заокружила на линији од Атлантика до Урала (како је захтевао Де Гол, или даље до Владивостока, како истиче Путин) ЕУ недостаје Русија; а недостаје због тога што Европска унија, у данашњем облику, није изворно европска идеја него НАТО- америчка креација, без сопствене војске као кључне полуге за спровођење самосталне политике. У раду је презентована и улога Турске којој је, у америчко-европским односима, и њеном евнтуалном учлањењу у ЕУ, намењена улога својеврсног ментора земаља Западног Балкана, а међу њима и Србији, па је реална бојазан да би Србија на путу ка ЕУ завршила поново у Отоманском царству. Најпосле, Русија се нуди као економска, политичка, геополитич-

19) Милорад Вучелић, исто

20) Момчило Суботић, „Србија и Европска унија“, исто

ка, историјска, етно-језичка, културна алтернатива Србији уместо ЕУ. За разлику од Запада и већине земаља чланица ЕУ, Русија није никад ратовала против Србије и српског народа, кроз историју је увек била заштитник Срба; кад је Русија била јака и Србија је напредовала, а кад је Русија била слаба Срби су страдали; Русија се доследно залаже за сувереност и територијални интегритет Србије и не поставља јој никакве услове.²¹⁾ Нажалост, ЕУ све то чини.

Савет министара спољних послова 27 земаља чланица ЕУ проследио је кандидатуру Србије за чланство у ЕУ Европској комисији. У пет тачака луксембуршких „Закључака о Србији“ каже се: Прво, да је донета одлука о прослеђивању српске кандидатуре Европској комисији. Друго, да „будућност Западног Балкана лежи у Европској унији“, и наводи услове: поштовање копенхагенских критеријума и услова садржаних у Споразуму о стабилизацији и придруживању. Трећом тачком Савет министара „понавља да је конструктиван приступ регионалној сарадњи од суштинске важности. Савет такође позива на напредак у процесу дијалога Београда и Приштине, под окриљем ЕУ и њеног високог представника за спољну политику и безбедност“, у складу са Резолуцијом Генералне скупштине УН од 9. септембра. У четвртој тачки подсећа се на то да је пуна сарадња Србије с Трибуналом већ садржана у ССП-у, па „ЕУ подвлачи да ће свака следећа етапа српског пута ка приступању ЕУ (...) бити предузета када Савет једногласно одлучи да је остварена пуна сарадња с Трибуналом. У том контексту, Савет ће тесно надгледати извештаје о напретку канцеларије хашког тужиоца“. Пето, наводи се да је „кључно питање хапшење два преостала бегунца, Ратка Младића и Горана Хаџића, што би био најубедљивији доказ српских напора и сарадње с Трибуналом.“ Ови су закључци изазвали праву провалу радости Европе у Србији.²²⁾

Уследио је извештај Европске комисије који је представио ЕУ комесар за проширење Штефан Филе. У Извештају садржано је актуелно стање Србије и њених односа са суседством, као и најава онога што се од Србије тражи да учини у вези са Косовом, Војводином, Републиком Српском... Тако Комисија позитивно оцењује стање и позицију Војводине, након усвајања Статута ове покра-

21) Види о томе ставове академика Милорада Екмечића, социолога Милана Брдара, политичког географа и геополитичара Миломира Степића, геополитичара Александра Дугина и других, У: Момчило Суботић, исто

22) Види: Никола Врзић, „Радост Европе“, *Печат*, 29. октобар 2010, стр. 7.

јине, али подсећа да још нису усвојени закони који регулишу сопствене, војвођанске изворне приходе; инсистира се, дакле, на заокруживању војвођанске државности. Комисија се похвално изражава према поправљању односа Србије и БиХ, превасходно због усвојене скупштинске Декларације о Сребреници, подршци територијалном интегритету БиХ, као и Тадићевом присуству комеморацији у Поточарима. Међутим, у облику примедбе констатује се да: „Република Српска наставља да блиско сарађује са Србијом на основу Споразума о специјалним и паралелним везама и пратећег Споразума о сарадњи.“ Односи са Хрватском добили су нови подстицај, али те, свеже подстакнуте односе оптерећује српска противужба због геноцида. Односе са Македонијом оптерећује то што Србија не признаје договор Скопља и Приштине о граници, али и „нерешена питања односа између две православне цркве“. А забрињавајућим се у Бриселу сматрају проблеми око званичне регистрације Црногорске православне цркве као верске заједнице...

„Све у свему, похваљени смо и бићемо још више похваљени ако заокружимо државност Војводине, прихватимо искључиву кривицу за злочине у БиХ и одрекнемо се Републике Српске, престанемо да се замерамо Хрватској, а косовске Србе препустимо Приштини. Још ако и Српска православна црква призна македонску, а макар држава Србија призна црногорску православну цркву, укратко, ако дигнемо руке од свега што лежи изван граница „Београдског пашалука“, доказаћемо да смо спремни за Европу и леђа ће нас засигурно дуго болети од силног тапшања Брисела.... Економски показатељи, како их је приказала Европска комисија, катастрофални су: БДП у 2009. смањено се за три одсто; директне стране инвестиције знатно смањене; спољни дуг Србије „висок је и изазива забринутост“; незапосленост је 2009 године порасла на 16,1 одсто; повећан је у следећој 2010, истовремено запосленост је на историјском минимуму од 1,85 милиона; стварни раст плата износи 0,3 одсто на годишњем нивоу, на супрот расту од 19,5 одсто 2007 године; буџетски дефицит највећи је у протеклој деценији“.²³⁾

На питање зашто се Србија није определила за моделе модернизације привреде, који су се у појединим земљама показали успешним, економиста проф. Јован Душанић одговара: „Проблем наших реформатора састојао се и у томе што они нису схватили да се развој не може подстаћи већом потрошњом, поготово не потро-

23) Никола Врзић, „Србија на европском пруту“, *Печат*, 12. новембар 2010, стр. 19.

шњом робе из увоза. Искуство земаља које су успешно модернизовале своје привреде показује да су они радили супротно-подстицали су штедњу. ..“ Па наводи пример Јапана после Другог светског рата, или Кине „која данас примењује исти модел. Кина последње две деценије 85% инвестиција финансира из домаће штедње (15% отпада на стране инвестиције) и годинама бележи двоцифрену стопу раста.

Али у Србији (како то написа Слободан Антонић), мали интерес да подстичу штедњу имају и овдашњи реформатори и мисионари. Повећање штедње код сиромашног и у свему потребитог народа не може се извести без јачања националног духа, без крупне државне визије, без снажења националног самопоуздања. Дакле, без неког облика национализма, а српски национализам је кључни баук у идеологији овдашњих реформатора и мисионара, као што је борба против њега кључни разлог њиховог постојања. Међутим, о каквој државној визији и снажењу националног самопоуздања може да се говори када први на изборној листи „За европску Србију-Борис Тадић“ („Политика“, 23. 03. 2007. године) каже: „Никакав завет предака, никаква обавеза за потомство не могу да оправдају то што ће човек протраћити свој живот онако како траже преци, или онако како он мисли да ће тражити потомци. Ми немамо право ни због чега, понављам, ни због чега, да људима угрожавамо нормалан, сигуран, бољи живот...Цела историја саздана је на неправдама, увек су јачи тлачили слабије...Ми смо суочени са тим прагматизмом великих сила или прагматизмом моћи, који је у стању да наметне међународне односе“²⁴⁾

Да се у Србији ради о „Економији деструкције“, потврђује и економиста Данијел Цвјетићанин тврдњом да је у српској економији установљено правило: ЗПП-задужи се, продај, потроши, те да је Србија постала „наркомански зависна од кредита и других (необновљивих) прилива финансијских средстава из иностранства“.

Цвјетићанин подсећа евроатлантите : „Србија је већ била у оквиру „европских“ граница: било је то за време Другог светског рата, када се налазила у оквиру Трећег рајха, као и највећи број европских земаља“. Он поставља нека суштинска питања која се односе на сврсисходност евроатлантских интеграција Србије. „На крају, увек се постављају иста питања. Да ли је са евроатлантском заједницом (ЕУ и САД) могуће разговарати на основама ме-

24) Проф. др Јован Душанић, „Бећарска продаја Телекома“, исто, 19. новембар 2010, стр. 17. Професор Душанић је аутор недавно објављене књиге *Деструкција економије*.

ђусобног поверења, поштовања и уважавања међусобних интереса? Или се, под претњом силе, морају следити све директиве, ма колико да су штетне или понижавајуће за наше грађане? Можемо ли да сарађујемо, независно од тога да ли ћемо икад приступити ЕУ, на начин који одговара интересима наше привреде, слично сарадњи Швајцарске са ЕУ? Најзад, морамо ли да улазимо у војне алијансе са најјачима, чак и ако су они у чврстим савезима са земљама (и терористичким покретима) од којих прети највећа опасност безбедности Србије? Или можемо слободно склапати савезе са оним војним силама, за које верујемо да ће искреније бранити наш интегритет и наше интересе?²⁵⁾

Едвард Херман, аутор књиге *Политика геноцида*, која је изашла у издању „Весна инфо“ у Београду, 2010, политику Запада, превасходно САД према Србији на Косову и Метохији назива геноцидном. У интервјуу „Печату“ Херман, између осталог, каже: „Пропаганда коју спроводе медији у Србији је специфична врста пропаганде, јер служи интересима империјалне политике. Ова врста пропаганде захтева спровођење специфичне културне политике уперене против сопствене земље и народа, и њен циљ је да омогући политичку, културну, економску, војну колонизацију. И, овде не можемо више говорити о независној земљи већ о провинцији. Та провинција се зове Србија и Србија је провинција америчке империје. Гувернери у овој провинцији раде за империју. Пропаганда у медијима је подређена том циљу. Она је улизичка и покорна према империји, и има сасвим јасне задатке и редоследе потеза у спровођењу зацртане политике према Србији. Пропагандни модел, у који су укључени ови медији, своди их на марионете, играчке у служби империје. Марионетско провинцијално позориште, у којем се реализује пузајућа политика и таквој политици подређени медији, делује јако патетично. Ради се, дакле, о пропагандном моделу доведеном до екстрема: ви немате више чак ни сопствену пропаганду већ пропаганду која служи империјалним интересима, при чему они који је спроводе у томе необично много уживају“.²⁶⁾

Хрватска списатељица Ведрана Рудан, позивајући се на „документе“ Викиликса, на поспрдан начин интерпретира амерички план о стварању нове-старе српско-хрватске државе на Балкану. (Amerikanci su pri kraju planova da na Balkanu naprave novu drža-

25) Данијел Цвјетићанин, „Нервозни кандидат“, Печат, 19. новембар 2010, стр. 21.

26) Едвард Херман, „Србија је провинција америчке империје“, *Печат*, 26. новембар, 2010, стр. 12.

vu, Srbohrvatsku, čiji će građani imati pravo i dužnost i čast ginuti za američku demokraciju ma gdje se ona širila poput korova. Himnu nove zemlje upravo sklada Ivo Josipović koga Amerikanci od milja zovu Mister Plastelin. I najčuvanija tajna glede Hrvatske na WikiLeaks izašla je na svjetlo dana. Budući predsjednik Srbohrvatske bit će William Montgomery. Rezidencija će mu biti na Brdu kraj Kranja)²⁷⁾.

„НАТО НЕМА АЛТЕРНАТИВУ“

Миломир Степић, један од водећих српских геополитичара, има такође негативан став о пројектованим евроатлантским интеграцијама Србије. Он сматра да је потребан **референдум о приступању ЕУ**. По питању НАТО Степић каже: „Уколико би приступили НАТО-у Русија би то сматрала непријатељским актом. Тада би постали припадници антируског војног савеза и тако би нас и третирали не само у војно-безбедносном, него и у политичком, економском и другом смислу.“²⁸⁾ Степић са чуђењем констатује: „...И после свих негативних искустава, опет хрлимо у супранационалне таласократске интеграције (ЕУ, НАТО), а да нисмо остварили националну. Штавише, управо српска национална и државна интеграција проглашена је реметилачком и насилно је онемогућена (војно, економски, пропагандно). Резултат тога је уништење Републике Српске Крајине, релативизовање српског идентитета Босне и Херцеговине, свођење само на умањену, осакаћену Републику Српску и покушај њеног поништавања...“²⁹⁾ Да нас Запад, без обзира на сву сервилност актуелне српске власти, сматра „продуженом руком Русије“ на Балкану, и да је Русији и Србији намењена иста геополитичка судбина, показује Степић следећом формулом: „...Поступа се по једноставној формули: Срби на Балкану= Руси на Балкану; „обуздавање“ Срба = „обуздавање“ Руса“.³⁰⁾

Говорећи о могућности симбиозе српских и руских геополитичких интереса на Балкану и одбацивање НАТО-а, који је распарчао и уситнио српски етнички простор и на њему успоставио антисрпске сателитске НАТО државе, Степић, између осталог, каже:

27) *Национал*, 30. 11. 2010.

28) Миломир Степић, „Потребан је референдум о приступању ЕУ“, *Печат*, 20. јануар 2010, стр. 16.

29) Степић, исто, стр. 17.

30) Александар Васиљевић Конузин, „Поздравна реч“, У: *Руска спољна политика и Србија, Национални интерес*, 1-2/2009, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 11-14; Степић, исто, стр. 20.

„...Са српским земљама, као балканским посредником, и будућом гасоводно-нафтоводном мрежом као инструментаријумом, Русија има поуздано полазиште за „демонтирање америчког мостобрана“ у Европи/ЕУ, за потискивање утицаја САД, за успостављање самосталног европског пола моћи и за његово касније интегрисање у евроазијску или евроруску мега-интеграцију. САД настоје да превентивном (ре)акцијом и стварањем тампон – зоне од Балтичког до Црног и Јадранског мора спрече то повезивање Европе/ЕУ и Русије. Сходно томе, српски чинилац на Балкану третиран је као противник транс-гресије САД, и од 1990-их година оне спроводе територијално сажимање и фрагментацију српских територија. У заједничком српском и руском интересу је да се спречи даље слабљење српског чиниоца, заустави индукована геополитичка инерција сепаратистичких процеса у Србији и у будућности формира интегрална српска држава, као поуздан гарант стабилности Балкана“.³¹⁾

Социолог Зоран Милошевић истиче став да је “ЕУ сателит САД која организује ову надржавну творевину (у унију и НАТО), даје јој идеологију, тј. систем вредности и идентитет...Све то чини јер жели да освоји Русију и опљачка њена богатства. Зар није Збигњев Бжежински написао књигу „Свет без Руса“, а Србе су увек сматрали балканским (малим) Русима. Идеја је, пошто су Срби за разлику од Руса мали народ, да ове прве денацификују и претворе у Европљане који мрзе Русе... И не само Србе већ и Бугаре и Румуне и Литванце и Летонце и Пољаке...нагонце да мрзе Русе и, наравно, да се укључују у НАТО!”³²⁾

Руски амбасадор у Србији, Александар Конузин, на Симпозијуму *Спољна политика савремене Русије*, који је одржан у Руском дому у Београду 10. априла 2009, рекао да је Србија „званично објавила неутралност, али у току је, ипак, процес прихватања НАТО стандарда“, те се упозоравајуће запитао „како ће се Русија понашати ако Србија ступи у НАТО?“...Не одступајући од дипломатске конструкције како Русија „нема ништа против“ пута Србије у ЕУ (што значи да Русија не поручује да „снажно подржава“ интеграцију Србије у ЕУ, он је упозорио и на нешто што се код нас пре-

31) Миломир Степић, „Могућности симбиозе српских и руских геополитичких интереса на Балкану“, *Национални интерес*, 1-2/2009, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 51-52.

32) Зоран Милошевић, *Политичка модернизација*, део „Србија и Европска унија“, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 248.

ћуткује: „да бисте удовољили ставу Европе, морате изменити став према Русији. Познато је да имамо потписан споразум о слободној трговини и олакшицама између наше две земље. Чим Србија ступи у ЕУ тај споразум ће престати да важи“. Питам се на које ћемо се тржиште оријентисати? На тржиште ЕУ од преко 500 милиона људи? Лепо звучи, али зар неко стварно мисли да оно једва чека баш нас и наше веома конкурентне производе“.³³⁾

Амбасадор Конузин је још рекао: „НАТО има доста одређен став о Косову и ако приступите организацији која сматра да је Косово независна држава, то значи да ви делите такав став“. Конузин истиче да Србија треба сама да одлучи, али подсећа: „НАТО је 1999. године бомбардовао читаву земљу и свака породица има своје мишљење о томе какав однос треба да има према овој организацији. Ова организација сматра да је ситуација на Косову већ стабилна и смањује присуство КФОР-а, а постојање ових снага није у складу са Резолуцијом 1244. Наивни људи верују НАТО-у“.³⁴⁾

На 10. економском самиту у Београду, у дипломатски одмереном говору Александра Конузина могло се чути упозорење Београду да у односима са ЕУ мора да дефинише границе угрожавања својих виталних интереса, посебно заштиту територијалног интегритета. Јер би губитком Косова и Метохије Србији била нанета ненадокнадива геополитичка штета, а свако слабљење Београда је ударац и на руске политичке, економско-енергетске и безбедносне интересе на Балкану. Другим речима, Москва полази од два кључна става у својој политици према Србији: први, Београд треба да води активну политику према ЕУ, тј. не треба да се одрекне Косова и Метохије зарад чланства у Унији; други, Србија нема потребан капацитет да буде субјекат, већ је доведена у ситуацију да буде предмет у односима са ЕУ, па изградњом стратешког партнерства са ЕУ Русија може значајно да подржи Србију на њеном путу ка чланству у Унији и да амортизује негативне стране политике Брисела према Београду. То је управо оно што актуелни српски режим никако не жели.

Кад је у питању однос према НАТО-у изгледа да је на реду слоган: „НАТО нема алтернативу“, тј. да режим Бориса Тадића, противно уставној одредби о војној неутралности, иза леђа грађана

33) Миломир Степић, „Потребан је референдум о приступању ЕУ“, *Печат*, бр. 99, 20. јануар 2010, стр. 18,

34) Према: Угљеша Мрдић, „НАТО клан за НАТО пакт“, *Печат*, бр. 101, 12. фебруар 2010, стр. 18.

Србије земљу тајно увлачи у НАТО. О томе сведочи и изјава генералног секретара Алијансе Расмусена, да ће Србија постати чланица НАТО-а до краја 2013. године, политиком „корак по корак“ коју тражи Београд. Москва, очигледно, то зна, зато и упозорава да тајна дипломатија нема перспективу, и да Србија не може бити главни економско-енергетски партнер Русије на Балкану ако уђе у НАТО.

Амбасадор Русије при НАТО-у Дмитриј Рогозин изјавио је да ће Србија ако жели у НАТО морати да се одрекне Косова, после чега ће и Русија променити став о Косову. Рогозин упозорава да је већина чланица признала независност Косова, и да Србија у НАТО савез може да уђе само без јужне покрајине. Рогозин каже да не разуме расправу у Србији о уласку у НАТО, после свих страдања и неправде које нам је донела Алијанса. „Ту је и проблем Косова, чију је независност признала већина земаља чланица НАТО-а. Проблем демонизације Срба, флагрантни антисрпски двоструки аршини Запада према учесницима рата у (бившој) Југославији...Зар је све то заборављено? Русија напосто неће разумети избор Србије у корист НАТО у светлу свега што сам набројао“ -истиче Рогозин.³⁵⁾

Уместо НАТО-а руски председник Дмитриј Медведев промовисао је, у Београду октобра 2008, предлог о новој колективној и недељивој безбедности на простору „од Ванкувера до Владивостока“. Ово је за сада само идеја, али позитивна јер се ради о једном новом приступу који подразумева безбедносну архитектуру „једног крова, који обухвата и Русију“. Безбедносни предлог Медведева подразумева превладавање јаза између НАТО-а и Русије и успостављање сарадње која би допринела целокупној безбедности. Треба нагласити да је на иницијативу Русије настала и Организација договора о колективној безбедности (ОДКБ). Њене чланице су: Русија, Белорусија, Казахстан, Узбекистан, Таџикистан, Киргизија и Јерменија.

Али, режим Бориса Тадића је изабрао НАТО! Наиме, писмо за учешће Србије на пленарној седници Парламентарне скупштине ОДКБ-а, које је потписао председник ове организације и председник Руске Думе Борис Гризлов, врх Демократске странке је покушао да сакрије од посланика у српској скупштини и да по диктату својих ментора из ЕУ, САД и НАТО-а Србију што више удаље од Русије. Циљ Русије је да стимулише Србију да успостави сарадњу са ОДКБ-ом, на приближном нивоу какву има са НАТО-ом. Србија

35) Према: Угљеша Мрдић, исто

је војно неутрална, а ове две организације имају истоветан статус у УН, па је природно да Србија има подједнак третман НАТО-а и ОДКБ-а. Али за српску владајућу коалицију, на челу са ДС-ом, ОДКБ не постоји, већ постоји само и искључиво НАТО. Својим поступцима ДС настоји да Србију потпуно изолује од Русије и НАТО представи као једини излаз и безбедносну стратешку опцију. Не мари што се, за разлику од НАТО- који независност Косова посматра као свршену ствар, ОДКБ залаже за територијални интегритет држава, развијање дијалога и мирно решавање конфликта, и свака држава чланица је потпуно равноправна. Владају ли то Србијом „снаге националног и државног нихилизма?“³⁶⁾

СРБИЈА НЕМА АЛТЕРНАТИВУ

Све у свему, слабљење америчке моћи прати јачање мултиполарног света. Економски, политички, војно, технолошки јачају најмногољудније нације . На светској сцени главни геополитички играчи постале су земље БРИК-а: Бразил, Русија, Индија и Кина.

Српска власт треба да се окрене према Русији, јер је ова братска земља и народ проверен историјски ослонац; кад је Русија била снажна и Срби су били снажни, кад је Русија била слаба, Срби су страдали. Тек ослоњен на Русију, наш народ постаје значајан фактор на Балкану и Европи. Руско енергетско наступање према Европи у три правца, од којих један пролази и кроз Србију, представља путоказ не само за српску привреду и економију, него и за једну нову интегрално српску геополитичку парадигму, која се уз подршку Русије може остварити.³⁷⁾

Разуме се, оваква спољнополитичка стратегија не подразумева сврставање Србије и Срба у целини у војно-политичке блокове. Напротив, Србија је мала земља и никад у својој историји није припадала трајним војним савезима, поготово не офанзивним и агресивним какав је НАТО пакт. Нека питања глобалних војних савеза решавају велике земље; Србија и Срби треба да гледају како да као народ и држава опстану. То је њихов најпречи геополитички задатак. А то могу једино с ослонцем и уз подршку доказаних пријатеља, каква је Русија и руски народ. Србија и српске земље треба да остану војно неутралне, што је у Србији и уставна одредба, јер

36) Милорад Вучелић, „Хаос“, *Печат*, 26. новембар 2010, стр. 3.

37) Види: Момчило Суботић, *Политичка мисао србистике*, део: „Србија и Европска унија“, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 283.

је то мирољубива, одбрамбена позиција која омогућује сарадњу са свим државама, па и онима које су чланице НАТО савеза. Такав статус Србије и Срба у целини представља реалну алтернативу евроатлантским интеграцијама, који омогућава излазак из стања зависности и фактичке окупације.³⁸⁾

Momcilo Subotic
SERBIA BETWEEN YUGOSLAVISM
AND EURO-ATLANTICISM

Summary

In this text author presented an overview of Serbian ideology and its foreign political priorities in the form of a historical-political and geo-political synthesis. Serbian nation is prone to uncritical adoption and aspiration to larger state/ideological integrations and is also prone to an easy abandoning of authentic Serbian state/political existence. In this sense there came a Croatian (Strossmayer's) idea of Yugoslavism based on a thesis on one "three-name-nation" consisting of the Serbs, Croats and Slovenes joined in a first Yugoslav state which was followed by a second Yugoslav state. It was Tito's idea of "the brotherhood and unity" that established new nations and their states on a Serbian ethno-linguistic and historical territory. After destruction of the Yugoslav state a Serbian post-October government has found itself in some sort of a post-Yugoslav ideological and geo-political vacuum and it has neglected the issue of sovereignty and statehood unity. Nowadays it is aspiring toward new and uncertain supra-national ideological and integrative models in the form of Euro-unity and Euro-Atlanticism that are unfavorable toward Serbian people and state.

Key Words: Serbia, Yugoslavism, communism, disintegration of the SFRY, EU, NATO, USA, Russia

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић Драгомир, „Позадина регионалног помирења“, *Печат*, 12. новембар 2010.
- Вучелић Милорад, „Легат патријарха Павла“, *Печат*, 12. новембар 2010.
- Врзић Никола, „Радост Европе“, *Печат*, 29. октобар 2010.

38) Види наш текст: „НАТО-изација Срба“, *Политичка ревија*, 3/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 84.

- Врзић Никола, „Србија на европском пруту“, *Печат*, 12. новембар 2010.
- Гајић Добрица, *Сведоци историје*, Библиотека дијалози, Београд, 2010.
- Данојлић Милован, „Радимо на нашу штету“, *Новости*, 31. октобар 2010.
- Душанић Јован, „Бећарска продаја „Телекома“, *Печат*, 19. новембар 2010.
- Екмечић Милорад, *Стварање Југославије 1790-1918*, Просвета, Београд, 1989.
- Екмечић Милорад, *Србија између средње Европе и Европе*, Политика, Београд, 1992.
- Кнежевић Милош, *Парадигма распада*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Конузин Александар Васиљевич, „Поздравна реч“, У: *Руска спољна политика и Србија, Национални интерес*. 1-2/2009, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Костић Лазо, *Србија или Југославија*, књ. I-IV, Хамилтон, 1957, 1959, 1961, 1965, 1969.
- Крестић Василије, *Геноцидом до велике Хрватске*, Матица српска, Нови Сад, Архив Србије, Београд, 1998.
- Мандић Б. Петар, *Југославија - илузија или визија*, Београд, 2002.
- Марковић Михаило, *Јуриш на небо*, Просвета, Београд, 2009.
- Милошевић Зоран, *Политичка модернизација*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Мрдић Угљеша, „НАТО клан за НАТО пакт“, *Печат*, 12. фебруар 2010.
- Недељковић Драган, „Сјај средњег века“, *Печат*, 27. август 2010.
- Патрановић Бранко, *Србија у Југославији и велике силе*, ВИГ, Београд, 1993.
- Степић Миломир, „Потребан је референдум о приступању ЕУ“, *Печат*, 20. јануар 2010.
- Степић Миломир, „Могућност симбиозе српских и руских геополитичких интереса на Балкану“, *Национални интерес*, 1-2/2009, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Суботић Момчило, *Политичка мисао србистике*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Суботић Момчило, *Право на самоопредељење и југословенски експеримент. Прва, друга, трећа Југославија*, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- Суботић Момчило, *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

- Суботић Момчило, „Савремени хрватско-српски односи: тужба и противтужба за геноцид“, *Политичка ревија*, 2/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Цветковић Владимир, „Бинђићев „оптимистични патриотизам“ само је згодна поштапалица за тренутну политичку употребу“, У: *Сведоци историје* (приредио Добрица Гајић), Библиотека дијалози, Београд, 2010.
- Цвјетићанин Данијел, „Нервозни кандидаџ“, *Печат*, 19. новембар 2010.
- Тосић Добрица, *Српско питање у XX веку. Лична историја једног доба*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Тосић Добрица, *Промене*, Дневник, Нови Сад, 1992.
- Херман Едвард, *Политика геноцида*, Весна инфо, Београд, 2010.

Resume

Nowadays geopolitical position of Serbia unfortunately does not reflect, not even to its slightest extent, historical, legal and political aspirations of Serbian people to live within one state. Serbian political elite has not kept a "course of the search" for integral solution of Serbian state and national issue. Naively believing in good intentions of Western "benefactors", it accepted the politics of "getting a piece by piece", as it was defined by Slobodan Jovanovic in his time. Such politics implied not only weakening of Serbian negotiating position but also the collapse of Serbian geopolitical position in general. Due to such politics in the course of last twenty years there came a reduction and fragmentation of Serbian historical and ethnical territory: the downfall of the Republic of Srpska Krajina along with the genocide and ethnic cleansing of the Serbian people from their centuries-old territory; systematic revision of the Dayton Agreement with objective of abolishment of the Republic Srpska and its assimilation into an unified Bosnia and Herzegovina, granting independence to Montenegro and its disunion from Serbia; usurpation of Kosovo and Metohija and establishment of second Albanian state on territory of Serbia in addition to creation of continuous tensions in the south of Serbia in the municipalities with majority Albanian population; granting of the state attribute to Vojvodina under the pretext of a functional autonomy with objective of its disunion from Serbia and problematizing of political status of Muslims in the county of Raska. All this implies that current geopolitical position of Serbia is most similar to the position of Serbia following the 1878 Berlin Congress when Serbia, in the words of Jovan Cvijic, was "a besieged land" and the Serbs were

“arrested people”. To this and such residual Serbia the EU and NATO membership is offered, and its current government accepts the offer “without alternative”, with a clear intention of moving away from Russia - a historically proven friend of Serbia and Serbian people.

Овај рад је примљен 20. децембра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. децембра 2012. године.

УДК:
930.1+94(497.11)“18/20”

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=31
Бр. 1 / 2012.
стр. 163-199.

Сања Шуљагић*

Институт за политичке студије, Београд

ПОТРЕБА ЗА РЕДЕФИНИСАЊЕМ СТАВОВА О ИСТОРИЈСКИМ ПРОЦЕСИМА У СРБИЈИ**

Сажетак

У првом делу овог текста аутор анализира недостатке образовног и медијског система и културних институција Србије у области историографије и њихову неповезаност са државним институцијама у креирању политичких стратегија државе и друштва. Као један од узрока за то аутор наводи дисконтинуитет културног и националног идентитета и моралновредносног друштвеног система Србије кроз различите историјске периоде. У другом делу текста аутор анализира преломне историјске тренутке и њихове последице на политички, економски и културни живот у Србији од почетка деветнаестог века до данашњих дана.

Кључне речи: историографија, државне институције, српски владари, културни и национални идентитет

Због специфичности геополитичког положаја Србије и чињенице да су се од средине петнаестог века њени колонизатори смењивали и проводили различите политичке експерименте колонизације јачег и слабијег интензитета на њеном подручју, Србија не може да се прецизно дефинише као један од класичних модела колонијализоване државе, протектората, резервата, „банана-републике“ или ничије територије (тзв. *terra nullius*) погодне за освајање путем мирне окупације. Динамичност и разноликост колонијалних процеса на подручју Србије од половине пет-

* Научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

наестог века, када је она и званично потпала под турску отоманску власт, па све до данашњег периода није погодовала стварању пред-услова за успостављање функционалне друштвене матрице припадника средњег слоја у Србији који би могли да сврсисходно пренесу своје знање сународницима и да успоставе одрживи политички, економски и културни развој у држави. Иако се у уџбеницима из разних области образовања и у медијима и средствима јавног информисања тврди да је колонизација Србије престала након одласка турске отоманске војске са територије Србије у двадесетом веку, велики део јавности, због непознавања основних историјских чињеница као последице мешања разних врста идеологија у општи образовни систем, није у културолошком смислу потпуно свестан да су процес колонизације Србије настављали други домаћи и интернационални политички субјекти. Они су преузели одређене елементе и методе колонизације од бившег турског отоманског колонизатора и додавали му кроз време нове елементе и методе неофеудалног, неолибералног и неокомунистичког режима владања.

ОСНОВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ НЕПОЗНАВАЊА ИСТОРИЈЕ СРБИЈЕ

Немоћ државе да успостави самосталну политичку и културну елиту и функционалну спрегу образовног и привредног система у Србији од времена заснивања модерне грађанске Србије у деветнаестом веку до данас одсликава се и у чињеници да се феномен „савременог јањичарства“¹⁾ наставља на подручју економије и да се на преласку из двадесетог у двадесет и први век из Србије трајно одселило око пет стотина хиљада високообразованих стручњака. Према мишљењу научника Пјотра Капице наука једне државе је обезглављена ако из ње оде већ и педесет врхунских стручњака,²⁾

- 1) У доба Отоманског царства дечаци из освојених хришћанских земаља су одвођени из својих предела као вид редовног опорезивања са циљем да се направи верна робовска војска војника-јањичара и војних администратора (О томе видети у Tore Kjeilen, „Dev-sirme“, <http://i-cias.com/e.o/devsirne.htm>). Међутим, у данашњим средствима јавног информисања у Србији израз „савремени јањичари“ употребљава се да означи особу из једне државе која ради за економске интересе других држава и међународних корпорација на штету економског интереса властите државе.
- 2) “Одлив мозга највећи српски губитак“, *Српска дијаспора – интернет новине сербске*, <http://www.srpskadijaspورا.info/vest.asp?id=11377>: На прагу двадесет и првог века све тежи услови за живот, пад стандарда, мало слободних места који одговарају њиховим квалификацијама, српска политичка нестабилна арена, корупција и општа несигурност приморава више од 785.000 незапослених младих људи који чекају посао у Националној служби за запошљавање на иселовање у иностранство.

а Србија је само иселјавањем своје високообразоване радне снаге, у чије је школовање уложено дванаест милијарди долара, изгубила значајан проценат биолошког прираштаја будућих генерација,³⁾ још увек не постоји стратегија која би могла да прекине школовање кадрова за одлазак у иностранство, од 1990. године до данас стопа неписмености у земљи је и даље врло висока,⁴⁾ а према нацрту Закона о образовању који је у припреми деца у Србији неће бити обавезна да иду у школу да би полагала испите.⁵⁾ У данашњим временима не постоји државна стратегија која може зауставити овакво лоше стање у политици, економији и култури државе, јер је држава, уз наведене проблеме, такође и на ивици дужничког ропства.⁶⁾ Преко сто хиљада деце у данашњој Србији гладује и нема могућности да се школује,⁷⁾ око милион људи нема посао,⁸⁾ а самим тим не

- 3) *Tanjug*, „Сваке године 35.000 грађана мање у Србији“, *Политика*, 30. септембра, 2010. године. Такође видети Бранимир Гулан, „Село између нестанка и опстанка“, <http://www.agropress.org.rs/tekstovi/11423.html>: У селима живи 260.000 момака који нису засновали породице. Предвиђа се да ће четвртина садашњих села нестати релативно брзо, за две деценије, јер држава нема разумевања за решавање проблема демографског и економског изумирања села и потребно је хитно доношење стратегије развоја села, коју би доследно проводила свака власт без обзира на политичко опредељење.
- 4) *Tanjug*, „Ректор Ковачевић: Србија је стара и необразована“, *Blic*, 13. 11. 2011: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/289280/Rektor-Kovacevic-Srbija-je-stara-i-neobrazovana>: Ректор Београдског Универзитета Бранко Ковачевић напомиње да је Србија стара и необразована земља, јер док у свету земље имају од 40 до 60 одсто младе високообразоване генерације, у Србији има 40 одсто неписмених људи.“
- 5) I. Mićević, „Novi zakon: Deca ne moraju u školu“ 16. novembar 2011, *Novosti*, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:353698-Novizakon-Deca-ne-moraju-uskolu>
- 6) Александар Микавица, „Србија разговара: Може ли држава још да се задужи“, *Политика*, 31.10.2011, <http://www.politika.rs/rubrike/Ekonomija/Srbija-razgovara-Moze-li-drzava-jos-da-se-zaduzi.sr.html>: Према мишљењу економисте Млађана Ковачевића узроци високе задужености данашње Србије и повећања државног дуга су корупција у јавним набавкама и недостатак умећа организације и управљања у држави. Такође видети Suzana Lakić, „Vlada bez plana za novi talas ekonomske krize“, *Blic*, 13. 11.2011, Београд: „Стручњаци тврде да Србији преостаје да се и даље задужује, и да је то начин на који може очувати запосленост, животног стандард и потрошњу.“
- 7) D. Zečević, “Kuršumljija: Gladni bez narodne kuhinje”, *Novosti*, <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:354769-Kursumljija-Gladni-bez-narodne-kuhinje>, 23. novembar 2011. и Александра Бркић, „Још има школа без тоалета и телефона“, *Политика*, 27. новембра 2008. године; Бошко Ломовић,, Пут до знања од 2.000 километара“, *Политика*, 22. март, 2008. године, Београд, Србија: У данашњој Србији многе сеоске школе немају основна средства за рад (компјутере, телефоне, итд., чак ни ножнице), а сеоска деца у просеку пешаче на путу до школе 2.000 километара годишње. В. Stjelja, „U Srbiji gladuje 150.000 dece“, *Novosti*, 15. novembar 2011.: Због раширене појаве глади, многа деца немају могућност ни да се школују.
- 8) Lj. Ivanović, „U Srbiji i deca na kazanu“, 17. 11. 2011, *Vesti*, m Beograd, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/180113/U-Srbiji-i-deca-na-kazanu>: U Srbiji više od 700.000 ljudi živi ispod granice siromaštva, broj nezaposlenih je skoro milion, a od 30.000 korisnika narodnih kuhinja, svaki treći je dete.

постоје ни повољни предуслови за обнављање репродукционе моћи становништва и успостављање одрживог развоја у привреди државе. Уз све ово, територија Србије и њени грађани су постали својеврсни полигон за сазнавање различитих политичких и економских информација и према извештајима највиших званичника српске државне обавештајне агенције у данашњој Србији ради преко пет хиљада страних агената у њеним најважнијим државним политичким и економским институцијама.⁹⁾ Ова чињеница одсликава реални отклон од садржаја познате песме из двадесетог века *Србија је једна велика тајна* песникиње Десанке Максимовић, односно приказује реално стање у вези са политичким и демократским капацитетима државних институција Србије у савременим међународним интеграционим процесима.

Описано стање у којем се налази држава Србија на почетку двадесет и првог века показује каква судбина очекује једну државу која има богате природне ресурсе и недовољно способне (односно недовољно самосталне) управљачке капацитете и институције за самосталан развој једне државе у постмодерној констелацији међународних снага. У складу са тим, може да се наведе чињеница да су у последњих неколико година у средствима јавног информисања објављени научни извештаји према којима је култура праисторијских насеља на реци Дунав и њеним јужним притокама била средиште прве индустријске револуције на свету, односно да су се пре седам хиљада година преци данашњих становника Србије¹⁰⁾

9) **Miodrag Lukić**, "Strane tajne službe vršljaju Srbijom", *AkadeMedija Srbija*, http://www.akademiasrbija.com/index.php?option=com_content&view=article&id=723:strane-tajne-slube-vrljaju-srbijom&catid=38:cat-komentari-vesti&Itemid=54: Према изјавама званичника државне обавештајне агенције, данас у Србији делује 55 тајних служби из 40 земаља са више од 5.000 агената којих има у свим Владиним министарствима, агенцијама, јавним предузећима и невладиним организацијама. Када страна тајна служба преко својих агената и шпијуна уђе на високо место у српској државној администрацији, на пример у неко министарство, она по систему лезеје осваја све ресоре, институције и јавна предузећа.

10) **Софија Давидовић-Живановић**, „Прилог проучавању односа Сармата и Словена“, *Mementa Archaeologia et Eruditiva*, Akademija Nova, Пешић и синови, Београд, 1999. године, стр. 30-44, цитирајући **Маркотић** и **Шапман**; **Sljivic, B.**: „Knochenfunde in einem prehistorischen Grab bei Trebenische“, *Z. Morph. Antrop.* XXXVII/2, Stuttgart 1935, **Burleigh, R;** **Zivanovic S.**, „Radiocarbon dating of a Cro-magnon population from Padina, Yugoslavia with some general recommendation for dating human skeletons“, *Z. Morph. Antrop.* 70:269-274, 1980, **Radivoje Pesic**, „On the scent of Slavic autochtony in the Balkans“, *Časopis Matice Iseljenika Srbije Zavičaj*, Beograd, Godina XXXVI, Maj-August 1989; pp. 77-79; 344-347: Због масовно проширеног учења да су се Срби досељавали из правца Карпата на Балканско полуострво тек од шестог века па надаље, само мали број људи у Србији је упознат са податком да су **Софија Давидовић-Живановић**, **Драгослав Крејковић**, **Бранко Шљивић**, **Србољуб Живановић**, **Владимир Маркотић**, **Биљана**

бавили рударством и познавали технику термичке обраде бакра.¹¹⁾ Али, у склопу извештаја о научној потврди вишемиленијумске традиције рударства и металуршке производње у Србији се у неким средствима јавног информисања уназад неколико година сугерисало да би се таква традиција могла искористити као аргумент за продају једног српског рударског басена, „да би се у нека боља времена спонзорисала даља научна истраживања“. Јавност је преко средстава јавног информисања у последњих неколико деценија до данас обавештена такође и да још увек није санирано клизиште земљишта у близини важног праисторијског Винчанског археолошког налазишта¹²⁾ и да су у близини овог археолошког налазишта саграђени највеће складиште нуклеарног отпада у Европи и највећа градска депонија смећа.¹³⁾ Овакав историјски ток у научно потврђеном вишемиленијумском културном развоју Србије не може да се објасни само неповољном геополитичком позицијом Србије која је кроз историју њене становнике и природна богатства излагала колонијалним аспирацијама различитих светских сила, нити малобројношћу српских војних снага у односу на војну снагу њених колонизатора, нити исељавањем њеног становништва у друге државе. Узрок оваквом лошем стању у држави није ни, према речима социолога Владимира Цветковића „спор и неравномеран развој „полумодерног друштва“ у Србији, које је једна „еклектичка меша традиционално-патријархалног, псеудотрадиционалног и екстремних варијанти модерног“ друштва и до чијега „вођства или елите се најчешће долазило квазидемократским путем.“¹⁴⁾ Врло

Ђуљковић и други генетичари, археолози и антрополози проучавањем праисторијских археолошких налазишта Лепенски Вир, Старчево и Винча на реци Дунав и средњовековних српских некропола установили да данашње становништво Србије дели изравне епигенетске и културолошке карактеристике како са прастарим становништвом Лепенског вира и Винчанске културе тако и са становништвом средњовековне Србије.

- 11) **Miljana Radivojević, Thilo Rehren, Ernst Pernicka, Dušan Šljivar, Michael Brauns, Dušan Borić**, „On the Origins of Extractive Metallurgy: New evidence from Europe“, *Journal of Archaeological Science*, (19 June 2010); **Nebojša Grujičić**, „Najstariji rudnik u Evropi“, *Vreme*, br. 554, 16. avgust, 2001., <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=294908>
- 12) Прилог емисије Београдска хроника телевизије РТС, <http://www.youtube.com/watch?v=LpUvmBIAC2Y&feature=related>
- 13) **Zorica Ostojić**, „Srbija postaje nuklearno smetlište Evrope“, *Blic*, 8. april 1997, <http://telsla.rcub.bg.ac.rs/~mac/ekologija/atomdump.html>, **Beta**, „U Vinči izgrađeno novo skladište nuklearnog otpada“, *Blic*, 31. 10. 2011, <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/286668/U-Vinci-izgradjeno-novo-skladiste-nuklearnog-otpada>, **Nataša Korlat**, Zaboravljena istorija tik uz obalu“, *Blic*, 28. 06. 2008, <http://www.blic.rs/Vesti/Beograd/47309/Zaboravljena-istorija-tik-uz-obalu>
- 14) Владимир Цветковић, *Социологија – Модерна рефлексивна Историјског збивања*, Институт за политичке студије, 1994, Београд, Србија:

значајан узрок слабости у функционисању институција Србије био је и још увек је лоше осмишљен систем образовања грађана Србије који није функционално повезан са производним капацитетима и институцијама државе, односно неписменост великог дела становништва, немогућност једног дела становништва да се свеобухватно и мултидисциплинарно информише о основним чињеницама везаним за властиту историју и национални и културни идентитет, као и немогућност писменог дела становништва да пренесе на одговарајући начин своје знање будућим генерацијама. У првој половини деветнаестог века, у периоду упоредног процеса ослобађања од отоманске турске власти и заснивања модерне грађанске државе Србије, народ је обнављао свест о прекинутом историјском континуитету писма, језика, вероисповести и других елемената националног и културног идентитета пред-отоманске Србије са новостварајућом пост-отоманском Србијом. Али, од тог периода до данас светски и регионални интегративни (или империјални, у зависности од мишљења различитих историчара о томе) процеси заснивања модерних грађанских држава који су подразумевали незванично разарање националних држава и заснивање тзв. „пост-модерне“ констелације држава и над-државних регионалних и светских организација утицали су на дискутабилно заснивање историографије и образовне политике и у Србији. Многи оригинални архивски документи, реликвије, рукописи, уметничка дела и предмети који сведоче о историји Срба уништени су у прошлости или опљачкани у бројним ратовима на подручју Србије, или су на разне начине препродавани појединцима и институцијама широм света. Данас у држави не постоји ниједна институција која је задужена да трага за овом старом и богатом историјском баштином, тако да су многи српски научници принуђени да преписују оно што западни историографи мисле да се дешавало у историји Србије.¹⁵⁾ У исто време парадоксално је да се неки политички и културни кругови Србије декларативно залажу за принципе мултикултуралности у међународним интеграцијама, а да за то време не изражавају

15) Boris Subašić, „Ukradena istorija: Bez tapija nema ni Srbije“, *Novosti*, 17. novembar 2011, <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:353868-Ukradena-istorija-Bez-tapija-nema-ni-Srbije>, цит. Владимир Давидовић; Boris Subašić, „Ukradena istorija: Srpska baština rasuta po svetu“, *Novosti*, 16. novembar 2011 <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:353723-Ukradena-istorija-Srpska-bastina-rasuta-po-svetu>; Boris Subašić, „Ukradena istorija: Otimacina duga dva veka“, *Novosti*, 18. novembar 2011, <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:354054-Ukradena-istorija-Otimacina-duga-dva-veka>

протест против чињенице да се културно благо њихове властите државе које је расуто по свету не враћа у земљу, да су државне библиотеке, музеји и остале институције културе од националног значаја у Београду већ дужи низ година затворене за посетиоце¹⁶⁾ или да је од 1999. године уништено преко сто и четрдесет цркава и манастира средишта средњовековне Србије Косова и Метохије, од којих су њих петнаест били споменици културе и духовности прве категорије саграђени од четрнаестог до шеснаестог века.¹⁷⁾ Због свега овог наведеног, као и због чињенице да савремена српска медијска јавна сцена углавном представља и објашњава културни и национални идентитет Србије узроцима или последицама догађаја који су се одиграли у Србији у последњих неколико деценија, уз повремене осврт на узроке и последице догађаја од пре једног или два века или евентуално уз осврт на период вишевековне турске отоманске колонизације Србије, врло је тешко реконструисати и дефинисати развојне принципе, процесе и догађаје у историји Србије. Немогућност системског мултидисциплинарног проучавања историје Србије проузроковала је да у историографији и политичкој филозофији Србије до данашњих дана није могло да се изврши научно прецизно, објективно и свеобухватно дефинисање основних развојних принципа у линеарном историјском постојању Србије као друштвене и културне заједнице. То је у новије време омогућило поборницима сумњивих политичких идеологија, езотерије, псеудоисторије и политиканства да наметну своје покушаје интерпретације разних личности, догађаја и процеса у линеарном историјском развоју Србије и уједно оставило трага на целокупни образовни систем у Србији, а самим тим и на свеукупан политички, културни, економски и духовни развој државе и друштва у Србији.

Историчари, антрополози, лингвисти или археолози који покушавају да објасне историјске развојне принципе државотворности и етно-генезе („прохода ентитета“)¹⁸⁾ од времена

16) Sonja Ćirić, „Biblioteka ponovo radi“, *Време*, бр. 1080, 15. септембар, 2011.: Реконструкција Народне библиотеке Србије трајала је пет година до недавног поновног отварања, реконструкција Народног музеја још увек није почела, иако се најављује од 2003. године, зграда Музеја савремене уметности затворена је због реконструкције од 2008. године, итд.

17) (Ур. Мишо Вујовић), *Србија друмовима, пругама, рекама*, Принцип Бонарт Прес: Туристичка организација Србије, Београд, Чачак, 2007, стр. 524.

18) Petar Korunić, “Nacija i nacionalni identitet“, *Zgodovinski časopis* 57, Ljubljana, 2003, 163-208: „Проход ентитета“ кроз систем идентитета „другога“ чија је околина (други

заснивања културног и националног идентитета српског народа до данас како би научно прецизно и свеобухватно дефинисали основне развојне принципе у линеарном историјском постојању Србије као његове друштвене и културне заједнице занемарени су у медијском државном простору и немају значајан утицај на образовање широких народних маса нити на званичне политичке структуре и државне установе културе и образовања. Анализирање историјских догађаја и развојних друштвених принципа пре периода пост-карађорђеве Србије често се у одређеним политичким и културним круговима означава „митоманијом“. Проучавање националног и културног идентитета Србије у средњем веку можда, како тврде неки кругови политичке и културне елите Србије, и спада у домен митоманије у случају да се уважи хипотеза да су се одређени догађаји у претколонизаторском периоду средњовековне Србије одиграли само као мит, а не као последица тадашњег историјски потврђеног преовладавајућег и у пракси спроведеног моралног система друштвених вредности.¹⁹⁾ Посматрано са становишта сагледавања моралне, економске и политичке кризе у којој се данашња Србија налази могуће је да историјски записи о социјалној правди, образовању и моралности становништва, економској успешности државе, политичком угледу и моралу државних и војних власти Србије, како у властитом народу тако и у међународним државничким круговима у средњовековној Србији, заиста звуче као мит. Такође, узимајући уопштено у обзир вишедеценијску коруптивност државних власти у Србији и последично друштвено-економско и културно пропадање Србије, не би било чудно да и историјски записи о високоморалном понашању болесног краља Петра Првог Карађорђевића и изгладнелих и исцрпљених војника Краљевине Србије по доласку на грчко острво Крф након голготе преласка планина Албаније у Првом светском рату²⁰⁾ звуче као

идентитети, вредности и системи) увек комплекснија од другог и којег чине првобитне етничке заједнице са особитим вредностима и историјским континуитетом.

- 19) Жељко Фајфрић, *Света лоза Стефана Немање*, ДД Графоспрем и Србска православна заједница Шид, Шид, Србија, 1998. цитирајући записе историчара Мавра Орбина и Константина Филозофа о високом нивоу друштвене правде и развијеној економији у држави у периоду владавине кнеза Лазара Хребељановића
- 20) Радиша Јанчић, *Моја маслина*, Службени лист Србије. Драслар, Београд, 2007, стр. 133: Забележено је да у Првом светском рату преживели гладни српски војници, по доласку на острво Крф након преласка албанских планина, у складу са својим сељачким патријархалним моралом нису хтели да узимају и једу без одобрења маслине и другог воће и поврће на поседима локалних грчких сељака. Такође видети документарне снимке и излагање кустоса *Српске куће* на Крфу Љубомира Сарамандића о томе: „Хо-

мит данашњем просечном становнику Србије. Могуће је да критичност једног дела политичких и културних кругова усмерена према истраживању историје пред-отоманске Србије потиче од реалистичног става да се од враћања у прошлост, ма како она била славна, не живи, и да сагледавање историје Србије у садашњем тренутку није приоритет у настојању да се успостави нормално функционисање политичких и других институција у држави. Али, будући да војној, економској и политичкој окупацији неке територије или изумирању неког народа обично претходи успешно затирање националног и културног идентитета становништва на тој територији, *објективна научна ревизија развојних принципа историје Србије могла би да буде први корак у покушају да се досадашње морално, политичко, економско и биолошко пропадање пост-отоманске Србије успори и евентуално заустави.*

НЕКЕ НЕДОУМИЦЕ О ИСТОРИЈИ ПРЕДНЕМАЊИЋКЕ СРБИЈЕ

Због непознавања оригиналних записа историчара Милоша С. Милојевића²¹⁾ многе генерације у Србији нису чуле за аутохтону историјску школу Србије према којој је након периода античког паганизма и анимизма оснивачу средњовековне династије Немањић владару Стефану Немањи Немањићу претходио низ владара српских династија из некадашњих сарматских „србо-склавинских“ држава²²⁾ и према којој су ти владари из династија Свевладовић (490-641.), и Властимировић (Светимировић-Оштривојевић-Прибисављевић-Клонимировић;с.641-960.)²³⁾ „били владари

дочашће на Крф 1. део“, <http://www.youtube.com/watch?v=CiRJ4of3oBw&feature=related>

- 21) Милош С. Милојевић, *Одломци историје Срба и српских – југославенских – земаља у Турској и Аустрији*, Прва свеска, Државна штампарија, Београд, 1872, стр. 110 (Обновљено издање, Графос, Панчево, 1996.), стр. 12-115: У предговору обновљеног издања књиге *Одломци историје Срба* уредник П. Милошевић тврди да је ова Милојевићева књига „најзабрањенија књига у историји писане речи“ и да је требало 124 године да та књига коју је Милојевић написао на основу рукописа у архивима Рима, Москве, Пекина, итд. угледа светло дана.
- 22) Миодраг Милојевић, *Стари српски век*, Vandalija, Beograd, 2008.: За израз „србо-склавинске државе“ цит. Мојсије Хоренски, *Географија*, 670.г., Ватрослав Јагић и Константин Порфиригенит
- 23) Gianantonio Bomman, *Storia Civile Ed Ecclesiastica Della Dalmazia, Croazia E Bosna: In Libri Dodici Compendiata : Alla Gloriosissima Veneta Illirica Nazione*, II, str. Locatelli, Venezia, 1775, (Google e-knjiga), str. 14-15, Daniele Farlati, *Ecclesia Sirmiensis olim metropolis, в Illyrici Sacri, VII, Ecclesia Diocletiana, Antibarenis, Dyrrhachiensis et Sirmiensis cum earum suffragantes*, Coleti, 1817, Caroli Du Fresne Domini Du Cange, *Illyricum Vetus*

који су владали у хришћанском духу правде и поштења и народ их је волео.²⁴) Због несхватања потребе за успостављањем мултидисциплинарне сарадње филолога са историчарима, хералдичарима, нумизматичарима, археолозима и антрополозима у сврху добијања резултата комплементарних упоредних анализа разних историјских докумената и архифаката, многи оригинални записи из времена праисторије и антике, као ни многи оригинални записи из новијих периода који се односе на историју Срба, нису преведени и доступни широј јавности у Србији. Такође још увек не постоје, или широј јавности нису познати, специјализовани мултидисциплинарни научни пројекти који би истражили сличност и истоветност старог писма „србица“ из праисторијске подунавске културе Винчанског писма са данашњим писмом ћирилица, што би помогло бољем схватању и дефинисању линеарне историјске везе у проходу ентитета старосрпских прото-етнија-племена Трибала-Винчанаца-Трачана (Рачана)-Роксолана-Дачана-Скита-Сармата-балтичких Кимбра-Алана-Ксанта и Анта²⁵) за које су антички грчки и римски и византијски историчари сматрали да су сви били један народ („Sarmatorum ac Sueborum gentes“; “Serblos ... Triballos, autem gentes esse totius orbis antiquissimam et maximam, compertum habeo“).²⁶) Такође још увек није довољно

& Novum, Haeredum Royerianorum, Posonii, 1746, Anna Comnena, *The Alexiad*, <http://www.fordham.edu/halsall/basis/AnnaComnena-Alexiad00.html>, Joannes, Scylitzes, *Historiarum compendium*, Walter de Gruyter, 1973 (Scylities, Joannes, *Synopsis historiarum*),

- 24) Андрија Качић-Миошић, *Разговори угодни народа словинског*, http://www.archive.org/stream/razgovorugodnin00miogoog/razgovorugodnin00miogoog_djvu.txt, Jovan Raijić, *Istorija raznih slavenskih narodov naipače Bolgar, Horvatov i Serbov...vo svet istoričeski proizvedenaja Joannom Raičem*, V Viene 1794, Сима ЛАЗИЋ, Београд, *Кратка новјесница Срба од постанка српства до данас*, Томо Марећић, *Slaveni u davnini*, Naklada “Matice Hrvatske”, Zagreb, 1889, http://www.archive.org/stream/slaveniudavnini01maregoog/slaveniudavnini01maregoog_djvu.txt
- 25) Према истаживањима Страбона, Томислава Маретића, Реље Новаковића, Милоша Милојевића, Јована Деретића и других географа, филолога и историчара, Срби су називани Раси, Рашани и осталим именима племена из црноморског базена, Мале Азије, Родопа и Подунавља. Такође видети *Византијски извори за историју народа Југославије I 1955 and II 1959*, Византолошки институт САНУ, Београд, cit. Chron. Pasche: Chronicon paschale, rec. L. Dindorf, Bonnæ, 1832.: У овом запису се помиње да је цар Јустинијан у време своје владавине позивао кијевско племе Анте да се доселе у околину Врања.
- 26) Маја Николић, „Српска држава у делу византијског историчара Дуке“, *Зборник радова Византолошког института Србије*, XLIV, 2007, цитирајући Georgio Sfranze, Critobuli, Ducas, Laonici Chalcocondylae, Georges Pachymeres, Nicephori Gregorae, Metochites, Kantakouzenos итд. Laonicus Chalcocondylae Atheniensis, *Historiarum Libri decem*, 1650, *Laonici Chalcocondylae atheniensis Historian Libri decem*, interprete Conrado Clausero Tiguriano, Parisiis, MDCL: Халкокондил је сматрао да су Срби, односно Трибали били најстарији народ на свету: “Serblos ... Triballos, autem gentes esse totius orbis antiqu-

научно разјашњена и презентирана сличност војне опреме, симбола и оружја старосрпских дачких²⁷⁾ и трачких²⁸⁾ племена на призорима њихових битака на разним споменицима, предметима и документима.

БИТКА НА КОСОВУ КАО ПРЕКРЕТНИЦА У ИСТОРИЈСКОМ РАЗВОЈУ СРБИЈЕ

На основу оригиналних историјских записа о историјским процесима, догађајима, личностима и њиховим заоставштинама, као и на основу народног предања (прича и песама о херојским делима некадашњих српских државника, сељака-себра, витезова и хајдука у епској поезији, сликарству, музици, занатству, манирима и обичајима и осталим видовима антрополошке кореографије колективног сећања једног народа на своју прошлост), може се доћи до закључка да је било неколико преломних тренутака за државу Србију у досадашњој историји српског народа. Неки од њих су догађаји као што су Битка српске и турске отоманске војске на Косову 1389. године, неколико сеоба народа у различитим историјским периодима, Први српски устанак 1804. године или прелаз-голгота преко планина Албаније српске војске на челу са државним врхом у правцу грчког острва Крф 1915. године за време Првог светског рата. Битка на Косову која се одиграла 1389. године била је од пресудног историјског значаја зато што је најавила раскид са дотадашњим средњовековним друштвеним нормативним системом државе Немањић и њених изданака - државе кнеза Лазара Хребељановића и деспотовина Стефана Лазаревића, Ђурађа Бранковића и Лазара Бранковића и уједно најавила један сасвим нов и непознат ток историје Србије. Захваљујући изузетним

---

issimam et maximam, compertum habeo“, а историчар старог Рима Корнелије Тацит у свом делу Историја Србе помиње искључиво као један народ на огромној територији Сарматије: “Sarmatorum ac Sueborum gentes”. (*Historiae*, 105.)

- 27) Нико Жупанић, *Срби Плинија и Птоломеја*, Зборник Радова посвећених Јовану Цвијићу, Државна Штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1924, стр. 578, Момир Јовић, *Срби пре Срба*, <http://www.scribd.com/doc/14426267/Momir-Jovic-Srbi-Pre-Srba>. Историчар Амиан Марцелиус је оставио записе да је српски римски цар Ликиније (с.250-325.) одржавао војне везе са Србима из Карпатских планина.
- 28) Антички Грци и Византијци су Србе Рашане звали ТХРАКОИ („Трачани“). Тако је забележено да је византијски филозоф Георгије Гемист Плитон за византијску царицу Јелену Драгаш (девојачки Дејановић) говорио да је она „из народа Трачана који се простирао од Црног мора преко Дунава до Италије.“ (Маја Николић, „Српска држава у делу византијског историчара Дуке“, цитирајући Анастасијевић, *Српкиња византијска царица*).

државничким и војним напорима наследника кнеза Лазара, деспота Стефана Лазаревића, Ђурађа Бранковића и Лазара Бранковића државотворност Србије је била сачувана до 1459. године, а онда је Србија потпала под вишевековну отоманску власт. Косовска битка се одиграла у периоду када је држава кнеза Лазара Хребељановића у геополитичком смислу била сматрана готово једином светлом тачком бившег раскомаданог српског царства Немањића. Према тадашњим оригиналним историјским документима, кнез Лазар је уживао углед не само у државној власти, војсци, цркви и народу своје државе, него и у околним страним државама.²⁹⁾ Пред долазак отоманске турске војске на Балканско полуострво и одигравање историјске Битке на Косову 1389. године кнез Лазар је живео са својом породицом у кнежевом двору у граду-утврђењу Крушевцу смештеном у сливу Велике, Западне и Јужне Мораве у средишњем делу Србије.³⁰⁾ Бивше царство цара Душана Немањића било је раскомадано на феудалне регије под управама властелина између којих је владала неслога и који су повремено ратовали са својим суседима. Захваљујући једном мирном периоду у којем је владао државом и правилно управљао природним богатствима земље, пре свега рудницима, плодним пољима и шумама, кнез Лазар је успео да успостави економски функционалну и друштвено праведну државу. Иако је одрастао као племић на двору цара Душана Немањића³¹⁾ и преко своје супруге Милице био сродно повезан са династијом Немањића, кнез је обављао државничке послове у својству кнеза и без аспирација према краљевској титули за себе и своје потомке. У народу је био омиљен већ за живота, јер је, поред доброг познавања геополитике и изградње добрих односа са суседним царским породицама, кнез омогућио сељацима релативно миран живот и доделио им статус „баштиника“ – слободних сељака

29) Жељко Фајфрић, *Света лоза кнеза Лазара*, Јанус, 2000.: <http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/zfajfric-lazarevici.html>, Раде Михаљчић, *Лазар Хребељановић - Историја, култ, предање*, БИГЗ, Београд, 1984, Јован Мишковић, *Косовска битка – војно-историјска расправа*, Краљевска Српска Државна Штампарија, Београд, 23. април, 1890, Београд, Србија, http://dc344.4shared.com/download/auDiB-WE/Jovan_Miskovic_-_Kosovska_bitk.pdf?tsid=20111117-140753-6ed7a2d6

30) Из историјског угла гледања Крушевац и његова околина су били подручја од културног значаја за Србију од времена праисторијске подунавске културе, старосрпских Трибала, династије Немањића све до времена владавине кнеза Лазара Хребељановића и његовог сина деспота Стефана Лазаревића, када је Крушевац био центар својеврсне трансверзале Газиместан (Косово поље)– Крушевац – Београд (Београдска тврђава).

31) Отац кнеза Лазара Прибиц Хребељановић био је „логотет“ (управник дворске канцеларије) на двору цара Душана Немањића, архимаршал на двору цара Уроша Немањића и управник области Срема и Мачве.

који су могли да „баштине“, тј. да наслеђују своју земљу и имовину.³²⁾ Као и његови претходници из династије Немањић, и кнез Лазар је наставио да подиже манастире-задужбине широм земље, од којих је најпознатија била његова црква-задужбина у Раваници. У складу са својом државотворном политиком и традицијом успео је да издејствује и помирење српске Пећке патријаршије и Цариградске патријаршије до чијег захлађења односа је дошло у доба владавине цара Душана Немањића. Због свега тога кнез Лазар је постао изабраник Српске православне цркве која га је сматрала за водећу политичку личност у наследној раскомаданој држави Немањића. У земљи су били развијени рударство, трговина, занатство и пољопривреда,³³⁾ а био је забележен и висок ниво развоја здравства и културе.³⁴⁾ Због свега тога, као и због његове улоге у Бици на Косову народ је кнеза Лазара у епским песмама и вишевековном народном предању прозвао „Свети цар Лазар“. Византијски историчар-хроничар Константин Филозоф (с.1380—с.1431) описивао је мир и друштвену хармонију у држави кнеза Лазара Хребељановића у периоду пре Битке на Косову следећим редовима: «Не изгоњаше брзи спорога нити богати убогога, нити је моћни узимао пределе ближњих, нити је вађен мач силних, нити се крв праведника проливала, нити је постојао зли и глупи говор, нити лагања против начелника, нити презирање преславних по чину, нити слично томе.»³⁵⁾ У време пре окршаја српске и турске отоманске војске на Косову пред налетима турске војске у кнежеву моравску Србију су стизале многобројне избеглице из јужних феудалних регија Србије

32) Снежана Божанић, „Чување простора, међе, границе – разграничења у српској држави од 13. до 15. века“, Одсек за историју, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, Србија, 2010, стр. 113; С. М. Душанић и Д. Поповић, *Приватан живот у српским земљама средњег века*, Слио, Београд, 1984, стр. 112-114 Милош Благојевић, *Средњовековни забел*, ИЧ XIV–XV (1966), 1–17 и *ЛССВ*, 453 (С. Мишић): Сељаци су удруженим породичним и задружним напорима на плодним пољима гајили пшеницу, оvas, јечам и просо, воће и поврће, обрађивали винограде, држали кошнице са медом, гајили стоку, солидарно радили сезонске послове и млели жито у заједничким сеоским млиновима. Према статистичким извештајима о областима под влашћу властеле Бранковића у једном сеоском млину је у просеку млело жито тридесет и седам породица. Највећи број млинова се налазио на Косову и Метохији, јер је то била најкултивисанија и најгушће насељена област српске средњовековне државе.

33) Миладин Стевановић, „Престоница крај Мораве“, фелтон *Вечерње новости*, 24. фебруар 2011. године, Београд, 2011.

34) Миладин Стевановић, „Владарка и светитељка кнегиња Милица“, фелтон *Вечерње новости*, 22. март – 3. април, Београд, 2009.

35) Желко Фајфрић, *Света лоза кнеза Лазара*, цитирајући историчаре Мавра Орбина и Константина Филозофа

и из суседне Византије и Бугарске. Будући да сви они нису могли да стану у град Крушевац, кнез је дао да им се одмах до градских бедема иза града подигну насеља са кућама за становање, трговима и дућанима.³⁶⁾ Иако је након Битке на Марици 1371. године постало јасно да ће у наредном периоду у јужном делу Србије уследити пресудна битка за одбрану земље од отоманске турске војске, војсци кнеза Лазара се пред битку на Косову нису могле придружити сви тадашњи одреди српске војске због пограничних ратова којима је био закупљен босански владар Твртко и због постављања једног мањег дела војске на северну границу са Угарском да обезбеђује земљу од евентуалног упада Угара.³⁷⁾ Уз то, према историјским записима, један одред захумског војводе Радича несретно је закаснио да помогне војсци кнеза Лазара на дан Битке на Косову.³⁸⁾ Иако свестан малобројности своје војске у односу на многобројнију турску војску и свестан тежине битке која га је чекала, већ готово седамдесетогодишњи кнез је лично повео српску војску у Бој на Косову и у том боју на крају и погинуо. Оригинални турски и грчки историјски записи су описали да се у бици истакнуо „један младић, српски великаш Милош Обилић“ „који је желео по сопственој вољи да начини највеличанственију жртву која је икад учињена“, „пожртвован и смео као ниједан од осталих тада“.³⁹⁾ Ликови кнеза Лазара, Обилића и осталих припадника српске војске забележени су у народној усменој поезији, еповима и митовима о Косову и о преткосовској историји која се вековима преносила са колена на колена у народу и то народно предање књижевник Миодраг Павловић је дефинисао као својеврстан „моћан реситал којим је читава српска средњовековна историја претворена у непомицни вербални споменик“.⁴⁰⁾ Иако Битка на Косову није била пораз,⁴¹⁾

36) Миладин Стевановић, „Престоница крај Мораве“

37) Kenneth M. Setton, Harry W. Hazard, Norman P. Zacour, *A History of the Crusades: The Impact of the Crusades on Europe*, Univ of Wisconsin Press, 1990, p. 322-323, cit. *Pastor*, op. cit. III, 19, 78: Према записима историчара, у доба владавине деспота Ђурађа Бранковића средином петнаестог века конфликт Угарске и Отоманског царства је био неизбежан, „због ривалства Угарске и Отоманског царства око територије Србије“. Такође видети Јован Мишковић, *Косовска битка – војно-историјска расправа*, стр. 100-103.

38) Јован Мишковић, *Косовска битка – војно-историјска расправа*, стр. 100-103.

39) Маја Николић, *Византијски писци о Србији (1402-1439)*, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Посебна издања Књига 40, Београд, 2010, стр. 29-30.

40) Миодраг Павловић, *Огледи о народној и старој српској поезији*, Просвета, Београд, 2000, стр. 164.

41) Жељко Фајфрић, *Света лоза кнеза Лазара*, цитирајући српске, турске, фирентинске, грчке и остале изворе

земља се налазила у изузетно тешкој ситуацији – већина мушкараца способних за рад са Косова и јужних делова земље изгинула је, тако да када је дошла турска војска у њихова села она су била готово празна и напуштена.⁴²⁾ Према историјским записима, неколико месеци након Битке на Косову пољу и Угари су прешли реку Саву и провалили у Србију све до Рудника и околине, вратили се натраг и добили награду од краља Жигмунда за, како је он навео у једној од својих повеља, успешан поход „против Срба, његових бунтовника.“⁴³⁾ Мајка наследника кнеза Лазара Деспота Стефана Лазаревића, удовица кнегиња Милица након већања са преживелим војним старешинама из битке на Косову, те са преживелим патријархом Јефремом и игуманима манастира и преосталим племићима утврдила је да је за опстанак државе био једини излаз да она као кнежева удовица остане у држави са својом породицом и да понуди вазални однос земље турском султану Бајазиту, као што су раније били учинили Византија и неки српски феудалци. Том приликом кнегиња Милица је позвала све присутне да јој помогну да се сачува јединство и даље функционисање Лазареве државе и српске цркве, што су они и прихватили.⁴⁴⁾ Због вазалног односа Србије према Отоманском царству кћерка кнеза Лазара Оливера предата је султану Бајазиту у Цариград.⁴⁵⁾ Син кнеза Лазара Стефан Лазаревић морао је да се прихвати од ране доби државничких и војних дужности и до краја свог стресног и

42) *Ibid*: Било је села у које се ниједан мушкарац није вратио из битке на Косову, као што је био случај са селом Велуће у Гружи, које је од тада понело име Црнућа. Већина удовица изгинуле српске феудалне властеле на Косову, међу којима и некадашња деспотица, удовица племића Мрњавчевића Јелена Мрњавчевић, замонашиле су се, а обичан народ је био очајан и дезоријентисан и масовно напуштао села на југу Србије.

43) *Ibid*, цитирајући Константина Филозофа који је у опису провала Угара преко реке Саве у Србију током јесени 1389. године написао: „А они који остадоше (беху) сироти и ужаснути од њихове плячке, јер није претила беда само од Исмаиљана, него се и западни суседи (Угри) спремише на рат.“

44) Будући да је земљи претила опасност и од Угарске са севера, а земља остала без главног дела војске, те да тада још увек малолетни син – наследник кнеза Лазара Стефан Лазаревић није могао да преузме власт над земљом, кнегиња Милица је издала наредбу челнику Радичу Поступовићу да преузме команду над преосталом војском и заштити границе земље. Захваљујући дипломатској умешности, удовица кнеза Лазара успела је да 1391. године пренесе мошти кнеза Лазара из цркве Светог Вазнесења у Приштини у краљеву задужбину манастир Раваницу, а монаси су сачували свилену одору кнеза Лазара.

45) Stojan Novaković, *Srbi i Turci četrnaestog i petnaestog. veka*, Čupićeva zadužbina, Beograd, 1893, Nikola Giljen, *Princeza Olivera, zaboravljena srpska Kneginja*, Fond “Princeza Olivera”, Beograd 2009, Жељко Фајфрић, *Света лоза кнеза Лазара*: Историчари сматрају да је својом личношћу, образовањем и залагањем за своју земљу, породицу и касније државничке активности свог брата Стефана код султана Бајазита Оливера дала допринос очувању државности тадашње Србије.

прилично трагичног живота је чинио напоре да очува државотворност Србије и њене људске, природне и културне ресурсе на територији између два велика империјална царства. Успео је да у својој свестраној личности⁴⁶⁾ сажме карактеристике успешног дипломате који је са страним државницима и филозофима комуницирао на неколико страних језика и карактеристике успешног војсковође, економисте, правника и уметника. Обновио је и подигао Београд, подизао манастире широм земље, помагао уметнике, научнике, занатлије и трговце и објавио 1412. године *Рударски законик* захваљујући којем је тадашњи профит српске рударске производње премашивао једну петину укупне европске производње племенитих метала. Уз то је био и командант витешке гарде која је као вазални одред турског султана Бајазита у бици код Ангоре 1402. године изазвала дивљење султановог супарника - победника битке монголског кана Тимура толико да су се само деспот Стефан и његов одред након битке слободно вратили кућама, а на повратку кући деспот је због свог учинка добио велика признања од византијских, венецијанских и угарских државника.⁴⁷⁾ По угледу на своје претходнике из немањичке краљевске линије деспот је установио извршну и законодавну власт на начин да су у различитим окрузима деспотовине војском, полицијом, финансијама и судством управљали феудални властелини баштинници који су носили породично наследну титулу „војвода“, а у већим насељима владали су званичници са титулама „кефалије“ и чиновници са нешто нижим положајем „владаљци“.⁴⁸⁾ Када је Деспот Стефан предао власт у наследство свом нећаку Ђурађу Бранковићу он је такође наставио, по угледу на свог претходника, да држи „народну војску“ коју су властелини позивали из својих области за потребе ратовања.⁴⁹⁾ Деспоти су успевали да владају

46) **Жељко Фајфрић**, *Света лоза кнеза Лазара*: На бојном пољу деспот Стефан је био ратник, на међународном плану државник, а у ретким тренуцима предао је аскета и усамљеник који је тишини свог двора на Београдској тврђави (на данашњем Калемегдану) писао песме и проучавао и преводио трактате античких филозофа и научника.

47) **Маја Николић**, *Византијски писци о Србији (1402-1439.)*, стр. 125-126, цит. **Садлеци**, *Chalc. I*

48) **Маг. Станојловић**, **Мил. Ј. Гајић**, *Деспот Стефан Лазаревић – Историјска расправа*, Издање општине београдске, Царна радикална штампарија, Београд, 1894, стр. 216, цитирајући **Ч. Мијатовић**; стр. 217.

49) *Ибид.*, стр. 258-259, цитирајући **Ђ. Бранковић**, I, стр. 101: Сматра се да је у време своје владавине за потребе одбране од спољног непријатеља деспот Бранковић имао на располагању 40.000 војника из народа и 10.000 најамних војника, што је било у рангу савремених европских држава његовог времена.

државом упркос претензијама суседних царстава према територији Србије, али је већ од средине петнаестог века приликом упада турске војске у јужне делове Србије⁵⁰⁾ постало јасно да ће и Србија, као и остале земље у њеном окружењу, потпасти под турску отоманску власт.

КАРАЂОРЂЕВА И ПОСТ-КАРАЂОРЂЕВА СРБИЈА

Развојни пут српског народа у време владавине Отоманског царства на Балканском полуострву разликовао се од развоја народа и њихове државотворности у најмоћнијим европским државама. За разлику од тих држава које су од седамнаестог века надаље интензивно развијале своје политичке, економске и културне институције и успешно употребљавала технолошка открића за развој својих производних привреда и истраживање и освајање других земаља, већина становника Србије је у истом том периоду „кулучила“ и живела у збеговима, селима или мањим насељима широм Србије. Ипак, чак и у таквим условима, свест о ранијој држави и друштву преносила се преко еписке усмене поезије, чувања традиционалних обичаја и других елемената националног и културног идентитета, као и помоћу полуилегалног одржавања средњовековног система локалне самоуправе. У земљи се нису били створили услови за заснивање државотворних институција и система одрживог политичког и економског развоја све до избијања Првог српског устанка за ослобођење Србије од отоманске турске власти 1804. године под водством војсковође Ђорђа „Карађорђа“ Петровића (1762-1817.). У Првом српском устанку за ослобођење од порежација „дахија“, чију суровост у владавини Балканским полуострвом није одобравала ни сама турска Порта,⁵¹⁾ учествовали су сеоски кнезови (управници села), српски самоуправни органи власти, свештенство и устаници-хајдуци са Карађорђем као војсковођом на челу. Од раније релативно развијен и солидно организован систем локалне самоуправе дао је допринос успешној борби про-

50) **Kenneth M. Setton, Harry W. Hazard, Norman P. Zacour, *A History of the Crusades: The Impact of the Crusades on Europe*, Univ of Wisconsin Press, 1990, pp. 322-323.**

51) **Радос Лјушић, Вожд Карађорђе, I-II, Смедеревска Паланка, 1993. (Београд 2000, 2003): <http://www.scribd.com/doc/7710376/Rados-Ljusic-Karadjordje>: Према налазима историчара, због жалби српских сеоских кнезова и свештеника на суровост убирача пореза, тзв. „дахија“ у Србији према локалном становништву, и сам султан је морао да интервенише и покуша да их умири. Султан је упозорио дахије једним ферманом да му пристиже много жалби на њих и тражио од њих да се одрекну зулума, у противном он ће против њих „дићи војску од другог народа и закона“ (тј. Срба).**

тив Турака у Првом и Другом српском устанку и чак су и неки елементи војног организовања и борбе против Турака били утемељени на начину управљања задругама и општинама под управом демократски бираног старешинства и патријархалне управе.⁵²⁾ Карађорђе је такође био демократски изабран за врховног војсковођу (вожда) и исказао се као успешан војни командант. Али, он је био и неписмен човек обичног сељачког порекла који је одрастао у условима шумских збегова и који је схватао да је недостатак образовања и искуства у вођењу политичких послова био велики проблем за њега и његове устанике. Након првих војних успеха својих снага чинио је све што је могао да покрене иницијативу за поновно успостављање државотворности и обезбеђење што је могуће бољих услова за Србију у геополитичкој међународној констелацији снага. У том смислу је тражио подршку од представника Аустрије, Русије, Француске и других политичких сила тог времена. Ипак, био је свестан чињенице да су само образовани људи могли да пренесу знање неписменим народним масама и да покрену развој друштва, а тиме и развој читаве до тада културно и економски запустене Србије. Познато је његово обраћање 1808. године српској интелектуалној и духовној елити на отварању Велике школе у Београду: „Видите, ми имамо довољно мишица за одбрану Србије, али немамо довољно вештих људи за управљање. Да ми знамо државу водити онако како знамо водити војску, другачије бисмо стајали. Учите се ви, дакле, да наставите наше срећно започето дело. У вама је сва надежда наша са те стране.“⁵³⁾ Међутим, за време изгнанства Карађорђа у иностранству, један од хајдука, а касније и његов кум и војсковођа у српској војсци⁵⁴⁾ Милош Теодоровић (1780-1860.), познатији као Милош Обреновић,⁵⁵⁾ унајмио је у договору

52) **Петар Матић**, „Генеза и развој локалне самоуправе у Србији“, Зборник радова Србија: противречности политичког система, Институт за политичке студије, Eseloge, Београд, стр. 154.

53) **Жарко Петровић**, „Химна Карађорђовом устанку“, фелтон *Кад је музика ратовала*, Глас Јавности, 05.01.2003, Београд

54) **Бориша Радовановић**, „О неким учесницима Другог Српског устанка 1815. године из Крагујевачког и Јагодинског окружја“, *Корени*, IV (2006.), Историјски архив Јагодине, Историјски архив Шумадије, Фонд: „Никола Милићевић-Луњевица“, цитирајући Луњевичиног уника генерала **Иван С. Павловић**, (рукопис биографије): Пред Други српски устанак Карађорђе се договарао са угледним марвеним трговцем Николом Милићевићем-Луњевицом да га одмењује у војним пословима, међутим он је предложио уместо себе Милоша Обреновића, кога је Карађорђе после првих успеха, а затим и склапања кумства унапредио из хајдука у рудничког војводу.

55) **Милорад Бошњак**, **Слободан Јаковљевић**, *Обреновићи, сакривена историја*, ЛИО, Горњи Милановац 2006. и **Константин Н. Ненадовић**, *Живот и дела великог Бор-*

са турским Али-пашом Марашлијом неколико локалних разбојника да убију Карађорђа по повратку Карађорђа у земљу након његовог последњег боравка у иностранству. Најамници су га дочекали у једном селу, убили на спавању и према договору између Али-паше Марашлије и Милоша Обреновића одсечену Карађорђеву главу⁵⁶⁾ послали Милошу, заједно са стварима које је том приликом Карађорђе имао у својој торби: сабљом коју је руски цар Александар Карађорђу „још када је у Србији ратовао подарио, с натписом „Заштитнику Православнија вери и отечества“, руским медаљама за српске војводе, пиштољима, сатом, прстеном, оделом и још неким другим стварима.⁵⁷⁾ Овај податак доказује да је Карађорђе, уз раније контакте са аустријским, француским, италијанским, грчким, бугарским и руским представницима за време својих војних активности, имао озбиљне амбиције да се по повратку у земљу настави борити за независност Србије и дипломатским средствима. Милош Обреновић је касније главу Карађорђа проследио султану у цариградску Порту као знак да је извршио задатак, а султан је након тога Милоша наградио титулом кнеза.⁵⁸⁾ Кнез Милош је на тај начин прекинуо дотадашњи систем друштвених вредносних норми поштовања друштвене хијерархије и заједништва у земљи и завео режим владања са карактеристикама опортунизма и сервилности у односу према колонизатору и страховладе и репресије у односу на властите сународнике.⁵⁹⁾ Новооснивајући режим је због начина на који је био успостављен а касније и због укидања различитих званичних и незваничних традиционалних друштвених институција на неки начин извео деисторизацију дотадашње државо-

---

ђа Петровића Кара-Ђорђа, Штампарија Јована Н. Вернаја, Беч, 1883. Такође видети „*Милош Обреновић*“, <http://www.znanje.org/i/i22/02iv02/02iv0220/defufnamilos.htm>

- 56) Овај сурови гест одсецања главе побуњеника против колонизаторске власти, у неком смислу сличан гесту „крунисања“ ужареним гвожђем главе Матије Губеца, вође селачке буне у суседној Хрватској у шеснаестом веку, био је симболичан гест опомене разних колонизатора за слободномислеће људе у њиховим колонијама у средњем веку.
- 57) **Константин Н. Ненадовић**, „Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа, врховног војводе ослободиоца и владара Србије, живот његови војвода и јунака као градиво за српску историју од године 1804. до 1813. и на даље сабрао“, написао и издао **Константин Н. Ненадовић** Краљев. Срб. Артиљерије Капетан у пензији, у Бечу, у Штампарији Јована Н. Вернаја, 1883, стр. 456; 460-461
- 58) **Сима Лазичић Лукин**, *Кратка повјесница Срба од постања српства до данас*, http://sr.wikisource.org/wiki/Кратка_повјесница_Срба_од_постања_Српства_до_данас_8
- 59) **Радивоје Маринковић**, *Локална самоуправа*, Институт за политичке студије, Београд, 1998, стр. 189-195: Демократичност народне самоуправе поништена је системом административне поделе државе на округе у којима су званичници градске и сеоске локалне самоуправе постали послушници ауторитарне и деспотске власти кнеза Милоша.

творности у процесу изградње модерне грађанске државе који је уследио. За разлику од процеса надградње својих традиционалних националних политичких филозофија и правних наука којим су водеће европске државе стварале своја модерна грађанска друштва, у Србији је тај процес настао прекидањем континуитета државности у нормативно-вредносном смислу у односу на њене средњовековне владаре – у смислу непоштовања живота и институције надређене особе у друштвеној хијерархији и свог сународника у борби за ослобођење од колонизатора, као и у смислу непоштовања институције кумства и братства до које су Срби традиционално много држали.⁶⁰⁾ Кнежев први саветник, правник, политичар, дипломата, књижевник, преводилац и историчар Димитрије Давидовић (1789-1838) који је један део школовања провео у Аустријској монархији био је заслужан за доношење турских правних докумената *Хатишерифи* из 1830. и 1833. године захваљујући којима је Србија добила статус полувазалне кнежевине и *Сртењски устав* из 1835. године. Сврха доношења ових закона је била, како је говорио Давидовић, „прогон турских обичаја и увођење завичаја просвештених Европејаца у Србији“, ограничавање кнежеве самовласти и увођење закона у друштвени живот. Аутократску владавину кнеза Милоша покушавао је да оправда Карацићев савременик филолог Ђуро Даничић,⁶¹⁾ али њему самом су замерали савременици интелектуалци да је у својим записима допринео игнорисању језика, историје и поезије читавог подручја некадашње „Старе Србије“ - тадашње Јужне Србије, односно да је тиме извршио „дисторизацију Јужне Србије“, што је утицало на касније турбуленције у српској политици, дипломатији, култури и државотворности.⁶²⁾ У области

60) **Леополд Ранке**, *Српска револуција*, Српска књижевна задруга, Београд, 1991.: Историчар Ранке сматрао је да је међу од давнина поштованим сеоским обичајима нарочито особен и својствен био обичај „побратимства“ у српском народу.

61) **Ibid**: Ђуро Даничић је сматрао да је кнез у процесу стварања државе морао да се тако понаша и сатире свачију самовољу „да би држава дошла допле да у њој буде закон највиша воља.“

62) **Jovan Dragašević**, *Makedonski Sloveni*, Prometej, Novi Sad, 1995. (Ur. To http://www.rastko.rs/rastko-mk/istorija/opste/jdragasevic-makedonski_1.html: Јован Драгашевић је замерао филологу Даничићу да је у својим излагањима занемарио „језик Јужне Србије на којем су написано закони српски и њиме је управљано царевином српском“, те да је тек 1878. године, „када је у јавност изашао Сан-Стефански уговор и кад наши филолози видеше да је у њему у бугарску народност урачуната и сва јужна Србија – они тек тада у свом великом чуду пођоше да поближе свој народ упознају, тек тада је и Даничић први пут у свом животу ступио ногом на земљу Немањинких Срба. На повратку свом из Среца у Ниш, Даничић, укорен због свог ранијег рада, сузним очима је јавно исповедао, како је много душу своју огрешио... Али та огромна грешка, коју је српска филологија, а са њом и цела српска интелигенција починила према свом народу и историји

српског језика и књижевности филолог Вук Караџић је прикупио и сачувао богату културну народну усмену поезију и бројне антрополошке и етнографске тековине српске народне културне баштине. У сарадњи са управником бечке дворске књижнице Јернејом Копитаром Караџић је поједноставнио дотадашње српскословенско писмо на којем су била написана сва правна, историјска и књижевна достигнућа српског средњег века и на тај начин је створио нову ћирилицу. Према тврдњама истакнутих интелектуалаца Јована Хаџића, Саве Текелије, Јована Стерије Поповића, Милована Видаковића, митрополита Стефана Стратимировића и других тадашњих Караџићевих савременика,⁶³⁾ и према објашњењу и самог Јернеја Копитара о циљу лингвистичке реформе, Караџић и Копитар су поједностављењем дотадашње српскословенске ћирилице по угледу на латиницу и преобликовањем дотадашњег књижевног српског језика према народном штокавском говору успели да избришу дотадашњу књижевну и културну везу између Србије и Русије и да повежу Србију са Хапсбуршком монархијом.⁶⁴⁾ Вук Караџић је уједно својом реформаторском активношћу очувања народних умотворина и маргинализације дотадашњих књижевних и правних докумената средњовековне и грађанске Србије као последице његове лингвистичке реформе дао приоритет презентацији Србије као земље са богатом културолошком грађом припадника друштвеног слоја сељака, а не као земље вишевековне краљевске династијске лозе и њених изданака кнежева, деспота, војвода, кефалија и осталог феудалног племства. Караџићеви лингвистички реформски потези су, иако су поједноставили српскословенско ћирилично писмо, делимично допринели прекиду сазнајне споне широких српских народних маса о писменим правним, духовним и књижевним завештањима њихове средњовековне владарске, духовне и феудалне аристократије. Овакви лингвистички реформски подухвати у тадашње време нису много ни помогли ширим народним масама у описмењавању – иако је 1888. године Уставом уведено бесплатно основно образовање, оно није било спровођено у пракси – једна од највећих грешака државничких стратегија Срби-

---

његовој, била је неизбежна последица нечега што је многим изгледало као загонетка, али која се није могла одгонетнути, јер су основи прихваћене науке били погрешни.“

63) **Miroslav Jovanović**, *Jezik i društvena istorija*, Stubovi kulture, Beograd, 2002.

64) **Aleksa Ivić**, „Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima 1740-1880“, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda III*, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd, 1926, str. 262-263; такође о томе видети **Golub Dobrašinić** (Ur.), *Kopitar i Vuk*, Vukov sabor Tršić – Rad, Beograd, 1980.

је у деветнаестом и двадесетом веку било је занемаривање општег образовања становништва Србије које је трајало све до почетка Другог светског рата.⁶⁵⁾ То се донекле може оправдати чињеницама да у другој половини деветнаестог века у Србији још увек није било довољно наставничког кадра и многа села нису имала школе, а сеоска деца која су ишла у школу врло често су била принуђена да у исто време помажу родитељима у тешким сеоским радовима и да пешаче до школе и натраг и по десетак километара дневно.⁶⁶⁾ Дуго времена нерешен проблем описмењавања ширих народних маса проузроковао је неравномеран развој државе, као и несинхронизованост и нефункционалност образовања постојећег образованог дела становништва у односу на потребу заснивања самосталне производне економије и одрживог развоја у држави. Такво стање у тадашњем политичком и економском животу отворило је простор за стварање стратегије „модерног јањичарства“ у области образовања, односно за појаву образовања описмењеног остатка становништва Србије за потребе развоја других држава које траје од деветнаестог века⁶⁷⁾ све до данас. Објављивање првих српских грађанских правних законика није утицало на системско покретање образовања, а самим тим није дало подстицај културном и економском развоју већине сеоских и градских домаћинстава у земљи. Уместо тога је тридесетих година деветнаестог века дошло до појаве богаћења једног малог процента припадника трговачког и чиновничког друштвеног слоја, односно до давања приоритета развоју једног малог процента услужне а не производне економије у држави. У доба владавине сина кнеза Милоша, кнеза Михајла Обреновића, у периоду такозваног “Другог намесништва“ (1868-1872.), Србија је добила Устав којим је био успостављен парламентаризам у држави према којем је више од 20% становника Србије бирало посланике који су учествовали у раду Скупштине. Иако су права народа била

65) Драган Марковић, *Отварање и затварање србијанског села - достигнућа, проблеми и перспективе социјализације*, Институт за политичкестудије, Београд, 2004, стр. 17; 26

66) *Ibid*, стр. 17; 26

67) Само један од примера за то је била немогућност Србије да стипендира познатог научника Николу Теслу. *Mondo*, „Politika: Kako je Tesli odbijena stipendija“, 09. мај 2006, <http://www.mondo.rs/v2/tekst.php?vest=16481>, cit. *Molba Nikole Tesle za stipendiju*, Рукописно оделjenje Matice srpske под бројем М9823: Магица Српска је 1878. године по другом пут одбила молбу тадашњег студента Николе Тесле, да му стипендирају довршење техничких студија у Бечу или Прагу под образложењем да „у легатском фонду нема слободних места за техничаре“ и он је након тога морао приватно да финансира своје студије и по завршетку студија отишао је на рад у Будимпешту, Париз и Сједињене Америчке Државе.

ограничена, она су се неким реформаторима државе чинила превише широким правима. Сами реформатори државе оличени у намењеницима (поједини генерали, дипломате и чиновници) нису били много либерални и управљали су институцијама које су даровали народу помоћу полиције и изграђене мреже доушника.⁶⁸⁾ Заостајање у развоју сеоског становништва за малим процентом новостварајућег градског чиновничког и трговачког слоја становништва током деветнаестог века касније није могло да се надокнади упркос појединим правним одредбама и указима у Уставима Србије који су се односили на регулисање живота сељака и функционисање сеоских заједница у Србији. Један од закона који се односио на сеоске заједнице био је и *Грађански законик* из 1844. године који је саставио правник Јован Хацић на основу *Аустријског грађанског законика*, према којем је задружна имовина постала сусвојина задругара и више није била колективна недељива целина. Са временске дистанце неки правници мисле да је Јован Хацић овим уредбама о деоби задруге у ствари отворио пут продору капитализма и робоновчаној производњи и тржишту које ће почети да се развија у земљи у задњој деценији деветнаестог века.⁶⁹⁾ У исто време примена тог Законика имала је за последицу деобу сеоске задруге и урушавање традиционалних локалних политичких институција Србије (сеоских породичних домаћинстава, сеоских задруга и сеоских сабора)⁷⁰⁾ и незваничних друштвених институција (ауторитета оца породице, сеоског старешине, надређеног војног старешине и владара државе).⁷¹⁾ Упркос напорима сина кнеза Милоша кнеза Михајла Обреновића да учврсти државотворност Србије на међународном плану и његовог доприноса изградњи неких значајних установа културе тог времена, побољшање положаја сељака који

68) Ćedomir Antić, „Jedan prilog političkom položaju žene u Srbiji u XIX veku”, *Nova srpska politička misao*, br. 3-4, Beograd, 1999, str. 253–261.

69) Мирослав Ђорђевић, „Увод у грађанско право“, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004, стр. 71, цитирајући Драгољуб Стојановић, Оливер Антић.

70) Miroslav Đorđević, „Pravni transplant i Srbijski građanski zakonik iz 1844.“, *Strani pravni život*, 2008, iss. 1, Beograd, цитирајући Slobodan Jovanović, „Jovan Hadžić” y *Političke i pravne rasprave*, Geca Kon, Beograd, 1908. стр. 87 и Мирослав Ђорђевић „Увод у грађанско право“, цитирајући Драгољуб Стојановић, Оливер Антић

71) Лаза Димитријевић, *Како живи наш народ*, Инфинитас, Београд, 2010, стр. 194-196, Momčilo Isić, Seljanka u Srbiji u prvoj polovini 20. veka, *Ogledi* br. 9, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Zagorac, 2008. Beograd, cit. Александар Petrović, *Banjane, socijalno-zdravstvene i higijenske prilike*, Beograd, 1932, str. 118. и Vera St. Erich, n.d., str. 83, 90.; Momčilo Isić, “Dete i žena u Srbiji između dva svetska rata”, y *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*, Biblioteka Helsinške sveske br. 23, Beograd, 2006. str. 157-159, cit. Istorijski arhiv Niš, Načelstvo sreza ražanjskog, k-1, br. 954, 1919.

су чинили највећи проценат становништва у Србији није био приоритет ни државном апарату ни интелектуалној елити тог времена, што показује и идеологија организације *Уједињена омладина српска* на челу са Николом Пашићем, Валтазаром Богишићем, Светозаром Милетићем, Николом Првим Петровићем, Владимиром Јовановићем, Јевремом Грујићем и другим политичарима тог времена, основане 1866. године у Новом Саду у тадашњој Хапсбуршкој монархији. Уместо да своје политичке потезе усмере на вертикално побољшање положаја својих сиромашних, неписмених и обесправљених сународника у економски рунираној Србији са готово непостојећом инфраструктуром и привредном производњом, политичари из ове организације су пажњу усмеравали на геополитички правац хоризонталног уједињења свих Срба у окружењу у једну државну заједницу. У складу са тим почели су да издају часопис помпезног назива *Велика Србадија* за тадашњу политичку, економску и културну ситуацију у матичној земљи чији су сељаци умирали од хладноће због живота у трошним неокреченим кућицама и због слабе одеће и који су у случају болести носили по неколико сати на леђима децу пешице преко њива у најближу варош код доктора јер у земљи није било изграђено готово никаквих друмова.⁷²⁾ Уз то, модерна грађанска Србија је изграђивала државотворност Србије преко малог процента политичара, правника и трговаца из градских средина и варошица као српску новограђанску верзију шумпетеровске мисли о обликовању политичког избора народних маса путем сужавања листе могућности које им стоје на избору⁷³⁾ и временом се она свела на понуду строго поларизованих политичких сукоба по идеолошкој основи. Тако је шездесетих и седамдесетих година деветнаестог века почетно успостављање државних институција и промена традиционалних институција у селском и народном животу добило још једну новину – постало је усмерено у правцу поларизације политичких партија на радикале, либерале и напредњаке. Подела је требало да гласи „народна држава“ насупрот „модерне државе“ која уводи владавину права, изграђује нове институције и ствара управљачки сталез – бирократију.⁷⁴⁾ На тај начин нове бирократе и функционери политичких партија заменили су некадашњу хоризонтално упостављену политич-

72) Лаза Димитријевић, *Како живи наш народ*, Инфинитас, Београд, 2010, стр. 211

73) Jozef Šumpeter, *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Plato, Београд, 1998, стр. 47-48

74) Latinka Perović, „Žene i deca“ у *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*, стр. 21, цит. Latinka Perović, *Narodna država u: Srpski socijalisti XIX veka*, Београд, 1995, s.

ку организацију сеоских округа и самоуправа и задруга којима су на челу били најстарији и најискуснији људи у локалним самоуправама – ранији архонти, каснији сеоски кнезови и уопште људи-домаћини чије су породице годинама уживале поштовање своје шире и уже околине и које им је било давало основа за доношење политичких одлука које се тичу општег добра заједница у којима су живели. Иако су поједини истакнути српски интелектуалци, трговци, предузетници и просветни радници оснивали задужбине којима су, слично својим савременицима у развијеним светским државама, помоћу научних и образовних достигнућа преносили знања својим сународницима како да сврсисходно користе природне и културне ресурсе у урбаним и руралним подручјима,⁷⁵⁾ нове политичке власти, углавном засноване у градским срединама међу припадницима бирократског слоја, биле су усредсређене на своје међупартијске и идеолошке сукобе⁷⁶⁾ и притом су занемариле проблеме сиромаштва већине сељака и грађана у држави, недостатак наставног кадра за подуку и наставног прибора по школама у градовима и селима⁷⁷⁾ и нерешену саобраћајну и стамбену инфраструктуру у унутрашњости државе.⁷⁸⁾ Незадовољство народа услед одсуства демократичности у државном врху и око непостојања јасно изражене визије националног и државног интереса додатно је појачало избијање Српско-бугарског рата 1885. године за чије је изби-

121- 124 и Latinka Perović, „Pismo Nikole Pašića A. I. Zinovjevu” и „Milan Piroćanac – zapadnjak u Srbiji XIX veka” у *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*, стр. 13

- 75) *Смедеревско воће – Враново*, „Враново 1994 – Сто година задруге“, <http://www.smederevskovoce.rs/sela.php?id=77&jezik=1>: Захваљујући великом залагању професора Пољопривредног факултета Михајла Аврамовића и пољопривредника и народног посланика из села Враново крај Смедерева Лазара Савића-Геце, основана је 1894. године прва земљорадничка задруга *Врановска земљорадничка задруга* у Вранову у Србији. . Након тога је почео покрет оснивања земљорадничких задруга у Србији и 1895. године је створен Главни савез земљорадничких задруга.
- 76) Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт – урбанизација и европеизација Београда 1890 – 1914*, Удружење за друштвену историју, Београд, 2008. Такође видети Дубравка Стојановић, *Уље на води - огледи из историје садашњости Србије*, Пеšчаник, Ћигоја, Београд, 2010.
- 77) Љубомир Павловић, „Како да се наш народ просвети“, *Шабачки Гласник*, 39, 11. јун, 1929, стр. 1.
- 78) Dragan Marković, *Otvaranje i zatvaranje srbijanskog sela*, стр. 50, citirajući Sreten Vukosavljević, *Pisma sa sela*, стр. 159-160: Социолог и правник Сретен Вукосављевић описао је промене традиционалног српског идентитета у другој половини деветнаестог века као конгломерат западноевропског економског либерализма, либералног индивидуализма и феминизма у процесу друштвене и сполне стратификације и политичке институционализације који није пратио одговарајући развој пољопривреде, као ни подизање животног стандарда људи у сеоским заједницама успешним економским и политичким мерама.

јање и нестручно вођење војни и политичких врх Србије оптужио тадашњег краља Милана Обреновића и из којег је Србија изашла са великим људским и материјалним ратним губицима и отплаћивањем ратних кредита. Водећи интелектуалци у земљи су се жалили да је то био „непотребан рат замишљен у Бечу у глави краља Милана“, о спремности војске за вођење тог рата касније је војни командант Живојин Мишић у својим сећањима написао „У овај рат ишли смо као сељаци на свадбу“, а након првих губитака полумртве рањенике који су довезени у Београд на железничкој станици нико није дочекао, јер нико у престолници није ни био обавештен о њиховом доласку. У Београду су владали глад и опште расуло и помоћ рањеницима се свела на „београдске госпође које су оставиле своје куће и децу да би неговале рањенике“, јер „министарство војно осам дана није могло пронаћи параграф који га овлашћује да спречи умирање рањеника од глади”.⁷⁹⁾ Књижевници тог времена изражавали су свој протест против изградње таквог државног апарата који није у потпуности поштовао достојанство својих становника ни у рату ни у миру у форми више-мање сатиричних романа, приповеатака и песама са називима *Господа сељаци*, *Јутутунска народна химна*, *Све ће то народ позлатити*, *Маскенбал на Руднику*, *Страдија*, итд. Они су, баш као и народне масе, били свесни тежине живљења унутар таквог државног апарата, али чак ни они као интелектуалци нису били сасвим свесни до каквог степена се у другој половини деветнаестог века на светској геополитичкој сцени распламтавала социодарвинистичка и спенсеријанска „битка најјачих држава за опстанак“ која је наглашавала да једно друштво није могло да опстане без успешне организације државне власти у њему. Није било тешко погодити какав однос ће међународни државници у таквом политичком амбијенту имати према државном апарату као што је била тадашња Србија. Према оригиналном мемоарском запису сеоског лекара Лазе Димитријевића (1858-1899) *Како живи наш народ* из 1893. године, српска државна власт је била подељена на политичке струје које су подржавале две династије и неколико међусобно завађених партија, а „чиновници који су водили политички живот“ и локалне и др-

79) Живојин Мишић, *Моје успомене*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1985.; Слободан Јовановић, *Српско-бугарски рат: Расправа из дипломатске историје*, Дворска књижара Мите Стајића, Београд 1901, Душко Лопандић, „Четири дана срамоте“, *Политикин Забавник*, бр. 3013, Београд, 2009, Владимир Ћоровић, *Историја српског народа*, Арс Либри, Београд, 1997.

жавне политичке институције нису решавали проблеме инфраструктуре и загађене пијаће воде по селима и њиховој околони због чега се сеоски народ масовно разболевао од стомачних болести, али није имао одговарајућу здравствену заштиту. Статус свештенства и традиционални морал су слабили у политичком и друштвеном животу, док је упоредо са слабљењем традиционалне улоге свештенства и сеоских локалних задруга и самоуправа растао број баба врачара, гатања и враџбина по селима. Димитријевић је у својим записима забележио и да су крајем деветнаестог века сељаци масовно умирали од хладноће јер нису имали средстава да прибаве за себе топлу одећу за време дугих хладних зима.⁸⁰⁾ Учестали извештаји у средствима јавног информисања о умирању старих људи од глади и хладноће по селима у Србији у данашњим временима показују да се и поред почетка масовног описмењавања сељака у унутрашњости Србије у двадесетом веку њихов животни стандард суштински није променио боље ни два века након заснивања Србије као модерне грађанске државе, без обзира на званичне површинске промене разних режима и идеологија у државној власти. Одлуке и активности државно-административног апарата и стратешки избори српских, регионалних и светских моћника одређене за Србију и државе у њеном окружењу у деветнаестом и двадесетом веку одразили су се касније и на развој догађаја на овим подручјима који је становништу ових подручја донео велике људске и материјалне губитке у двадесетом веку. На неравномеран развој Србије у деветнаестом веку надовезало се у двадесетом веку и укидање имена државе Србије као видљивог званичног обележја идентитета Србије и уништавање или маргинализација значајних елемената културног и националног идентитета Србије као што су употреба српског традиционалног писма на територији Србије у ратним периодима⁸¹⁾ или материјално уништавање средњовеков-

80) Лаза Димитријевић, *Како живи наш народ*, Инфинитас, Београд, 2010, стр. 12: Димитријевић је тврдио да је здравствено питање људи у селима у околини Ваљева, Шапца, Ужица или Смедерева које је лечио далеко надмашивало сва друга питања од државног интереса и описивао да је приликом сецирања умрлих сељака открио да су им плућа била „од назеба толико прилепљена за ребра да је морао да плућа цепа руком одвајајући их од ребара сељака “јер нису имали средстава да купе ни гуњ ни чакшире и само понеки је имао око груди кожух.“

81) Luka Lazarević, *Beleške iz okupiranog Beograda: (1915-1918)*, Prema izdanju iz 1919. priredio Zdravko Krstanović, Jasen, 2010, Beograd; Горан Милорадовић et al., “Ход у месту: пола века ломова и дисконтинуитета”, *Živeti u Beogradu* br. 6, Istorijski arhiv, Beograd, 2008, стр. 22.

них градова⁸²⁾ у мирним периодима у двадесетом веку. У основи, због недостатка демократичности у изградњи политичких капацитета пост-карађорђево Србије, као и због специфичне геополитичке позиције Србије, процес економског, образовног и културолошког пропадања и биолошког изумирања њеног становништва континуирано траје од званичног краја периода отоманске колонијације Србије све до данашњих дана, без обзира радило се о ратном или мирном периоду у историји земље. Занемаривање села у процесу изградње модерне грађанске Србије у деветнаестом веку, које се наставило и у двадесетом веку, за последицу је имало масовна пресељења сеоског становништва из села у веће градове, готово у доба комунизма, када је сеоска сиротиња масовно долазила у градове и тамо постајала градска сиротиња. У новој средини материјална егзистенција (добивање посла, напредовање у послу, станови) тих новоформираних грађана увелико је зависила од одлука комесара и других партијских апаратчица. То је отворило простор код бирократизоване елите и недовољно описмењеног становништва за нову-стару појаву непотизма, корупције, малверзација и осталих појава створених у деветнаестом веку које су уследиле у неокомунистичком и неолибералном режиму владања на овим просторима и које су присутне и данас у политичком, културном и економском животу у држави. Србија је таквим својим унутрашњим устројством морално ослабљена и сврстана у ред држава на међународној политичкој сцени чији политички и медијски посленици, слично политичким и медијским посленицима у држава-

82) Средњовековни град Жрнов на Авали, за којег се претпоставља да га је обновио и користио и деспот Стефан Лазаревић у време своје владавине и за који се сматра да је подигнут на темељима праисторијских топионица метала, миниран је и разрушен тридесетих година двадесетог века. Осим што је био познат као један од средишта праисторијске винчанске металуршке културе, Жрнов је био надалеко познат и као утврђење од историјског значаја, тако да је познати картограф Ђакомо Гасталди унео поред назива Београда још и назив града Жрнов („Gernovo“) на карту Балканског полуострва из шеснаестог века. (Верка Јовановић, „Географске карте и планови Београда у путописним делима“, *Београд у делима страних путописаца – Belgrade in the Works of European Travel Writers*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2003, стр. 34, http://www.balkaninstitut.com/pdf/izdanja/posebno/Beograd_u_delima.pdf.) Уз сачуване фотографије Жрнова и илустрације Ђурђа Бошковића у часопису *Старинар* (Ђурђе Бошковић, *Град Жрнов*, *Старинар*, орган Српског археолошког друштва, Београд 1942.) град-археолошки споменик Жрнов овековечио је својим илустрацијама и познати путописац Феликс Каниц. (Гордана Милошевић, „Феликс Каниц, цртач архитектуре Београда и околине“, *Београд у делима страних путописаца*, стр. 260-261, http://www.balkaninstitut.com/pdf/izdanja/posebno/Beograd_u_delima.pdf.) Такође видети Милина Ивановић Баришић, „Наслеђе Авале“, Зборник радова Етнографског института САНУ *Спомен места – историја – сећања* бр. 26, Београд, 2009, стр. 178, цит. Ђурђе Бошковић, *Град Жрнов*, *Старинар*, орган Српског археолошког друштва, Београд 1942, 89.

ма у њеном окружењу, могу да по потреби манипулишу незадовољством грађана стањем у земљи и да га по потреби усмеравају у стратешке миронодопске или ратничке замисли политичких моћника у земљи и иностранству. Уједно је Србија сврстана у међународној геополитичкој констелацији снага у државу која служи у различитим облицима, са већим или мањим интензитетом, као резервоар свеже радне снаге за политичку и економску олигархију у служби одређеног потколонизатора у властитој земљи или за привредни развој различитих развијених светских држава и мултинационалних корпорација у иностранству. Свему овоме погодује готово двовековно устројење специфичне српске политичко-административне верзије шумпетеровског суженог политичког избора за народне масе. Њу карактерише понуда строго поларизованих сукоба на политичкој сцени по идеолошкој основи без понуде алтернативне варијанте у смислу испољавања политичке колективне мудрости која би становништву на овим просторима омогућила културни и економски развој, поштовање људског живота и достојанственији однос према својој прошлости, садашњости и будућности. Ипак, оваква чињеница не може да буде изговор за дуготрајност процеса културног, економског и биолошког пропадања једног друштва и државе, јер такво стање у крајњем исходу није само одраз геополитичког положаја државе, него је уједно и одраз свеукупне интелектуалне и моралне (не)способности и одговорности образованог дела њеног становништва да сврсисходно употреби и подели своје знање и способности са остатком становништва у држави.

Sanja Suljagic

A NEED FOR REDEFINITION OF THE ATTITUDES ON HISTORICAL PROCESSES IN SERBIA

Summary

In first part of the text author analyzed insufficiencies of Serbia educational, the media system and cultural institutions in the field of historiography and their lack of synchronization with the state institutions in creation of political and social strategies of the state. As one of the causes for this state of affairs in the state the author underlined discontinuity of cultural and national identity and normative social system of Serbia throughout various historical periods due to a fragile geo-political position of Serbia. In the latter part of the text the author analyzed some crucial events in history of Serbia and their conse-

quences for political, economic and cultural life in Serbia starting from the beginning of nineteenth century up to these days.

Кључне речи: historiography, state institutions, Serbian rulers, cultural and national identity

ЛИТЕРАТУРА

- Аграмовић, Теодор, *Recnik Slovar veliki nemecki i serbski (Deutsche und Illyrisches Wörterbuch)*. (1790/1791).
- Antić, Čedomir, „Jedan prilog političkom položaju žene u Srbiji u XIX veku”, *Nova srpska politička misao*, Београд, 1999, год. VI (1999), бр. 3-4.
- Beta, “U Vinči izgrađeno novo skladište nuklearnog otpada”, *Blic*, 31. 10. 2011., <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/286668/U-Vinci-izgradjeno-novo-skladiste-nuklearnog-otpada>,
- Благојевић, Милош, «Средњовековни забел», *Историјски часопис*, XIV–XV, 1966.
- Божанић, Снежана, *Чување простора: међе, границе, разграничења у српској држави од 13. до 15. века*, Одсек за историју, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, Србија, 2010.
- Gianantonio Bomman, *Storia Civile Ed Ecclesiastica Della Dalmazia, Croazia E Bosna: In Libri Dodici Compendiata : Alla Gloriosissima Veneta Illirica Nazione*, II, str. Locatelli, Venezia, 1775, (Google e-knjiga), str. 14-15.
- Бошковић, Стојан, *Балканска питања, 1886-1905*, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1906.
- Бошњак, Милорад; Јаковљевић, Слободан, *Обреновићи, сакривена историја*, ЛИО, Горњи Милановац, 2006.
- Бркић, Александра, „Још има школа без тоалета и телефона“, *Политика*, 27. новембра 2008.
- Burleigh, R; Zivanovic S., „Radiocarbon dating of a Cro-magnon population from Padina, Yugoslavia with some general recommendation for dating human skeletons“, *Z. Morph. Anthropol.* 70:269-274, 1980.
- *Византијски извори за историју народа Југославије I, II*, Византолошки институт САНУ, Београд, 1955, 1959.
- Вујовић, Мишо (ур.), *Србија друмовима, пругама, рекама*, Принцип Бонарт Прес, Туристичка организација Србије, Београд, Чачак, 2007.
- Giljen, Nikola, *Princeza Olivera, zaboravljena srpska Kneginja*, Fond “Princeza Olivera”, Beograd 2009.
- Grujičić, Nebojša, „Najstariji rudnik u Evropi“, *Vreme*, br. 554, 16. avgust, 2001, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=294908>

- Гулан, Бранимир, „Село између нестанка и опстанка“, <http://www.agropress.org.rs/tekstovi/11423.html>
- Давидовић-Живановић, Софија, „Прилог проучавању односа Сармата и Словена“, *Mementa Archaeologia et Eruditiva*, Akademija Nova, Пешић и синови, Београд, 1999.
- Деретић, Јован, *Античка Србија*, Темерин, 2000.
- Димитријевић, Лаза, *Како живи наш народ*, Инфинитас, Београд, 2010.
- Dobrašinović, Golub, (ur.), *Kopitar i Vuk*, Vukov sabor Tršić – Rad, Beograd, 1980.
- Драгашевић, Јован, *Makedonski Sloveni*, Prometej, Novi Sad, 1995.
- Душанић, С. М.; Поповић, Д., *Приватан живот у српским земљама средњег века*, Clio, Београд, 1984.
- Đorđević, Miroslav, “Pravni transplant i Srbijski građanski zakonik iz 1844”, *Strani pravni život*, 2008, br. 1, Beograd.
- Жупанић, Нико, *Срби Плинија и Птоломеја*, Зборник Радова посвећених Јовану Цвијићу, Државна Штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1924.
- Зећевић, Д. “Kuršumljija: Gladni bez narodne kuhinje”, *Novosti*, <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:354769-Kursumlija-Gladni-bez-narodne-kuhinje>, 23. novembar 2011.
- Ivanović, Lj., „U Srbiji i deca na kazanu“, 17. 11. 2011. Vesti, Beograd, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/180113/U-Srbiji-i-deca-na-kazanu>
- Ivić, Aleksa, „Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima 1740-1880“, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda III*, SKA, Beograd, 1926.
- Isić, Momčilo, “Dete i žena u Srbiji između dva svetska rata”, у *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*, Biblioteka Helsinške sveske br. 23, Beograd, 2006.
- Isić, Momčilo, Seljanka u Srbiji u prvoj polovini 20. veka, *Ogledi*, br. 9, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Zagorac, 2008.
- Јанчић, Радиша, *Моја маслина*, Службени лист Србије, Драслар, Београд, 2007.
- Јовановић, Верка, „Географске карте и планови Београда у путописним делима“, *Београд у делима страних путописаца – Belgrade in the Works of European Travel Writers*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2003, стр. 34, http://www.balkaninstitut.com/pdf/izdanja/posebno/Beograd_u_delima.pdf
- Јовановић, Мировслав, *Језик и друштвена историја*, Stubovi kulture, Beograd, 2002.

- Јовановић, Слободан, *Српско-бугарски рат: Расправа из дипломатске историје*, Дворска књижара Мите Стајића, Београд 1901.
- Јовић, Момир, *Срби пре Срба*, <http://www.scribd.com/doc/14426267/Momir-Jovic-Srbi-Pre-Srba>;
- Качић-Миошић, Андрија, *Разговори угодни народа словинског*, http://www.archive.org/stream/razgovorugodnin00miogoog/razgovorugodnin00miogoog_djvu.txt,
- Кјејлен, Торе, „Devsirme“, <http://i-cias.com/e.o/devsirme.htm>
- Korlat, Nataša, „Zaboravljena istorija tik uz obalu“, *Blic*, 28. 06. 2008., <http://www.blic.rs/Vesti/Beograd/47309/Zaboravljena-istorija-tik-uz-obalu>
- Korunić, Petar, „Nacija i nacionalni identitet“, *Zgodovinski časopis* 57, Ljubljana, 2003.
- Lazarević, Luka, *Beleške iz okupiranog Beograda: (1915-1918)*, fototipско izd. prema izd. iz 1919. priredio Zdravko Krstanović, Beograd, Jasen, 2010.
- Горан Милорадовић et al, „Ход у месту: пола века ломова и дисконтинуитета“, *Živeti u Beogradu*, бр. 6, Istorijski arhiv, Beograd, 2008
- Лазих Сима, Лукин, *Кратка повјесница Срба од постања српства до данас*, http://sr.wikisource.org/wiki/Кратка_повјесница_Срба_од_постања_Српства_до_данас_8
- Милошевић, Гордана, „Феликс Каниц, цртач архитектуре Београда и околине“, *Београд у делима страних путописаца*, стр. 260-261, http://www.balkaninstitut.com/pdf/izdanja/posebno/Beograd_u_delima.pdf.
- Lakić, Suzana, „Vlada bez plana za novi talas ekonomske krize“, *Blic*, 13. 11.2011, Београд
- Lemprière, John, *Lemprière's Classical dictionary of proper names mentioned in ancient authors writ large: with a chronological table*, Routledge, 1984.
- Ломовић, Бошко, „Пут до знања од 2.000 километара“, *Политика*, 22. март, 2008, Београд.
- Лопандић, Душан, „Четири дана срамоте“, *Политикин Забавник*, бр. 3013, Београд, 2009.
- Lukić, Miodrag, „Strane tajne službe врљјaju Србијом“, *AkadeMedija Srbija*, http://www.akademiasrbija.com/index.php?option=com_content&view=article&id=723:strane-tajne-slube-vrljaju-srbijom&catid=38:cat-komentari-vesti&Itemid=54
- Љушић, Радош, *Вожд Карађорђе*, I-II, Смедеревска Паланка, 1993. (Београд 2000, 2003): <http://www.scribd.com/doc/7710376/Rados-Ljusic-Karadjordje>
- Maretić, Tomo, *Slaveni u davnini*, Naklada “Matice Hrvatske”, Zagreb, 1889, http://www.archive.org/stream/slaveniudavnini01maregoog/slaveniudavnini01maregoog_djvu.txt

- Маринковић, Мирјана, „Како ограничити власт самодршца“, *Историјске свеске*, бр. 11, новембар 1998, *Српско наслеђе*, <http://www.srpско-nasledje.co.rs/sr-l/1998/11/article-7.html>
- Маринковић, Радивоје, *Локална самоуправа*, Институт за политичке студије, Београд, 1998.
- Марковић, Драган, *Отварање и затварање србијанског села - достигнућа, проблеми и перспективе социјализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- Матић, Петар, „Генеза и развој локалне самоуправе у Србији“, Зборник радова *Србија: противречности политичког система*, Институт за политичке студије, Eseloge, 2011. Београд.
- Микавица, Александар, „Србија разговара: Може ли држава још да се задужи“, *Политика*, 31.10.2011.
- Милојевић, Милош С., *Одломци историје Срба и српских – југославенских – земаља у Турској и Аустрији*, Прва свеска, Државна штампарија, Београд, 1872. (Обновљено издање, Графос, Панчево, 1996)
- Милојевић, Миодраг, *Стари српски век*, Vandalija, Beograd, 2008.
- „Милош Обреновић“, <http://www.znanje.org/i/i22/02iv02/02iv0220/defaultnamilos.htm>
- Мићевић, I., „Novi zakon: Deca ne moraju u školu“ 16. novembar 2011”, *Новости*, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovnna/aktuelno.290.html:353698-Novi-zakon-Deca-ne-moraju-u-skolu>
- Михаљчић, Раде, *Лазар Хребељановић - Историја, култ, предање*, БИГЗ, Београд, 1984.
- Мишић, Живојин, *Моје успомене*, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1985.
- Мишковић, Јован, *Косовска битка – војно-историјска расправа*, Краљевска Српска Државна Штампарија, Београд, 23. април, 1890, Београд, http://dc344.4shared.com/download/auDiB-WE/Jovan_MIskovic_-_Kosovska_bitk.pdf?tsid=20111117-140753-6ed7a2d6
- *Mondo*, „Politika: Kako je Tesli odbijena stipendija“, cit. Molba Nikole Tesle za stipendiju, *Rukopisno odeljenje Matice srpske pod brojem M9823*, 9. мај 2006, <http://www.mondo.rs/v2/tekst.php?vest=16481>
- Ненадовић, Константин Н., *Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа, врховног војсковође ослободиоца и владара Србије, живот његови војвода и јунака као градиво за српску историју од године 1804. до 1813. и на даље*, Штампарија Јована Н. Вернаја, Беч, 1883.
- Николић, Маја, *Византијски писци о Србији (1402-1439)*, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Посебна издања, књ. 40, Београд, 2010.
- Николић, Маја, „Српска држава у делу византијског историчара Дуке“, *Зборник радова Византолошког института Србије*, XLIV, САНУ, Београд, 2007.

- Novaković, Stojan, *Srbi i Turci četrnaestog i petnaestog. veka*, Ćurpićeva zadužbina, Beograd, 1893.
- “Одлив мозга највећи српски губитак“, *Српска дијаспора – интернет новине српске*, <http://www.srpskadijaspورا.info/vest.asp?id=11377>
- Ostojić, Zorica, “Србија постаје нуклеарно сметлиште Европе“, *Blic*, 8. april 1997., <http://tesla.rcub.bg.ac.rs/~mac/ekologija/atomdump.html>,
- Павловић, Миодраг, *Огледи о народној и старој српској поезији*, Просвета, Београд, 2000.
- Павловић, Љубомир, „Како да се наш народ просвети“, *Шабачки гласник*, 39, 11. јун, 1929.
- Perović, Latinka, „Žene i deca“ у *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*, Biblioteka Helsinške sveske br. 23, Beograd, 2006.
- Pešić, Radivoje, *Vinčansko pismo*, Beograd, 1995, Ravenatis Anonymi, *Cosmographia*, Otto Zeller. Aalen, 1962.
- Pesic, Radivoje, „On the scent of Slavic autochtony in the Balkans“, *Сасопис Матце исељеника Србије Завичај*, Beograd, god. XXXVI, мај-аугуст 1989.
- Петровић, Александар М., *Кратка археографија Срба: Срби према списима старих повесница*, Нови Сад: Словенски институт, Сремски Карловци: Каирос, Нови Сад, 1995.
- Петровић, Жарко, „Химна Карађорђовом устанку“, фељтон *Кад је музика ратовала*, *Глас Јавности*, 5.01.2003., Београд
- Radivojević, Miljana et al, On the Origins of Extractive Metallurgy: New evidence from Europe”, *Journal of Archaeological Science*, (19 June 2010)
- Радовановић, Бориша, „О неким учесницима Другог Српског устанка 1815. године из Крагујевачког и Јагодинског окружја“, *Корени*, IV (2006), Историјски архив Јагодине, Историјски архив Шумадије, Фонд: „Никола Милићевић-Луњевица”
- Rajić, Jovan, *Istorija raznih slavenskih narodov naipače Bolgar, Horvatom i Serbov...vo svet istoričeski proizvedenaja Joannom Raičem*, v Viene 1794.
- Ранке, Леополд, *Српска револуција*, Српска књижевна задруга, Београд, 1991.
- Sent Mari, Pricot, *Les Slaves Meridionauh*, Armand Le Shevalir, Paris, 1874.
- Setton, Kenneth M., Hazard, Harry W., Zacour, Norman P., *A History of the Crusades: The Impact of the Crusades on Europe*, Univ of Wisconsin Press, 1990.
- Смедеревско воће – Враново, „Враново 1994 – Сто година задруге“, <http://www.smederevskovoce.rs/sela.php?id=77&jezik=1>
- Stjelja, B., „У Србији глудује 150.000 деце“, *Novosti*, 15. novembar 2011.

- Станојловић, Мат., Гајић, Мил. Ј., *Деспот Стефан Лазаревић – Историјска расправа*, Издање Општине Београдске, Царна радикална штампарија, Београд, 1894.
- Стевановић, Миладин, „Престоница крај Мораве“, *Вечерње новости*, 24. фебруар 2011, Београд, 2011.
- Стевановић, Миладин, „Владарка и светитељка кнегиња Милица“, фелтон *Вечерње новости*, 22. март – 3. април, Београд, 2009.
- Stevanovic, Mirjana, “The Age of Clay: The Social Dynamics of House Destruction”, *Journal of Anthropological Archeology* 16, 1997.
- Стојановић, Дубравка, *Калдрма и асфалт – урбанизација и европеизација Београда 1890 – 1914*, Удружење за друштвену историју, Београд, 2008.
- Stojanović, Dubravka, *Ulje na vodi - ogleđi iz istorije sadašnjosti Srbije*, Pešćanik, Ćigoja, Beograd, 2010.
- Subašić, Boris „Ukradena istorija: Bez tapija nema ni Srbije“, *Novosti*, 17. novembar 2011. <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:353868-Ukradena-istorija-Bez-tapija-nema-ni-Srbije>
- Subašić, Boris, “Ukradena istorija: Otimaciņa duga dva veka”, *Novosti*, 18. novembar 2011, <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:354054-Ukradena-istorija-Otimaciņa-duga-dva-veka>
- Subašić, Boris, „Ukradena istorija: Srpska baština rasuta po svetu“, *Novosti*, 16. novembar 2011 <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:353723-Ukradena-istorija-Srpska-bastina-rasuta-po-svetu>
- Scylitzes, Joannes, *Synopsis historiarum - Historiarum compendium*, Walter de Gruyter, 1973.
- Танјуг, „Реџор Ковачевић: Србија је стара и необразована“, *Blic*, 13. 11. 2011.: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/289280/Rektor-Kovacevic-Srbija-je-stara-i-neobrazovana>
- Танјуг, „Сваке године 35.000 грађана мање у Србији“, *Политика*, 30. септембра, 2010.
- Ćirić, Sonja, „Biblioteka ponovo radi“, *Време*, бр. 1080, 15. септембар, 2011
- Ђоровић, Владимир, *Историја српског народа*, Арс Либри, Београд, 1997.
- „Српска ћирилица“, http://sr.wikipedia.org/sr-el/Ћирилична_азбука
- Фајфрић, Жељко, *Света лоза кнеза Лазара, Јанус, 2000.*: <http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/zfajfric-lazarevici.html>
- Фајфрић, Жељко, *Света лоза Стефана Немање*, ДД Графоспрем и Србска православна заједница Шид, Шид, Србија, 1998.
- Farlatus, Daniel, *Ecclesia Sirmiēnsis olim metropolis, в Ilyrici Sacri, VII, Ecclesia Diocletiana, Antibarensis, Dyrrhachiensis et Sirmiēnsis cum earum suffragantes*, Coleti, 1817.

- «Ходочашће на Крф, 1. део“, <http://www.youtube.com/watch?v=CiRJ4of3oBw&feature=related>
- Цветковић, Владимир, *Социологија – Модерна рефлексивна историјског збивања*, Институт за политичке студије, 1994, Београд.
- Chalcocondylae, Laonicus Atheniensis, *Historiarum Libri decem*, 1650, *Laonici Chalcocondylae atheniensis Historian Libri decem*, interprete Conrado Clausero Tiguriano, Parisiis, MDCL
- Comnena, Anna, *The Alexiad*, <http://www.fordham.edu/halsall/basis/AnnaComnena-Alexiad00.html>
- Šumpeter, Jozef, *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Plato, Beograd, 1998.

Resume

In this text author analyzed processes of colonization of Serbia starting from the period of the rule of the Ottoman Empire in the middle of fifteen century and its successive historical periods. In first part of the text the author analyzed main causes for subsequent inability of post-Ottoman Serbian political apparatus to create a functional connection of the state educational and economic systems and its subsequent effects on politics, economy and culture in Serbia. The author underlined that the causes for insufficient capacities for management of human, cultural and natural resources in Serbia have been not only a fragile geopolitical position of Serbia and its declining population but mainly some insufficiencies in educational system of Serbia, namely the insufficiencies in research and presentation of history of Serbia to people in Serbia within the educational system.

In the middle part of the text the author analyzed historical events regarding disintegration of Serbian medieval state, namely the state of Duke Lazar Hrebeljanovic and his successors Despot Stefan Lazarevic and Despot Djuradj Brankovic, as well as the process of establishment of Serbian modern political apparatus in first half of nineteenth century following gradual replacement of the Ottoman colonial rule in the state. As one of the main obstacles for successful establishment of the nineteenth century Serbia as a modern parliamentary monarchy the author pointed out the lack of efforts of newly established political elite to spread literacy and democratization among the masses of citizens and peasants alike. Also, within the analysis of this process, the author underlined that domestic political situation at that time did not provide for opportunity for successful connection of Serbian pre-Ottoman with its post-Ottoman national and cultural identity, although so-

me progressive reforms of Serbian intellectuals in the field of filology and anthropology did help in preservation of certain ethnic and anthropological evidence of Serbian national and cultural identity. However, the author cited opinion of some intellectuals that these reforms in question also cut off linguistic links of important legal and literature documents of pre-medieval and medieval Serbian church, royal and feudal elites with the newly established Serbian intellectual elites and illiterate people alike in the nineteenth century.

In the last part of the text the author analyzed the effect of disintegration of Serbian traditional institutions of local self-governance and rural cooperatives within the process of introduction of modern European legal procedure into social life of Serbia in the nineteenth century and the subsequent effects of this social process on the formation of uneven economic and cultural development in the state. Using a chronological historical preview of main historical events, personal and legal acts and original memoirs of leading Serbian intellectuals in the nineteenth century the author presented and elaborated main causes for only a partial success in the connection of Serbian pre-Ottoman and post-Ottoman cultural identity within the process of creation of modern Serbian state in the nineteenth century. There are also presented main historical pointmarks in this process and their reflection on the course of the history of the state up to these days. In addition, using some original documents of Serbian intellectuals in the nineteenth century within the analysis of that historical period the author concluded that the starting fragile foundations of modern political and economic state apparatus in the nineteenth century have remained to be a main obstacle for democratization and subsequent prospective social development in the state up to these days.

Овај рад је примљен 23. децембра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2012. године.

Младен Лишанин*
Институт за политичке студије, Београд

СПОЉНОПОЛИТИЧКИ ПРИОРИТЕТИ СРБИЈЕ**

Сажетак

Спољнополитички приоритети државе за основу имају – било објективне или социјално конструисане – опште циљеве и вредности државе и друштва. Њихово прецизно одређивање, у стратешком документу попут националне Спољнополитичке стратегије, смањује могућности за волунтаризам у спољнополитичком процесу.

Иако не постоји формална национална Спољнополитичка стратегија, спољнополитички приоритети Србије одређени су 2009-2010. године. То су: заштита уставног поретка, европске интеграције, регионална сарадња и економски развој. Ове приоритете требало би остваривати ослањајући се на четири „стуба“ спољне политике: ЕУ, Руску Федерацију, САД и НР Кину. Аутор у овом раду анализира комплементарност спољнополитичких приоритета и могућности (а)симетричног ослањања на „стубове“ спољне политике.

Закључак је да се на остваривању спољнополитичких приоритета у Србији углавном ради ad hoc и да се занемарује постојање значајних међусобних несагласности између поједних приоритета. Као нужна реформа која би требало да обезбеди предуслове за успешно остваривање спољнополитичких приоритета, издваја се развој политичких институција и јачање административних капацитета државе, као и успостављање хијерархије међу препознатим приоритетима.

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Кључне речи: Србија, спољна политика, спољнополитички приоритети, европске интеграције, институције, капацитет.

Специфичне околности у којима се креира и спроводи спољна политика Србије, упућују на изванредан значај формулисања и промишљања њених спољнополитичких приоритета. Приоритети државне спољне политике крајњи су израз континуума суштинске вредности – инструменталне вредности¹⁾ – циљеви²⁾. Другим речима, спољнополитичке приоритете владајућа елита поставља тако да буду у складу са вредностима и циљевима државе и друштва, односно тако да се њиховом операционализацијом те вредности и циљеви остварују. Наравно да се пре свега мора водити рачуна да практични приоритети спољне политике не доводе у питање виталне државне циљеве (који се могу изразити и у терминима националног интереса, а у које спадају пре свега опстанак и национална безбедност). Ово не значи да приоритети спољне политике могу да буду у супротности и са ниже ранжираним циљевима и вредностима, већ да њихова несагласност са виталним циљевима у крајњој линији доводи у питање и само постојање политичке заједнице.

Такође, будући да се спољнополитички приоритети темеље на циљевима спољне политике државе, приликом њиховог одређивања морају се, ако је реч о рационалном моделу спољнополитичког одлучивања, уважавати све детерминанте које имају утицаја на спољну политику државе, као и на средства која држава има на располагању за остваривање својих циљева.

У већ хроничном недостатку стратешког документа који би прописивао спољнополитичке циљеве и приоритете, владајућа елита у Србији је у могућности да ове формулише по својој вољи а у складу са тренутним потребама.³⁾ Ово за последицу има, на практичном плану, повећану могућност угрожавања националних интереса, па и оних виталних, а на плану промишљања – отежано разумевање спољнополитичког процеса. Разлог томе је тај што се овако вођен спољнополитички процес не може разумевати

1) Видети: Димитријевић, В. и Стојановић, Р.: *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.

2) За једну од могућих класификација циљева, видети: Wolfers, A.: *Discord and Collaboration*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1962.

3) Ђукановић, Д. и Лађевац, И.: „Приоритети спољнополитичке стратегије Републике Србије“, *Међународни проблеми*, vol. LXI, бр. 3, 2009, стр. 347-348.

у контексту уобичајених, мање или више објективних формалних и материјалних фактора и околности, већ је неопходно трагати за теже уочљивим и неухватљивијим посебним и појединачним интересима. Тако, уместо да се учинак кључних актера у области спољне политике оцењује у погледу саобразности са правним актима и државним стратешким документима⁴⁾, аналитичка пажња се претежно усмерава на увиђање разлика између прописаног – нормативног и стварног модела, те узрока и последица овог одступања.

Већ је поменуто да спољнополитички приоритети државе исходе из основних друштвених и посебно – спољнополитичких циљева и вредности државе. Различити приступи и школе мишљења у науци о међународним односима ове циљеве и вредности тумаче на различите начине, сматрајући их или изразом сталних и објективних националних интереса, или социјалном конструкцијом која готово у потпуности зависи од међународних и унутрашњих околности и/или интереса политичке елите и као таква је потпуно променљива и релативна⁵⁾. Мада је тешко оспоравати тезу да постоје општи и објективни циљеви, вредности и интереси – попут националне безбедности – државе, истовремено је јасно да се они могу схватати на различите начине и да је том смислу од највећег значаја улога политичких елита – биле оне демократске или аутократске – у формулацији и остваривању спољнополитичких приоритета⁶⁾.

У консолидованим демократијама нормативни оквир спољнополитичког процеса подразумева строга правила чија примена доприноси остварењу циљева државе. Чак и у државама које не спадају у ред либерално-демократских друштава, као што је случај са Турском⁷⁾ или Сингапуром, или отворено аутократским државама, попут Саудијске Арабије, постоје прописи или барем праксе, који одређују токове спољнополитичког процеса и начине остваривања

4) Лишанин, М.: „Нормативни vs. стварни модел креирања и реализације спољне политике у политичком систему Србије (2)“, *Српска политичка мисао*, vol. 31, бр. 1-2011, стр. 199-200.

5) Упоредити, на пример, класичне реалистичке или неореалистичке списе Ханса Моргентауа и Кенета Волца са једне, и социјално конструктивистичке студије Николаса Онафа и Александра Вента, са друге стране.

6) О процесу спољнополитичког одлучивања видети у: Smith, S.; Hadfield, A.; & Dunne, T. (eds.): *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, Oxford University Press, Oxford, 2008.

7) Министар иностраних послова Турске, Ахмет Давутоглу, често се назива „турским Кисинџером“, пре свега захваљујући књизи *Стратешка дубина (Stratejik Derinlik, Küre Yaşınları, Istanbul 2001)*, која је постала незванична платформа турске спољне политике на почетку XXI века.

националних интереса. У неконсолидованим демократијама, каква је Србија, уобичајено је постојање недовољно доброг нормативног оквира, или недоследно придржавање постојећег оквира.

Више од пет година након осамостаљења, Србија још увек нема Стратегију спољне политике. Постоје стратешки документи у областима безбедности и одбране, или европских интеграција⁸⁾ који само донекле дотичу ову виталну област. У одређивању спољнополитичких приоритета формално кључну улогу има Влада Републике Србије, док улогу спољнополитичке стратегије већ годинама имају експозеи, интервјуи и јавни наступи министара спољних послова или председника републике.⁹⁾

Почетком 2009. године, министар спољних послова, Вук Јеремић, и председник, Борис Тадић, представили су јавности тадашња три приоритета и три „стуба“ спољне политике Србије¹⁰⁾. Тадашњи приоритети били су очување и заштита уставног поретка (под чиме се подразумева борба за очување Косова и Метохије у саставу Србије), убрзавање европске интеграције и јачање регионалне сарадње и добросуседских односа. „Стубови“ на којима би, према тадашњим замислима, требало да почива спољна политика Србије, јесу Европска унија, Руска Федерација и Сједињене Америчке Државе.

Упркос повременим иницијативама, ни након заузимања овог курса, није дошло до формализовања оваквих спољнополитичких опредељења Србије доношењем јединствене спољнополитичке стратегије. Након потписивања Споразума о стратешком партнерству са НР Кином у августу 2009. године, председник Борис Тадић је објавио да ова држава постаје четврти стуб спољне политике Србије¹¹⁾. Наредне године, и листа спољнополитичких приоритета је проширена, након што јој је прикључен „економски развој“ земље¹²⁾.

8) Лишанин, *ibid*.

9) Једини документ који се у овој области издваја у позитивном смислу јесте експозе министра Горана Свилановића из 2001. године. Видети: Драгојловић, Н.; Сретеновић, С.; Ђукановић, Д. и Живојиновић, Д. (ур.): *Спољна политика Србије: стратегије и документа*, Европски покрет у Србији, Београд, 2010, стр. 278-303.

10) Ђукановић и Лађевац: *нав. дело*, стр. 348.

11) Радио-телевизија Србије: „Четири стуба српске спољне политике“, 30.09.2009, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/123751/%C4%8Cetiri+stuba+srske+spoljne+politike.html> (приступљено 01.10.2011.)

12) Press Online: „Јеремић – Приоритети Србије“, 05.06.2010, http://www.pressonline.rs/sr/vesti/vesti_dana/story/120547/Jeremi%C4%87-+Prioriteti+Srbije.html (приступљено 01.10.2011.)

Може се рећи да, на општем плану, постоје две групе проблема у погледу спољнополитичких приоритета Србије. О првој групи је већ било речи и она подразумева *формалне* проблеме, а односи се на сам начин формулисања спољнополитичких приоритета. Уместо да се овом озбиљном задатку приступи темељно и систематски, што би подразумевало дуготрајан процес јавних и интересних расправа под покровитељством Спољнополитичког савета, а уз учешће широког круга државних и недржавних актера и са доношењем званичног државног стратешког документа у области спољне политике као коначним исходом, утисак је да су спољнополитички приоритети одређивани *ad hoc*, у складу са тренутним проценама и интересима (дела) владајуће елите. Поред очигледног недостатка који се односи на недовољно дубоко промишљање спољнополитичких детерминанти, циљева и средстава, проблем са оваквим начином формулисања приоритета је у томе што се у поменутих околностима чак и тако одређени приоритети најчешће недоследно или половично остварују.

Друга група обухвата *суштинске* проблеме, а односи се на чињеницу да су поједини сегменти остваривања поменутих приоритета у колизији, односно да су међусобно тешко помириљиви или готово непомирљиви. Ово за собом повлачи и питање да ли међу формулисаним приоритетима постоји однос хијерархије, или перцепција политичке елите о постојању те хијерархије.

У овом погледу, најмање контроверзи изазива приоритет који се односи на економски развој – ако се изузме чињеница да је унапређење међународних економских односа на билатералном и мултилатералном нивоу самоочигледан циљ спољнополитичког деловања, па није сасвим јасно зашто би се он, као такав, налазио мешу четири спољнополитичка приоритета државе. Одговор би се могао тражити у томе да је политичка елита на овај начин желела да створи слику како су све државне полуге употребљене за решавање економских проблема, које већина грађана види као друштвено најзначајније. Још једно тумачење би се односило на могућност да се на овај начин оправдава ангажовање тзв. економских дипломата 2010. године¹³⁾. Међутим, овај приоритет свакако није у директној колизији са неким од остала три.

Ситуација је значајно сложенија када је реч о односу заштите уставног поретка и јачања добросуседских односа, а нарочито о

13) Лишанин, *нав. дело*, стр. 194.

односу заштите уставног поретка и убрзавања европских интеграција.

Односи Србије са већином суседа, ионако нестабилни због наслеђа сукоба и тензија с краја XX века, додатно су нарушени чињеницом да је највећи број суседних држава (Мађарска, Бугарска, БЈР Македонија, Албанија, Црна Гора и Хрватска) признао једнострано проглашену независност Косова и Метохије. Посебан ударац напорима Србије да на решавању косовског проблема ради мирним средствима задала су признања од стране Црне Горе и БЈР Македоније, која су уследила непосредно након што је Србија, посредством Генералне скупштине Уједињених нација, поднела Међународном суду правде захтев за доношење саветодавног мишљења о легалности унилатералног проглашења косовске независности. Амбасадори ових држава били су протерани из Београда, али су убрзо враћени. Међутим, односи са Црном Гором и БЈР Македонијом након тога нису достигли пређашњи ниво. То и не може да се догоди, све док је очување уставног поретка један од спољнополитичких приоритета Србије. У августу 2011. године, након посете хрватске премијерке Јадранке Косор Приштини и њених неодомерених изјава на рачун Србије, ово питање је поново отворено и када је реч о односима Србије и Хрватске¹⁴⁾. У овим околностима, „унапређење добросуседских односа и регионалне сарадње“ може да се односи само на проналажење начина за релаксацију односа и одржавање минимума узајамно корисне сарадње.

У погледу комплементарности приоритета очувања уставног поретка и убрзавања европских интеграција, међусобна напетост је још израженија. Наиме, највећи број (22) чланица ЕУ, укључујући оне најмоћније (Немачка, Француска, Уједињено Краљевство, Италија), признаје Косово и Метохију као независну државу. Многе од њих су биле ангажоване на супарничкој страни у поменутој расправи пред Међународним судом правде. Оно што је деловало као компромис између тежњи Србије ка чланству у ЕУ и наставка борбе мирним средствима за повољно решење статуса Косова и Метохије – мисли се пре свега на постизање сагласности око ангажовања мисије ЕУЛЕКС на Косову, а на основу такозваног Плана од шест тачака, као и на заједничку резолуцију Србије и ЕУ у Генералној скупштини УН након саветодавног мишљења МСП – испо-

14) Б92: „Косово и Хрватска стари пријатељи“, 24.08.2011, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=08&dd=24&nav_id=537161 (приступљено 10.10.2011.)

ставило се као једнострани уступак Србије јер је статусна неутралност ЕУ у више наврат доведена у питање. Након тензија на северу покрајине у лето и јесен 2011. године, отворила се могућност да се даље европске интеграције Србије додатно условљавају кооперативношћу Србије у погледу настојања ЕУ, односно њених водећих чланица, да консолидују Косово и Метохију као независну државу.¹⁵⁾ Формални захтеви односе се на „нормализацију односа“, коју је Европска комисија прописала као услов за добијање датума за отпочињање преговора о чланству, након што је 12. октобра 2011. донела препоруку да се Србији додели статус кандидата за чланство¹⁶⁾. Држава која посебно инсистира на овом питању је Немачка, што читавој проблематици даје додатну тежину. Ако се узме у обзир значај Немачке као спољнотрговинског партнера Србије, може се чак тврдити да је приоритет очувања уставног поретка донекле у колизији и са приоритетом економског развоја земље.

Као што постоји несагласност између различитих приоритета спољне политике Србије, тако се може сматрати (мада у нешто мањој мери) да није могуће ослањати се у једнакој мери на сва четири „стуба“ спољне политике. У овој области не постоји тако значајна колизија јер силе на које Србија претендује да ослони своју спољну политику имају више него развијену међусобну сарадњу. Међутим, ниво односа са ЕУ, САД, Русијом и Кином по природи ствари не може бити ни приближно једнак. Док се у случају ЕУ стреми ка пуноправном чланству, ослонац на САД изнуђен је покушај да се обезбеди подршка најмоћније земље у међународном систему. Добри политички и економски односи са Руском Федерацијом неће бити нарушени, али ће нужно бити донекле снижени у случају евентуалног приступања Србије ЕУ. Најпре, економски односи више неће моћи да се развијају на основу Споразума о слободној трговини који је са Русијом потписан у августу 2000. године¹⁷⁾, већ ће бити регулисани јединственим правилима европског тржишта.

15) Могуће је и тумачење према коме питање Косова и Метохије служи као један од полигона на којима се ЕУ вежба за стварање делотворне Заједничке спољне и безбедносне политике. Више о ЗСБП и Европској одбрамбеној и безбедносној политици као њеном саставном делу видети у: Вукчевић, Д.: *Безбедност и Европска унија*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

16) European Commission: „Enlargement Strategy and Progress Reports“, 12.10.2011, http://ec.europa.eu/enlargement/press_corner/key-documents/reports_oct_2011_en.htm (приступљено 13.10.2011.)

17) Агенција за страна улагања и промоцију извоза: „Споразум о слободној трговини Србије и Русије“, <http://www.siepa.gov.rs/site/sr/home/1/sporazumi/rusija/> (приступљено 13.10.2011.)

Уколико, из истих разлога, дође до извесног ублажавања ставова Србије у погледу статуса Косова и Метохије, могло би да наступи смањивање или ускраћивање руске подршке и на овом плану. У том смислу, може се чак сматрати да су односи са НР Кином тренутно најстабилнији, јер почивају на стабилним економским интересима и одсуству било каквих отворених питања у политичким односима. Уколико би Србија, међутим, у процесу европских интеграција, била чвршће обавезана да се придружи европским и америчким иницијативама да се на НР Кину врши притисак у погледу унапређења људских права, и односи са овом државом могли би да падну на нижи ниво.

Када се све наведено узме у обзир, феномен *ad hoc* спољне политике постаје далеко јаснији. Он, међутим, свакако не представља најбољи одговор на постојеће изазове и постоје аналитичари који сматрају да је он оличен у „дипломатији фингиране одлучности“¹⁸⁾. Наиме, када се одлуке о хијерархији приоритета константно мењају и доносе од случаја до случаја, тада држава долази у опасност да се, готово неприметно, одриче дела по дела својих интереса и да на крају не оствари значајнији успех ни у једној од прокламованих приоритетних области.

Истовремено, расипање политичке енергије угрожава унапређење унутрашњег друштвеног живота као једне од кључних детерминанти спољнополитичког процеса и предуслова за одговоре на спољашње изазове.¹⁹⁾ За непотпуно консолидовану демократију у Србији од посебног је значаја да покуша да, не нарушавајући њихову хијерархију, учини сопствене спољнополитичке приоритете у највећој могућој мери комплементарним. Тако би, на пример, јачање државних административних капацитета у процесу европских интеграција могло да има позитиван ефекат како на борбу за очување уставног поретка, тако и на економски развој државе. Унутрашња консолидација, развој политичких институција и јачање капацитета нужан су предуслов успешног креирања и спровођења спољне политике. „Државна служба не треба да функционише као мрежа личних, друштвених и партијских веза што отвара могућност за корупцију, већ треба да се организује тако да буде профе-

18) Кнежевић, М.: „Дилеме спољне политике. О ‘безалтернативној’ евроинтеграцији Србије“, *Национални интерес*, vol. 8, бр. 2/2010, стр. 185-187.

19) Стојадиновић, М.: „Србија пред изазовима“, *Српска политичка мисао*, vol. 25, бр. 3-2009, стр. 226.

сионална, каријерна, одговорна и јавности, и грађанима.²⁰⁾ Ово се посебно односи на област спољне политике, са једне стране због тога што успешно спровођење спољне политике захтева веома специфична знања и способности, а са друге стране зато што грешке почињене у области спољне политике могу да доведу у питање виталне интересе, па и опстанак саме државе.

Mladen Lisanin

FOREIGN POLICY PRIORITIES OF SERBIA

Summary

Foreign policy priorities of the state are based on - objective or socially constructed - general goals and values of the state and society. Their precise definition, in the strategic document such as a national foreign policy strategy, reduces the opportunities for volunteerism in the foreign policy process.

Although there is no formal national foreign policy strategy, foreign policy priorities of Serbia were determined in 2009-2010. These are: protection of constitutional order, European integration, regional cooperation and economic development. These priorities should be achieved by relying upon the four «pillars» of foreign policy: the EU, the Russian Federation, the United States and the People's Republic of China. The author of this paper analyzes the complementarity of foreign policy priorities and the possibilities for an (a)symmetric reliance on the «pillars» of foreign policy.

The conclusion is that the implementation of foreign policy priorities in Serbia is conducted mostly ad hoc and that it ignores the existence of significant disagreement among particular priorities. The author sees the development of political institutions and strengthening the administrative capacity of the state, as well as establishing a hierarchy among the identified priorities as a necessary reform that should provide the preconditions for a successful implementation of foreign policy priorities.

Keywords: Serbia, foreign policy, foreign policy priorities, European integration, institutions, capacity.

20) Тодоровић, Ј.: „Јачање административних капацитета као услов чланства у Европској унији“, *Политичка ревија*, vol. 20, бр. 2/2009, стр. 274.

ЛИТЕРАТУРА

- Вукчевић, Дејана: *Безбедност и Европска унија*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Димитријевић, Војин и Стојановић, Радослав: *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.
- Драгојловић, Наташа; Сретеновић, Станислав; Ђукановић, Драган и Живојиновић, Драган (ур.): *Спољна политика Србије: стратегије и документа*, Европски покрет у Србији, Београд, 2010.
- Evans, Graham & Newnham, Jeffrey (eds.): *Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1998.
- Ђукановић, Драган (ур.): *Савремени међународни изазови: глобална и регионална перспектива*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008.
- Ђукановић, Драган и Лађевац, Ивона: „Приоритети спољнополитичке стратегије Републике Србије“, *Међународни проблеми*, vol. LXI, бр. 3, 2009, стр. 343-364.
- Ђукановић, Драган и Кнезовић, Сандро (ур.): *Србија и регионална сарадња*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010.
- Јефтић-Шарчевић, Невенка (ур.): *Србија у савременом геостратешком окружењу*, Медија центар Одбрана, Институт за међународну политику и привреду, Институт за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије, Београд, 2010.
- Кнежевић, Милош: „Дилеме спољне политике. О ‘безалтернативној’ евроинтеграцији Србије“, *Национални интерес*, vol. 8, бр. 2/2010, стр. 167-204.
- Лишанин, Младен: „Нормативни vs. Стварни модел креирања и реализације спољне политике у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, vol. 31, бр. 1-2011, стр. 187-208.
- Лопандић, Душко и Кроња, Јасмина: *Регионалне иницијативе и мултилатерална сарадња на Балкану*, Европски покрет у Србији, Београд, 2010.
- Smith, Steve, Hadfield, Amelia & Dunne, Tim (eds.): *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- Стојадиновић, Миша: „Србија пред изазовима“, *Српска политичка мисао*, vol. 25, бр. 3-2009, стр. 213-230.
- Стојић Карановић, Едита и Јанковић, Слободан (ур.): *Елементи стратегије спољне политике Србије*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008.
- Тодоровић, Јелена: „Јачање административних капацитета као услов чланства у Европској унији“, *Политичка ревија*, vol. 20, бр. 2/2009, стр. 261-276.

- Wolfers, Arnold: *Discord and Collaboration*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1962.

Resume

Specific circumstances in which the foreign policy of Serbia is created and implemented, are pointing to the great importance of formulating and reflecting of its foreign policy priorities. The state's foreign policy priorities are the ultimate expression of the core values – instrumental values – goals continuum. In other words, the foreign policy priorities are set by the ruling elite to be consistent with the values and objectives of the state and society, and so that these values and objectives are met by implementing the priorities. Of course, we must first make sure that the practical priorities of foreign policy do not question the vital goals of the state (which can be expressed in terms of national interest, and that includes primarily the survival of the state and national security).

When determining the priorities, if it is done within a rational foreign policy decision-making model, we must appreciate all the determinants that affect the foreign policy of the state and means available to achieve the goals.

Chronically lacking a strategic document that would prescribe foreign policy goals and priorities, the ruling elite in Serbia is able to formulate these at its own will and in accordance with its current needs. There are strategic documents in the areas of security and defense, or European integration, which touch upon this vital area only superficially.

In early 2009, the Foreign Minister, Vuk Jeremic, and president, Boris Tadic, presented to the public the three priorities and the three “pillars” of Serbian foreign policy. The priorities were the preservation and protection of the constitutional order (by which is meant the struggle to preserve Kosovo and Metohija within Serbia), acceleration of European integration and regional cooperation and good neighborly relations. The “pillars” upon which, according to the ideas, foreign policy of Serbia should be based, are the European Union, Russia and the United States.

As there is a discrepancy between the different priorities of Serbia's foreign policy, it can also be argued (although to a lesser extent) that it is not possible to rely equally on all four “pillars” of foreign policy.

When the decisions on the hierarchy of priorities are constantly changed and made on a case by case basis, the state can come in danger to almost imperceptibly waive

the part of its interests and in the end does not achieve significant success in any of its declared priority areas. At the same time, a waste of political energy threatens the possibilities for internal improvement of social life as one of the key determinants of foreign policy process and prerequisites for successful answers to external challenges. For the incompletely consolidated democracy in Serbia, it is particularly important to try not to jeopardize the hierarchy of the priorities, and to make them complementary to the fullest extent. That way, for example, strengthening the administrative capacity of state in the process of European integration could have a positive impact on the struggle for the preservation of constitutional order and the economic development of country.

Овај рад је примљен 18. јануара 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27 фебруара 2012. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

215

Александра Мирковић

**КРАТКИ ОСВРТ НА ИСТОРИЈАТ МОДЕРНОГ
РАЗВОЈА ИДЕЈЕ И ПРАКСЕ ГРАЂАНСКЕ
НЕПОСЛУШНОСТИ**

229

Радослав Гаћиновић

**УНУТРАШЊИ НЕОРУЖАНИ ОБЛИЦИ
УГРОЖАВАЊА КАПАЦИТЕТА БЕЗБЕДНОСТИ
ДРЖАВЕ**

Александра Мирковић*
Институт за политичке студије, Београд

КРАТКИ ОСВРТ НА ИСТОРИЈАТ МОДЕРНОГ РАЗВОЈА ИДЕЈЕ И ПРАКСЕ ГРАЂАНСКЕ НЕПОСЛУШНОСТИ**

Сажетак

Ауторка у чланку настоји да кроз тзв. друштвену историју, користећи првенствено, дакле, један историјски приступ и генетичку методу, покаже развојни пут модерне идеје и праксе грађанске непослушности. Увид у историју модерног развоја грађанске непослушности омогућава пре свега свеобухватно сагледавање генезе овог специфичног природног права грађана које је, у случају наступања одређених околности везаних за озбиљну кризу легитимности власти, истовремено и њихова природна дужност. Али, поред тога, такав увид је, како ауторка истиче, важан јер доприноси и правилном разумевању природе, значаја, улоге и сврхе овог типа ванинституционалног деловања. Наиме, спознаја демократских капацитета праксе грађанске непослушности и њеног могућег доприноса важној функцији које цивилно друштво и његови субјекти имају у процесу доношења политичких одлука и креирању јавне политике, односно у процесу ревизије и иновирања права и политике и редизајнирања друштвених и политичких институција, постаје потпуна само ако се имају у виду и неки конкретни, историјски и савремени, примери успешне примене такве праксе, који су имали тако значајне ефекте да су допринели цивилизацијским помацима у развоју појединих политичких система. Стога је, како се у тексту наводи, и у случају Србије и њене демократске консолидације,

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

тј. јачања демократских и националних капацитета њених друштвених, цивилнодруштвених и политичких институција, а у контексту савремених глобализацијских и, посебно, интеграционих процеса којима она тежи, важно не само разумети значај корективне и пројективно-иновативне функције легитимне грађанске непослушности, него и рачунати с њима.

Кључне речи: Демократија, (де)легитимизација, политичка власт, политичка облигација, грађани, грађанска непослушност, (нео)либерализам, глобализацијски и интеграциони процеси, људска и грађанска права, протестни покрети, цивилно друштво, друштвене и политичке институције, демократски и национални капацитети.

Грађанска непослушност, као одређена специфична пракса политичког деловања грађана, представља заправо типично модеран облик непослушности, који је базиран на једном концепту *sui generis*. Но, иако се ради о једној посве модерној идеји и пракси, она се ипак базира и на неким елементима ранијих, по својој сврси сличних традиција у процесима делигитимизације било саме политичке власти било њених одлука. Када је реч о баштини тих тзв. историјских облика непослушности, неспорно је да се модерни развој грађанске непослушности - и то најпре њен нововековни развој, а потом и њена доминантна савремена схватања - ослањао пре свега на наслеђе оних античких концепција „грађанске непослушности“ које су ову темељиле на разлозима правде. Поред тога, у модерни концепт и праксу грађанске непослушности инкорпорирани су делимично и елементи рано-хришћанске традиције непослушности из разлога савести; а по неким мишљењима, они баштине и поједине аспекте права на отпор тиранији, колико год то били суштински различити институти који се карактеришу и потпуно различитим историјама.¹⁾ У сваком случају, може се рећи да је до конципирања

1) Овим старијим концептима и традицијама, тј. историјским облицима непослушности грађана, посветили смо неке наше раније радове, где смо детаљно размотрили њихов развој, уз настојања да дамо њихово јасно појмовно одређење и укажемо на њихове сличности и разлике у односу на савремени концепт и праксу грађанске непослушности. О античким концепцијама „грађанске непослушности“, као и о рано-хришћанској традицији непослушности из разлога савести и на њеним темељима насталом савременом институту приговора савести, видети: Александра Мировић, „Грађанска непослушност и приговор савести: Концептуални развој и појмовно разграничење“, *Политичка ревија*, бр. 4/09, ИПС, Београд, 2009, стр. 1-26. О праву на отпор тиранији, као и о још једном специфичном институту - тзв. пружању помоћи угроженој држави, видети: Александра Мировић, „Грађанска непослушност, право на отпор тиранији и 'помоћ угрошеној држави' као механизми заштите и (поновног) успостављања демократског уставног поретка“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/09, ИПС, Београд, 2009, стр. 11-44.

модерне идеје и праксе грађанске непослушности, која ће се развити у једну специфичну цивилну стратегију и посебну политичку праксу, у оном облику у којом је ми данас познајемо, могло доћи тек с општим развојем модерног друштва, након дуготрајног процеса еволуције како на практично-политичком и друштвеном, тако и на теоријском плану.

На практично-политичком плану, то је подразумевало успоста-вљање и развој модерних демократских политичких институција; на друштвеном плану, пак, то је значило развој политичке (само) свести код припадника друштва, пре свега о њиховом политичком субјективитету и о њиховим неутуђивим људским и грађанским правима. Но, када је реч о теоријском пољу, то је такође захтевало и унапређење теоријске мисли о важности процеса (де)легитимизације политичке власти и њених одлука и о самим основама легитимности, као и о природи политичке облигације грађана на послушност и њеним границама, уз нужно еволуирање оних ранијих идеја-претеча у смислу њиховог вишеаспектног редефинисања, а пре свега у правцу формулисања ненасилности као искључивог и једино прихватљивог начина деловања у примени овог средства политичке борбе и постављања демократског политичко-правног поретка као системско-институционалног оквира који се оваквом праксом не сме угрозити.

Увид у историју модерног развоја грађанске непослушности омогућава пре свега свеобухватно сагледавање генезе овог специфичног природног права грађана које је, у случају наступања одређених околности везаних за озбиљну кризу легитимности власти, истовремено и њихова природна дужност. Али, поред тога, такав увид је важан јер доприноси и правилном разумевању природе, значаја, улоге и сврхе овог типа ванинституционалног деловања. Наиме, спознаја демократских капацитета праксе грађанске непослушности и њеног могућег доприноса важној функцији које цивилно друштво и његови субјекти имају у процесу доношења политичких одлука и креирању јавне политике, односно у процесу ревизије и иновирања права и политике и редизајнирања друштвених и политичких институција, постаје потпуна само ако се имају у виду и неки конкретни, историјски и савремени, примери успешне примене такве праксе, који су имали тако значајне ефекте да су допринели, може се рећи, цивилизацијским помацима у развоју појединих политичких система. Они се огледају у свим оним случајевима: од укидања установе ропства и, касније, расне

дискриминације у америчком политичком систему; потом, укидања британског колонијалног система власти у Индији; те укидања опште војне обавезе у Великој Британији; преко слабљења комунистичких режима и рушења неких посткомунистичких ауторитарних режима; па све до најновијих настојања антиглобалистичких и других нових друштвених покрета да се применом таквог стратегијског протестног деловања утиче на савремене националне, транснационалне и наднационалне центре моћи како би се спровеле одговарајуће реформе, пре свега у погледу постојећег (неолибералног) облика капиталистичког система.²⁾ Све ово, наиме, говори у прилог томе да је и у случају Србије и њене демократске консолидације, тј. јачања демократских и националних капацитета њених друштвених, цивилно-друштвених и политичких институција, а у контексту савремених глобализацијских и, посебно, интеграционих процеса којима она тежи, важно не само разумети значај корективне и пројективно-иновативне функције легитимне грађанске непослушности, него и рачунати с њима.

Теоријски и емпиријски услови за развој модерне идеје и праксе грађанске непослушности стекли су се, дакле, тек у новом веку, када је дошло до конституисања демократских уставних држава и ревитализовања и даљег развоја демократске теорије, али и развоја грађанске политичке свести. По Молнару, два нужна предуслова за развој модерног концепта грађанске непослушности били су: 1. „помирење“ либерализма и демократије током XIX века, путем успостављања представничко-демократског политичког система, утемељеног на основним правима човека; и 2. превазилажење последица („слегање тектонских поремећаја“) које су проузроковале националистичке и комунистичке идеологије у XIX и XX веку, како у Европи, тако и ван ње.³⁾ Како је, међутим, Европа највише била захваћена покушајима револуционарног остварења романтичарских идеја и пројеката, на овом континенту дуго није ни постојало занимање за питање грађанске непослушности, као питање

---

2) Ј. Хабермас (Jürgen Habermas) је већ одавно устврдио да је систему касног капитализма инхерентна хронична криза легитимитета, указавши на сву сложеност проблема са којима се у тој својој фази оакав тип поретка сусрео на пољу легитимности (видети: Jürgen Habermas, *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, Naprijed, Zagreb, 1982). Но, данашње искуство показује да су временом, са развојем и глобалним ширењем неолиберализма и достизањем његовог зенита, ти проблеми постајали само још сложенији и многобројнији.

3) Александар Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, у: исти аутор, *Расправа о демократској уставној држави 4: Грађанска непослушност*, Самиздат Б92, Београд, 2002, гл. XXIV, стр. 230.

једне еволутивне стратегије политичког деловања. Због тога ће до оживљавања интересовања за античко наслеђе грађанске непослушности (тзв. сократовско наслеђе) доћи управо ван европског тла, односно најпре у Америци, а потом у Африци и Азији, да би се на „старом“ континенту тој политичкој традицији придао већи значај тек после Другог светског рата.

Грађанска непослушност је на почетку свог модерног развоја још увек имала религијски контекст, пошто је иницијално била усмерена против верске дискриминације, а не „световне“ неправде, у смислу да политички (у ужем значењу те речи), социјални и међуетнички мотиви тада нису имали ни директну ни индиректну улогу у њеном спровођењу. Такође, модерни појам грађанске непослушности још дуго ће се разумевати у оном ширем смислу у коме се принципу савести, без обзира на то да ли се он заснива на религијској или некој другој приватној етици (а не уставним, тј. општеважећим или већински прихваћеним политичким принципима и, међу њима, посебно принципима људских права), придаје улога утемељујућег основа ове врсте политичког деловања грађана.

Као први пример примене модерне праксе грађанске непослушности узима се случај квекера у америчким колонијама из XVII века. Реч је о једној радикалној протестантској секти, пореклом из Енглеске, чији су припадници, попут и неких других радикалних секти, на пример менонита и анабаптиста, исповедали екстремни пацифизам, изражен у ставу да се не треба одупирати злу. Они, међутим, за разлику од других, не само да су дозвољавали већ су, штавише, и заговарали ненасилни отпор злу. Према квекерима је, од самог њиховог доласка у америчке колоније средином XVII века, због њихових верских уверења, спровођена религијска дискриминација, која је ишла све до изопштавања њихових комуна из живота колонија. Дакле, поред тога што нису могли да исповедају своју веру јавно, они су били принуђени и да потпуно изоловано живе. Чак је и становницима неких оближњих колонија била уведена забрана пружања гостопримства квекерима.⁴⁾ То је довело до

4) То је био случај у Новој Низоземској, где су низоземске колонијалне власти, средином XVII века, издале прокламацију којом је била предвиђена новчана казна за сваког ко угости квекера, при чему је требало да пола износа од казне иде потказивачу. Али, на то нису пристали становници града Флушинга, енглески протестанти који су такође били верски дискриминисани забраном држења јавних обреда, те су испољавали солидарност са квекерима који су били у још гореј позицији у односу на њих, јер су ови били дискриминисани и изопштавањем од колонијалних власти. Стога су, и поред прогона и затварања, ти енглески протестанти наставили да пружају, и то јавно и демонстративно, гостопримство квекерима, спроводећи на тај начин грађанску непослушност. Овај

њиховог организованог, али ненасилног супротстављања таквим репресивним мерама и дискриминаторним одлукама власти, у виду протестних маршева (познат је мирољубив протестни марш који су квекери организовали 1657. године у Масачусетсу, због уредбе о забрани и кажњивости њиховог угошћавања и помагања њима, а у који су кренули са Род Ајленда), подношења петиција како наме-сничкој, тако и централној власти у метрополи, директног отказивања послушности позитивноправним актима којима је подржавана таква дискриминација према њима и др. И поред прогона, све док нису, уз помоћ енглеске круне (краља Чарлса II), постигли свој циљ – укидање верске дискриминације, квекери су у Масачусетсу наставили да примењују грађанску непослушност, легитимишући тај свој ненасилни отпор „хришћанском идејом о једнакости свих људи као Божјих створења“.⁵⁾ Тако је ово био и први нововековни случај грађанске непослушности који је успешно окончан.⁶⁾

Значајан допринос уобличавању модерног концепта грађанске непослушности даће, такође, и широк и доста снажан Покрет против ропства у Сједињеним Америчким Државама, који је спроводио разне акције непослушности све до потпуног укидања ове установе у тој земљи 1865. године. Неки од његових познатих чланова постали су и велики „гласови“ Америке, попут на пример Фредерика Дагласа (Frederick Douglass) који је, успевши да се избави из ропства, био најпре вођа овог покрета, а касније, и поред свог афро-америчког порекла, један од еминентних званичника Сједињених Држава.⁷⁾

случај отказивања послушности колонијалним властима због квекера посебно издваја А. Молнар, у: *Ibid.*, стр. 232-3.

- 5) Ивана Спасић, „Грађанска непослушност“, у: Предраг Крстић (ур.), *Критички појмовник цивилног друштва* (II), Група 484, Београд, 2004, стр. 45.
- 6) „... 1665. године Врховни суд Масачусетса донео је одлуку да се у овој колонији квекери могу слободно настањивати, кретати и привређивати“ (према: А. Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 233).
- 7) Фредерик Даглас (1817-1895) је био одбегли роб, који је снажно устао против тадашњег америчког робовласничког система, постао издавач аболиционистичких новина и вођа тог покрета, да би потом био и први у историји амерички црнац који је на партијској конвенцији (републиканца) ушао у номинацију за председничког кандидата САД (иначе, први црнац који се и кандидовао за америчког председника био је Џ. Џексон / Jesse Jackson/) и, коначно, био постављен за америчког амбасадора на Хаитију. Стандардна тумачења његових ставова, по питању начина борбе против ропства, гласе да је он првобитно одбијао употребу насиља, али да је под утицајем Џона Брауна, слободног грађанина америчког Севера који ће са неколицином присталица покушати да спроведе оружану побуну, ипак променио мишљење касних 40-их година XIX века и прихватио насиље као инструмент друштвене промене (о томе видети: Leslie Friedman Goldstein, “Violence as an instrument for social change: The views of Frederick Douglass”, *The Journal of Negro History*, Vol. 61, No. 1, 1976, стр. 61-72; интернет: www.jstor.org/pss/3031533).

За историјат грађанске непослушности веома је значајан и случај „подземне железнице“ из средине XIX века. То је била једна тајна сарадничка мрежа коју су основали северњачки аболиционисти ради пружања помоћи робовима с Југа у њиховом ослобађању. Но, према савременом концепту и његовим ригидним условима за могућност квалификовања неког чина отказивања послушности као грађанске непослушности, овај историјски случај одупирања властима, с таквим својим обележјима као што су: директност чина непослушности (непосредно кршење Закона о одбеглим робовима), тајност и избегавање санкција, излази из оквира грађанске непослушности.⁸⁾

У исто време, пре Грађанског рата, у Сједињеним Државама ће се појавити и прва теоретизација грађанске непослушности, у модерном значењу тог појма. Њу је дао Хенри Дејвид Торо (Henry David Thoreau) и, премда је она код њега још увек обележена једним традиционалним схватањем, он ће постати због тога веома славан, мада тек много година после своје смрти.

Ова техника политичке борбе, до тада искључиво тековина западне цивилизације, на прелазу из XIX у XX век постаће прекупација Гандија (M. K. Gandhi), тог „малог смеђег човека“ (Мартин Лутер Кинг /Martin Luther King Jr./), а заправо будућег индијског великана, који ће стећи и статус „фигуре која вероватно најживље оличава идеју грађанске непослушности“.⁹⁾ Управо те историјске концепције које су кроз своје политичко учење и деловање развили Торо, Ганди и Кинг, имале су велики значај за развој савременог појма и праксе грађанске непослушности. Стога, њихова имена и данас представљају синониме за ову врсту политичке праксе. Поред тога, оно што је још заједничко за ове личности и њихова конципирања и спровођења отказивања грађанске послушности, јесте борба против расне дискриминације.

Гандијева стратегија ненасилног отпора, која се показала као веома успешна у борби за ослобођење Индије од британске колонијалне власти, имала је великог одјека и на Западу, и то, парадоксално, пре свега у самој Великој Британији. Британски пацифисти,

8) О критици доминантних савремених схватања грађанске непослушности, која се записују - како се углавном сматра - на тзв. Ролс-Хабермасовој концепцији, а заправо на оном догматском и веома крутом концепту самог Џона Ролса (John Rawls), као и о једном покушају њиховог редефинисања, више видети у: Александра Мирковић, *Оглед о грађанској непослушности*, Службени гласник, Институт за политичке студије, Београд, 2011.

9) Ивана Спасић, „Грађанска непослушност“, *op. cit.*, стр. 47.

прибегавајући примени ове стратегије у својим антинуклеарним и антиратним протестима још крајем четрдесетих година XX века, допринели су да после Другог светског рата грађанска непослушност постане све раширенија пракса и у Европи. Председавајући Комисијом за ненасиље, коју је 1949. године основала Унија мировног завета, пацифистичка организација која је пропагирала избегавање војне обавезе, Рој Вокер (Roy Walker) је настојао да Гандијево учење и искуство индијског покрета (ненасилног) отпора примени у деловању британских пацифиста. Тако је ова комисија јануара 1952. године организовала испред британског Министарства одбране први протест седењем, који је био назван „Операција Ганди“.¹⁰⁾ И поред неуспеха ове и других акција непослушности, борбе британских пацифиста ће у другој половини педесетих година добити на свом интензитету и радикализацији. Најпре је, од 1958. године, Комитет за директну акцију (против атомског оружја) организовао тзв. ускршње маршеве центром Лондона, а како је то изазивало оштре реакције британских власти, са хапшењем и затварањем учесника, овај Комитет је отпочео сарадњу са Кампањом за нуклеарно разоружање, на чијем је челу био Берtrand Расл (Bertrand Russel), тада већ активистички искусан пацифиста. Ове организације ће заједно основати „Комитет 100“, који је требало да буде састављен од сто угледних људи који би преузели организовање свих будућих акција, као и одговорност за њих. Но, после тзв. Битке на Трафалгар скверу, до које је дошло у септембру 1961. године услед организовања протестног марша и демонстрација седењем, и поред владине забране окупљања, када су ухапшени бројни активисти и чланови Комитета, међу којима је био и сам Расл, британски пацифисти су претрпели и дефинитиван пораз. Како каже Молнар: „... резултати су били далеко од оних које је Ганди постигао у Индији. Било је очигледно да метод ненасиља није чаробни штапић који остварује сваки замисливи циљ.“¹¹⁾ Овај аутор, међутим, истиче да се ипак једно велико цивилизацијско достигнуће, какво је било укидање опште војне обавезе 1961. године у Великој Британији, може сматрати индиректном последицом тих пацифистичких акција ненасилног отпора и духовне климе која се тим путем ових година обликовала.

10) О овој и другим акцијама ненасилног отпора које су спроводили британски пацифисти педесетих година XX века, видети: А. Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 254-6; исто и: И. Спасић, „Грађанска непослушност“, *op. cit.*, стр. 52.

11) А. Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 255.

Истовремено, током педесетих и шездесетих година XX века, али опет на другој страни Атлантика, у Сједињеним Државама, све је више на значају добијао Покрет за грађанска права америчких црнаца, а посебно од доласка Мартина Лутера Кинга на његово чело. Кингове идеје, његова тактика отказивања послушности, те њихова примена у борби против америчких сегрегационистичких прописа, пресудно ће утицати на уобличавање савремених концепција грађанке непослушности.

Такође, у другој половини шездесетих година у САД, пракса грађанске непослушности налази своју примену и у протестним активностима Покрета против Вијетнамског рата. Уставност овог рата, који су САД водиле од 1964. до 1972. године, као и његова међународноправна легалност, довођена је у питање. Чувен је случај браће Беригана (Daniel и Philip Berrigan), католичких свештеника, који су настојали, пак, да легитимност својих чинова¹²⁾, предузетих ради одупирања ратној политици америчких власти, обезбеде позивањем на Божји закон. Тиме су они, заправо, опет оживели религијску етику и на њој заснован приговор савести као основ непослушности. На суђењу које је уследило због предузете противзаконите акције, један од њихових саучесника је изјавио: „Циљ је био да се следи виши закон који сви ми имамо као људска бића, и као Американци, и као било шта друго што држимо да смо – хуманисти, хришћани, Јевреји, будисти – или да нисмо.“¹³⁾

Грађанска непослушност је спровођена и у оквиру студентских протеста у западним друштвима, који су своју кулминацију доживели „чувене“ 1968. године. Они су били прevasходно усмерени против ауторитарно-хијерархијске структуре универзитета, али и против доминантне потрошачке културе својих друштава, за

12) Браћа Бериган су 1967. године предводили групу истомишљеника која је просула крв на досијее војних обвезника у Балтимору, а наредне, 1968. године су отели досијее из војног одсека у Катонвилу (Мериленд), да би их потом и јавно спалили пред новинарима и телевизијским камерама. Према савременим схватањима, овим чиновима Беригана може се, из више разлога, а пре свега због употребе насиља, оспорити карактер грађанске непослушности. Но, има и оних који су у расправама по том питању истакли другачије мишљење, попут нпр. Хабермаса, који је 80-тих готово предвидео данашње тенденције, рекавши: „Вероватно ћемо са већим саморазумевањем сутра него данас у ову традицију (грађанске непослушности – прим. А. М.) укључити браћу Бериган и све оне који су отказали грађанску послушност правоснажном уважавању свих средстава за масовно уништење“ (Jürgen Habermas, „Грађанска непослушност – тест за демократску правну државу“, *Гледишта*, тема броја: „Правна држава, људска права и владавина права“, бр. 10-12, 1989, стр. 63).

13) Позивајући се на Лејкера (Thomas Laker), овај цитат наводи А. Молнар, у: „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 257.

коју су увиђали да, поред конкуренције, подстиче и отуђење међу људима.

Док је у Сједињеним Америчким Државама већ почетком седамдесетих година прошлог века протестна енергија усахнула, а потенцијал друштвених покрета знатно опао (што је проузроковало њихову супституцију бројним и разноврсним, новооснованим грађанским удружењима, чиме је отпочео својеврсни, како га Молнар назива, „процес институционализације грађанских алтернатива“¹⁴⁾), да би до краја те деценије престале и саме расправе о грађанској непослушности; у Европи, а посебно у Великој Британији и Западној Немачкој, у то време, али и касније, долази до све чешћег покретања и омасовљавања разноврсних протеста: анти-нуклеарних, антиракетних или против наоружања уопште, еколошких, против атомских централа и других. При томе, стари пацифистички аргументи сада се допуњују и новим разлозима нарушавања природне околине и угрожености људске врсте, уз обилато коришћење грађанске непослушности као средства политичке борбе. То ће у европским друштвима, нарочито у Немачкој, дати импулс стручним расправама и оживљавању теоријског интереса за тему грађанске непослушности. Управо ће у Европи, односно, прецизније, на њеном Истоку, пред улазак у последњу деценију XX века и током ње, бити и дефинитивно створени емпиријски услови за даљу еволуцију концепта грађанске непослушности, будући да је у бившим социјалистичким друштвима ова пракса примењена као цивилна стратегија за спровођење демократских промена.

Штавише, можемо рећи да су данас, с обзиром на савремени, све шири и интензивнији процес глобализације, а посебно имајући у виду његове политичке, цивилнодруштвене и културне димензије, створени услови у глобалним размерама (тенденција ширења, па и наметања, одређеног, данас доминантног типа либералне демократије западног профила и, последично, успостављање све већег броја демократских поредака у свету, макар као извесних семидемократских или, пак, само псеудодемократских форми; као и глобализација „језика цивилног друштва“ /Џон Кин, John Keane/, што је резултат глобалног ширења и развоја цивилне политичке културе и раста цивилних друштава у свим крајевима света)¹⁵⁾ да

14) *Ibid.*

15) Више о овим и другим димензијама савременог процеса глобализације и њиховим последицама, видети: Александра Мировић, „Глобализација: Ризици и могућности“, у: Александра Мировић, Петар Матић, *Изазови и парадокси глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 11-78.

концепт грађанске непослушности постане универзално применљив, као крајње, али довољно опомињуће средство политичког деловања грађана против неправедних закона, нелегитимних одлука, политика и поступака власти, па и таквих правних и политичких система у целости. Али, није само све већа применљивост и раширеност праксе грађанске непослушности једна од последица ових глобализацијских процеса, већ је то, такође, и појава, на глобалној друштвеној сцени, нових протеста (и нових социјалних покрета који стоје иза њих, а који окупљају веома различите групације), усмерених пре свега против владајуће идеологије светских центара моћи који и пресудно утичу на смер и форму тих процеса. Реч је о антиглобалистичким покретима који, такође, у својим протестним акцијама примењују грађанску непослушност, ма колико се то порицало као могућност, због наводног одсуства лојалистичког усмерења ових покрета, односно њиховог антисистемског карактера. По нашем мишљењу, антисистемски карактер ових покрета треба тумачити првенствено као њихову усмереност против постојећег међународног система (тзв. светског поретка), и то пре свега у погледу његовог економског подсистема, а не толико као њихову усмереност против унутрашњих правних и политичких поредака развијених друштава. Друго, ови покрети нису усмерени против самих процеса глобализације као таквих, јер се њихови припадници не боре против све тешње повезаности света и, уколико није реч о оним фундаменталистичке природе, не теже верској и националној искључивости, нити остварењу некакве визије аутархичних економија и затворених локалних култура, већ су усмерени против неолибералистичке идеологије глобализма којом се намеће једна нехумана и ауторитарна форма ових процеса. Залажући се, у већини случајева, за мир, еколошку равнотежу, праведнији и солидарнији свет, ови покрети заправо теже постизању једне хуманије и демократске форме процеса глобализације. Зато је и означавање свих ових покрета као „антиглобализацијских“ погрешно, јер је, у суштини, реч о антиглобалистичким покретима.

Aleksandra Mirovic

A BRIEF REVIEW OF THE HISTORY OF MODERN DEVELOPING THE IDEA AND PRACTICE OF CIVIL DISOBEDIENCE

Summary

The author of the article tries to show throughout the so-called social history, using primarily, therefore, a historical approach and a genetic method, developmental co-

urse of modern idea and practice of civil disobedience. An insight into the history of the modern development of civil disobedience first of all provides a comprehensive consideration of the genesis of this particular natural rights of citizens, that is, in the case of the occurring certain circumstances relating to a serious crisis of the authority legitimacy, both their natural duty. But, nevertheless, as the author points out, such a view is significant as it contributes to a proper understanding of the nature, importance, role and purpose of this type of non-institutional action. Namely, the cognition of democratic capacities of the civil disobedience practice and its possible contribution to an important function that civil society and its agents have in the process of political decision-making and public policy creating, or under revision and update of the law and politics, and redesigning the social and political institutions, it becomes complete only if we bear in mind a specific, historical and contemporary examples of successful application of this practice, which have had such significant effects that have contributed to the civilizational progress in the development of certain political systems. Therefore, as the article states, in the case of Serbia too and its democratic consolidation, ie. strengthening of democratic and national capacities of its social, civil society and political institutions, and in the context of the contemporary globalization and, specifically, integration processes which it aspires, it is important not only to understand the importance of corrective and projectively innovative functions of a legitimate civil disobedience, but to count on them.

Key-words: Democracy, (de)legitimization, political authority, political obligation, citizens, civil disobedience, (neo)liberalism, globalization and integration processes, human and civic rights, protest movements, civil society, social and political institutions, democratic and national capacities.

ЛИТЕРАТУРА

- Caplan, Bryan, "Nonviolent resistance: Theory and history", *Humane Studies Review*, вол. 9, бр. 1, лето 1994; интернет: <http://www.HSR.disobedience.htm>.
- Carter, Alan, "In defence of radical disobedience", *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 15, No. 1, 1998.
- Goldstein, Leslie Friedman, "Violence as an instrument for social change: The views of Frederick Douglass", JSTOR: *The Journal of Negro History*, Vol. 61, No. 1, 1976; интернет: www.jstor.org/pss/3031533.

- Habermas, Jürgen, „Грађанска непослушност – тест за демократску правну државу”, *Гледишта*, тема броја: „Правна држава, људска права и владавина права”, бр. 10-12, 1989.
- Habermas, Jürgen, *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, Naprijed, Zagreb, 1982.
- Кин, Џон, *Цивилно друштво: Старе слике, нове визије*, „Филип Вишњић”, Београд, 2003.
- King, Martin Luther, Jr., *Chaos or Community?*, Hodder and Stoughton, London, 1968.
- Мировић, Александра, „Глобализација: Ризици и могућности“, у: Александра Мировић, Петар Матић, *Изазови и парадокси глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Мировић, Александра, „Грађанска непослушност и приговор савести: Концептуални развој и појмовно разграничење“, *Политичка ревија*, бр.4/09, ИПС, Београд, 2009.
- Мировић, Александра, „Грађанска непослушност, право на отпор тиранији и ‘помоћ угрођеној држави’ као механизми заштите и (поновног) успостављања демократског уставног поретка“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/09, ИПС, Београд, 2009.
- Мировић, Александра *Оглед о грађанској непослушности*, Службени гласник, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Молнар, Александар, *Расправа о демократској уставној држави 4: Грађанска непослушност*, Самиздат Б92, Београд, 2002.
- Спасић, Ивана, „Грађанска непослушност”, у: Предраг Крстић (ур.), *Критички појмовник цивилног друштва* (II), Група 484, Београд, 2004.
- Walker, Howe Daniel, *Henry David Thoreau on the Duty of Civil Disobedience*, Clarendon Press, Oxford, 1990.
- Welchman, Jennifer, “Is ecosabotage civil disobedience”, *Philosophy and Geography*, Vol. 4, No. 1, 2001.

Resume

Theoretical and empirical conditions for the development of modern idea and practice of civil disobedience have been met only in the new century, when it came to establishment of the democratic constitutional states, and to revitalizing and further developing democratic theory, but also to the development of citizens' political consciousness. According to Molnar, two necessary preconditions for the development of the modern concept of civil disobedience were: 1. "Reconciliation" of liberalism and democracy during the nineteenth century, through the establishment of representative democratic political system, based on the fundamental rights of man; and 2. Overcoming the consequences caused by nationalist and communist ideologies

in the nineteenth and twentieth centuries, both in Europe and beyond. However, as Europe was the most affected by the attempts of the revolutionary achievements romanticist ideas and projects, on this continent was not existing for a long time interest in the question of civil disobedience, as the question of an evolutionary strategies for political action. Therefore, the revival of interest in the ancient heritage of civil disobedience (so-called the Socratic legacy) has just come out of European ground; that has been first in America and then in Africa and Asia, but to the "old" continent the political tradition is attributed greater importance only after World War II.

Numerous historical and contemporary examples of successful application of the civil disobedience practice show how its effects could be significant for the political and generally social progress or, in other words, for the developing democratic and national capacities of a society. It is indicated by the all of those cases where such a strategic, non-institutional civilian activities contribute, we can say, civilizational advances in the development of individual political systems: from the abolition of the institution of slavery and, later, racial discrimination in the political system of the U.S.A; then, the abolition of British colonial system of government in India; and the abolition of general compulsory military service in the UK; over the weakening of the communist regime and the destruction of some post-communist authoritarian regimes; until recent efforts of antiglobalist and the other new social movements that, applying such a strategy of protest actions, affect contemporary national, transnational and supranational power centers in order to implement appropriate reforms, primarily in terms of the existing (neoliberal) form of the capitalist system.

Овај рад је примљен 11. јануара 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2012. године.

Радослав Гађиновић*
Институт за политичке студије, Београд

УНУТРАШЊИ НЕОРУЖАНИ ОБЛИЦИ УГРОЖАВАЊА КАПАЦИТЕТА БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ**

Сажетак

*Овај рад се темељи на чињеницама до којих је аутор дошао изучавањем политике насиља и неоружаног угрожавања капацитета безбедности модерне државе. Капацитет (лат. *sapientia*) система безбедности се не огледа само у бројном стању материјално техничких средстава, опреме и наоружања који се користе у одбрани државе и њених грађана. Капацитет система безбедности се огледа и у богатствима државе, броју становника, организацији система безбедности и обучености људи, тј, носилаца система безбедности државе и њиховом осећају одговорности за активно учешће у систему безбедности. Капацитет система безбедности се огледа и у способности припадника безбедносних структура да ефикасно и стално примењују стратегију одвраћања и у случају потребе стратегију узвраћања. Ниво оспособљености руководиоца система безбедности је веома битан у сваком смислу, а посебно у исказивању способности за превентивно деловање, правремено препознавање и процену опасности. Угрожавање капацитета безбедности једне државе обухвата довођење у опасност стање државе као политичке институције (установе) свим видовима штетних појава, делатности и утицаја, тј. доводи се у опасност уставни*

* Научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

поредак. Дакле, унутрашњи неоружани облици угрожавања безбедности по мишљењу аутора овог рада су: грађански нереди, политичке побуне, саботаже, политички мотивисани истрајкови, субверзивна делатност, а поред политике могу их изазвати етничке напетости и верски екстремизам, организовани криминал, нелегалне миграције становништва итд.

Кључне речи: Држава, капацитет, безбедност, демократија, нереди, побуне, екстремизам, саботаже.

Безбедност се у практичном животу манифестује : као гарантована (конституционалним, законодавним и практичним мерама) *заштићеност* животни важних интереса личности, друштва и државе; као наука, искуство и култура; као животни важни интереси. Економска самосталност, правно и социјално благостање, интегритет и стабилно и ефикасно функционисање, али и као свакодневни, тежак, рутински, али крајње важан *посао*. Анализирајући безбедност са интердисциплинарног аспекта, може се извести закључак да су најважнији елементи појма безбедности: стање потенцијалних жртава, објеката напада; способност објекта, појаве, процеса да сачува своју суштину и основну карактеристику у условима намерног, деструктивног деловања споља или у самом објекту, појави, процесу; безбедност је системска категорија, својство система изграђено на принципима стабилности, саморегулације, поузданости (безбедност је позвана да заштити свако од тих својстава система); безбедност се може разматрати као решавајући услов (гарант) животних делатности личности, друштва, државе што им омогућава да сачувају и повећају њихове материјалне и духовне вредности; безбедност је одсуство претњи и напада.¹⁾

Дакле, суштина безбедности је: *стање заштићености личности, друштва, државе, стање заштићености животних интереса, стање заштићености националних интереса, симбил о стању система у односу на неповољна дејства*. Неоружани облици угрожавања најчешће се испољавају кроз грађанске нереде, обавештајно, политичко, дипломатско, психолошко-пропагандно, економско, међународно-правно, конфесионално, културолошко, спортско, здравствено, образовно, демографско и друге видове деловања. Неоружано угрожавање безбедности обухвата, практично,

1) Радослав Гаџиновић, «Демократија и безбедност у националној држави», *Српска политичка мисао*, бр. 1/2010, стр. 161-163,

све области друштвеног живота и изражива се конкретним деловањем носилаца угрожавања.²⁾

НАРУШАВАЊЕ КАПАЦИТЕТА СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ ОД СТРАНЕ ПОЛИТИЧКИ МОТИВИСАНИХ ИЗВРШИЛАЦА

Политичко деловање је саставни део политике и односи се на политичку делатност коју остварују политички субјекти у одређеним друштвено-политичким и међународним условима и са одређеним политичким циљевима чијом реализацијом се производе одређене политичке последице и ефекти³⁾. „Субјект је главни елемент политике, јер он одређује циљ, правац усмеравања и политичку делатност, као што ову и врши».⁴⁾ Политика притиска обухвата све облике претње силом и принудом којима се држава користи ради остваривања одређених циљева. Политика притиска испољава се у облику: војних (стављањем у изглед употребу оружаних снага); политичких; економских; пропагандних; психолошких и других притисака.⁵⁾ Систем безбедности модерне државе кроз политику притисака нарушавају грађански нереди, политичке побуне, политички мотивисани штрајкови, саботаже итд. Грађански нереди представљају неоружани облик унутрашњег угрожавања безбедности државе. Они се могу манифестовати на разне начине, изводити се на разним местима и у различитим временским периодима. Њихов циљ је упозорење и застрашивање државе, као прва фаза изнуде у остваривању својих циљева. Унутрашњи немири могу угрозити безбедност грађана, а обично се манифестују кроз масовне демонстрације, саботаже, штрајкове и бојкот. Масовне демонстрације представљају опасност за безбедност јер демонстрани обично прерастају у руљу која губи контролу над својим понашањем. Нереди настају као резултат покушаја побуна, устанка или неке друге форме вршења нелегалног насиља од стране више актера, али и као резултат природних, или на технички начин изазваних катастрофа, које су довољно интензивне да могу узнемирити грађане и код њих изазвати панику. Као насилни политички нереди могу се одредити

2) Љубомир Стајић и Радослав Гађиновић. *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2007, стр. 167-172

3) *Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд 1982, стр. 464.

4) Исто., стр. 465.

5) *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975, стр. 792.

оне форме интензивног политичког протеста које се испољавају кроз социјално и деструктивно политички мотивисано понашање групе актера које карактерише директна колективна употреба силе са претежнио политичким инструменталним и симболичким садржајем, широком виолентно-појавном скалом и ограниченом могућношћу утицаја на измену владајуће политичке структуре, и обично, без битног утицаја на промену друштвено-економског уређења, пре свега због недовољног степена организованости актера и времена њиховог трајања. Дакле, грађански нереди су облик нарушавања безбедности грађана. Они настају као последица политичке борбе, економских услова, верских и етничких нетрпељивости. Тек уношењем вишег степена организације нереди могу прерасти у више организационе форме масовног политичког насиља као што су нпр. немири или устанак.⁶⁾ Разлика између немира и нереста је и у томе што се у нередима више и еруптивније ослобађају пригушене емоције услед могућности анонимног и некажњеног деловања у гомили. Дакле, одлика немира је достизање одређеног нивоа свести и његових учесника о некој друштвеној појави, односно проблему, односно туђем и сопственом положају и стању у друштву, као и о положају друштвене групе којој припадају, а који је претежно настао кроз идеолошко-политичко деловање. Немири се као облик сложене политичке активности разликују од нереста и по низу неких других својстава као што су виши степен организованости, већи број перманентних учесника, већи територијални садржајно-акциони обим, време трајања, трајност мотива и интереса који их покрећу и тд. Форме у којима се могу испољити немири су врло разноврсне, а једна од најчешћих су демонстрације. Предходе им договорени скупови или зборови. Њихова одлика је јавност у организованом, планском и циљном масовном изражавању (не)сагласности са одређеним политичким стањем, збивањима и процесима, односно одлукама и решењима, како у датој средини тако и ван ње. Танка је линија између демонстрација (у овом случају је ирелевантно да ли су демонстрације илегалне или легалне) и грађанских нереста. Ефикасно сузбијање грађанских нереста постиже се добро организованим системом безбедности. Да би се боље разумели грађански нереди, треба прво дефинисати нарушавање јавног реда и мира и одредити појавне облике нарушавања. На-

6) Др Драган Сименуновић. *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 118-119.

рушавање јавног реда и мира се дефинише као "појединачно или групно нарушавање друштвене дисциплине и мира грађана... или онемогућавање јавних органа или институција да редовно врше послове из своје надлежности." Сви облици нарушавања јавног реда и мира називају се грађанским немирима. Да би се неко дело (по Закону) сматрало нарушавањем јавног реда и мира морају бити испуњена два услова: да је дело учињено на јавном месту и да је тим делом нарушем нечији мир и ред. Одлике нарушавања јавног реда и мира могу се класификовати у две групе и то: облици нарушавања јавног реда и мира у мањем обиму у шта спадају појединачно нарушавање јавног реда и мира и грађанска непослушност и облици нарушавања јавног реда и мира у већем обиму (нелегални штрајкови, нелегалне демонстрације, грађански неред и оружана побуна).

Политичка побуна се може одредити као вид личне, групне или колективне активности на плану супротстављања официјелном, легалном или признатом, као и наметнутом вођству, односно управљачкој структури услед несагласности са постојећим или планираним стањем и односима које карактерише већи ли мањи степен уклађености акција организованих учесника у правцу остваривања циљева који се, према процени вођства побуне, не могу реализовати мирним путем, односно, којима се повећавају изгледи за поспешивање реализације кроз организовано извођење насиља.⁷⁾

Саботажа је намерно и смишљено онемогућавање или успостављање производње, саобраћаја и других делатности. Она може бити посебно ефикасна када се изводе у процесу производње хране и других стратешких производа или у ратном стању, у процесу производње наоружања и муниције. *Саботажа је тихо и прикривено деловање од стране појединаца или група у оквиру вршења радних и друштвено-политичких обавеза са циљем изазивања дезорганизације рада и наношења материјалне штете, како конкретном привредном субјекту, тако и ради подривања постојећег привредног и политичког поретка у целини.* Прикривеност деловања се испољава у настојању да се саботажа представи као последица немара или лошег квалитета материјала, односно уређаја са којима се ради. *Штрајкови* који су политички мотивисани представљају облик борбе против власти. Као такви они имају вишеструке ефекте: *политичке*, јер показују неслагање и немирење с политиком и

7) Исто, стр. 126

поступцима власти; *организационе*, јер ремете саобраћај и комуналне услуге и *материјалне*, јер директно смањују производњу и тако подстичу незадовољство грађана, а тиме се смањује ниво њихове безбедности.

*Психолошко-пропагандна делатност*⁸⁾ спроводи се као континуирана планска и деструктивна активност, усмерена на дискредитацију и спречавање да се у међународној заједници саопшти истина о томе какви се стварни процеси догађају унутар земље која је мета угрожавања, и односу земље према међународној заједници. С тим у вези, познати су примери од 1991. и 1999. додине како је обмањивана међународна јавност о стању на просторима бивше СФРЈ (Маркале, Рачак...). Тиме се стварају услови да носиоци угрожавања безбедности, полуистинама и неистинама, систематски обмањујући сопствену и светску јавност, остваре циљ. Циљ те делатности јесте да се пронађу и подстакну снаге које су спремне да се активно укључе у субверзивну делатност. Психолошко-пропагандна делатност је уствари вршење утицаја или контроле над мишљењем група или појединаца у циљу усмеравања њихове акције. Облици вршења пропагандног деловања су: усмена или писана реч; визуелни запис (филм, телевизија, слика, плакат, предмети итд.) и акустичка средства (песме, музика итд.). Код пропагандног деловања рачуна се на утицај, не само на рационалну, већ и на емоционалну основу човекове психе.⁹⁾ По свом садржају, пропагандна делатност се примењује у свим областима друштвеног живота (политика, економија, култура, одбрана, војска, полиција итд.)

Субверзивна делатност у ширем смислу подразумева организовано подривачку делатност из иностранства против политичког и друштвеног уређења неке државе или њених политичких, економских или правних установа. Може бити отворена или тајна, непосредна или посредна, а за крајњи циљ има промену носилаца власти или руководећих лица у држави, измену њеног уставног или друштвеног система. Облици субверзије могу бити различити – од деструктивних психолошко-пропагандних до терористичких

8) Пропаганда је израз латинског порекла и потиче од глагола *propagare*, који у српском преводу значи: ширити, распространити. Синоном за пропаганду је термин пропација, такође изведен из глагола *propagare*. Овај термин је установљен 1622. године. Наиме, то се доводи у везу са познатом уредбом папе Грегора XV, којом се установљава једна водећа папска установа за ширење католичке вере – *Congregatio de propaganda Fide* (Радослав Гаџиновић, «Политичка пропаганда-ефикасно оружје у савременом рату», *Српска политичка мисао*, бр. 2/2011, стр. 149)

9) *Правни лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1970, стр. 929.

и побуњеничких активности. Ова делатност је забрањена правним актима међународног права. Дубљим сагледавањем суштине *субверзије* и њеним упоређењем са *стратегијом посредног наступања*, може се закључити да је реч о истоветном облику угрожавања, јер ове доктрине, начелно, обухватају тероризам, саботаже, побуњеничка дејства, герилски рат, грађански рат и разноврсне притиске.¹⁰⁾

Могућа последица синхронизованог испољавања субверзивних делатности јесте оружана побуна. Сви облици субверзивних активности планирају се и организовано спроводе, координираним учешћем наменских снага (страних обавештајних служби и војнообавештајних служби, снага за специјализоване акције и свих других снага – разне политичке партије и организације, терористичке групе и организације) које имају могућности да допринесу остваривању крајњег циља. Успешно спровођење било ког облика субверзивне делатности, пре свега, зависи од познавања стања и предвиђања развоја догађаја у земљи која је мета угрожавања.

Као сложени облик институционалног насиља које карактерише индиректна и директна примена силе, субверзија се може дефинисати као настојање и реализација настојања маскималног продора таквих глобалних идеолошких, економских и културних образаца и односа, и по укупан профил друштва битних друштвених и привредних усмерења, све до начина индивидуалног и колективног живљења (потрошачки менталитет) који омогућавају реализовање стратешког циља носиоца субверзије, у одговарајуће поре друштва – објекта субверзивне пенетрације. Стратешки циљ сваке субверзије је дестабилизација одређеног друштвено-политичког система изнутра, путем суптилних пенетрационих и рушилачких техника у таквој мери да носилац субверзије може, у првом реду без војне интервенције, међународне осуде и последица, са релативно малим материјалним улагањем и незнатним људским губицима или без њих, реализовати своје стратешке, првенствено политичке, приврдне и војне интересе према објекту субверзивне пенетрације. Такође, улога субверзије је да се услед слабљења одбрамбеног потенцијала објекта субверзије знатно може олакшати, како директна војна интервенција према земљи према којој је усмерена субверзија, тако и превратничка политичка акција одређених

10) Љубомир Стајић и Радослав Гаџиновић. *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2007, стр. 168.

политичких структура и снага унутар земље – објекта субверзије, чије политичке активноти воде остваривању циљева истоветних са циљевима носиоца субверзије. Технике субверзија су ванредно ши-роког спектра, те не искључују ни једну могућу активнот уколико она води жељеном циљу. Одлика супешно организованог субверзивног деловања јесте изналагање за дату средину управо њој примерених метода што често отежава препознавање неких суптилних субверзивних активности као што су шпијунажа и саботажа, све док оне не добију изразито видљива обележја. Ипак, неки од метода субверзивног деловања се могу издвојити како по својој очитости (тероризам), тако и по учесталости примене од стране неких носилаца субверзије.

С обзиром на то да су у оквирима субверзивног деловања на плану изазивања и продубљивања кризних ситуација, руководеће политичке, као и привредне, војне и научне структуре једнако важне, ако не и важнији циљ "субверзивне обраде" од масе, чешће је субверзивна појава планирање и остваривање корумпирања руководећег политичког, привредног, војног и научног кадра земље-објекта субверзије, него сама индоктринација маса на коју се иначе, много упозорава од стране тих истих структурса који себе неретко сматрају, (не само по својој друштвеној функцији, односно, по самој природи свога места у друштву), имуним на субверзивне утицаје, заборављајући да су они при том пожељнији, и зато и нападанији објект индоктринације и уопште субверзивне акативности из више могућих разлога. Као *прво*, кохерентнији су као слој, то је лакше и брже могуће изградити технику приступа, *друго*, читав систем се лакше и брже окреће у жељеном правцу њиховом "обработом" него нпр. изазивањем немира у бази друштва које је често врло тешко носиоцу субверзије усмеравати и контролисати, *треће*, у плановима земаља – носилаца субверзије "обработка" руководства има, и за њих не, далеко повољнији финансијски ефекат, јер по правилу захтева далеко мање инвестиције од оних које су потребне за "обработку маса", а које једнако пожељно воде реализацију њихових интереса. Из свих тих, као и многих других разлога, субверзивна "обработка" руководства увек остаје као примарни и трајни циљ и метод субверзије, без обзира на то што паралелно можда тече успешна субверзивна активнот у масама са циљем стварања одређених, по земљу носиоца субверзије пожељних и битних промена у ширим друштвеним слојевима и уопште у друштвеном бићу.

Како је заједништво једна од највећих препрека свакој субверзији, разбијање територијалног интегритета и сваког вида друштвеног заједништва се такође може сврстати у класичне методе субверзивне активности које воде губитку независности објекта субверзије. Најчешће коришћена у том циљу је тзв. "*техника друштвеног расцепена*", односно, коришћење једне или више од следећих могућих *divide et impera* варијанти: расцеп у политичким, привредним војним, научним и културним врховима датог друштва; расцеп између одређених врхова (нпр. између политичких и војних или научних и политичких); расцеп одговарајућег врха и базе (нпр. политичког или привредног руководства и базе) и расцеп у бази друштва (између одређених друштвених група коришењем међунационалних или религиозних проблема али и убрзавањем раслојавања путем социјалних разлика и сл.).¹¹⁾

Субверзији се једно друштво може успешно супротстављати на разне начине, а у првом реду се мора, не само ради превентиве, послужити подизањем свести и уопште идеолошком акцијом. Најбоља заштита од субверзије је стварање свог сопственог идеолошког идентитета примереног датом друштву у сваком погледу, једнако као и стварање неовисних привредних, војних и самозаштитних ресурса моћи који обезбеђују снагу самосталности друштва. Тек онда се може успешно остварити и свака друга превентивна заштита са пуним успехом, јер, тек у том случају постоји реална основа глобалне антисубверзивне превентиве. При оваквим разматрањима увек остаје отворено питање супротстављања субверзији насиљем у циљу заштите друштва. Оно што је неспорно јесте да као вид насиља који се може користити у циљу заштите друштва од субверзије остаје, у првом реду, реалној опасности примерено, институционализовано, као легално и легитимно, противнасиље.

Саботажна делатност подразумева смишљену и прикривену делатност појединаца или група, ради изазивања материјалне штете у производњи, радној организацији или објектима на којима се ради. Карактеристично је за саботере да својим радом или нерадом теже да изазову што веће и шире штете, а да се истовремено добија утисак да је штета настала као последица случајности, намерности, јавашлука, лошег материјала, застареле или слабе технологије итд.¹²⁾

11) Др Драган Сименуновић. *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 137.

12) Ђорђевић О., *Лексикон безбедности*, Привреда публик, Београд 1989, стр. 76.

Искуства из праксе су показала да саботери не морају увек бити непосредни руководиоци средстава, већ да могу бити и лица на руководећим дужностима, који могу директно допринети угрожавању капацитета система безбедности модерне државе.

У војној и полицијској организацији, саботаже се могу изводити на средствима наоружања и војне опреме како у фази пројектовања и производње, тако и у фази непосредног коришћења (авион, тенк, средства везе, минско-ескпловивна средства, нереаговање по захтевима тужилаштва и суда и сл.). Због прикривеног начина извршења ових дела и последица које се могу испољити тек у фази коришћења средстава, тешкоће у откривању извршилаца саботаже су велике. Уколико би саботажа била масовније примењивана и комбинована са другм облицима субверзивне делатности, у непосредној ратној опасности, и у самом рату може имати крајње негативан утицај на стање безбедности на територији и међу становништвом (откази у снабдевању електричном енергијом и водом, нефункционисање саобраћаја, ПТТ и др.). За провођење неоружаних облика деловања а у циљу нарушавања капацитета сисетма безбедности државе ангажују се спољне и унутрашње снаге.

Спољне снаге су: специјализоване службе одређених министарстава, обавештајне службе, специјализоване снаге за неконвенционално ратовање, разне групе приватних недржавних саветничких организација итд.

Унутрашње снаге су: појединци и групе које из разних побуда и парцијалних интереса делују у функцији спољњег фактора, и појединци и политичка језгра сепаратистичких, побуњеничких покрета и терористичких група.

Спровођењем неоружаних активности од стране спољних и унутрашњих субјеката изазивају се снажни ефекти у виду: несигурности и незадовољства становништва, политичких, економских, спортских и других субјеката што доводи до масовних фрустрација.

Са становишта угрожавања капацитета система безбедности држава, најчешћи унутрашњи неоружани облици угрожавања јесу: етничке напетости, национални и верски екстремизам, криминал, природне и индустријске катастрофе и епидемије већих размера и илегалне миграције становништва.

ЕТНИЧКЕ НАПЕТОСТИ И ВЕРСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ КАО ПОДСТИЦАЈ УГРОЖАВАЊУ БЕЗБЕДНОСТИ

Етничке напетости и недостатак поштовања етничких, верских и културних вредности реална су претња безбедности држава. Специфични облици ове претње могу се испољити кроз: нетолеранцију, ксенофобију, неусаглашеност са демократским принципима и праксом, неуважавање споразума и међународних договора о поштовању права мањина, одбијање медијације у решавању спорова, изазивање етничког насиља и тешкоће у успостављању мултиетничких демократских институција.¹³⁾

Ови специфични облици етничких напетости представљају сталну претњу стабилности држава. Отуда ће стабилност и безбедност држава зависити од успешне међународне и добросуседске сарадње, развоја политичких институција и законских решења о правима етничких мањина на бази реципроцитета земаља у региону. Уколико се решавању ових питања, политичким и правним средствима, не посвети довољна пажња, нерешена права етничких заједница могла би да буду узрок неспоразума и сукоба међу државама и повод за оружане инциденте и сукобе локалног или међудржавног карактера.

Верски екстремизам још увек је актуелан облик угрожавања безбедности држава и могућа претња мирном решавању спорова и криза. Пошто су узроци за појаву националног и верског екстремизама сложене природе, и често изван могућности утицаја демократских институција власти, ова врста екстремизма представља висок ризик и претњу безбедности демократских држава у свету. Дакле, у проучавању утицаја религије на криминалитет питање се мора решавати у контексту одређене друштвене средине, односно од улоге коју религија има у тој средини. Религија својим моралним и канонским принципима и кроз проповеди значајно утиче на превенцију и спречавање криминалитета. Она пружа осећај смисла у сусрету са застрашујућом реалношћу и помаже људима да превазиђу усамљеност у индивидуалној патњи.¹⁴⁾ Међутим, и поред тога верски фанатизам представља један од опасних криминал-

13) Љубомир Стајић и Радослав Гаџиновић. *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2007, стр. 169.

14) Зоран Кесић, "Етиолошка димензија послератног криминалитета у Србији", *Безбедност*, бр. 2/2006, стр. 245.

них фактора и претњу систему безбедности модерне државе. У нестабилним државама обично влада егзистенцијална несигурност одређених групација људи који су веома погодни за врбовање од стране разних верских секти. Такве организације нуде људима "руку спаса" и "прави пут" за излазак из свих кризних ситуација. Али, иза такве маске крије се низ криминалних делатности (манипулација људском судбином, противправно лишавање слободе, деликти у вези са злоупотребом дрога и сл) које представљају опасност по појединца, породицу и друштво, тј. државу у целини.¹⁵⁾

ПРИРОДНЕ И ИНДУСТРИЈСКЕ КАТАСТРОФЕ И ЕПИДЕМИЈЕ ВЕЋИХ РАЗМЕРА

Природне и индустријске катастрофе и епидемије већих размера, као последице разорног деловања природних сила и наглог индустријског и техничко-технолошког прогреса и њиховог утицаја на све сфере живота, могу у перспективи да угрозе безбедност многих држава. Због промена у области екосфере, и самим тим због очекиваних метеролошких и климатских промена, у наредном периоду могуће су разне природне катаклизме, попут разорних земљотреса, катастрофалних поплава, екстремно високих температура, пожара већих размера, који превазилазе ниво природних и индустријских несрећа. Због тога је неопходно развити интегрисани концепт безбедности који мора да садржи и превентивну активност и заштиту становништва од разорног деловања природних сила и техничко-технолошких удеса, који би обухватао и ангажовање више ресорних министарстава и специјализованих државних агенција, органе локалне заједнице, али и припаднике војске и полиције. Такође, у случају повећаног радиолошког зрачења због хаварија на нуклеарним постројењима у земљама у ближем и даљем окружењу, хемијских несрећа и епидемија већих размера, могуће је угрожавање живота већег броја људи него при класичним оружаном акцијама.

У односу на претходно наведене облике угрожавања, процењује се да би индустријско загађење тла, воде и ваздуха, те нерешено питање одлагања чврстог, радиоактивног, војног и медицинског отпада, као и деградација земље и тла, могле представљати озбиљну претњу за здравље и живот људи у наредном периоду. У

15) Зоран Луковић, *Верске секте, приручник за самоодбрану*, Драганић, Београд, 2000, стр. 228.

одговору на ризике и претње безбедности овог типа свака од надлежних институција мора бити законски обавезана да примењује мере заштите из свог делокруга рада.

Политичке последице еколошких промена могу бити веома различите, као што су: нестабилност институција, еколошке миграције, еколошки тероризам, сукоби и ратови за ресурсе и друго.¹⁶⁾ Поставља се питање дали оскудица у ресурсима доводи до великих миграција? Еколошка оскудица у ресурсима никада није једини или довољан узрок за велике миграције, сиромаштво, или насиље; увек је повезана са другим чиниоцима, као што су економски, политички, и друштвени који заједно стварају одређене последице, након којих може доћи до сукоба, чак и насилних.¹⁷⁾ Друго схватање, несразмерно велике миграције ткз. *еколошке миграције* које и на почетку XXI века за последицу могу имати несагледиве политичке и безбедносне последице, а поготово трајне климатске промене могу бити извор великих тешкоћа становништва тиме што знатне делове земље чине неподесним за живот.¹⁸⁾

ИЛЕГАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА

„Миграција (од латинске речи *migratio* – сељење) је пресељавање становништва с једног подручја на друго, трајног или привременог карактера, независно од тога да ли се збива у границама националне територије или међу двема земљама. Одомаћени страни термин *миграција* у чешћој је употреби него домаћи *пресељавање* становништва, који означава само просторна пресељавања, док се израз миграција употребљава у ширем смислу, и у смислу промене занимања.“¹⁹⁾

Нерегуларна миграција односи се на илегалне уласке, нпр. боравак или „рад на црно“ у земљи усељења. Ови мигранти имају за

16) Вера Арежина, «Еколошке миграције», *Политичка ревија*, бр. 4/2006, стр. 972.

17) Fraser Leah, “Related Environment and Security Research”, in: Matthew Richard – Fraser Leah, *Global Environment Change and Human Security: Conceptual and Theoretical Issues*, Global Environment Change and Human Security Program Office – University of California Irvine (GECHS –UCI), 2002, p. 15-16.

18) На пример, услед ширења пустиња, пораста нивоа мора, евентуални почечи новог леденог доба, катастрофална сеизмичка догађања, итд. неопходна је међународна припремљеност не само за пружање могуће заштите становништва и добара, већ и трајних решења проблема. Стручњаци уједињених нација упозоравају да ће око 50 милиона становника бити принуђено да напусте своје домове због еколошких проблема и апелују на владе широм света да признају избеглички статус тим људима (Вера Арежина, «Еколошке миграције», *Политичка ревија*, бр. 4/2006, стр. 973)

19) *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975.

циљ да добију регуларан или сезонски посао а затим да окупе чланове своје породице. Илегалне миграције становништва, као последице тешких социјалних услова, демографске „експлозије“ или масовног прилива избеглица услед терора, оружаних сукоба и насила у земљама у транзицији, могу представљати велики безбедносни проблем сваке државе. Стога је повратак расељених лица, имовине и заштита људских права избеглица и прогнаника, важно политичко, социјално и безбедносно питање, јер би неадекватно решавање проблема ове категорије људи, у сложеним друштвеним околностима, могло бити узрок социјалне нестабилности, неспоразума и сукоба у земљи и у региону, у ближој будућности.²⁰⁾

Принудне миграције, прогони, избеглиштво и живот у егзилу, изазвани ратним сукобима спадају у тзв. "*велике несреће*",²¹⁾ које због ксенофобије и проблема у које су запали избегли и прогнани људи може доћи до турбуленција у региону, самим тим и нарушавања капацитета безбедности државе. Поред наведених, постоје и други облици неоружаног угрожавања безбедности, као што су недостатак стратешких енергената, злоупотреба нових технологија и научних достигнућа у области информатике, генетског инжењеринга, медицине и метеорологије. Основна карактеристика такве врсте, у основи невојних, облика угрожавања безбедности је да их је постојећим капацитетима тешко идентификовати, открити и превентивно деловати.

"Међународне миграције представљају појаву широких размера и врло сложене структуре, како по регионалном пореклу становништва које у њима учествује и дестинацијама према којима се усмерава, тако и према узроцима који до ње доводе и последица које она са собом носи за све своје учеснике и међунаордну заједницу у целини. Тако миграције добијају све већи значај у политици

20) Љубомир Стајић – Радослав Гаџиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2007, стр. 175.

21) Способност адаптације појединаца и заједнице на новонасталу ситуацију и ново окружење, могу значајно ублажити полсецие несреће, нарочито уколико им је на располагању катеријална и психолошка подршка. Један од највећих изазова са којима се суочавају избеглице је усвајање нових правила социјалних релација које ће убрзати њихову адаптацију на различиту и непознату културу. Њихова почетна реакција на ново окружење могла би се назвати *културни шок*. Културни шок је психолошка реакција праћена жестоким емоцијама, која настаје код људи који се нађу у непозантом културном окружењу. Сматра се да је културни шок привремено стање које пролази кроз фазе еуфорије, разочарења и беса (Чавић Т.: *О избеглиштву: психолошки аспекти*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2001, стр. 18).

и регулативи на универзалном, регионалном и националном плану."²²⁾

Према критеријуму земље порекла миграције, разликује се: *емиграционо подручје* – са кога се становништво иселава, и *имиграционо подручје* – на које се становништво доселава. Међутим, услед мотивације миграната која је на почетку XXI века веома комплексна, миграција се стандардно може класификовати на: миграцију радне снаге; породично окупљање; тражење азила, није више јасно разграничена. Осим тога, поставља се и питање ваљаности поделе земаља на: емиграционе, имиграционе и транзитне. Разлог за то је што неке земље имају карактеристике две, а некада и све три категорије (на пример, емиграциона и транзитна). Према критеријуму простора, разликују се: *Унутрашње миграције* – развијају се унутар националних или државних граница. Оне доводе само до демографских промена на одређеним деловима територије, али не утичу на величину, пораст и структуру становништва одређене земље. Код ових миграција, даље се разликују миграције на краћим, средњим и удаљеним дистанцама. *Спољне миграције* – утичу на величину становништва на националној територији јер смањују број и пораст становништва емиграције док истовремено повећавају број и пораст становништва земље имиграције, вршећи и при том промене у структури становништва. Према критеријуму трајности, разликују се: *Трајне миграције* – имају трајан значај по величину и структуру становништва. *Сезонске и дневне миграције* – обухватају најчешће само радну снагу и немају значај по величину и структуру читавог становништва. Дакле на почетку XXI века карактеристична су веома велика квалитативна и квантитативна кретања у становништву. Та кретања карактеришу: велики раст броја становника; неповољан распоред раста броја становника; неповољна структура становништва и велика миграциона кретања становништва.²³⁾ Свака врста несразмере доводи до губања, а у овом случају принудне миграције на одређеном простору могу изазвати политичку нестабилност у земљи и региону а тиме и нарушавање капацитета истема безбедности државе или држава у региону.

22) Гречић Владимир (прир.), *Југословенске спољне миграције*, Савезно министарство за рад, здравство и социјалну политику, Институт за међународну политику и привреду и Савезни завод за тржиште рада и миграције, Београд, 1998, стр. 27.

23) Вера Арежина, «Еколошке миграције», *Политичка ревија*, бр. 4/2006, стр. 961, ИПС, Београд, 2006.

ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ

Организовани криминал спада у категорију најизразитијих облика угрожавања безбедности. Организовани криминал²⁴⁾ у области илегалне трговине робама, капиталом и људима, и њихов транснационални карактер, захтева целовит и координисан одговор свих безбедносних структура у државама Балкана, као и у региону југоисточне Европе. Посебно се издвајају проблеми: илегалног трансфера и трговине наркотицима, људима и капиталом, пролиферација конвенционалног оружја и оружја за масовно уништење и корупција.²⁵⁾

Организовани криминалитет настоји да различитим методама стигне до највиших органа власти и других значајних субјеката, како би обезбедио што веће концесије и уступке и што већи друштвени статус за шефове криминалних организација. Својим деловањем организовани криминалитет управо и омогућава стварне савремених успешних криминалаца који, на основу стечене славе и моћи постижу одређени друштвени углед који делује повратно као утицај на органе власти, полицију, правосуђе и друге субјекте. *На такав начин незаконито се стиче огромна имовина и врши њена легализација, омогућавајући да се незаконито богаћење толерише и оправда.* Једна од карактеристика организованог криминалитета, која је уско везана за постигнути друштвени утицај и углед, јесте скоро онемогућавање уочавања незаконитости у одређеним пословним односима, тако да није ретка појава да је тешко разли-

24) Појавни облици организованог криминала у Србији су: кријумчарење људи, трговина људима, праће новца, незаконит промет психоактивних супстанци, посредовање у вршењу проституције, отмица, крађа и кријумчарење возила, изнуда, кријумчарење високо акцизне робе (генерал-мајор Мирослав Милошевић, "Организовани криминал и тероризам", у зборнику радова *Организовани криминалитет - стање и мере заштите*, Полицијска академија, Београд, 2005, стр. 31-46)

25) Ипак резултати борбе против корупције у Републици Србији, након доношења Националне стратегије заборбу против корупције, дакле за период од 01. 01. 2006 до 31. 12. 2006 могу се оценити значајно бољим од резултата у ранијем периоду. Полиција је током 2006. године поднела 1157 кривичних пријава, против 1928 лица, од којих је 197 лица лишено слободе, због основне сумње да су извршили 2809 кривичних дела. Међу откритим кривичним делима највећи број је злоупотреба службеног положаја 1444, проневера 242, примање мита 24, међу пријављеним лицима најзаступљенији су запослени у друштвеним и приватним предузећима 1215, запослени у јавним предузећима (ЕПС, Србија шуме, НИС...) 273, запослени у органима државне управе и локалне самоуправе 128, запослени у МУП-у 76, запослени у Управи царина 61, запослени у здравству 74, запослени у просвети 49, запослени у правосудним органима(судије, вештаци...) 37, запослени у Пореској управи 22, запослени у инспекцијским органима 15 и остала занимања 681 (Зоран Ђокић, «Актуелно стање у Републици Србији са посебним освртом на корупцију у привреди», *Безбедност*, бр. 2/2007, стр. 299).

ковати неке легалне организације од појединих облика организованог криминалитета. Организовани криминалитет представља криминалну делатност, тј. континуирано, у виду пословне оријентације, систематско вршење кривичних дела усмерених на стицање профита, монопола и моћи коју организује и спроводи у дело група хијерархијски повезаних лица који делују у складу са унапред сачињеним планом и састоји се у обављању правно недозвољених и дозвољених послова уз коришћење насиља, застрашивања, корупције и других облика утицаја на државне органе, појединце и остале облике социјалне контроле. О организованом криминалитету у *ширем* смислу може се говорити увек када се одређене криминалне делатности обављају од стране групе лица. У литератури, најпознатији представник ове концепције је *Mary McIntosh* која тврди да се професионалне криминалне групе удружују у две врсте организација: "*пројект организације*" у које се, на пример, удружују професионални лопови и варалице да би деловали професионалније, на већем простору и ефикасније, како би увећали профит, а њихова дела постала опаснија и "*бизнис организације*" које развијају сталну "пословну" активност ради стицања профита на бази изнуђивања или снабдевања тржишта забрањеним "робама".²⁶⁾

ИНДИЦИЈЕ КОЈЕ УКАЗУЈУ НА ПОСТОЈАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА

На постојање организованог криминалитета у једној средини (*локалној заједници*) указују следеће индиције: лица која немају легалне приходе живе "*на високој нози*" (луксузни аутомобили, велике куће, трошење великих свота нова итд.); дешавају се физички напади који се не пријављују полицији; дешавају се убиства, подметања експлозива под возила, у станове и локале или пожари без јасних мотива; професионални начин извршења убиства или подметања експлозива (нпр. убиства из возила у покрету); убиства се врше из оружја за које грађани не могу имати дозволу (из аутоматских пушака, хеклера итд); не налазе се сведоци мада су убиства извршена на јавном месту у присуству грађана; оштећени и жртве одбијају да сарађују са полицијом и да сведоче пред судом; у локалној заједници у поасту је наркоманија; анонимно се прети полицајцима, судијама и тужиоцима који раде на предмету окривљеног; пресуде наркодилерима су симболичне (условне осуде, благе

26) Љубомир Стајић – Радослав Гађиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2007, стр. 179.

затворске казне). До суда долазе само ситни улични препродавци дроге. Снабдевачи локалног тржишта дроге или наркодилери на велико, финасијери – заштићени су и изнад су опције посматрања полиције и тужилаштва; пријављене бране скупџ адвокати, плаћају се велике кауције за пуштање на слободу, мада њихова занимања не омогућавају покривање тих трошкова; није се умањџ стандард живота, то јест, трошење новца, у породицама чији су члановџ лишени слободе, одмах након хапшења осумњичених наступају адвокати са унапред потписаним овлашћђењем за заступање; кривична дела се врше и након хапшења шефова бандџ(или се повећава њџх број); суду се пријављују до тада непознати сведоци одбране, а сведоци отпуџбе мењају исказе у кјорист окривљеног и полиција и тужиоци наступају помирљиво на суду итд.²⁷⁾

На основу елаборираних и научно анализирани чињеница, организовани криминалитет представља криминалну делатност, тј. континуирано, у виду пословне орјентације, систематско вршење кривичних дела усмерених на стицање профита, монопола и моћи коју организује и спроводи у дело група хијерархијски повезаних лица који делују у складу са унапред сачињеним планом и састоји се у обављању правно недозвољених и дозвољених послова уз коришћење насиља, застрашивања, корупције и других облика утицаја на државне органе, поједице и остале облике социјалне контроле.

На основу наведених особина, организовани криминалитет би се могао дефинисати као *врста имовинског криминалитета, а карактерише га постојање криминалне организације која обавља континуирану привредну делатност, користећи при том насиље и корупцију носилаца власти*. Организовани криминалитет има тежњу да оствари утицај на сферу политике, економије, јавног живота. Тиме се постиже политичка и економска моћ, што има за последицу монопол и повећање профита носилаца организованог криминалитета. Политички и економски утицај постиже се корупцијом државних чиновника (на националном и локалном нивоу), финансирањем политичких партија, или појединих изборних кампања од новца прибављеног криминалним пословима (прање новца), финансирањем хуманитарних акција уз медијску подршку, отварањем или финансирањем појединих медија или новинара, па чак и научника, интелектуалаца и бораца за људска права (ко-

27) Бранислав Симоновић, *Криминалистика*, Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац, 2004, стр. 631-632.

ји критикују акције полиције, антимафијашке законе јер наводно угрожавају поједине људске слободе и права).

Организовани криминалитет нема потребу да руши државу, већ да се инкорпорира у њу. Тако се дешава да су шефови организованог криминалитета у појединим државама истовремено и на највишим политичким функцијама (председници држава, влада, министри). *Врховни циљ организованог криминалитета је стицање профита, тј. економске моћи.* Сви остали циљеви (нпр., политичка моћ) подређени су овом и представљају само споредне циљеве (међукорак) у функцији остварења овог главног.

ОБЛИЦИ УГРОЖАВАЊА УНУТРАШЊЕ БЕЗБДНОСТИ ОРГАНИЗОВАНИМ КРИМИНАЛНИМ ДЕЛОВАЊЕМ

У свету се јасно уочава *међународно повезивање организованих криминалаца.* Послови организованог криминалитета све чешће прелазе границе држава. Криминалне организације из разних држава све тешње међусобно сарађују у реализацији заједничких криминалних планова (нпр. *трговина дрогом, људима, "прање новца" итд*), или појединце криминалне организације проширују своју делатност на територије већег броја држава и континента, или глобално по читавом свету (на пример, колумбијски кокаински картели, руска, албанска мафија, кинеске Тријаде итд). Ови облици организованог криминалитета чине *транснационални организовани криминалитет* и представљају посебну опасност. Ширењу транснационалног организованог криминалитета посебно је допринела слобода трговине, отварање граница, процеси глобализације, транзиција, нови облици банкарских начина плаћања, развој комуникација (нпр., Интернет, мобилна телефонија).²⁸⁾

У појединим регионима света посебно је изражена делатност организованог или транснационалног организованог криминалитета. Крајем XX и почетком XXI века Интерпол је званично означио регион Балкана једним од највећих криминалних жаришта организованог криминалитета на свету. На пример, 80% организованог криминалитета којим се та организација бави лоцирано је у региону Балкана или одатле полази, ширећи се ка земљама Западне Европе (путеви дроге, трговина "белим робљем", илегално

28) Бошковић, Мићо: *Транснационални организовани криминалитет*, Полицијска академија, Београд 2003, стр. 146.

пребацивање емиграната, делатност дуванске мафије, “прање новца“ итд).²⁹⁾

Застрашивање, насиље и корупција су основне методе за постизање циљева организованог криминалитета и умањење ефеката социјалне контроле. Да би онемогућили рад државних органа, односно умањили ефикасност правосуђа, полиције, царине, организовани криминалци користе се пре свега корупцијом. Корупција је најмоћније оружје организованог криминалитета. Тамо где не прође корупција, примењују методе застрашивања и претње. Претње су усмерене према ноциоцима правосудних функција, радницима органа унутрашњих послова, сведоцима или најближим члановима њихових породица. Претње су анони-мне и конкретизоване. Као последње средство користе насиље, не презајући ни од отмица и убистава

Феноменолошка обележја организованог криминалитета су многобројна и било би крајње незахвално покушати их набрајати *in extensor*. Ипак, нека од њих се могу третирати као основна, попут прикривености испољавања, специфичности трагова и индиција, великог динамизма, интернационализације и глобализације, константно нових појавних облика, јаких криминалних организација, примене (према потреби) најгрубљих метода елиминисања противника, снажних коруптивних механизма, финансијих трансакција с циљем прикривања порекла новца итд.

Radoslav Gacinovic

INTERNAL UNARMED FORMS OF THREAT TO STATE SECURITY CAPACITY

Summary

*This text is based on the facts that author of the text had obtained through the research of the politics of violence and non-armed threat to the security of modern states. The capacity (Lat. *capacitas*) of the security system does not reflect itself only in numerical strength of material-technical resources, equipment and armament used for defense of the state and its citizens. The capacity of the security system is reflected also in the wealth of the state, number of its citizens, organization of the security system and training of its people – the holders/factors of the security system and their sense of responsibility for active participation in the security system. The capacity of the*

29) Исто, стр. 163.

security system is reflected also in capability of members of security structures to efficiently and continuously implement the strategy of determent and, in case when it is necessary, the strategy of responding (reciprocation.) The level of ability of the security system managers is very important in every sense, in particular in expression of the ability for preventive activity, timely recognition of some danger and estimation of the danger. Threatening of the security capacity of one state encompasses endangering the state as a political establishment (institution) by all forms of harmful phenomenons, activities and influences, in other word, it endangers constitutional order. Therefore author of the text thinks that internal non-armed forms of threatening the security system are: civil unrests, political rebellions, sabotages, politically motivated strikes and subversive activity and in addition to the political factors it can be also caused by ethnical tensions, religious extremism, organized crime, illegal migrations of population, etc.

Key Words: state, capacity, security, democracy, unrests, rebellions, extremism, sabotages.

ЛИТЕРАТУРА

- 13. Арежина В., «Еколошке миграције», *Политичка ревија*, бр. 4/2006.
- 2. Војиновић М, *Кобно осипање српског народа*, Прометеј, Београд, 1995.
- 3. Гађиновић Р., «Политичка пропаганда - ефикасно оружје у савременом рату», *Српска политичка мисао*, бр. 2/2011.
- 4. Гађиновић Р., «Демократија и безбедност у националној држави», *Српска политичка мисао*, бр. 1/2010.
- 5. Гречић В., *Миграција и интеграција страног становништва*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1989.
- 6. Гречић В., *Југословенске спољне миграције*, Савезно министарство за рад, здравство и социјалну политику, Институт за међународну политику и привреду и Савезни завод за тржиште рада и миграције, Београд, 1998.
- 7. Ђорђевић, О.. *Лексикон безбедности*, Привреда публик, Београд, 1989.
- 8. Игњатовић Ђ., *Организовани криминалитет*, Поливцијска академија, Београд, 1998.
- 9. Кесић З., "Етиолошка димензија послератног криминалитета у Србији", *Безбедност*, бр. 2/2006.

- 10. Луковић З., *Верске секте, приручник за самоодбрану*, Драганић, Београд, 2000.
- 11. Маринковић Д., «Основни правци криминалистичког поступања у сузбијању наркокриминалитета», *Наука – безбедност - полиција*, Београд, бр. 2/2003.
- 12. Мађејка М. М., *Еколошки менаџмент*, Европски универзитет за интернационални менаџмент и бизнис, Београд, 2001.
- 13. *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975.
- 14. *Правни лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1970.
- 15. Сименуновић Д., *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989.
- 16. *Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд 1982.
- 17. Симоновић Б., *Криминалистика*, Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац, 2004.
- 18. Симић Р. Д., *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- 19. Стајић Љ. – Гаџиновић Р., *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2007.
- 20. Schmidt – Sommerfeld, С.: «Verdeckte Ermittlungen bei der Rauschgiftbekämpfung», *Kriminalistik*, 7/2001.
- 21. Чарс В. Кегли – Јудин Р. Виктоф, *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија, Београд, 2004.
- 22. Farstenhauser, D., «Verdachtsgewinnung bei Organisierter Kriminalität», *Kriminalistik*, 1/2002.
- 23. Фатић А., *Криминал и друштвена контрола у Источној Европи*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1997.

Resume

Non-armed forms of threatening of the security system of democratic states are most often expressed in the form of civil unrests and information, political, diplomatic, psychological-propagandist, economical, international law, confessional, cultural, sport, health, educational, demographic and other forms of activities. Non-armed threatening of the security encompasses all fields of social life and is reflected in concrete activities of the holders (factors) of the threatening. Through the politics of pressure the security system is threatened by civil unrests, political rebellions, politically motivated strikes, sabotages, etc. Civil unrests represent a non-armed form of internal threat to the state security. Internal unrests may endanger the security of the citizens and are usually manifested in the form of massive demonstrations, sabotages, strikes and boycott. Difference

between the unrests and the chaos is in the fact that in the unrests there are freed suppressed emotions in more manifested eruptive way due to the possibility of anonymous and unpunished activity in the crowd. Political rebellions may be defined as a form of personal, group or collective activity in the field of opposing official, legal, recognized or imposed leadership. Sabotage is a quiet and hidden activity by individuals or groups within a frame of working or social-political obligations, with objective of provoking disorganization of the work and imposing material damage in a concrete economic entity or with objective of undermining some existing economic and political order in general. Politically motivated strikes are a form of the battle against government. As such, they have multiple effects: political ones, as they show disagreement and non-acceptance of the politics and moves of the government; organizational ones, as they disturb the traffic and communal services and material ones, as they directly reduce production and in that way they provoke discontent of the citizens and in this way the level of their security is reduced. Subversive activity in a broad sense implies an organized undermining activity from abroad against political and social order of some state and its political, economic and legal institutions. In addition to the abovementioned, illegal migrations of populations, religious and ethnic extremism and organized crime represent a latent danger for stability of the state and its security capacity.

КАПАЦИТЕТИ И СТАНДАРДИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

255

Дејана М. Вукчевић

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ КАПАЦИТЕТИ ЕУ:
ПИТАЊЕ ПАРЛАМЕНТАРНЕ КОНТРОЛЕ
ЗАЈЕДНИЧКЕ БЕЗБЕДНОСНЕ И ОДБРАМБЕНЕ
ПОЛИТИКЕ

277

Владан Станковић

КОНФЕСИОНАЛНИ АСПЕКТ РАЗВОЈНИХ
ПОКАЗАТЕЉА ЕУ

297

Мања Ђурић

ОДНОС ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ПРЕМА ЗАПАДНОМ
БАЛКАНУ

315

Ана Јовашевић

ЗАШТИТА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

Дејана М. Вукчевић*
Институт за политичке студије, Београд

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ КАПАЦИТЕТИ ЕУ: ПИТАЊЕ ПАРЛАМЕНТАРНЕ КОНТРОЛЕ ЗАЈЕДНИЧКЕ БЕЗБЕДНОСНЕ И ОДБРАМБЕНЕ ПОЛИТИКЕ**

Сажетак

Парламентарна контрола безбедносне политике ЕУ једно је од кључних питања институционалног система ЕУ. Како су национални парламенти држава чланица и Европски парламент укључени у процес развоја и спровођења безбедносне политике ЕУ? Аутор примећује да постоји «двоструки демократски дефицит» у институционалном систему ЕУ, како на нивоу националних парламената, тако и на нивоу Европског парламента. Јер, развој спољне и безбедносне политике ЕУ почива на међувладиној сарадњи, и улога Европског парламента је ограничена у тој области, али она није надомештена активним учешћем националних парламената у демократској контроли ове политике. Одредбе Лисабонског уговора доносе неке новине, које, међутим, суштински не мењају ствари. Чланак ће бити подељен у два дела. У првом делу, аутор ће анализирати улогу Европског парламента у процесу демократске контроле безбедносне политике ЕУ, док ће други део бити посвећен улози и ограничењима националних парламената. Аутор закључује да постоји парадокс у институционалном систему ЕУ, јер спољна и безбедносна политика ЕУ има за циљ да промовише развој и јачање демократије и правне државе, док

* Научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

истовремено постоји двоструки демократски дефицит у процесу парламентарне контроле ове политике ЕУ.

Кључне речи: институције, институционални капацитет, демократске институције, европске интеграције.

Питање контроле безбедносне и одбрамбене политике ЕУ једно је од кључних питања институционалног система ЕУ. Спољна и безбедносна политика ЕУ одувек су сматране као «специфична област» која треба да поседује одређени степен флексибилности и тајности, и да задржи међувладин карактер, упркос тенденцији развоја супранационалности у другим политикама ЕУ. Отуда се може закључити да демократски легитимитет ове политике треба да буде обезбеђен на националном нивоу. Из те перспективе, поставља се питање зашто је уопште потребно разматрати питање парламентарне контроле ове политике и на нивоу ЕУ. Неколико разлога указује на ову потребу. Прво, парламентарна контрола, која је кључни аспект демократске контроле, утиче на кредибилитет ЕУ као међународног актера. Заједничка спољна, безбедносна и одбрамбена политика ЕУ укључује промоцију демократске праксе изван своје територије, што подразумева и демократску контролу, тако да ЕУ не може себи да “приушти” одсуство демократске контроле ове политике. Друго, иако свака држава чланица одлучује да ли ће послати снаге за неку мисију ЕУ, одлука о отпочињању неке мисије у оквиру заједничке безбедносне и одбрамбене политике доноси се на нивоу ЕУ. Дакле, безбедносна и одбрамбена политика ЕУ подразумева управљање на два нивоа, националном и европском.

Иако замишљен као носилац “демократског легитимитета” у институционалном систему ЕУ, Европски парламент има ограничену улогу и утицај на политику и усвајање аката у области спољне, безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. Међутим, маргинализација улоге Парламента није надомештена активним учешћем националних парламената у демократској контроли ове политике. Стога постоји двоструки демократски дефицит у процесу парламентарне контроле спољне и безбедносне политике ЕУ. Аутор сматра да одредбе Лисабонског уговора, и поред неких новина, не мењају суштински ствари, те да и даље постоји “празнина” у демократској контроли ове политике. Чланак ће бити подељен у два дела. У пр-

вом делу, аутор анализира улогу Европског парламента у процесу демократске контроле спољне и безбедносне политике ЕУ, док ће други део бити посвећен улози и ограничењима националних парламената у контроли ове политике. Закључује се да постоји парадокс у институционалном систему ЕУ, јер спољна и безбедносна политика ЕУ има за циљ да промовише развој и јачање демократије и правне државе, а истовремено присуствујемо двоструком демократском дефициту у процесу парламентарне контроле ове политике ЕУ.

УЛОГА ЕВРОПСКОГ ПАРЛАМЕНТА У ОБЛАСТИ ЗАЈЕДНИЧКЕ БЕЗБЕДНОСНЕ И ОДБРАМБЕНЕ ПОЛИТИКЕ ЕУ

Пре ступања на снагу Лисабонског уговора, чланом 21 Уговора о ЕУ установљене су две врсте овлашћења Европског парламента када је реч о заједничкој спољној и безбедносној политици (ЗСБП). С једне стране, ради се о праву да буде консултован о “најважнијим питањима и основним опредељењима” ове политике, и са друге, о праву да упутити питања или формулише препоруке Савету и Високом представнику за ЗСБП. Према одредбама овог члана, председништво је имало обавезу да консултује ЕП о најважнијим питањима и основним опредељењима заједничке спољне и безбедносне политике и да се стара да се ставови Европског парламента размотре са одговарајућом пажњом. Такође, председништво и Комисија требали су да редовно информишу Европски парламент о развоју спољне и безбедносне политике. Међутим, примена овог члана остављала је Савету министара значајан простор за “маневрисање” када је реч о његовим обавезама према Европском парламенту.¹⁾ У пракси, активност Савета министара се сводила на испуњење формалне обавезе информисања Парламента, а не на заснивање конструктивног дијалога са овом институцијом. Углавном се радило о консултацијама *a posteriori*, пошто није било предвиђено да Савет консултује Парламент пре доношења неке одлуке у области спољне политике и безбедности.²⁾ Ипак, Парламент је насто-

1) Florika Fink-Hooijer, “The Common Foreign and Security Policy of the European Union”, *European Journal of International Law*, vol. 5, n° 2, 1994, p. 193.

2) Парламент је у 2003. години изразио незадовољство радом Савета, истичући да извештај који је Савет доставио Парламенту за 2002. годину не може да представља основу конструктивног дијалога између две институције, јер садржи само набрајање акција

јао да на посредан начин врши утицај на процес ЗСБП-а, нарочито кроз активност Комисије за спољне послове, људска права, заједничку безбедност и одбрамбену политику, која представља основни оквир Парламента за питања заједничке спољне и безбедносне политике, и која доноси резолуције и извештаје о овој политици. Исто тако, Европски парламент је развио редовне контакте са институцијама ЕУ задуженим за спољну и безбедносну политику, како би остварио своје право на информисаност у овој области. Ово се посебно односило на Високог представника за ЗСБП и комесара за спољне послове, који су показали вољу да информишу Парламент о овој области на много детаљнији и прецизнији начин него министри иностраних послова у Савету министара.³⁾ Такође, Парламент је развио редовну сарадњу са Европском комисијом, засновану на размени информација путем усмених и писаних питања и одговора, и на месечном дијалогу између председника Европског парламента, председника Комисије и председника Савета министара, током седница које се у Парламенту одржавају средом.⁴⁾

Такође, према члану 21 Уговора о ЕУ, Европски парламент могао је да поставља питања, формулише препоруке, и да расправља, једном годишње, о оствареном напретку у спровођењу заједничке спољне и безбедносне политике. У области безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, улога Парламента је била знатно ограничена у односу на спољну и безбедносну политику ЕУ,⁵⁾ преваходно због тога што одредбе о безбедносној политици нису биле унете у уговор из Нице, што је значило да органи који су формиран у домену ове политике нису имали никакву обавезу парламентарног информисања и консултовања. Ова правна недоследност Уговора из Нице је запањујућа, будући да је Европски савет утврдио да је

које је Савет предузео, а не политичке процене, и недовољно је усмерен на финансијске импликације спољне и безбедносне политике ЕУ. Видети: *Rapport sur le rapport annuel du Conseil au Parlement européen sur les principaux aspects et les choix fondamentaux de la PESC, y compris leurs implications financières pour le budget général des Communautés européennes*, Document A5-0348/2003, 8 octobre 2003.

- 3) Armin Laschet, "Parliamentarisation of the European Security and Defence Policy", Geneva Center for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), *Working Paper* n° 82, 2002, p. 4.
- 4) Wolfgang Wessels, "The Parliamentary Dimension of CFSP/ESDP – Options for the European Convention", Study submitted for the European Parliament, Bruxelles, TEPSA, 2002, p. 93.
- 5) Giovanna Bono, "The European Convention and Common Foreign and Security Policy : More Defence, Less Security", *Peace Studies Papers*, Working Paper 7, 2004, <http://www.brad.ac.uk/acad/pubs/pdf>.

безбедносна и одбрамбена политика ЕУ саставни део заједничке спољне и безбедносне политике. Дакле, стриктно правно гледано, према Уговору из Нице, институције које су образоване у оквиру безбедносне политике ЕУ нису потпадале под надлежност Европског парламента. Међутим, у пракси, Савет министара и председништво ЕУ су проширили одредбе члана 21 Уговора о ЕУ и на ову област, те је тако министар одбране државе која је председавала ЕУ информисао Европски парламент о војним аспектима безбедносне и одбрамбене политике ЕУ.⁶⁾ Такође, Европски парламент поседује и ограничени приступ тзв. «осетљивим» информацијама у области безбедности и одбране. Наиме, према уговорним одредбама (члан 207 Уговора о Европској заједници који је постао члан 15 Уговора о функционисању Европске уније), свако физичко или правно лице са пребивалиштем у некој држави чланици има право приступа документима институција, тела и агенција Уније. Међутим, Високи представник за заједничку спољну и безбедносну политику је у јулу 2000. године донео одлуку о мерама заштите класификованих информација⁷⁾, и према тој одлуци, информације које су класификоване као «très secret/top secret»⁸⁾, «secret»⁹⁾ и «confidentiel»¹⁰⁾, а односе се на област безбедности и одбране, не могу бити јавно доступне.¹¹⁾ Упоредо са овом иницијативом, Савет министара је донео одлуку о побољшању информисаности о раду Савета и јавном регистру докумената Савета.¹²⁾ Будући да се ниједна одредба у овим одлука-

6) Wolfgang Wagner, "The Evolution of CFSP Institutions : Where Does Democratic Accountability Stand ?", *International Spectator*, vol. XXXIX, n° 2, 2004, p. 56.

7) Décision 2000/C/239/01 du Secrétaire général du Conseil/Haut représentant pour la politique étrangère et de sécurité commune du 27 juillet 2000, relative aux mesures de protection des informations classifiées applicables au secrétariat général du Conseil, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n° C 239, du 23 août 2000, p. 1.

8) Ради се о информацијама «чије би неовлашћено ширење могло да изазове веома озбиљну штету интересима Европске уније или једне или више њених држава чланица» (чл. 2.1 Одлуке).

9) Реч је о информацијама «чије би неовлашћено ширење могло озбиљно да угорзи интересе ЕУ или једне или више њених држава чланица» (чл. 2.1).

10) Реч је о информацијама «чије би неовлашћено ширење могло да штети интересима ЕУ или једне или више њених држава чланица» (чл. 2.1).

11) Ради се о 3% докумената из области безбедносне политике ЕУ. Неки аутори наводе да је НАТО (САД) инсистирао на ограничењу приступа информација због очувања војних тајни. Видети: Frederic Jensen, « Military Secrecy in the EU Council provokes legal challenges », *European Security Review*, October 2000, n° 2.

12) Décision 2000/527/CE modifiant la décision 93/731/CE relative à l'accès du public aux documents du Conseil et la décision 2000/23/CE concernant l'amélioration de l'information sur les travaux du Conseil et le registre public des documents du Conseil, *Journal officiel des Communautés européennes*, n° L 212, du 23 août 2000, p. 9.

ма није конкретно односила на Европски парламент, ове одлуке су биле у супротности са правом Парламента да буде информисан, те је ова институција поднела тужбу за поништај пред Судом правде Европских заједница, позивајући се притом на члан 207 Уговора о ЕЗ. Решење ове ситуације пронађено је у потписивању међуинституционалног споразума између Европског парламента и Савета 20. новембра 2002. године, који се односио на приступ Парламента «осетљивим» информацијама Савета у области безбедности и одбране.¹³⁾ Према одредбама овог уговора, председник Парламента или председник Комисије за спољне послове, људска права, безбедносну и одбрамбену политику Парламента може затражити да председник Савета министара ЕУ или генерални секретар/високи представник за заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ доставе Парламенту информације о развоју у области безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, укључујући и приступ осетљивим информацијама. Исто тако, председник Европског парламента, као и један специјални комитет, којим председава председник Комисије за спољне послове, људска права, безбедносну и одбрамбену политику, а који је састављен од четири члана, биће информисани од стране председавајућег Савета или генералног секретара/високог представника за заједничку спољну и безбедносну политику о садржају осетљивих информација када су ове информације неопходне Парламенту за извршење овлашћења која су му поверена Уговором о ЕУ. Уговор не утврђује прецизно области у којима Савет треба да даје осетљиве информације Европском парламенту. Чини се да то укључује не само информације о војном већ и о цивилном управљању кризама. Такође, уговор предвиђа да информације пореклом из трећих држава или међународних организација могу бити прослеђене Парламенту само уз пристанак тих држава или организација.¹⁴⁾ Поједини аутори сматрају да овај уговор не даје Парламенту право приступа класификованим информацијама, већ даје овлашћење Савету да одлучи када ове информације могу бити подељене са Парламентом, а то је онда «када је то неопходно и

13) Accord interinstitutionnel entre le Parlement européen et le Conseil du 20 novembre 2002, concernant l'accès du Parlement européen à des informations sensibles du Conseil dans le domaine de la politique de sécurité et de défense, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n° C 298, du 30 novembre 2002, p. 1.

14) Европска унија и НАТО су такође потписали споразум о безбедности информација - Accord entre l'Union européenne et l'Organisation du Traité de l'Atlantique Nord sur la sécurité des informations, *Journal officiel de l'Union européenne*, n° L 80, du 27 mars 2003, p. 35.

могуће имајући у виду природу и садржај информација»¹⁵⁾. Такође, овај споразум доводи до дискриминације између чланова Парламента, јер само неколико особа има приступ осетљивим информацијама.¹⁶⁾ Ревизија уговора је предвиђена након две године на захтев Савета или Парламента. Међутим, и поред незадовољства посланика одредбама овог уговора, Парламент није поднео захтев за његову ревизију све до 2010. године.

Које су новине које доноси Лисабонски уговор? Да ли се ради о суштинским изменама овлашћења Парламента у овој области? Нажалост, нови Уговор о ЕУ је само кодификовао постојећу праксу када је реч о праву Европског парламента да буде информисан и консултован у области спољне, безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. Тако члан 36 Уговора о ЕУ наводи да «Високи представник Уније за спољне послове и безбедносну политику редовно консултује Парламент о најважнијим питањима и основним опредељењима заједничке спољне и безбедносне политике и заједничке безбедносне и одбрамбене политике и информише га о развоју ових политика», те се «стара да се ставови Европског парламента размотре са одговарајућом пажњом». Новина је да специјални представници могу такође бити укључени у процедуру информисања Европског парламента. Када је реч о праву Парламента да буде консултован о спољној, безбедносној и одбрамбеној политици, Лисабонски уговор остаје неодређен и нејасан. Док за друге политике ЕУ процедура консултовања подразумева да се Савет обрати Парламенту за мишљење о неком законодавном акту пре његовог усвајања, у области спољне, безбедносне и одбрамбене политике ЕУ остаје нејасно о ком виду консултовања се ради (ex-ante или ex-post), и о којим «најважнијим питањима» и «основним опредељењима» Парламент треба да буде консултован.¹⁷⁾ Члан 36 такође предвиђа да Парламент два пута годишње (уместо досадашње праксе једном годишње) расправља о напретку у спровођењу заједничке спољне, безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. Чини се да одредбе Лисабонског уговора потврђују маргинализацију улоге Парламента у области спољне, безбедносне и одбрамбене полити-

15) Wolfgang Wagner, "The Democratic Control of Military Power Europe", Paper prepared for the presentation at the University of Oslo, 12 April 2005.

16) Udo Diedrichs, "The European Parliament in CFSP: More than a Marginal Player?", *International Spectator*, vol. 39, n° 2, 2004, p. 43.

17) Anna Herranz-Surrallés, "The Contested 'Parliamentarisation' of EU Foreign and Security Policy", PRIF-Report No. 104, 2011, p. 3.

ке, и да је чак јачају.¹⁸⁾ То потврђује и усвајање декларације бр. 14, која је додата Лисабонском уговору, у којој се истиче да «одредбе које се односе на заједничку спољну и безбедносну политику не дају нова овлашћења Комисији у погледу доношења одлука, и не јачају улогу Европског парламента». Ова декларација, како наводе неки аутори, која указује на вољу држава чланица да маргинализују Парламент у области спољне, безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, није само везана за проблем демократског дефицита, већ и за метод интеграције, јер је Парламент искључен из развоја спољне, безбедносне и одбрамбене политике ЕУ и као супранационална институција.¹⁹⁾

Одлуке у области безбедносне и одбрамбене политике ЕУ доносе се једногласно на нивоу ЕУ, од стране Савета министара ЕУ. Европски парламент нема формално право да одобри неку мисију у оквиру ове политике. Ипак, Парламент, како наводе неки аутори, поседује одређене необавезујуће механизме, путем којих може да се активније укључи у процес надгледања мисија ЕУ у оквиру безбедносне и одбрамбене политике ЕУ.²⁰⁾ Примера ради, Парламент може да усвоји необавезујуће резолуције и препоруке пре усвајања одлуке Савета о отпочињању неке мисије, док сваки члан Парламента може да упути писмена питања Савету или Комисији. Такође, могу бити организоване јавне расправе са експертима о питању од значаја за рад комитета Парламента. Ипак, до сада ниједна јавна расправа није организована пре усвајања одлуке о отпочињању мисије ЕУ.²¹⁾ Још једно значајно овлашћење Парламента је могућност да затражи да затражи изјаву од чланова Савета или Комисије. На основу Правилника о процедури, Европски парламент може затражити изјаву пред њим од чланова Савета или Комисије пре доношења неке одлуке о отпочињању мисије, или пре слања војних/цивилних снага. Такође, Парламент има и одређена «*post hoc*» овлашћења, тј. овлашћења која се односе на ситуације када је нека

18) Isabelle Bosse-Platière, "Le Parlement européen et la PESC/PESD: les aspects juridiques", *Les Cahiers de l'IRSEM*, n° 4, 2010, p. 39.

19) *Ibid.*, p. 40.

20) Michele Comelli, "The Democratic Accountability of the CSDP and the Role of the European Parliament", in Ettore Greco, Nicoletta Pirozzi, Stefano Silvestri (eds.), *EU Crisis Management: Institutions and Capabilities in the Making*, Istituto Affari Internazionali, 2010, p. 87.

21) Hans Born, Alex Dowling, Teodora Fuior, Suzana Gavrilescu, *Parliamentary Oversight of Civilian and Military ESDP Missions: The European and National Levels*, European Parliament, Brussels, 2007, p. 12.

мисија у оквиру спољне, безбедносне и одбрамбене политике већ започета. То су резолуције, препоруке и мишљења о конкретним војним и цивилним мисијама, годишњи извештаји, као и парламентарне посете снагама ЕУ.²²⁾

Нешто значајнију улогу Европског парламента можемо запознати у буџетској области. Буџет заједничке спољне и безбедносне политике обухвата административне и оперативне трошкове. Административни трошкови су трошкови институција који настају на основу одлука које се односе у области заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ, и они су падали на терет буџета Европских заједница. Када је реч о оперативним трошковима, 16. јула 1997. године закључен је уговор о финансирању заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ између Парламента, Савета и Комисије²³⁾, којим је предвиђено да оперативни трошкови буду финансирани из буџета Европских заједница, осим ако Савет не утврди другачије. Уговор је такође предвиђао да су оперативни трошкови они трошкови које не проистичу искључиво из уговорних одредби, и да Парламент има право надгледања износа ових трошкова и њихову поделу. У том смислу, предвиђена је споразумна процедура између Парламента и Савета, са циљем да се постигне договор између ове две институције о висини оперативних трошкова и њиховој подели. У случају да не дође до договора између Парламента и Савета, последњу реч у процедури има Парламент²⁴⁾. Уговор из Амстердама преузео је одредбе овог уговора и унео их у члан 28 Уговора о ЕУ. Према овом члану, оперативни трошкови су били покривени из буџета Европских заједница, осим ако Савет другачије не одлучи. Трошкови који су се односили на активности повезане са војним питањима или доменом одбране покривали су се из националних буџета. Такође, Парламент, Савет и Комисија су 6. маја 1999. године потписали нови споразум о побољшању буџетске процедуре²⁵⁾, који је предвиђао да институције постигну договор, сваке године,

22) *Ibid.*, p. 14.

23) Accord interinstitutionnel du 16 juillet 1997 entre le Parlement européen, le Conseil et la Commission européenne relatif à des dispositions concernant le financement de la politique étrangère et de sécurité commune, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n° C 286, du 22 septembre 1997, p. 80.

24) Georges Berthu, Dominique Souchet, *Le traité d'Amsterdam, contre la démocratie. Texte intégral comparé et commenté*, Paris, François-Xavier de Guibert, 1998, p. 253.

25) Accord interinstitutionnel du 6 mai 1999 entre le Parlement européen, le Conseil et la Commission européenne sur la discipline budgétaire et l'amélioration de la procédure budgétaire, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n° C 172 du 18 juin 1999, p. 1.

око висине оперативних трошкова и њихове поделе. У случају да се договор не постигне, Парламент и Савет су требали да прихвате висину буџета за претходну годину.

Што се тиче Лисабонског уговора, члан 41 Уговора о ЕУ истиче да оперативни трошкови потпадају под буџет Уније, осим трошкова који проистичу из мера војне или одбрамбене природе, и случајева у којима Савет другачије одлучи. У случају безбедносне политике ЕУ, трошкови за војне операције се финансирају из националних буџета, изузев заједничких трошкова, за које је предвиђен посебан механизам, назван «Athena»²⁶⁾, задужен за управљање заједничких трошкова војних операција ЕУ. Циљ успостављања овог механизма је, са једне стране, да се обезбеди финансирање листе заједничких трошкова путем националних контрибуција утврђеним по одређеном «кључу» националног бруто производа, и са друге стране, да се управља префинансирањем одређених индивидуалних трошкова.²⁷⁾ У финансирању војних операција ЕУ, Европски парламент нема никаквих овлашћења. Међутим, безбедносна политика ЕУ укључује и цивилне аспекте управљања кризама, што Европском парламенту пружа могућност да се значајније ангажује у процесу, јер финансирање цивилних мисија спада у буџет ЕУ.²⁸⁾ Комбинација цивилних и војних средстава захтева коришћење комунитарног буџета, и то представља прилику за Парламент да учествује у реализацији безбедносне политике ЕУ.

Када је реч о финансирању војних операција ЕУ, механизам «Athena» није без недостатака, јер овај вид финансирања смешта војне операције у колективни буџет, који је ипак заснован на међувладиној сарадњи, што умањује значај и улогу Комисије и Парламента, јер Високи представник за спољне послове и безбедносну политику и командант операције представљају у овом случају «заједнички интерес». Постојање три начина финансирања (комунитарни буџет, «Athena» и национални буџети) чини војне операције

26) Décision 2004/197/PESC du Conseil du 23 février 2004 créant un mécanisme de gestion du financement des coûts communs des opérations de l'Union européenne ayant des implications militaires ou dans le domaine de la défense, *Journal Officiel de l'Union européenne*, n° L 63, du 28 février 2004, p. 68.

27) Дејана Вукчевић, «Финансирање безбедносне и одбрамбене политике ЕУ», *Српска политичка мисао*, вол. 26, бр. 4, 2009, стр. 247.

28) Robert Cutler, Alexander Von Lingen, «The European Parliament and European Union Security and Defence Policy», *European Security*, vol. 12, n° 2, 2003, p. 14.

ЕУ попрештем значајних политичких изазова.²⁹⁾ Тако је Парламент у више наврата истицао неопходност да заједнички трошкови у оквиру војних операција буду финансирани из комунитарног буџета, а не из колективног буџета држава чланица.³⁰⁾ Међутим, овај захтев није прихваћен приликом закључења споразума са Саветом 17. маја 2006. године, који је задржао разлике у финансирању између војних и цивилних операција ЕУ. Ипак, не може се порећи ни значајна улога Парламента у погледу административних трошкова везаних за нове политичко-војне органе у оквиру безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. То је и једини начин да Парламент контролише безбедносну политику ЕУ.

Међуинституционални споразум Парламента, Савета и Комисије о буџетској дисциплини и добром финансијском управљању од 17. маја 2006. године³¹⁾ допуњује споразум из 1999. године, и предвиђа обавезу Савета да свака три месеца доставља Парламенту документ о финансијским акцијама за област ЗСБП-а, укључујући и цивилне мисије у оквиру безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. Такође, сваки пут када Савет донесе одлуку о повећању трошкова у овој области, он у року од пет дана мора о томе да обавести Парламент. Предвиђено је и одржавање тзв. заједничких консултативних састанака између Парламента и Савета најмање пет пута годишње, са циљем да се Парламент информише о финансијском планирању и трошковима ЗСБП-а.

УЛОГА НАЦИОНАЛНИХ ПАРЛАМЕНАТА У ОБЛАСТИ ЗАЈЕДНИЧКЕ БЕЗБЕДНОСНЕ И ОДБРАМБЕНЕ ПОЛИТИКЕ ЕУ

За разлику од Европског парламента који има привилегован положај у области приступа информацијама који се односе на спољну, безбедносну и одбрамбену политику ЕУ, али истовремено и мало формалних овлашћења у погледу демократске контроле ове политике, национални парламенти, који су одговорни за контролу одлука које су донете у области међувладине сарадње на нивоу ЕУ

29) Josiane Auvret-Finck, «Les moyens de la force armée», in Loïc Azoulai, Laurence Burgogue-Larsen (dir.), *L'autorité de l'Union européenne*, Bruylant, Bruxelles, 2006, p. 203.

30) André Dumoulin, «Le Parlement européen et la PESD», *Les Cahiers du RMES*, vol. IV, n° 2, 2008, p. 48.

31) Accord interinstitutionnel entre le Parlement européen, le Conseil et la Commission sur la discipline budgétaire et la bonne gestion financière, *Journal officiel de l'Union européenne*, n° C 139, du 14 juin 2006, p. 1.

(а то је и безбедносна политика ЕУ), немају директан приступ информацијама о процесу доношења одлука на нивоу ЕУ у области безбедности и одбране. Сваки национални парламент је информисан од стране своје владе о питањима везаним за безбедносну политику ЕУ. Дакле, национални парламенти не примају директно информације о припреми одлука и мишљења других влада и њихових парламената, јер не постоји механизам који би им омогућио да колективно сарађују са европским институцијама и да директно примају информације о одлучивању у области безбедносне политике ЕУ. Тако они не могу да имају свеобухватни преглед политике вођене на европском нивоу, што их ставља у ситуацију да се изјашњавају о финансијским доприносима своје земље у случају једне војне мисије предузете у оквиру ЕУ, као и о слању трупа, а да притом немају директан приступ информацијама о европској безбедносној политици и њеном развоју. Како онда национални парламенти, који делују независно један од другог, могу ефикасно да контролишу владе које заједно сарађују на европском нивоу? Отуда је приметан «демократски парадокс» у институционалном систему ЕУ. Наиме, национални парламенти одлучују о финансијским и другим средствима које су неопходне за заједничку спољну, безбедносну и одбрамбену политику ЕУ, али они не поседују ни одговарајућу структуру (не постоји међупарламентарни орган на нивоу ЕУ који би установио дијалог између националних парламената), ни приступ информацијама (не постоји редован дијалог са органима ЕУ), који су им неопходни у вршењу контроле над својим владама. С друге стране, Европски парламент има право да буде информисан и консултован о развоју ове политике ЕУ, али не и да гласа о војним буџетима држава чланица.

Моделу учешћа националних парламената у процедури доношења одлука о слању војних снага су веома различити у државама чланицама ЕУ. Ове разлике онемогућавају развој заједничких минималних стандарда за парламентарно учешће у одлукама о слању војних снага на нивоу ЕУ у оквиру њене безбедносне политике. Могу се разликовати најмање четири модела парламентарног учешћа у државама чланицама. На једном полу се налазе државе у којима парламенти немају никакву улогу у процесу одлучивања о мисијама у оквиру безбедносне и одбрамбене политике ЕУ (Бугарска, Румунија, Грчка), док су на другом полу државе у којима су парламенти укључени још у почетној фази процеса одлучива-

ња и могу да затраже од владе да усвоји одређену позицију већ током преговора о евентуалној мисији ЕУ, тј. пре усвајања одлуке о некој мисији од стране Савета ЕУ. То је случај са Финском, Луксембургом и Шведском. Између ова два крајња пола налазе се државе које у којима је неопходна сагласност парламента за одлуку о слању војних снага у мисијама ЕУ (Аустрија, Немачка, Кипар, Чешка, Естонија, Ирска, Холандија, Шпанија), као и државе у којима парламенти могу расправљати о овом питању, али владе немају обавезу да прихвате одлуке парламента, и то је случај са Француском, Великом Британијом, Португалијом, Белгијом и Пољском.³²⁾ Примера ради, у Француској, члан 35 Устава захтева гласање парламента (простом већином) о објави рата, али Устав не држи ниједну одредбу о обавези владе према парламенту када је реч о слању војних снага. Слична ситуација је и у Великој Британији, где не постоје уставне одредбе о обавези владе према парламенту.³³⁾

Разлике између држава чланица ЕУ у погледу улоге националних парламената у области безбедности и одбране онемогућавају развој заједничких минималних стандарда за парламентарно учешће у одлукама о слању војних снага на нивоу ЕУ у оквиру њене безбедносне политике.³⁴⁾ Европеизација области безбедности и одбране, тј. трансфер извршних функција на нивоу ЕУ, није био праћен јачањем улоге националних парламената. Отуда заговорници идеје да учешће држава у процесу одлучивања на међународном нивоу јача независност националне владе према домаћим актерима виде «европеизацију» безбедносне политике ЕУ као основни фактор смањења парламентарне контроле на националном нивоу.³⁵⁾ Другим речима, међународно преговарање, како истичу представници либералне теорије међувладиних односа, нарушава равнотежу између парламента и извршне власти, јер, када се установи компромис између националних влада на међународном нивоу, национални парламенти, чак и они који имају значајну улогу, тешко

32) Dirk Peters, Wolfgang Wagner, Nicole Deitelhoff, "Parliaments and European Security Policy. Mapping the parliamentary field", in Dirk Peters, Wolfgang Wagner, Nicole Deitelhoff (eds.), *The Parliamentary Control of European Security Policy*, ARENA Report No 7/08, 2008, pp. 11-12.

33) Assemblée de l'Union de l'Europe occidentale, "Le contrôle des parlements nationaux sur l'intervention à l'étranger des forces armées engagées dans les missions internationales: état de législation", Document A/1762, 4 décembre 2001, par. 25.

34) Wolfgang, Wagner, "The Democratic Legitimacy of European Security and Defence Policy", *Papier occasionnel*, n° 57, 2004, p. 17.

35) Mathias Koenig-Archibugi, "The Democratic Deficit of EU Foreign and Security Policy", *International Spectator*, n° 4, 2002, pp. 61-73.

могу да блокирају или измене одлуке постигнуте на међународном нивоу³⁶⁾

Колективно представљање националних парламената се намеће као једно од решења које би могло да ојача њихову улогу у контроли безбедносне политике ЕУ. Још је Уговором из Амстердама, у посебном протоколу, установљена сарадња националних парламената у оквиру тзв. Конференције органа специјализованих за комунитарне послове (COSAC). Овај орган је требало да представља форум за дискусију и да јача сарадњу између националних парламената, али није успео да омогући колективно изражавање оријентација националних парламената, будући да су се његови доприноси (декларације) односили на општа политичка питања око којих су национални парламенти већ имали слична мишљења.³⁷⁾ Што се тиче Европског парламента, његово деловање било је усмерено на побољшање размена информација са националним парламентима о безбедносној политици ЕУ. У пракси, односи Европског парламента и националних парламената су ограничени, и своде се на позиве упућене председницима националних комитета за спољне послове држава чланица да присуствују седницама Европског парламента два-три пута годишње, како би се дискутовало о питањима из области безбедности и одбране.³⁸⁾ Ови састанци су, међутим, лишени одговарајућег институционалног оквира за праћење развоја безбедносне политике ЕУ у периодима након тих састанака.

Које су новине које доноси Лисабонски уговор када је реч о улози националних парламената у области спољне, безбедносне и одбрамбене политике ЕУ? Најпре, у поглављу Уговора о ЕУ под називом «одредбе о демократским начелима», садржане су одредбе и о националним парламентима. Тако члан 12 Уговора о ЕУ наводи да «национални парламенти активно доприносе добром функционисању Уније» на неколико начина. Најпре, институције Уније су у обавези да их стално информишу, и да им прослеђују нацрте законодавних аката у складу са Протоколом о улози националних парламената у ЕУ. Затим, национални парламенти се старају да се поштује начело супсидијарности, у складу са процедурама предви-

36) Andrew Moravcsik, "Why the European Union Strengthens the State: Domestic Politics and International Cooperation", Center for European Studies, Working Paper n° 52, 1994, p. 11.

37) Maria Valeria Agostini, "The Role of National Parliaments in the future EU", *International Spectator*, vol. XXXVI, n° 4, 2001, p. 34.

38) Catriona Gourlay, Malin Tappert, "Revising European's Parliament Scrutiny of Foreign Affairs and Defence", *European Security Review*, n° 21, 2004.

ђеним у Протоколу о примени начела супсидијарности и пропорционалности. Такође, национални парламенти учествују у механизмима за процену примене политика у области слободе, безбедности и правде, у складу са чланом 70 Уговора о функционисању ЕУ. Национални парламенти учествују и у процедурама ревизије уговора, у складу са чланом 48 УЕУ, и информисани су о захтевима за приступање ЕУ у складу са чланом 49 УЕУ.

Коначно, Лисабонски уговор садржи Протокол 1 о улози националних парламената у Европској унији, који се између осталог, односи и на међупарламентарну сарадњу са Европским парламентом. Тако члан 9 Протокола наводи да Европски парламент и национални парламенти заједно утврђују организацију и развој делотворне и редовне међупарламентарне сарадње унутар Уније. Предвиђено је оснивање Конференције парламентарних одбора за послове Уније, која свако саопштење које сматра упутним може да проследи на разматрање Европском парламенту, Савету и Комисији. Према одредбама члана 10 Протокола, ова конференција треба и да промовише размену информација и најбољу праксу између Европског парламента и националних парламената, као и њихових посебних одбора, те да организује међупарламентарне конференције о посебним питањима, нарочито оних која се односе на заједничку спољну и безбедносну политику, укључујући и заједничку безбедносну и одбрамбену политику ЕУ. Ипак, према одредбама Лисабонског уговора, закључци Конференције не обавезују националне парламенте и не прејудуцирају њихове ставове. Дакле, члан 9 Протокола даје значајнију улогу Европском парламенту, док члан 10, на супрот томе, иницијативу препушта националним парламентима. Отуда ни Лисабонски уговор не пружа алтернативу демократском дефициту у области спољне, безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, већ предвиђа могућност успостављања механизма међупарламентарне сарадње. Међутим, утврђивање овог механизма отежано је због разлика између представника националних парламената и Европског парламента. Већина представника националних парламената залаже се за њихову водећу улогу у оквиру новог механизма сарадње, уз ограничену улогу Европског парламента, захтевајући притом да се њихове будуће функције прошире, те да, осим размене мишљења, обухвате и дијалог са одговарајућим институцијама у оквиру спољне, безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. Колективно представљање националних парламената тре-

ба да буде остварено у једном посебном органу који би био одвојен од Европског парламента, и који би поседовао сопствена средства и структуре који би му омогућавали да делује на одговарајући начин.³⁹⁾ Што се тиче Европског парламента, он је заузео потпуно супротан став, сматрајући да уговорне одредбе не предвиђају образовање аутономног међупарламентарног органа за контролу спољне, безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, те да било који облик међупарламентарне сарадње треба да буде заједнички установљен од стране националних парламената и Европског парламента, како је, уосталом, и предвиђено у Протоколу 1 Лисабонског уговора. Позиција Парламента о питању међупарламентарне контроле значајно је еволуирала у последњој деценији. У првом периоду, Парламент је унсистирао да буде укључен «на свим нивоима развоја спољне, безбедносне и одбрамбене политике, на основу овлашћења која му додељује Уговор о ЕУ у области заједничке спољне и безбедносне политике»⁴⁰⁾, и залагао се за образовање «европског међупарламентарног органа у области безбедности и одбране», који би био састављен од представника Европског парламента и националних парламената, са циљем сарадње око европских питања од заједничког интереса, као и размене информација и докумената. Ово становиште Парламента поновљено је у резолуцији од 21. новембра 2000. године, у којој овај орган подвлачи неопходност да се оформи међупарламентарни орган за безбедносну политику ЕУ, и наглашава да парламентарна димензија треба и мора да се развија «у оквирима ЕУ».⁴¹⁾ У наредном периоду, међутим, Парламент је покренуо нову иницијативу са циљем да се национални парламенти више укључе у процес безбедносне политике ЕУ. У складу са становиштем да парламентарна контрола безбедносне политике ЕУ треба да буде подељена на два нивоа, европски (Европски парламент) и национални (национални парламенти), нови предлог Европског парламента настоји да ојача информисање националних парламената о развоју безбедносне политике ЕУ. Овај предлог се залагао за оснивање оквира састављеног од представника на-

39) Anna Herranz-Surrallés, “The Contested ‘Parliamentarisation’ of EU Foreign and Security Policy”, *op. cit.*, pp. 23-24.

40) Résolution du Parlement européen sur les relations entre le Parlement européen et les parlements nationaux dans le cadre de la construction européenne (2001/2023(INI)), Document P5_TA (2002) 0058.

41) Rapport du Parlement européen sur l’établissement d’une politique européenne commune en matière de sécurité et de défense après Cologne et Helsinki, Document A5-0339/2000 final, 21 novembre 2000.

ционалних парламената при Европском парламенту, са циљем да се национални парламенти укључе у израду годишњег извештаја Европског парламента о развоју заједничке спољне и безбедносне политике и европске безбедносне и одбрамбене политике ЕУ.⁴²⁾

Основни «камен спотицања» у досадашњим преговорима око образовања међупарламентарног тела је број чланова Европског парламента и националних парламената. Првобитно, Европски парламент је предложио да његови чланови чине 40% од укупног броја чланова будућег међупарламентарног органа, али је после противљења националних парламената, одустао од овог предлога. Расправе око имплементације Протокола 1 Лисабонског уговора указују на чињеницу да проблем није само техничке природе, нити је плод институционалног ривалства, већ се односи на разлике око идеје националне суверености и одговарајући ниво представљања у оквиру ЕУ.

*
*   *

Заједничка спољна, безбедносна и одбрамбена политика ЕУ развила се без стварног парламентарног учешћа, било да се ради о националним парламентима, било да је реч о Европском парламенту. Ова политика нема, дакле, директну демократску основу. У складу са логиком међувладине сарадње у области спољне и безбедносне политике ЕУ, овлашћења Европског парламента су политичке природе. Тако је Парламент информисан, консултован, може да упути питања или формулише препоруке, и да приступи, два пута годишње, дискусији о напретку у спровођењу заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ. Лисабонски уговор одражава ову жељу држава чланица да ограниче улогу Парламента на ниво политичког утицаја. Ово ограничење задржава дихотомију између спољне, безбедносне и одбрамбене политике, са једне стране, и осталих политика у оквиру спољне акције Уније, са друге стране, и поред укидања «стубова» Уније, припојености спољне акције Уније заједничким циљевима и принципима, као и обавези поштовања кохерентности, на којима почива Лисабонски уговор. Када је реч о националним парламентима, они одлучују о финансијским и другим средствима у области спољне, безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, али не поседују ни одговарајућу структуру (не постоји

42) Elmar Brok, "Tackling the double democratic deficit of ESDP", <http://www.assembly-weu.org/en/presse/cp/2004/7.html>.

међупарламентарни орган на нивоу ЕУ који би установио дијалог између националних парламената), ни приступ информацијама (не постоји редован дијалог са органима ЕУ), који су им неопходни у вршењу контроле над својим владама. Отуда постоји одсуство парламентарне контроле безбедносне и одбрамбене политике ЕУ како на европском тако и на националном нивоу.

Dejana M. Vukcevic

**LES CAPACITÉS INSTITUTIONNELLES DE L'UE:
LE CONTRÔLE PARLEMENTAIRE DE LA POLITIQUE
COMMUNE DE SÉCURITÉ ET DE DÉFENSE**

Sommaire

Le contrôle parlementaire de la politique étrangère, de sécurité et de défense commune est une des questions clefs du système institutionnel de l'UE. Comment les parlements nationaux des Etats membres et le Parlement européen ont-ils associés dans le processus d'élaboration et de mise en oeuvre de la politique de sécurité et de défense de l'UE? L'auteur considère qu'il existe un «double déficit démocratique» dans le système institutionnel de l'UE, au niveau national et européen. Car, le développement de la politique commune de sécurité et défense de l'UE repose sur la coopération intergouvernementale, et le rôle du Parlement européen est ainsi limité dans ce domaine, mais il n'est pas compensé par une participation active des parlements nationaux dans le processus du contrôle démocratique de cette politique. Les dispositions du traité de Lisbonne introduisent certains changements qui pourtant ne changent pas substantiellement les choses. L'article sera divisé en deux parties. Dans la première partie, l'auteur analysera le rôle du Parlement européen dans le processus du contrôle démocratique de la politique de sécurité et de défense commune, tandis que la deuxième partie sera consacrée aux limitations du rôle des parlements nationaux. L'auteur conclut qu'il existe un paradoxe dans le système institutionnel de l'UE: la politique étrangère et de sécurité commune a pour l'objectif de promouvoir le développement et le renforcement de la démocratie et de l'Etat de droit, mais en même temps, il y a un double déficit démocratique dans le processus du contrôle démocratique de cette politique de l'UE.

Mots clefs: institutions, capacité institutionnelle, institutions démocratiques, contrôle parlementaire, intégration européenne.

ЛИТЕРАТУРА

- Agostini, Maria Valeria, “The Role of National Parliaments in the future EU”, *International Spectator*, vol. XXXVI, n° 4, 2001.
- Auvret-Finck, Josiane, «Les moyens de la force armée», in Loïc Azoulay, Laurence Burgogue-Larsen (dir.), *L'autorité de l'Union européenne*, Bruylant, Bruxelles, 2006.
- Berthu, Georges, Souchet, Dominique, *Le traité d'Amsterdam, contre la démocratie. Texte intégral comparé et commenté*, Paris, François-Xavier de Guibert, 1998.
- Bono, Giovanna, “The European Convention and Common Foreign and Security Policy : More Defence, Less Security”, *Peace Studies Papers*, Working Paper 7, 2004, <http://www.brad.ac.uk/acad/pubs/pdf>.
- Born, Hans, Dowling, Alex, Fuior, Teodora, Gavrilesco, Suzana, *Parliamentary Oversight of Civilian and Military ESDP Missions: The European and National Levels*, European Parliament, Brussels, 2007.
- Bosse-Platière, Isabelle, “Le Parlement européen et la PESD/PESC: les aspects juridiques”, *Les Cahiers de l'IRSEM*, n° 4, 2010.
- Brok, Elmar “Tackling the double democratic deficit of ESDP”, <http://www.assembly-weu.org/en/presse/cp/2004/7.html>.
- Comelli, Michele, “The Democratic Accountability of the CSDP and the Role of the European Parliament”, in Ettore Greco, Nicoleta Pirozzi, Stefano Silvestri (eds.), *EU Crisis Management: Institutions and Capabilities in the Making*, Istituto Affari Internazionali, 2010.
- Cutler, Robert, Von Lingen, Alexander, “The European Parliament and European Union Security and Defence Policy”, *European Security*, vol. 12, n° 2, 2003.
- Diedrichs, Udo, “The European Parliament in CFSP: More than a Marginal Player?”, *International Spectator*, vol. 39, n° 2, 2004.
- Dumoulin, André, «Le Parlement européen et la PESD», *Les Cahiers du RMES*, vol. IV, n° 2, 2008.
- Fink-Hooijer, Florika, “The Common Foreign and Security Policy of the European Union”, *European Journal of International Law*, vol. 5, n° 2, 1994.
- Gourlay, Catriona, Tappert, Malin, “Revising European’s Parliament Scrutiny of Foreign Affairs and Defence”, *European Security Review*, n° 21, 2004.
- Herranz-Surrallés, Anna, “The Contested ‘Parliamentarisation’ of EU Foreign and Security Policy”, PRIF-Report No. 104, 2011.
- Koenig-Archibugi, Mathias, “The Democratic Deficit of EU Foreign and Security Policy”, *International Spectator*, n° 4, 2002.

- Laschet, Armin, “Parliamentarisation of the European Security and Defence Policy”, Geneva Center for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), *Working Paper* n° 82, 2002.
- Матић Петар, “Политичке партије и европски избори”, *Политичка ревија*, вол. 18, бр. 4, 2008.
- Moravcsik, Andrew, “Why the European Union Strengthens the State: Domestic Politics and International Cooperation”, Center for European Studies, Working Paper n° 52, 1994.
- Peters, Dirk, Wagner, Wolfgang, Deitelhoff, Nicole, “Parliaments and European Security Policy. Mapping the parliamentary field”, in Dirk Peters, Wolfgang Wagner, Nicole Deitelhoff (eds.), *The Parliamentary Control of European Security Policy*, ARENA Report No 7/08, 2008.
- Стојадиновић, Миша, “Демократија између мита и стварности”, у Зоран Милошевић (ур.), *Демократија и саборност*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Стојановић, Ђорђе, “Утицај имплементационог процеса и политизације јавне управе на политички капацитет”, *Национални интерес*, вол. 7, бр. 2, 2011.
- Vukcevic, Dejana, *L’émergence d’une Europe de la défense: difficultés et perspectives*, Editions européennes universitaires, 2010.
- Зечевић, Слободан, “Еволуција надлежности Европског парламента”, *Српска политичка мисао*, вол. 34, бр. 4, 2011.
- Wagner, Wolfgang, “The Democratic Control of Military Power Europe”, Paper prepared for the presentation at the University of Oslo, 12 April 2005.
- Wagner, Wolfgang, “The Democratic Legitimacy of European Security and Defence Policy”, *Papier occasionnel*, n° 57, 2004.
- Wagner, Wolfgang, “The Evolution of CFSP Institutions : Where Does Democratic Accountability Stand ?”, *International Spectator*, vol. XXX-IX, n° 2, 2004.
- Wessels, Wolfgang, “The Parliamentary Dimension of CFSP/ESDP – Options for the European Convention”, Study submitted for the European Parliament, Bruxelles, TEPSA, 2002.
- Вукчевић, Дејана, “Безбедносна и одбрамбена политика ЕУ и постојећи институционални систем ЕУ”, *Политичка ревија*, вол. 18, бр. 4, 2008.
- Вукчевић, Дејана, “Финансирање безбедносне и одбрамбене политике ЕУ”, *Српска политичка мисао*, вол. 26, бр. 4, 2009.

RÉSUMÉ

La dimension parlementaire de la politique de sécurité et de défense commune, en tant que l’expression de l’appui publique, est une des questions cruciales. Une telle politique doit être supportée par les citoyens. Or, on assiste à

un double déficit démocratique quant au contrôle parlementaire de la politique étrangère, de sécurité et de défense commune de l'UE. Au niveau européen, le Parlement européen a un rôle limité dans le processus du contrôle démocratique de la PESC/PCSD. Son rôle se voit limité par la seule possibilité d'être consulté et informé sur les principaux aspects et les choix fondamentaux de la politique étrangère et de sécurité commune ainsi que sur son évolution ultérieure. Son activité dans ce domaine repose sur la possibilité d'adresser des questions, de formuler les recommandations et de procéder à un débat annuel sur les progrès réalisés dans la mise en œuvre de la politique étrangère et de sécurité commune. Le traité de Lisbonne confirme cette marginalisation du Parlement européen. En même temps, le rôle limité du Parlement européen n'est pas compensé par une participation effective des parlements nationaux dans le contrôle démocratique de la PESC/PCSD. A la différence du Parlement européen qui a une position privilégiée dans le domaine de l'accès aux informations concernant la PCSD, mais peu de pouvoir formel à l'égard de son contrôle démocratique, les parlements nationaux, qui sont responsables pour le contrôle des décisions prises dans le cadre intergouvernementale de l'UE, n'ont pas un accès direct aux informations sur le processus décisionnel au niveau européen en matière de sécurité et de défense. Chaque parlement national est informé de façon bilatérale par son gouvernement sur les questions liées à la PCSD. Ainsi, les parlements nationaux ne reçoivent pas directement des informations sur la préparation des décisions et des points de vue des autres gouvernements et parlements nationaux, car il n'existe pas un mécanisme formel leur permettant de dialoguer collectivement avec les institutions européennes et de recevoir directement les informations sur le processus décisionnel dans le cadre de la PCSD. Donc, les parlements nationaux ne peuvent disposer d'une vue d'ensemble de la politique menée au niveau européen. Cela les met dans une situation de se prononcer sur les contributions budgétaires de son pays en cas d'une mission militaire entreprise dans le cadre de l'Union européenne et sur l'envoi des troupes, sans toutefois avoir un accès direct aux informations sur le processus décisionnel au niveau européen. A part du manque de l'accès aux informations concernant la PESC/PCSD, les modèles de participation des parlements nationaux dans le processus de l'envoi des forces militaires sont assez différents dans les pays membres de l'Union européenne. Le traité de Lisbonne ne change pas substan-

tiellement les choses. Il prévoit que le Parlement européen et les parlements nationaux définissent ensemble l'organisation et la promotion d'une coopération interparlementaire efficace et régulière au sein de l'Union.

Овај рад је примљен 25. децембра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2012. године.

УДК:
330.34:2(4-672EU)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=31
Бр. 1 / 2012.
стр. 277-295.

Владан Станковић*

Институт за политичке студије у Београду

КОНФЕСИОНАЛНИ АСПЕКТ РАЗВОЈНИХ ПОКАЗАТЕЉА ЕУ**

Сажетак

У овом иновативном научном раду аутор је за предмет истраживања одабрао везу професионалног са показатељима економског развоја међу земљама кандидатима и чланицама Европске уније. Аутор је доминантну професионалну припадност држављана појединих земаља-чланица ЕУ одабрао за независну варијаблу, а као променљиве варијабле изабрао је низ економско-развојних показатеља. Тако ће се добити сазнања и о политици/политикама економског развоја. У раду је примењен читав спектар метода: статистички метод, метод посматрања, упоредни метод, метод генерализације, и као допунски – метод унакрсних култура. На основу анализе интензитета и правилне заступљеност земаља на мерној скали, истраживач је донео извесне закључке који указују на постојање веза између културних (и још уже религиозних) чинилаца и показатеља економског развоја. На овај начин је интензивирана запитаност о месту и улози културе и религије у друштвеној акцији која се тиче економског развоја једне нације, а преко одабране политике економског развоја.

Кључне речи: европске интеграције, политика економског развоја, конфесије

---

* Научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

ПРЕДМЕТНИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Предметни оквир истраживања обухватиће оне неопходне састојке једног истраживачког подухвата који омогућавају да се предмет истраживања сагледа у свом тоталитету – од теоријске верификације до операционализације истраживања.

Теоријска заснованост предмета истраживања

Када је реч о теоријској заснованости истраживања тада ваља појаснити да је ово поље истраживачког посла покривено неколицином предмета. То су: економика религије, социологија раста и развоја, политикологија религије, економска социологија, социологија економије...

О односу религије и економије у свету је написано прегршт монографија и научних студија (чак постоје и посебни департмани и катедре које изучавају ову научну област). Код нас, нажалост, чак ни о односу културе и економије није много написано, а о односу религије и економије готово ништа.¹⁾ Отпори изучавању ове појаве у нас нарочито долазе из теоријски утицајних кругова економиста који сматрају да се ту нема шта рећи. Ипак, да није тако најбоље посведочавају радови светски признатих стручњака са угледних светских свеучилишта и института који се баве овом облашћу. Међу најпризиванијим именима налазе се величине попут: социолога и економисте Вебера (*Max Weber*)²⁾ или Мертонa (*Robert Merton*),³⁾

- 1) Изузеци у овоме представљају напори тек неколицине, међу којима се издајају напори prof. dr. sci Драгољуба Ђорђевића (социолога религије и морала са нишког Универзитета) и prof. dr. sci Мирољуба Јевтића (политиколога религије са Факултета политичких наука у Београду). (Тако нпр: М. Јевтић, “Утицај професионалних чинилаца на националне економије”, *Српска политичка мисао*, 3/2008: 151-160, Институт за политичке студије, Београд, 2008)
- 2) http://en.wikipedia.org/wiki/Max_Weber: “Karl Emil Maximilian “Max” Weber (21. April 1864 – 14. June 1920) was a German sociologist and political economist who profoundly influenced social theory, social research and the discipline of sociology itself. Weber is most famous for the thesis in economic sociology which he elaborated in his book *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Weber’s major works dealt with the rationalisation and “disenchantment” he associated with the rise of capitalism and modernity.” Већ легендарна књига Макса Вебера: *Protestantska etika i duh kapitalizma* (Веселин Маслеша, Сарајево, 1989) представља не само класика, већ и базичну књигу у овој области.
- 3) http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_K._Merton: “Robert King Merton (July 4, 1910 – February 23, 2003) was a distinguished American sociologist. He spent most of his career teaching at Columbia University, where he attained the rank of University Professor. Merton developed notable concepts such as *unintended consequences*, the *reference group*, and *role strain* but is perhaps best known for having created the terms *role model* and *self-fulfilling*

теолога Трелча (*Ernst Troeltsch*),⁴⁾ економисте Бароа (*Robert J. Barro*)⁵⁾ или Јанаконеа (*Laurence R. Iannaccone*)⁶⁾, социолога развоја Саврамиса (*Demosthenes Savramis*)⁷⁾ или Буса (*Andreas E. Buss*),⁸⁾ политиколога Хантингтона (*Samuel P. Huntington*)⁹⁾ или такође по-

-
- prophecy.*” Мертон се посебно позабавио односом религије (протестантизма) и научно-технолошког развоја. (R. Merton: «The Puritan Spur to Science», *The sociology of science – theoretical and empirical investigations*: 228-253, University of Chicago Press, 1979)
- 4) http://en.wikipedia.org/wiki/Ernst_Troeltsch: “*Ernst Troeltsch* (17. February 1865 – 1. February 1923) was a German Protestant theologian and writer on philosophy of religion and philosophy of history, and an influential figure in German thought before 1914. His work was a synthesis of a number of strands, drawing on Albrecht Ritschl, Max Weber’s conception of sociology, and the Neo-Kantians of the Baden school.” Трелчово дело: E. Troeltsch: *The Social Teaching of the Christian Churches*, Westminster John Knox Press, 1992, такође је један од класика у овој материји.
- 5) http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Barro: “*Robert Joseph Barro* (born September 28, 1944) is an American classical macroeconomist and the Paul M. Warburg Professor of Economics at Harvard University.” Најпознатији његов рад из ове области је: R. Barro: *Determinants of economic growth – a cross-country empirical study*, MIT Press, 1998.
- 6) http://en.wikipedia.org/wiki/Laurence_Iannaccone: “*Laurence R. Iannaccone* is a Professor of Economics at *Chapman University*, Orange County, California. Before moving to Chapman in 2009 he was a Koch Professor of Economics at George Mason University. He has established *Religion, Economics, and Culture*, an interdisciplinary *Association for the Study of Religion, Economics, and Culture* (ASREC), and a new *Consortium for the Economic Study of Religion* (CESR). He is currently working on two books on the economics of religion. He is considered one of the pioneers of the field, and one of its most staunch advocates.” (Значајнија досадашња истраживања овог савременика су: L. Iannaccone, “Introduction to the Economics of Religion”, *Journal of Economic Literature*, Vol.XXXVI, No.3/98: 1465-1496, American Economic Association, Nashville, 1998, и: L. Iannaccone, “Heirs to the Protestant Ethic?”, *Fundamentalisms and the state – remaking politics, economics, and militance*: 342-360, University of Chicago Press, 1996)
- 7) *Демостенес Саврамис* (*Δημοσθένης Σαβράμις*) почивши је немачки социолог религије грчког порекла и дугогодишњи професор на предмету религија и социологија културе на свеучилишту у Келну. Његов рад «Maks Veber i Pravoslavna crkva» (репринт-издање: *Мogućности и донети социјалног учења православља и Православне цркве*, Конрад Аденауер/Јунир, Београд, 2010) представља најзначајнији допринос проучавању веза православља са радном етиком и социологијом микроекономског окружења.
- 8) *Андреас Бус* је канадски социолог религије и развоја, немачког порекла. Докторирао је компаративну социологију на Сорбони (*Pantheon I*) у Паризу, и дугогодишњи је редовни професор социологије на канадским свеучилиштима (*Quebeck, Santa-Anna, Ottawa*). Најчувеније његово дело: A. Buss, *The Russian-Orthodox Tradition and Modernity*, Brill, Leiden, Boston, 2003, значајан је допринос изучавању односа православне традиције, модернизације и развоја (између осталог и економског развоја).
- 9) http://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_P._Huntington: “*Samuel Phillips Huntington* (April 18, 1927 – December 24, 2008) was an American political scientist who gained wider prominence through his *Clash of Civilizations* (1993, 1996) thesis of a post-Cold War new world order.” Хантингтон даје крупне доприносе изучавању односа културе и развоја, религије и економије, али и науке о цивилизацијама... (S. Huntington, Harrison Lawrence: *Culture matters – how values shape human progress*, Basic Books, 2000. или нпр. у нашој верзији: S. Hantington, «Kulture su od značaja», *Kultura je važna – kako vrednosti uobličavaju ljudski život*: 9-15, Plato, Beograd, 2004)

литиколога (али уз то и правника и социолога) Инглехарта (*Ronald F. Inglehart*),¹⁰⁾...

Веза културе и економије је дубока, она се тиче културе економског саобраћања, али је и надилази. Посебан (истина ужи) значај има веза религије и културе. Религија је од немерљивог значаја приликом истраживања мотивационих фактора која одређују и друштвена стремљења (тзв. *social action*). Религија је нека врста базичног у свакој култури (у којој успоставља основне друштвене вредности). Тешко да је одрживо становиште по коме је модел економисања и развоја друштва униформан, јер се разликују: културе, менталитети, обичаји, навике, колективне представе (које често дубински утичу на мотивационе импулзије у економском саобраћају).¹¹⁾

Сви горе побројани аутори слажу се да је веза религије и (економског) развоја очигледна. Према Максу Веберу не само да постоји корелативна веза између протестантске етике и капиталистичког духа, него је тај утицај религијског на економске мотивационе чиниоце пресудан.¹²⁾ Ернест Трелч први је доказао спрегу хришћанских социјалних идеја са фактичким економско-социјалним стањем у хришћанским друштвима.¹³⁾ За Мертонa веза протестантизма, проналазаштва и научнотехнолошког развоја престаје

10) http://en.wikipedia.org/wiki/Ronald_Inglehart: "Ronald F. Inglehart (born September 5, 1934 in Milwaukee, Wisconsin) is a political scientist at the University of Michigan. He is director of the World Values Survey, a global network of social scientists who have carried out representative national surveys of the publics of over 80 societies on all six inhabited continents, containing 85 percent of the world's population." Његови радови, попут: R. Inglehart: "Kultura i demokratija", *Kultura je važna – kako vrednosti uobličavaju ljudski život*: 147-171, Plato, Beograd, 2004 или R. Inglehart, P. Norris: "Max Weber and the Protestant work ethic", *Handbook of Economics and Ethics*: 578-587, Edward Elgar Publishing, 2009, снажан су допринос изучавању веза религијске културе и економског развоја.

11) На то указују већ обављена истраживања из ове области. Тако нпр: В. Станковић, «Конфесионалност и политика научнотехнолошког развоја», *Политичка ревија*, 3/2010: 127-142, Институт за политичке студије, Београд, 2010. и В. Станковић, «Утицај конфесионалнохришћанског чиниоца на корупцију», *Српска политичка мисао*, 2/2011: 57-76, Институт за политичке студије, Београд, 2011.

12) М. Weber: *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989, стр.23: "Sticanje se prema čovjeku postavlja kao svrha njegova života, a ne više kao sredstvo za zadovoljenje njegovih materijalnih životnih potreba." Са друге стране, дуго времена је марксистичка материјалистичка мисао настојала да оспори тезу о утицају идеја и колективних представа на историјска кретања, и идејама црквеног учења предпоставила утицај "razvoj proizvodnih odnosa". (Видети више о овоме расправе које су водили Се или нпр. Фанфани против веберијанаца у Зборнику: R. Green: *Protestantism and Capitalism – problems in European Civilization*, D.C Heath and company, Boston, 1959)

13) Видети у закључним разматрањима поглавља Трелчове књиге: Е. Troeltsch: *The Social Teaching of the Christian Churches*, Westminster John Knox Press, 1992, p.166. и даље

да буде упитна.¹⁴⁾ Саврамис изучава утицај православне догматике и менталитета на стварање амбијента за радне и пословне напоре. Слична су и недавна истраживања нашег истакнутог филозофа Слободана Жуњића.¹⁵⁾ Хантингтон се у проучавању геополитике упушта у разматрање цивилизистике у којој су светске подцилине (православна, латинска, исламска, далекоисточна...) последица глобализације националних држава, а њихово обједињавање у културно-религијске басене види као природну потребу опстанка малих народа у базичнијим колективним идентитетима.¹⁶⁾ Емпијским истраживањима веза културнорелигијског чиниоца и економског развоја баве се: Баро, Јанаконе, и посебно Инглехарт.

Појмовни оквир (радно дефинисање)

Истраживање ће бити радно дефинисано појмовима из наслова рада:

Утицај – (гр. *επιρροή*, *η*) потиче од утицати (lat. *praescuro*). Од истог корена речи је и утицање (*propositum*).¹⁷⁾ У *Лексикону синонима и сродних речи српскохрватског језика* наилазимо на следеће сродне речи за израз утицај: утјецај → дејство и утјецати → деловати.¹⁸⁾ Стога би утицај био најприближнији дејству. Глаголаска основа од речи утицај је утицати, “утичем (ек. и ијек.) несврш.= утјецати вршити утицај, деловати на некога, на нешто, усмераваати нечији рад, нечије понашање, поступке, опредељење, упливисати.”¹⁹⁾ Из горе наведеног произилази да је “утицај [м] (ек. и ијек.) = утјецај, деловање на нечији рад, усмеравање нечијих поступака

14) Тако нпр, Мертон каже и ово: “If they provided motivation for the contemporary scientists, this should be evident from their words and deeds.” (R. Merton, “The Puritan Spur to Science”, *The sociology of science – theoretical and empirical investigations*: 228-253, University of Chicago Press, 1979, r.230)

15) С. Жуњић: «Модерна и православно наслеђе», Часопис за веру и културу – *Источник*, 66/08 :5-48, Београд, 2008, стр.6-7: «... истина о улози православља у друштвено-културном животу наведених земаља се ретко узима у обзир у социјално-политичкој реконструкцији прошлости источно-хришћанских народа, садржинској анализи источноевропских друштава, а поготово се занемарује у предвиђању и планирању њиховог будућег развоја. (...)... православну традицију... као тежак баласт на путу пожељне модернизације и «европеизације» источнохришћанских земаља.»

16) S. Hantington: *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 1998.

17) В. Стефановић-Караџић: “Утјецање”, *Српски рјечник и тумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Штампарија Краљевине Србије, 1898.

18) М. Лалевић: *Лексикони свезнање – синоними и сродне речи српскохрватског језика*, Лексикографски завод, Београд, 1974, (речи: 21992 и 21993)

19) Група аутора: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад, 1976, стр.619.

(понашања, опредељења и сл), уплив; моћ деловања (на некога, на нешто).”²⁰⁾

Конфесија – у свом општем облику значи: исповедање, признавање, признање, али и (у нешто ужем смислу): изнуду признања и вероисповедање (вероисповест).²¹⁾ У данашње време конфесија се најчешће доживљава као: “списак или објава чланова вере хришћанских цркава.”²²⁾ Тако на крају долазимо до закључка да је конфесија трајна подгрупа унутар једне религије.²³⁾ Она има за циљ да омогући сагласност појединаца и група; амортизујући различитости унутар религијске подгрупе подводи их под јединствену верску скупину.²⁴⁾ «Одлучујуће је у том процесу преобликовања да се на тај начин индивидуално вјероисповједање стапа са колективним вјероисповједањем заједнице.»²⁵⁾ Унутар хришћанства конфесија би означавала: «све прихваћене правце унутар кршћанске цркве.»²⁶⁾ *Енциклопедија православља* као основ заснивања конфесија узима два узрока: догматски и обредни, тако да: «у хришћанској Цркви конфесије се разликују у појединим догмама (*filioque*, нпр) или обредима (православље, католицизам, протестантизам).»²⁷⁾ На основу горе изнетог могуће је извести једну синтетичку дефиницију: *Конфесија је трајна подгрупа унутар једне религије којом појединци исказују сагласност са догмама (учењима) и обредима (манифестационим радњама) групе и тако се подређују њеном приступу исповедању исте вере, а заједница у заједничком вероисповедању потврђује своју повезаност, и истиче постојаност спрам других религијских група.*

20) *Ibidem*

21) Тако Љубо Мићуновић у свом лексикону уз појам конфесија ставља два неприхватљива тумачења (вера и религија), и један који се може прихватити – *вероисповест*. (Lj. Mićunović: *Savremeni leksikon stranih reči*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1988, str.290)

22) «Liste, déclaration des articles de la foi des églises chrétiennes.» (D. Morvan: *Dictionnaire culturel en langue française*, Dictionnaires Le Robert-Sejer, Paris, 2005, r.1764)

23) <http://bs.wikipedia.org/wiki/Konfesija>

24) E. Brill: *The Encyclopedia of Christianity*, Brill Leiden, 1997, r.635: “Its preserves the freedom of the individual conscience, but it also induces conformity through public exposure of deviant behavior.”

25) H. G. Stobbe: “Konfesija”, (ur.) Adelth Khoury: *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*: 213-217, Prometej, Zagreb, 2005, str.214.

26) <http://bs.wikipedia.org/wiki/Konfesija>

27) (ур) Д. Калезић: *Енциклопедија православља*, Књига ИИ, Савремена администрација, Београд, 2002, стр.1016.

Развој економски – Подразумева два појма: *развој* у општем значењу речи, и *економски развој*. «Реч *развој* води порекло од глаголске основе *вити* (*раз-вити*). У скоро свим европским језицима томе одговара етимологија којом се реч *развој* (fr. *développement*, engl. *development*, нем. *Entwicklung*) повезује са групом глагола *од-вијати*. «*Развој* је термин којим се обично означавају промјене неке појаве што наступају одређеним редосљедом. Низ промјена у постојању неког система које укључују умножавање, раст и самоорганизацију функција у систему, те чине систем све сложенијим и компактнијим или, обратно, све неуреднијим и дисфункционалнијим. Сам развој је функција интерне регулације система било да је она дата (што је најчешће), преузета или аутономно програмирана.»²⁸⁾ Према Милану Ранковићу: «(...) треба разликовати ужа значења друштвеног развитака у изразима као што су: привредни развитака, технички развитака, културни развитака и др, који, у ствари, представљају случајеве пренесених општих значења друштвеног развитака на ужа подручја друштва или на врсте друштвених појава и процеса.»²⁹⁾ Са друге стране економисти најчешће економски развој дефинишу као: «повећање материјалне производње и националног дохотка, уз измене у структури и начину функционисања дате привреде у оквиру даље узлазне линије њеног развоја.»³⁰⁾ Пошто је услед сложености појма готово немогуће извући прецизну и сврсисходну дефиницију економског развоја, онда ћемо узети једну која је довољно прецизна и највише одговара потребама рада. Према њој је: економски развој такав процес у коме се привреда трансформише из једног циклуса, у коме је стопа раста дохотка по глави становника мала или негативна, у значајно самоодрживу стопу раста дохотка по глави становника на дужи рок.³¹⁾ Ова дефиниција са порастом дохотка по глави становника подразумева и још неке друге показатеље попут: продуктивности, улагања у инвестиције, упосленост, разлике у дохотцима...

28) М. Bosanac, O. Mandić, S. Petković: *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977, str.532.

29) М. Ranković: "Друштвени развитака", *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str.132.

30) L. Pejić: "Економски развој", *Sociološki leksikon*, Savremena administracija:162-163, Beograd, 1982, str.162.

31) "(...) economic development as the process by which an economy is transformed from one whose rate of growth of per capita income is small or negative to one in which a significant self-sustained rate of increase of per capita income is a permanent long-run feature." (I. Adelman: *Theories of economic growth and development*, Stanford University Press, 1961, p.1)

У сумарном смислу *политика економског развоја* био би низ оних мера и поступака који доводе до најбољих и најопортунијих решења у циљу остваривања свеобухватног привредног раста и друштвеног развоја.

Временско-просторни оквир истраживања

Када је реч о просторном оквиру, истраживање ће бити обављено уз помоћ службеног статистичког регистра Европске Уније (*EUROSTAT*) који обухвата 27 чланица ЕУ, земље кандидате, као и оне земље које су, услед припадности евро-зони, потенцијални кандидати приступању Европској унији.

Временски оквир истраживања обухвата период од последњих неколико година (у којима је Румунији и Бугарској одобрено чланство 2007. године, и од када су постале пуноправне чланице Уније).

Метод и радна апаратура истраживачког посла

Овде ваља истаћи неколико основних метода који ће у истраживачком подухвату бити употребљени. Истраживање ће бити поткрепљено најпре *статистичким* методом, потом методом *генерализације*, још касније *упоредним* методом. Као допунски метод биће примењен и *метод унакрсних култура*.

Варијабле

Кроз истраживање ће бити укрштене: једна непроменљива или независна варијабла и једна зависна или променљива. За независну варијаблу одређена је *већинска конфесионална припадност* земље чланице или кандидата за улазак у Европску Унију. Тако независну варијаблу оличавају већински православне, католичке и протестантске земље евро-зоне. За променљиву или зависну варијаблу узети су насумично одабрани *показатељи економског развоја*. Ова насумичност имала је за циљ да обухвати непристрасан узорак који би указивао на тенденције веза религијског и политике економско-развојног.

Општи хипотетички оквир

Општа претпоставка од које се у истраживању полази гласи: између конфесионалне припадности појединих група-земаља евро-зоне и показатеља политика економског развоја постоје корелативне везе.

Посебне, односно појединачне хипотезе биће изражене самим истраживачким захватом, и оне ће детаљније бити образложене у закључним разматрањима.

Значај или допринос истраживачког посла

Научни рад који ће овде бити изложен пружа вишеструки допринос. Најпре, ради се о *оригиналном* научном раду који је укрстио културнорелигијски чинилац са досада неукрштеним показатељима економског развоја. Потом, ради се о научном чланку, који у свеопштој економској и развојној кризи, указује на: културне, религијске, менталитетне и друге неекономске и неинституционалне узроке «спеченог развоја», па га одликује *актуалност*. И коначно, треће, ради се о *атрактивној* теми која привлачи пажњу не само уско научне или стручне јавности, већ и шире читалачке публике.

ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ

Емпиријско истраживање биће засновано на налазима Европске агенције за статистику (*EUROSTAT* или донедавно *Statistical Office of the European Communities*) у последњим доступним годинама за поједине показатеље економског развоја, који су узети за еталон истраживачког захвата.

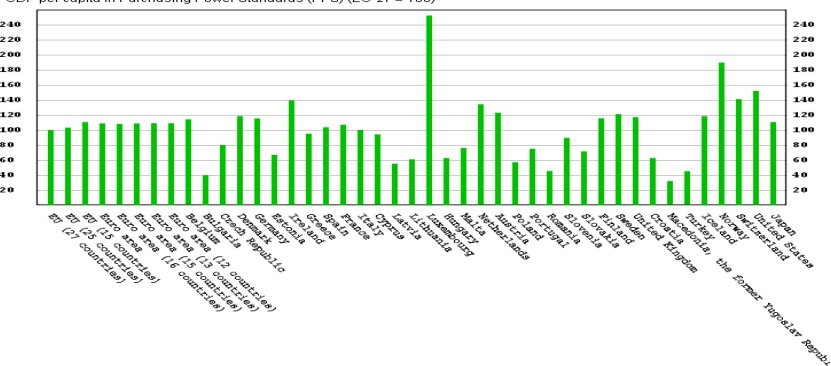
Истраживачки опис

1. Према налазима *Eurostat*-а највиши *брutto* домаћи производ, који је и мерна јединица стандарда куповне моћи по глави становника, (у 2008. години) имају земље из протестантског подручја: Норвешка (190), претежно протестантска Швајцарска (141,2), Холандија (134,6). Тек на петом месту налази се једна католичка земља – Аустрија (123,3). Следи поново низ протестантских земаља: Шведска (121,4), Исланд (118,8) и Уједињено краљевство (117,2).

На дну табеле су следеће (православне) земље: Румунија (45,8), Бугарска (40,1) и Бивша Југословенска Република Македонија (32,5).

GDP per capita in PPS

GDP per capita in Purchasing Power Standards (PPS) (EU-27 = 100)

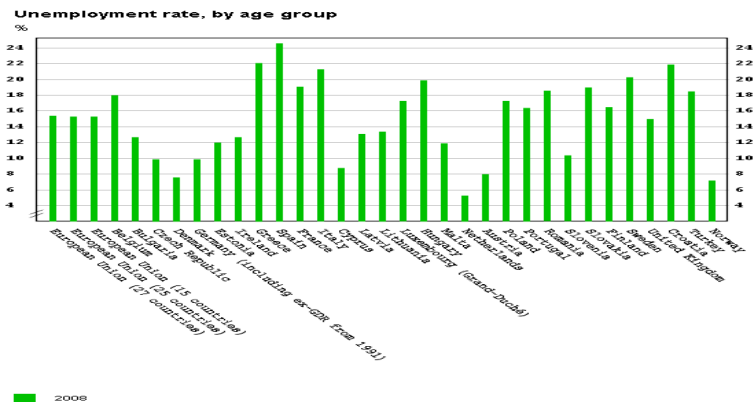

■ 2008

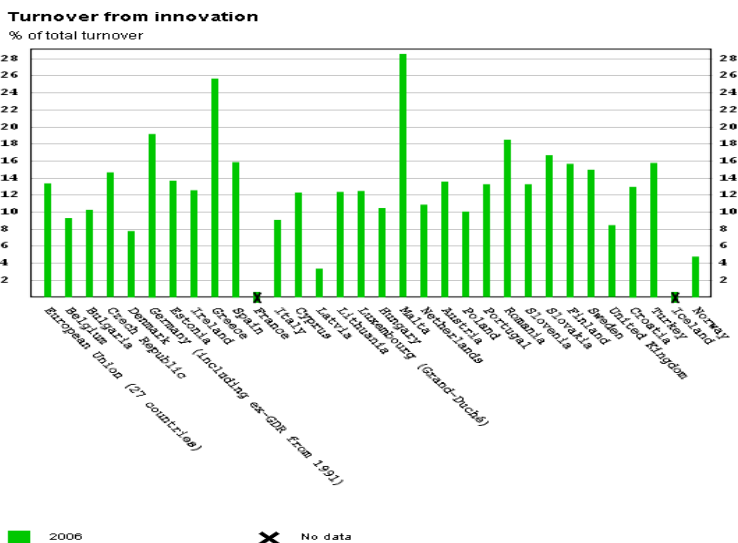
2. Стопа незапослености лица која имају више од 25 година, изражена у процентима од укупног броја радноспособних, за последњу мерену (2008) годину показује следеће резултате.³²⁾ Најнижа стопа незапослених лица која имају више од 25 година је у протестантској Холандији, и она износи 5,3% од укупног броја радноспособног становништва. Са најнижом стопом незапослених лица изнад 25 година живота следе још две протестантске земље: Норвешка са 7,2% и Данска са 7,6%. Следи католичка Аустрија са 8% незапослених лица у старосној доби изнад 25 година. Насупрот овоме, највишу стопу незапослених лица у старосној доби преко 25 година живота бележе следеће земље: католичка Италија (21,3%) и Хрватска (21,9), потом следи православна Грчка са 22,1%, и коначно, са највишом стопом незапослености католичка Шпанија са 24,6%.³³⁾

32) <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdec460>

33) У православној Србији, према истраживању Републичког завода за статистику Србије за 2006. годину, проценат незапослених је 18,1%. Међутим, сасвим је друга ситуација ако се посматра само старосна популација младих. Тада добијамо резултат од чак 43,6% младих у старосној доби од 16-35 године живота који су незапослени.

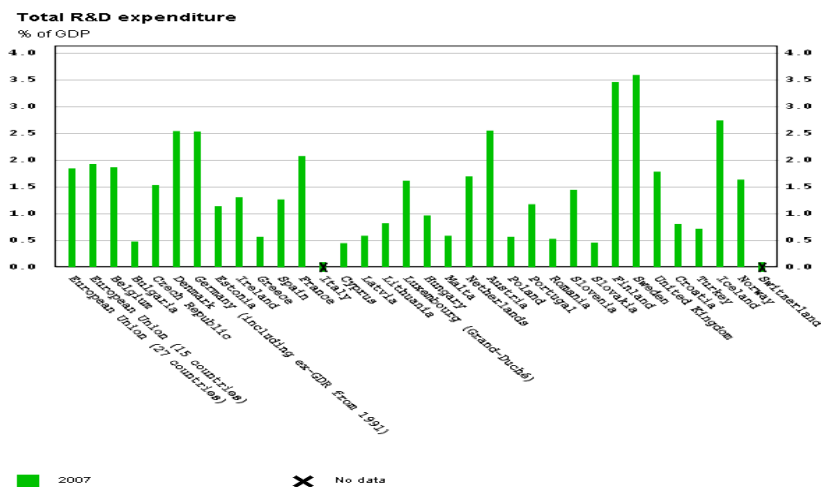

3. Када је реч о *обрту* (или *добити*) за експлоатацију патентних права из иновација и иновативних система (изражених у процентима за последњу мерљиву 2006. годину), резултати стоје овако.³⁴⁾ На првом и другом месту налазе се две православне земље: Грчка са 25,7% и Румунија са 18,5%. Следе две католичке земље: Словачка са 16,7% и Шпанија са 15,9%, а потом две протестантске: Финска (15,7%) и Шведска (15%). На дну колоне су протестантске земље: Уједињено краљевство (8,5%), Данска (7,8%), Норвешка (4,8%) и Летонија (3,4%).

34) <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/graphToolClosed.do?tab=graph&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdec340&toolbox=legend>

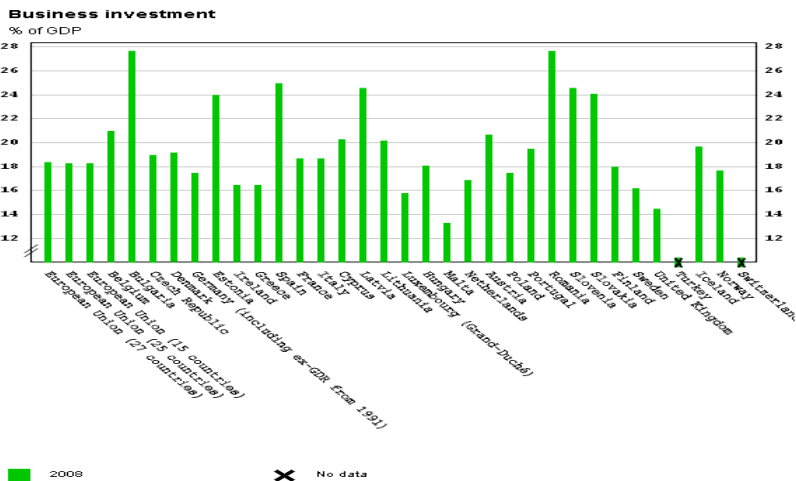
4. Укупни трошкови или приватне и јавне инвестиције изражени према бруто друштвеном производу за 2007. годину показали су следеће резултате.³⁵⁾ Најбоље остварене резултате бележе протестантске земље: Шведска (3,60), Финска (3,47), и Исланд (2,75). За њима је католичка Аустрија са 2,56, и одмах до ње протестантска Данска са 2,55. На зачелју табеле су православне земље: Грчка (0,57), Румунија (0,53) и Бугарска (0,48). На самом дну су католичка Словачка (0,46) и православни Кипар (0,45).

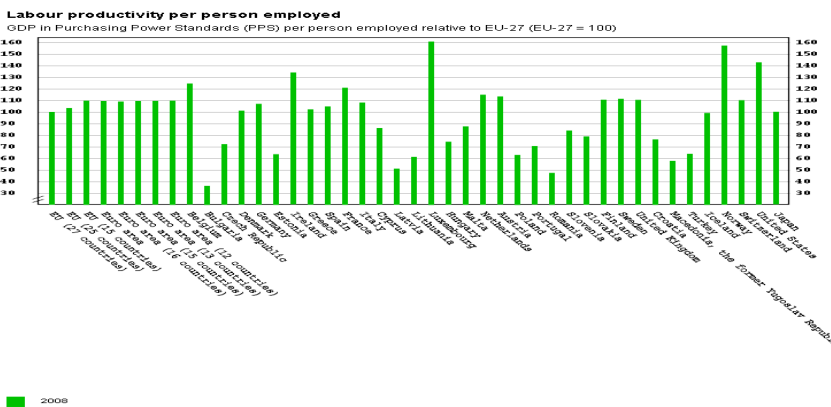
5. Просек пословних инвестиција, у последње три године (за 2006, 2007 и 2008. годину), показује следеће резултате.³⁶⁾ Највећа јавна улагања забележила је православна Румунија (5,47). Иза ње следе протестантске: Естонија (5,07) и Летонија (5,03). Потом се наставља још једна православна земља – Бугарска са 4,90, и католичка Чешка (4,90). На дну табеле се налазе земље са просечним најмањим улагањем у протекле три године, а то су: католичка Словачка (2,03), протестантско Уједињено краљевство (1,97), протестантска Данска (1,80) и католичка Аустрија (1,07).

35) <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdec320>

36) <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshGraphSortLabel.do?tab=graph&toolbox=sortAndLabel&plugin=1&language=en&pcode=tsdec211>

6. Слично је када је у питању и *продуктивност рада по запошленом* (која се изражава у процентима у односу на просек продуктивности рада по запошленом свих 27 земаља Европске уније), мереној у 2008. години. Највишу радну продуктивност по запошленом има протестантска Норвешка (157,3%). Следе три католичке земље: Ирска (134,2%), Белгија (124,7%) и Француска (121%). Коначно, по питању продуктивности, ту је у врху још једна протестантска земља – Холандија (115%). На дну таблице налазе се православне земље: БЈР Македонија (57,9%), Румунија (47,6%) и Бугарска (36,4%).

7. Када је реч о *неједнакости насталој на основу расподеле дохотка* (израженој у % од БДП), последњи мерени резултати (за

4. Укупни трошкови (приватне и јавне инвестиције) од БДП исказују да се највише трошкова издваја међу протестантским земљама скандинавског појаса. Насупрот томе, на зачељу колоне са малим трошковима од БДП налазе се православне земље.

5. Просек улагања у пословне инвестиције избацује на прво место једну православну земљу, и још једну православну при врху. На дну таблице се налази низ од неколико протестантских земаља.

6. Када је у питању продуктивност рада по запосленом, највишу продуктивност имају две протестантске земље, иза њих следи неколико католичких земаља. На дну табеле, по питању продуктивности рада по запосленом налазе се три православне земље у низу.

7. Највећу неједнакост по основу расподеле дохотка, израженој у процентима од друштвеног бруто производа, исказују две православне земље. Насупрот њима најмања неједнакост у расподели углавном исказују протестантске земље лутеранског севера Европе (уз изузетак католичке Словеније).

*

* *

На крају, у закључном разматрању, извршиће се верификација општег хипотетичког оквира и сумарно закључивање које ће настојати да доведе у вези религијску културу и политичку економију.

Верификација општег хипотетичког оквира

Закључно разматрање трага за верификацијом основног хипотетичког оквира који настоји да доведе у везу професионалност и политику економског развоја.

На основу налаза из истраживања произилазе следећи закључци:

- највећи бруто домаћи производ имају протестантске земље;
- највећу стопу упослености лица изнад 25 година старости имају протестантске земље;
- најмање учешће патената по глави становника имају православне земље (јер се у њима остварује највиша добит по основу патентних права);
- најмање трошкова од бруто домаћег производа у инвестиције такође бележе православне земље;

- просек улагања у пословне инвестиције на прва два места избацује две православне земље;
- највећу продуктивност рада бележе протестантске земље – најмању православне;
- највећу неједнакост по основу расподеле дохотка бележе православне земље, а најмању неједнакост земље лутеранског протестантизма;

Сумарно закључивање

На основу закључака из налаза истраживања може се извести генерално закључивање. Развојни показатељи показује да: највиши БДП по глави становника, тежњу ка пуној упослености (лица изнад 25 година живота), и највећу продуктивности рада – бележе протестантске земље (без обзира на деноминалну припадност у протестантизму). Овај налаз иде у прилог Веберовој тези о спреси протестантске световно-радне етике и духа предузетничког (и предузимачког) капитализма.

Са друге стране, православна друштва исказују тенденцију ка: неразвијености патентне културе (односно учешћа у остваривању патентних права у технолошком развоју), великој јавној потрошњи (јер се најмање БДП регенерише кроз инвестиције), највећој неједнакости по основу расподеле дохотка. Ове више-мање вредносно и мерно негативне тенденције дају за право истраживањима пост-веберијанаца Д. Саврамиса и А. Буса о негативном утицају контемплативне културе на привредни развој православних друштава.

Из овога се да уочити да су протестантска друштва знатно ближе моделима који се намећу као тековина модерности, у које спадају: минимална држава, рестриктивна пореска политика, висока патентна култура и иновативна улагања, култ приватног власништва... И обрнуто, концепт модернитета знатно је удаљен у простору православног културног и религијског круга. Ова друштва концепт модернизације не доживљавају као *свој пут у развој*. Степен отпора модернизацији је висок до мере у којој се реформе-у-модернизацију доживљавају као атак на сопствено биће. Модернизација се схвата као *протестантизација*, као измена и атак на културни код и темељне вредности које дубоко улазе у друштвене и психичке наслаге припадника заједнице – оне на које се предметне реформе и спроводе.

Коначно, чињеница да је просек улагања у пословне инвестиције највиши управо у две православне земље може пружити наду да ова друштва крећу ка убрзаној модернизацији и трансформацији, хватајући прикључак са осталим земљама Европске уније.

Све ово указује коначно на непрекинуту везу културолошких и економских чинилаца, где се религијска култура и економска политика прожимају и међусобно условљавају.

На самом крају, груписање земаља по конфесионалној припадности на скали показатеља економског развоја, и закључци који су из налаза проистекли, указују на то да је веза културног (и чак још уже религијског) и политика економско-развојног јача него што се можда и очекивало. Ово ће само дати замах неким новим истраживањима (и надамо се и неким новим истраживачима) да се упусте у разматрање веза између ових појава.

Vladan Stankovic

INFLUENCE FACTORS OF CONFESSIONAL INDICATORS FROM THE POLICY OF ECONOMIC DEVELOPMENT MEMBER AND CANDIDATE FOR THE EUROPEAN UNION

Summary

In this innovative scientific work is the author of the chosen subject of confessional relationship with indicators of economic development among member countries of the European Union. The author is a dominant confessions of nationals of certain member states of the EU has chosen for the independent variable and dependent variables chosen as a series of economic and development indicators. This will get information about the policy / policies of economic development. The scientific paper applied a range of methods: statistical method, a method of observation, comparative method, generalization, and as an additional method of cross-cultures. Based on analysis of intensity and proper representation of the measurement scale, the researcher made certain findings indicating links between the cultural (and even more narrow religious) factors and indicators of economic development. In this way, the intensified questioning of the place and role of culture and religion in social action concerning the economic development of the nation, selected through a policy of economic development.

Keywords: european integration, policy of economic development, confessions

ЛИТЕРАТУРА

- Adelman, Irma : *Theories of economic growth and development*, Stanford University Press, 1961.
- Bosanac Milan, Mandić Oleg, Petković Stanko: *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977.
- Brill, Eerdmans: *The Encyclopedia of Christianity*, Brill Leiden, 1997.
- Barro, Robert: *Determinants of economic growth – a cross-country empirical study*, MIT Press, 1998.
- Buss, Andreas: *The Russian-Orthodox Tradition and Modernity*, Brill-Leiden, Boston, 2003.
- Weber, Max: *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989.
- Green, Robert: *Protestantism and Capitalism – problems in European Civilization*, D.C Heath and company, Boston, 1959.
- Жуњић, Слободан: „Модерна и православно наслеђе“, Часопис за веру и културу – *Источник*, год. XVII: бр.66/08: 5-48, Београд, 2008.
- Inglehart, Ronald: „Kultura i demokratija“, *Kultura je važna – kako vrednosti uobličavaju ljudski život*: 147-171, Plato, Београд, 2004.
- Inglehart Ronald, Norris Pippa: „Max Weber and the Protestant work ethic“, *Handbook of Economics and Ethics*: 578-587, Edward Elgar Publishing, 2009.
- Iannaccone, Lawrence: “Introduction to the Economics of Religion”, *Journal of Economic Literature*, Vol.XXXVI, No.3/98: 1465-1496, American Economic Association, Nashville, 1998.
- Iannaccone, Lawrence: “Heirs to the Protestant Ethic?”, *Fundamentalisms and the state – remaking polities, economies, and militance*: 342-360, University of Chicago Press, 1996.
- Јевтић, Мирољуб: “Утицај конфесионалних чинилаца на националне економије”, *Српска политичка мисао*, 3/2008: 151-160, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Калезић, Димитрије: *Енциклопедија православља*, Књига II, Савремена администрација, Београд, 2002.
- Merton, Robert: “The Puritan Spur to Science”, *The sociology of science – theoretical and empirical investigations*: 228-253, University of Chicago Press, 1979.
- Morvan, Danièle: *Dictionnaire culturel en langue française*, Dictionnaires Le Robert-Sejer, Paris, 2005.
- Pejić, Lazar: “Економски развој”, *Sociološki leksikon*, Savremena administracija: 162-163, Београд, 1982.
- Ranković, Milan: “Друштвени развитак”, *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Београд, 1982.

- Станковић, Владан: “Конфесионалност и политика научнотехнолошког развоја”, *Политичка ревија*, 3/2010: 127-142, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Станковић, Владан: “Утицај конфесионалнохришћанског чиниоца на корупцију”, *Српска политичка мисао*, 2/2011: 57-76, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Stobbe, Hans-Georg: „Konfesija“, (ур.) Adelth Khoury: *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*: 213-217, Prometej, Zagreb, 2005.
- Troeltsch, Ernst: *The Social Teaching of the Christian Churches*, Westminster John Knox Press, 1992.
- Hantington, Semjuel: *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 1998.
- Hantington, Semjuel: “Kulture su od značaja”, *Kultura je važna – kako vrednosti uobličavaju ljudski život*: 9-15, Plato, Beograd, 2004.
- Huntington Samuel, Harrison Lawrence: *Culture matters – how values shape human progress*, Basic Books, 2000.
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/graphToolClosed.do?tab=graph&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdsc260&toolbox=legend>
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshGraphSortLabel.do?tab=graph&toolbox=sortAndLabel&plugin=1&language=en&pcode=tsdec211>
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdec320>
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/graphToolClosed.do?tab=graph&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdec340&toolbox=legend>
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdec460>

Овај рад је примљен 20. јануара 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2012. године.

Мања Ђурић

Факултет политичких наука, Универзитет у Бањој Луци

ОДНОС ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ПРЕМА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

Сажетак

Истраживање у овом раду обухвата утицај Европске уније на регион Западног Балкана¹⁾ кроз програме и доступност фондова претприступне помоћи, те проучавање и анализу тенденција и услова у савременом свијету интеграционих процеса утврђујући потенцијале, предности и перспективе за регион које из ових услова произилазе. Истражена је неопходност регионалне сарадње земаља региона Западног Балкана, директна и индиректна финансијска помоћ кроз програме и донације, те различите форме трговинских и тарифних преференцијала којима Европска унија утиче на државе у процесу интеграције. У истраживању су анализирани различити теоријски приступи европској интеграцији и процеси који се одвијају у пракси.

Напредак у европским интеграционим процесима се огледа у сталном процесу проширења Европске уније. Стабилност институција које осигуравају демократију, владавину права, поштовање људских права и заштиту мањина, постојање функционалне тржишне привреде, способне да се носи са притиском конкуренције и тржишним снагама унутар Уније, способност преузимања обавеза чланства, укључујући приврженост циљевима политичке, економске и монетарне уније оквирни су услови које све државе морају задовољити у циљу стицања статуса пуноправног члана Европске уније.

1) Западни Балкан подразумијева подручје западно од Грчке и јужно од Словеније. Обухвата Албанију, Босну и Херцеговину, Црну Гору, Хрватску, Македонију и Србију.

Кључне ријечи: Европска унија; Западни Балкан; интеграција; фондови помоћи: Ина, Кардс, Фар;

Процес ширења европских интеграција упоредан је и конвергентан од самог оснивања Европске уније. Изазови проширења указују на позитиван утицај на економски раст, пораст инвестиција држава чланица најчешће у секторе банкарства, енергије и телекомуникација, аутоиндустрије и отварања трговачких ланаца што утиче на развој инфраструктуре у новим чланицама. Комбиновани инпут нових технологија и финансијских инвестиција, води реструктурирању старих и развоју нових индустрија ових земаља. Успостављање европских стандарда хармонизације укупног законодавства, води порасту конкурентности и погодује развоју пословног окружења.

Све земље Западног Балкана биле су директно или индиректно погођене ратним сукобима. Послије рата и санкција покренути су програми обнове али они нису дали очекиване резултате иако су земље региона добиле 20 милијарди еура помоћи у периоду 1996-2004 године. Програми су допринијели обнови фабрика, историјских споменика, повећали су макроекономску стабилност али нису успјели обновити покидане привредне везе, покренути профитабилне послове или привући већа страна улагања.

Дошло је и до парадоксалне ситуације да су чланице Европске уније постале неке источноевропске државе које су прије двадесет година заостајале за бившом Југославијом. Земље Западног Балкана се кроз посебну стратегију Процес стабилизације и придруживања, а од 2004. године и кроз Европско партнерство, те уз европске програме подршке подстичу на стабилизацију друштвеног, економског, социјалног, тржишног и сваког другог аспекта, да би се тек након тога стекли услови за постепено приступање Европској унији.

У Луксембургу 1997. године Савјет министара Европске уније је утврдио заједничку стратегију према земљама Западног Балкана. Стратегија је добила назив Регионални приступ. Један од разлога јединственог приступа овим земљама је потреба очувања безбједности и стабилности у региону гдје су се недавно одвијали оружани сукоби. Европска унија је утврдила и тзв. политику условљености којом се постављају одређени захтјеви пред све земље региона, то су општи услови и пред сваку државу појединачно, то су специфични услови. Регионални приступ је 1999. године еволу-

ирао у Процес стабилизације и придруживања. Државе обухваћене овим процесом су потенцијални кандидати за чланство у Унији.

ПРОГРАМ КАРДС

Као помоћ земљама Западног Балкана за учешће у Процесу стабилизације и придруживања, Европска унија је у децембру 2000. активирала финансијски програм помоћи под називом Кардс (Програм помоћи заједнице за обнову, развој и стабилизацију) а од 2007. године скоро сви фондови за помоћ кандидатима и потенцијалним кандидатима обједињени су у оквиру програма IPA за претприступну помоћ.²⁾

Табела (1) Средства издвојена из CARDS програма према државама корисницама, за период од 2001. до 2003. године³⁾

Средства издвојена из CARDS програма					
Држава	2001.	2002.	2003.	УКУПНО	%
Албанија	37.500,000	44.900,000	46.500,000	128.900,000	7%
БиХ	105.230,000	85.207,295	75.234,894	265.672,189	15%
Црна Гора	17.702,169	13.000,000	13.500,000	44.202,169	2%
Хрватска	57.821,570	59.000,000	62.000,000	178.821,570	10%
Косово	149.500,000	137.900,000	49.000,000	336.400,000	19%
Македонија	56.317,718	36.500,000	38.500,000	131.317,718	7%
Србија	198.825,349	179.707,783	229.000,000	607.533,132	34%
Регионални програми	20.000,000	43.500,000	31.500,000	95.000,000	5%
УКУПНО	642.896,806	599.715,078	545.234,894	1.787.846,778	100%

Директивом Европског савјета бр. 2666/2000 донесена је Одлука о издвајању средстава од 4,65 милијарди еура која ће се реализовати до 2006. године. Овим програмом замјењен је програм Фар (*енг. PHARE). Средства добијена кроз Кардс су бесповратна.

2) Више о Инструменту за претприступну помоћ IPA на страници:

http://www.euroopa.ba/files/docs/publications/bh/IPA_brosura_2009_bh.pdf

3) Извор: Процјена помоћи државама Западног Балкана према уредби CARDS 2666/2000. Љерка Минтас-Ходак, *Увод у Европску унију*, Мате, Загреб, 2004, стр. 322.

Директни корисници су били државне институције на свим нивоима, јавне институције, организације које пружају помоћ пословним субјектима, удружења, фондације и невладине организације.

Средства помоћи кроз програм Кардс била су намијењена за:

- обнову, повратак избјеглица и расељених лица и стабилизацију региона Западног Балкана,
- стварање институционалног и правног оквира за подршку демократији, владавини права и заштити људских и мањинских права, консолидацији цивилног друштва, независности медија и јачању мјера за борбу против организованог криминала,
- одрживи економски развој и тржишно орјентисане економске реформе,
- друштвени развој са посебним нагласком на смањење сиромаштва, једнакост полова, образовање, стручно усавршавање и заштиту животне средине,
- развој тјешњих веза између земаља корисника као и између тих земаља и Европске уније и земаља кандидата за чланство у Европској унији,
- јачање регионалне, међудржавне, прекограничне и међурегионалне сарадње између земаља корисника као и између њих и Европске уније и других земаља у региону.

Кардс је био подијељен у двије компоненте: националну и регионалну. Кроз националну компоненту помоћ је усмјерена на пет приоритета:

1. демократску стабилизацију,
2. институционално јачање,
3. економски и социјални развој,
4. животна средина и природни ресурси,
5. правосуђе и унутрашњи послови.

Регионална компонента је обухватала:

1. интегрално управљање границама,
2. подршку демократској стабилизацији,
3. изградњу државних институција,
4. јачање регионалне инфраструктуре,
5. заштиту животне средине.

РЕГИОНАЛНИ ПРИСТУП

Након краја хладног рата државе Централне и Источне Европе су се окренуле транзицији и чланству у Европској унији док су се земље Западног Балкана окренуле дезинтеграцији и сукобима. То је и један од главних разлога посебно обликованог приступа Европске уније овом региону. Најважнији принципи развоја односа Европске уније са државама региона су остали исти какви су били и према земљама Централне и Источне Европе и то: неопходност промовисања демократије, владавина права, подстицање економске трансформације, унапређење регионалне сарадње и дефинисање принципа за успостављање уговорних односа који су једнаки за све државе Западног Балкана.

Почетни приступ Европске уније је био у виду закључивања споразума о сарадњи и трговини који је 1992. закључен са Албанијом а 1998. године са Македонијом и креирање система аутономних трговинских преференцијала као и неопходне финансијске и техничке подршке кроз фондове Фар и Кардс Напредак у процесу стабилизације и придруживања држава региона Западног Балкана условљен је испуњавањем обавеза подијељених у три групе.

Прву групу чине општи услови за све државе које желе чланство у Европској унији и који су дефинисани критеријумима из Копенхагена и Мадрида. Другу групу чине специфични и заједнички услови а прије свега поштовање мировних споразума и сарадња са Међународним кривичним судом за ратне злочине почињене на територији бивше Југославије. Трећа група услова се односи на конкретне услове за сваку појединачну државу региона.

ПРОЦЕС СТАБИЛИЗАЦИЈЕ И ПРИДРУЖИВАЊА

Европска комисија је у мају 1999. године предложила посебан приступ према земљама Западног Балкана под називом Процес стабилизације и придруживања (*енг. *Stabilization and Association Process – SAP*). Савјет министара Европске уније је прихватио приједлог у јуну 1999. године и процес је отворен за државе Западног Балкана а то су: Албанија, Босна и Херцеговина, Македонија, Србија, Црна Гора и Хрватска. Термин Западни Балкан је политич-

ки и користи се за разликовање ове групе држава од ранијих које су већ успоставиле односе са Европском унијом.⁴⁾

Циљ процеса стабилизације и придруживања је успостављање регионалне и билатералне активности како би се постигла прво стабилизација а потом придруживање Унији, уз одржавање уравнотеженог напретка ових држава. Процес стабилизације и придруживања почива на неколико инструмената од којих је најважнији Споразум о стабилизацији и придруживању (*енг. *Stabilization and Association Agreement - SAA*).

Процес стабилизације и придруживања је заснован и на инсистирању унапређења економских и трговинских односа унутар региона кроз либерализацију трговине и стварање зоне слободне трговине, развој постојеће буџетске, економске и финансијске помоћи за развој демократије, цивилног друштва, образовања, изградње институција уз помоћ европских фондова, пружање хуманитарне и сваке друге помоћи угроженим лицима, кориштење нових могућности сарадње и јакој регионалној повезаности. Приоритетни циљ овог процеса је стварање трајног мира, стабилности и економског прогреса а главни инструменти те политике су: Споразум о стабилизацији и придруживању, економска и финансијска помоћ кроз јединствени програм Кардс као главни финансијски инструмент за провођење реформи, демократизацију друштва на основама владавине права, развој политичког дијалога, сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова те хуманитарна помоћ за избјеглице, повратнике и друге социјално угрожене особе.

Критеријуми из Копенхагена су услови за чланство у Европској унији, који су постављени на састанку Европског савјета у Копенхагену 1993. године. Ријеч је о три критеријума: политичком, економском и правном:

1. Политички - стабилност институција које осигуравају демократију, владавину права, поштовање људских права и заштиту мањина;
2. Економски - постојање функционалне тржишне привреде, способне да се носи са притиском конкуренције и тржишним снагама унутар Уније;

4) Државе кандидати за чланство у Европској унији су: Хрватска, Исланд, Македонија, Црна Гора и Турска.

Потенцијални кандидати су остале државе Западног Балкана и то: Албанија, Босна и Херцеговина и Србија.

3. Правни - способност преузимања обавеза чланства, укључујући приврженост циљевима политичке, економске и монетарне уније.⁵⁾

Критеријум из Мадрида је услов за чланство у Европској унији, који је постављен на састанку Европског савјета у Мадриду 1995. године. Ријеч је о додатном критеријуму за чланство у ЕУ критеријумима из Копенхагена (1993.). Овај критеријум односи се на прилагођавање административне структуре са циљем стварања услова за поступну и складну интеграцију. Подразумијева јачање административне способности и стварање ефикасног државног система управе за провођење *acquis communautaire*-а и других обавеза које произилазе из чланства у Европској унији. Критеријум из Мадрида назива се још административни критеријум.

У односу на инструменте регионалног приступа из кога је проистекао, процес стабилизације и придруживања доноси један квалитативно нови елемент у политику Европске уније у виду Споразума о стабилизацији и придруживању (ССП).⁶⁾

ССП представља нову врсту уговорног односа којим Европска унија у замјену за испуњење одговарајућих предуслова, нуди извјеснију европску перспективу државама Западног Балкана. На овај начин су у обе димензије процеса стабилизације и придруживања, билатералној и регионалној, створени кључни предуслови да европска перспектива овог региона постане реална. Ове политичке промјене праћене су даљим јачањем политике Европске уније која се огледа у:

- унапређењу аутономних трговинских преференција;
- програму ИРА који је замијенио досадашње програме и упроштио поступак за одобравање и просљеђивање финансијско-техничке помоћи;

5) Више о критеријумима из Копенхагена: адреса доступна 18.12.2011.

http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/accession_criteria_copenhagen_en.htm

6) Stabilization and Association Process (SAP), је први пут представљен у Документу Европске комисије упућеном Савјету министара и Европском парламенту, 26.05.1999. „Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the Stabilisation and Association Process for Countries of South-Eastern Europe: Bosnia and Herzegovina, Croatia, Federal Republic of Yugoslavia, Former Yugoslav Republic of Macedonia and Albania. COM (99) 235 final, 26.05.1999“. Текст је доступан на интернет адреси: <http://aei.pitt.edu/3571/>

- покретању посебног политичког форума који се огледа у одржавању самита шефова држава или влада држава чланица ЕУ и западнобалканских држава.

Док се Твининг (*енг. *Twinning*) програмом доприноси подизању нивоа административних способности, Тајекс (*енг. *Taiex*) програмом се пружа стручно-техничка помоћ у процесу усклађивања законодавства држава Западног Балкана са правним тековинама ⁷⁾Европске уније.

За Европску унију процес стабилизације и придруживања представља средиште политике према сусједном региону и оквир кроз који она може утицати на прилике у истом. Развијајући свеобухватну политику Европска унија настоји да након два неуспјешна покушаја почетком и крајем деведесетих, усмјери ова друштва у правцу ширих европских, политичких и економских интеграционих токова. Промовишући демократију, владавину права, поштовање људских и мањинских права, економску трансформацију и унапређење регионалне сарадње она на најбољи начин доприноси постизању овог циља. Економска, политичка и институционална стабилизација држава Западног Балкана је један од циљева споразума о стабилизацији и придруживању. Њиме се доприноси успостављању и јачању стабилног европског поретка заснованог на Европској унији као ослонцу. Назив овог споразума указује да је његово тежиште не само на стабилизацији већ и на придруживању.⁸⁾

Придруживање је такав облик сарадње која се постепено интензивира и у потпуности реализује (остварује) по истеку, споразумом предвиђеног, прелазног периода од, на примјер, шест или десет година.

Придруживањем се:

- унапређују политички односи између уговорних страна креирањем примјереног институционалног оквира за политички дијалог;
- подупиру реформски процеси у функцији успостављања конкурентне тржишне привреде и развоја складних економ-

7) Више о томе у публикацији *EU: Making it happen, Regions deliver growth and jobs*, Committee of the Regions of the European union, European Commission, Directorate General for Regional Policy; 2007.

8) *Основни приказ Споразума о стабилизацији и придруживању*, Савјет министара БиХ, Дирекција за европске интеграције БиХ; Сарајево, 2008, стр.7;

- ских односа и сарадње, са перспективом успостављања зоне слободне трговине;
- подстиче регионална сарадња.

СПОРАЗУМ О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ

Примарни циљ Споразума о стабилности и придруживању је формално придруживање земаља Западног Балкана Европској унији у одређеном транзиционом периоду, током којег ће наведене земље постепено прилагођавати своје законодавство са најзначајнијим стандардима и правилима унутрашњег тржишта Европске уније. „То је олакшано увођењем институционалног оквира за политички дијалог, постепеним стварањем зоне слободне трговине, либерализацијом друмског саобраћаја, успостављањем регулационог оквира за кретање радника, пословно настањивање, пружање услуга и кретање капитала, као и уговорним формализовањем финансијске и техничке помоћи.“⁹⁾

Споразум о стабилности и придруживању представља уговорни однос између ЕУ и земаља Западног Балкана и правни основ цијелог процеса стабилности и придруживања. Кредителитет сваке од земаља региона која жели бити кандидат за приступање унији зависи од успјешности у имплементацији споразума. Када нека земља потпише споразум о стабилности и придруживању, то означава њену друштвено економску, демократску, легислативну и моралну припремљеност за добијање статуса потенцијалног кандидата и касније за приступање унији.¹⁰⁾

Структуру споразума о стабилности и придруживању чини преамбула и десет поглавља:

1. Општи принципи
2. Политички дијалог
3. Регионална сарадња
4. Слободно кретање робе
5. Кретање радника, пословно настањивање, пружање услуга, кретање капитала

9) Regional cooperation in the western Balkans: A policy priority for the European Union, The economic dimension of regional cooperation, European Communities, Belgium, 2005. стр. 4-7.

10) Вујо Вукмирица, Никола Шпирић: *Економска и монетарна интеграција Европе*, Бања Лука, 2005, стр. 363.

6. Усклађивање закона, спровођење закона и правила конкуренције
7. Правда, слобода и безбједност
8. Политике сарадње
9. Финансијска сарадња
10. Институционалне, опште и завршне одредбе¹¹⁾

Овим споразумом се предвиђа и успостављање зоне слободне трговине. Ступањем на снагу Споразума укидају се све царине, количинска ограничења, као и мјере са сличним дејством на извоз индустријских и пољопривредних производа у ЕУ. Одступање се јавља само у случају једног броја текстилних, пољопривредних и производа од челика. Такође, укидају се царине и количинска ограничења на увоз из Европске уније али тако да се одговарајућим анексима овог споразума одступа од пуне либерализације, пошто се царине на индустријске и пољопривредне споразуме постепено смањују до истека утврђеног прелазног периода.

Тржиште Европске уније се отвара далеко брже у корист придружених држава. Придруживање Европској унији као јединственом тржишту роба, капитала, услуга и људи, представља стратешки приоритет Босне и Херцеговине. Босна и Херцеговина је 16. јуна 2008. године потписала Споразум о стабилизацији и придруживању са Европском унијом.

РЕГИОНАЛНА САРАДЊА

Регионална сарадња основни је елемент европских интеграција од њиховог настанка и прве интеграције кроз Европску заједницу за угаљ у челик до данашње Европске уније. Она је незаобилазни инструмент привредне и социјалне стабилности Европе. Регионална сарадња је за земље процеса стабилизације и придруживања (Албанија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Хрватска, Македонија и Србија) један од кључних услова интеграције у Европску унију.

У складу са закључцима Европског савјета из Санта Марија де Феире (2000.), од земаља Западног Балкана затражено је закључивање међусобних споразума или конвенција о регионалној сарад-

11) *Изазови европских интеграција: часопис за право и економију европских интеграција*, Помирење и сарадња на западном Балкану, Службени гласник, Београд, 2010/10, стр. 148.

њи. Кључни подстицај регионалној сарадњи дао је Самит у Загребу (2000.) на којем су се лидери земаља Западног Балкана обавезали на потписивање споразума о билатералној и регионалној сарадњи.

Ти споразуми укључују: међусобни политички дијалог, стварање зоне слободне трговине, тијесну сарадњу у области правосуђа и унутрашњих послова, заједничко сузбијање организованог криминала, корупције и свих других незаконитих дјела и илегалне прекограничне трговине.

Обавезу регионалне сарадње земље процеса стабилизације и придруживања преузимају и успостављањем билатералних односа са Европском унијом која им је постављена као предуслов даљњег развоја међусобних односа земље потписнице и Европске уније.

Регионална сарадња је основни индикатор спремности неке земље да се интегрише у ЕУ и представља дио посебних политичких критеријума у Споразуму о стабилизацији и придруживању. Придруживање Европској унији ће ићи у корак са развојем регионалне сарадње на Западном Балкану слиједећи модел интеграције и сарадње у самој Европској унији. „Различити разлози политички, економски и безбједносни чине регионалну сарадњу на Западном Балкану битном и међусобно су тијесно испреплетени“¹²⁾

ПОМОЋ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ДРЖАВАМА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Дугогодишња координација финансијске помоћи за земље Западног Балкана показује јаку улогу Европске уније у обезбјеђивању финансијских средстава за земље овог региона. Под покровитељством Уније организовано је неколико донаторских конференција у којој су прикупљена средства за поједине земље региона и за појединачне пројекте. Донације из Европске уније представљају најважнији извор финансијске подршке земљама региона.

12) Подаци преузети са званичног сајта Европске уније:

www.europa.eu.int/comm/europeaid/reports/aidco_2000_annual_report_balkans_en.pdf

Табела (2): Помоћ Европске уније државама Западног Балкана у периоду (1991-2001) у милионима еура

Држава / Година	Албанија	БиХ	Хрватска	Србија, Црна Гора и Косово	Македонија
1991-1994	368,13	495,47	204,86	170,62	101,52
1995	70,15	216,38	38,74	39,95	34,43
1996	75,25	442,42	33,56	24,47	25,00
1997	97,90	360,86	26,96	18,13	58,71
1998	54,30	295,25	24,14	37,24	40,48
1999	205,24	233,95	18,63	384,01	108,61
2000	41,29	115,83	19,62	798,71	47,07
2001	44,50	131,78	61,48	899,45	85,75
Укупно	956,76	2.291,93	427,99	2372,58	501,57

Примарни фокус на Западном Балкану је финансирање реконструкције инфраструктуре која се сматра кључном компонентом у развоју региона.

Европска инвестициона банка финансира пројекте који обухватају реконструкцију путева, железница, лука, аеродрома и струјних инсталација, које су оштећене или запостављене током рата у БиХ и које су од највећег значаја за обнову економских и социјалних веза између земаља у региону.

Европска инвестициона банка може да обезбиједи финансирање не само у традиционалним секторима инфраструктуре саобраћај, енергија, телекомуникације, животна средина, мала и средња предузећа већ и пројекте из области здравства, образовања, информисања и иновација.

Земље региона имају заједничке интересе и комплементарне потребе у реконструкцији и развоју транспортне и енергетске инфраструктуре. Главни критеријум у њиховој инвестиционој стратегији је да, поред испуњавања техничких, економских и еколошких захтјева, пројекти имају регионални карактер и да допринесе завршавању трансевропских рута.

Главне препреке у развоју транспортне инфраструктуре заједничке су за већину земаља у региону: ниски институционални капацитети, слабо планирање и одржавање путева и ограничене фискалне могућности. Потребно је уложити велики напор за уна-

пређење саобраћајне везе у свим секторима (путева, железница, поморског, ријечног и ваздушног саобраћаја).

Привлачењу подршке међународних инвеститора могу допринијети координиране активности прекограничног карактера који би успоставили цјеловиту политику на основу заједничког интереса. Регионална сарадња у саобраћају на Западном Балкану је усмјерена на начин који је битан за европску интеграцију региона, стварање информационе базе о функционисању основне регионалне саобраћајне мреже и развијање програма мјера за развој управљања основном мрежом.

Основна стратегија за све вишегодишње планове развоја транспортне инфраструктуре обухвата: подстицање регионалних интереса путем усаглашавања са другим активностима, подстицање економског развоја путем бољег баланса између различитих врста саобраћаја, побољшање управљачких активности у сектору саобраћаја како би се обезбиједила финансијска одрживост, обезбјеђивање боље социјалне интеграције, повећавање безбједности у саобраћају, усвајање заједничких техничких стандарда и приближавање региона интегрисаном европском саобраћајном тржишту.

Регионалне иницијативе као механизми Европске уније усмјерени на умрежавање Западног Балкана ради лакше интеграције, повезане су са нестанком СФРЈ, односно крајем рата у Босни и Херцеговини а касније и на Косову и потребом да се редифинише нови систем односа у региону укључујући и међусобну сарадњу.¹³⁾

Циљ регионалних иницијатива је развој регионалне сарадње као основе за економски развој, политичку и економску стабилизацију. Активности већине иницијатива обухватају два нивоа: политички и експертски односно технички. Највиши политички ниво представљају самити шефова држава или влада који се одржавају једном годишње. Сарадња на техничком нивоу се обавља у оквиру пратећих органа регионалних иницијатива која чине високи функционери (комитет националних координатора, заједнички комитет, комитет високих званичника, комитет политичких директора и сл.).

Прекогранична сарадња је стимулисала привреду и смањила изолацију јачањем заједничких институционалних мрежа и капа-

13) За више информација о регионалним иницијативама погледати у књизи: Јасминка Кроња, Душко Лопандић: *Регионалне иницијативе и мултилатерална сарадња на Балкану*, 2. изд., Европски покрет Србија, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2010.

цитета људских ресурса. Фокус је на остваривању друштвене и економске кохезије кроз активности којима се унапређују физичка, пословна, друштвена и институционална инфраструктура и капацитети. Она је стимулисала одрживи развој прекограничних области, њене економске, културне, природне и људске ресурсе и потенцијале кроз јачање капацитета људских ресурса и заједничких мрежа институција у локалним заједницама, те код локалних и приватних актера. Посебно је утврђен један приоритет у смислу интервенција у прекограничној сарадњи а то је пружање подршке стварању заједничког друштвено-економског окружења за људе и заједнице.

Својим утицајем Европска унија доприноси економском напретку и обнови подстичући приватне и предузетничке иницијативе на Западном Балкану. Помоћ се остварује на више начина а нарочито директним улагањима у приватна или државна предузећа и банке или суфинансирањем улагања у предузећа. Европске финансијске институције обезбјеђују техничку помоћ за припрему, финансирање и спровођење одређених инвестиционих пројеката или пројеката развоја тржишта капитала. Остали приоритети су помоћ правосуђу, људским правима, социјалној укључивости и заштити мањина и избјеглица.

Средства из претприступних програма помоћи су усмјерена и на економски развој и стварање радних мјеста, усклађивање образовног система са потребама тржишта рада, те реформу система јавног здравства. Претприступни програми не омогућавају само Европској унији да оствари утицај од улагања у помагању државама на путу према чланству. Они омогућавају Европској унији оквир за управљање и поступну децентрализацију и делегирање управљања на државе кориснице.

Инструменти подршке Европске уније представљају снажну везу између буџетског и политичког аспекта проширења те показују државама шта могу очекивати у смислу помоћи и на тај начин појачавају упутства која Европска унија даје државама кандидатима и потенцијалним кандидатима о приоритетима које би требали слиједити.

Претприступним програмима је финансирано предузимање мјера које воде рационалнијем кориштењу ресурса, кроз смањење губитака, побољшање ефикасности, смањење оперативних трошкова и трошкова одржавања као и повећања квалитете и цјелокупног економског развоја региона.

Помоћ из програма Кардс имала је за циљ да обезбједи помоћ државама Западног Балкана у остваривању њихових политичких и економских циљева приступања Европској унији. Захваљујући овом програму омогућено је смањење сиромаштва, развој регионалне, транснационалне, прекограничне, унутаррегионалне сарадње, али и односа са садашњим и будућим чланицама Европске уније.

Сумирајући резултате истраживања о односу Европске уније према региону Западног Балкана јасно се показало да Унија преко својих институција и програмима финансијске подршке подстиче ефикасну регионалну сарадњу региона, која ће омогућити координисани развој ових земаља у складу са савременим тенденцијама интеграције. Регионална сарадња је кључна повезница јер је велика илузија да се у Европу може одвојено или конкурентски. Воз за Брисел иде преко Сарајева, Загреба, Скопља, Тиране, Подгорице и Београда.

Manja Djuric

EUROPEAN UNIONS RELATIONS TOWARDS THE WESTERN BALKANS

Summary

Research in this paper includes the impact of the European Union in the Western Balkans through the programs and the availability of pre-accession funds, and the study and analysis of trends and conditions in the modern world integration processes identifying potential benefits and prospects for the region that arise from these conditions. We also analyzed the necessity of regional cooperation in the Western Balkans region, direct and indirect financial assistance through programs and grants, and various forms of trade and tariff preferences which the European Union affects the state in the process of integration. The study analyzed different theoretical approaches to European integration and the processes taking place in practice.

Progress in European integration processes is reflected in the continuing process of EU enlargement. The stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, respect for human rights and protection of minorities, the existence of a functioning market economy able to cope with competitive pressure and market forces within the Union, the ability to assume obligations of membership including adherence to the aims of political, economic and monetary union framework are requirements that all states

must meet in order to obtain the status of full member of the European Union.

Key Words: European Union, the Western Balkans; integration; Assistance Funds: IPA, CARDS, PHARE;

ЛИТЕРАТУРА

- Вукмирица, Вујо, Шпирић, Никола: *Економска и монетарна интеграција Европе*; Бања Лука, 2005.
- Дезмон, Динан: *Мењање Европе – историја Европске уније*, превод Тања Мишчевић, Душан Игњатовић, Службени гласник, Београд, 2010.
- *Изазови европских интеграција: часопис за право и економију европских интеграција*, «Помирење и сарадња на западном Балкану», Службени гласник, Београд, 2010.
- Кроња, Јасминка, Лопандић, Душко: *Регионалне иницијативе и мултилатерална сарадња на Балкану*, 2. изд., Европски покрет Србија, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2010.
- Лопандић, Душко: *Реформа Европске уније, Западни Балкан и Србија: закаснела интеграција*, Европски центар за мир и развој, Београд, 2007.
- Лопандић, Душко, Бисенић, Драган: *Придруживање Европској унији*, зборник радова, Медија центар, Београд, 2004.
- *Makin it happen, Regions deliver growth and jobs*, Committee of the Regions of the European union, European Commission, Directorate General for Regional Policy; 2007.
- Медовић, Владимир: *Споразум о стабилизацији и придруживању - са праксом Суда правде ЕУ*, 1. изд., Службени гласник, Београд, 2011.
- Минић, Јелица, Кроња, Јасминка: *Регионална сарадња за развој и европску интеграцију*, Европски покрет у Србији, Београд, 2007.
- Минтас-Ходак, Љерка: *Увод у Еуропску унију*, Мате, Загреб, 2004.
- Минтас-Ходак Љерка: *Еуропска унија*, Мате, Загреб, 2011.
- Мишчевић, Тања: *Уговор из Лисабона – сигурна лука или почетак новог путовања*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Мишчевић, Тања: *Придруживање Европској унији*, Службени гласник, Београд, 2009.
- McCormick J.: *Разумјети Еуропску унију*, Мате, Загреб, 2010.
- *Основни приказ Споразума о стабилизацији и придруживању*, Савјет министара БиХ, ДЕИ, Арка прес, Сарајево, септембар, 2008.
- Прокопијевић, Мирослав: *Европска унија - увод*, Службени гласник, Београд, 2009.

- *Регионална политика Европске уније*, Канцеларија за придруживање Европској унији, Влада Републике Србије, Београд, 2004.
- Саопштење комисије Европском парламенту и Савјету министара ЕУ – *Западни Балкан: Јачање европске перспективе*, Комисија Европских заједница, Брисел, 5.3.2008.
- *Спремност за стабилизацију и способност придруживања са ЕУ*, Вањскополитичка иницијатива БиХ, Радна група-политичка анализа, Сарајево, март 2006.
- Станчевић, Веран: *Регион као развојна перспектива у Европској унији*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Фуше, Мишел: *Европска унија пола века касније: стање и сценарији обнове*, превод Предраг Симић, Службени гласник, Београд, 2009.
- Хикс, Сајмон: *Политички систем Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Црнобрња, Михаило: *Европска унија - првих 50 година*, зборник радова, Фефа, Београд, 2008.

ИНТЕРНЕТ

- ЕУРОСТАТ - статистички одсијек Европске уније
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>
- Инструмент за претприступну помоћ IPA:
- http://www.europa.ba/files/docs/publications/bh/IPA_brosura_2009_bh.pdf
- Странице Европске уније:
- <http://europa.eu/>
- Странице Европске Комисије за проширење Уније:
- http://ec.europa.eu/enlargement/index_en.htm

Resume

This paper explores the necessity of regional cooperation, direct and indirect financial assistance through programs and grants, which affects the European Union countries in the integration process. The study analyzes the various theoretical approaches to European integration and the processes taking place in practice. The goal of research in this study was to confirm the thesis that regional cooperation in the Western Balkans as one of the most important prerequisites for membership contributes to coordinated economic development in line with contemporary trends of integration with emphasis on the economic impact of European financial institutions and regional policy in the European Union countries in the region Western Balkans.

Assistance from the CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization) aimed to provide assistance to countries of the Western Balkan

countries in achieving their political and economic goals of joining the European Union. This assistance, divided into regional and national component, was primarily intended for reconstruction and stabilization of the region, the return of refugees and displaced persons, and for creating an institutional and legal framework for the promotion of democracy and the rule of law, respect human and minority rights and fundamental freedoms, reconciliation, consolidation of civil society and independent media and strengthening institutional and legal framework to fight organized crime.

Pre-funded programs is taking measures that lead to more rational use of resources, by reducing losses, improving efficiency, reducing operating and maintenance costs and increase the quality and overall economic development.

Regional cooperation is also a prerequisite and a means of European integration, which is a major strategic goal of all Western Balkan countries. The EU is based on the principle of regional cooperation and the same principle as a mandatory requirement placed on the region's integration into the European Union. Regional cooperation can also be seen as preparation for future EU membership and should not be mistakenly seen as a substitute for integration into the Union. The European Union itself out as the most successful case of regional integration. Her experience shows how regional cooperation, which was initially based on economic forces, can help to overcome not only economic but also political and security differences.

Ана Јовашевић

Institut für Kultur und Medien management, Freie Universität, Berlin

ЗАШТИТА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

- међународни и европски стандарди и право Србије -

Сажетак

У току 2010. године Народна скупштина Републике Србије је ратификовала два значајна међународна документа о заштити културног наслеђа: 1) Конвенцију ОУН о очувању нематеријалног културног наслеђа из 2003. године и 2) Оквирну конвенцију Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво из 2005. године. При томе су дефинисани појам, садржина, карактеристике и улога културног наслеђа уопште, начин, поступак и услови његовог очувања, као и систем и органи заштите. На тај начин је постављена обавеза за наше државне органе да доношењем одговарајућих законских прописа што пре имплементирају међународне стандарде у овој области у правни и друштвени систем Републике Србије. У раду се говори о значају ове две конвенције, о њиховим појединим решењима, као и о систему међународноправне (универзалне и европске) и унутрашњоправне заштите културног наслеђа.

Кључне речи: међународна заједница, конвенција, нематеријално културно наслеђе, очување, заштита, Србија, органи

Током 2010. године Република Србија је испуњавајући своје међународне обавезе у процесу придруживања Европској унији учинила даљи корак у области обезбеђења ефикасне, квалитетне и законите заштите и очувања културног наслеђа. Наиме, Народна скупштина Републике Србије је на истој седници ратификовала два изузетно значајна међународна документа из ове области. То су: 1) Конвенција ОУН о очувању нематеријалног културног насле-

ђа коју је 2003. године усвојила Организација уједињених нација за образовање, науку и културу (UNESCO)¹⁾ и 2) Оквирну конвенцију Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво која је иначе усвојена у Фару 27. октобра 2005. године²⁾. На тај начин се ствара солидна основа да се употпуни постојећи систем регистрације, очувања, унапређења и заштите културног наслеђа успостављен са више различитих међународних докумената ове европске регионалне организације као што су: 1) Европска културна конвенција из 1954. године, 2) Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе из 1985. године, 3) Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа из 1992. године и 4) Европска конвенција о пределу из 2000. године³⁾.

Прокламовани циљеви ових конвенција се подударају у великој мери. Тако је приликом доношења Конвенције ОУН са универзалним значењем и применом истакнуто да су то следећи циљеви: 1) очување нематеријалног културног наслеђа, 2) поштовање нематеријалног културног наслеђа заједница, група и појединаца, 3) подизање нивоа свести на локалном, националном и међународном нивоу о значају нематеријалног културног наслеђа и његовог узајамног уважавања и 4) обезбеђивање међународне сарадње и помоћи у обезбеђењу и заштити нематеријалног културног наслеђа без обзира коме оно припада⁴⁾.

Генерална конференција Организације Уједињених Нација за образовање, науку и културу (UNESCO)⁵⁾ је у Паризу октобра 2003. године на свом 32. заседању усвојила наведену конвенцију у којој успоставља систем међународних стандарда у области очувања нематеријалног културног наслеђа имајући првенствено у виду постојеће међународноправне инструменте у области људских права⁶⁾, а посебно: Универзалну Декларацију о људским правима из 1948. године, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима из 1966. године и Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године. С обзиром на значај

1) *Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори*, бр. 1/2010.

2) *Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори*, бр. 1/2010.

3) Б. Стојковић, *Културна политика европске интеграције*, Институт за европске студије, Београд, 1995, стр. 45-49.

4) В. Спајић Вокаш, М. Кукоч, С. Башић, *Образовање за људска права и демократију*, Загреб, Хрватско повјеренство за UNESCO, 2001, стр. 56-68.

5) Више: *UNESCO Yearbook on peace and conflict studies*, Greenwood Press, Paris, 1986.

6) V. Lenart, *Education and human rights*, Special issue, Hamburg, 2002, str. 78-81.

нематеријалног културног наслеђа као главног покретача културне разноликости и гаранта одрживог развоја, као што је наглашено у Препоруци UNESCO-а за очување традиционалне културе и фолклора из 1989. године, у Универзалној декларацији UNESCO-а о културној разноликости из 2001. године и у Декларацији из Истанбула из 2002. године која је усвојена на трећем Округлом столу министара културе⁷⁾.

На сличан начин поступа и Оквирна европска конвенција. Она је, наиме, донета како би се остварили циљеви који су одређени као постигнути ниво сагласности држава чланица ове регионалне европске организације о следећим питањима као што су: 1) признавање да је право на културно наслеђе неодвојиво од права на учешће у културном животу, као што је то већ раније утврђено у Универзалној декларацији ОУН о људским правима (из 1948. године), 2) признавање појединачне и колективне одговорности према културном наслеђу као заједничкој баштини целокупног људског рода, 3) наглашавање да је крајњи циљ очување културног наслеђа и његова одржива намена за људски развој и квалитет живота и 4) предузимање неопходних корака за примену одредаба ове конвенције у погледу: а) улоге културног наслеђа у изградњи мирољубивог и демократског друштва, као и процеса одрживог развоја и унапређења културне разноликости и б) веће синергије надлежности између свих заинтересованих јавних, институционалних и приватних актера⁸⁾.

При усвајању Оквирне конвенције Савета Европе⁹⁾ о вредности културног наслеђа за друштво државе чланице Савета Европе су имале у виду да је једно од основних начела на којима почива оснивање и деловање Савета Европе како да се постигне што веће јединство међу својим чланицама, са циљем да очувају и унапређују идеале и принципе засноване на поштовању људских права, демократији и владавини права, који чине њихово заједничко наслеђе, те да се људи и људске вредности нађу у средишту проширеног и трансверзалног концепта културног наслеђа. У том циљу наглашавајући вредности и потенцијале културног наслеђа, промишљено употребљеног, као једног од значајних ресурса одрживог развоја и квалитета живота у друштву које се непрекидно развија,

7) *Catalogue of documents and publications*, UNESCO, Paris, 2005.

8) *European perspectives an cultural policy*, Paris, UNESCO, 2001, str. 65-71.

9) В.Ђерић, *Савет Европе*, Центар за антиратну акцију, Београд, 2002, стр. 33.

Савет Европе и државе као његове чланице су у потпуности свесне права сваког појединца да се, поштујући права и слободе других, бави културним наслеђем према сопственом избору, као једном од права да се слободно укључи у културни живот, које је утврђено Универзалном декларацијом о људским правима Уједињених нација (1948. године) и загарантовано Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима (1966. године).

УЛОГА UNESCO-А У ЗАШТИТИ НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

У свим наведеним међународним документима се констатује дубока међусобна зависност нематеријалног културног наслеђа и материјалног и природног наслеђа, при чему се увиђа да процеси глобализације и друштвених трансформација, поред тога што стварају услове за обнављање дијалога међу заједницама, такође, дају повода, као што то чини и појава нетолеранције, до озбиљних опасности губитка вредности, нестајања и уништења нематеријалног културног наслеђа, посебно услед недостатка средстава за очување таквог наслеђа. Постајући свесни универзалне воље и заједничке бриге за очување нематеријалног наслеђа човечанства у оквиру универзалне међународне организације је сазрела свест да заједнице, посебно аутохтоне заједнице, групе и у крајњем случају појединци, играју значајну улогу у производњи, очувању, одржавању и поновном стварању нематеријалног културног наслеђа, и на тај начин помажу обogaћењу културне разноликости и људске креативности. У том смислу је такође од значаја и далекосежни утицај активности UNESCO-а у успостављању нормативних инструмената у очување културног наслеђа, посебно у доношењу Конвенције о заштити светског културног и природног наслеђа далеке 1972. године.

Како још увек не постоје обавезујући мултилатерални инструменти универзалног карактера за очување нематеријалног културног наслеђа у међународној заједници¹⁰⁾, а с обзиром на потребу да се изгради већа свест, посебно код млађих генерација, о значају нематеријалног културног наслеђа и његовог очувања и при томе имајући у виду да би међународна заједница требало да допринесе, заједно са појединим државама очувању оваквог наслеђа, а

10) Ф. Курчиновић, *Конвенције UNESCO-а из области заштите културног и природног наслеђа*, Арс, Цетиње, 1986, стр. 67-81.

у духу сарадње и узајамне помоћи, подсећајући се на UNESCO програме који се односе на нематеријално културно наслеђе, посебно на проглашење „Ремек-дела усменог и нематеријалног наслеђа човечанства“, као и на непроцењиву улогу нематеријалног културног наслеђа у смислу фактора зближавања људи и обезбеђивања размене и разумевања међу њима донета је Конвенција ОУН о очувању нематеријалног културног наслеђа коју је недавно прихватила и наша држава чиме је преузела обавезу да међународне стандарде инаугурисане у овом документу инкорпорише у домаћи правни и друштвени систем.

У члану 2. сама Конвенција је одредила појам и садржину нематеријалног културног наслеђа у смислу објекта уређења и заштите овог међународног документа. Према овим решењима нематеријално културно наслеђе” означава праксе, приказе, изразе, знања, вештине, као и инструменте, предмете, артефакте и културне просторе који су с њима повезани – које заједнице, групе и у појединим случајевима појединци препознају као део свог културног наслеђа. Овакво нематеријално културно наслеђе, које се преноси с генерације на генерацију, заједнице и групе изнова стварају, у зависности од њиховог окружења, њихове интеракције са природом и њихове историје, пружајући им осећај идентитета и континуитета. На овај начин се промовише поштовање према културној разноликости и људској креативности у целој међународној заједници¹¹⁾. За потребе ове Конвенције, једино се узимају у обзир она нематеријална културна наслеђа која су у складу са важећим међународним правним инструментима из области људских права, као и са потребом узајамног поштовања заједница, група и појединаца, али и одрживог развоја целе друштвене заједнице. Нематеријално културно наслеђе се нарочито може испољити у следећим областима. То су: 1) усмене традиције и изрази, укључујући и језик као носилац нематеријалног културног наслеђа, 2) извођачке уметности, 3) друштвени обичаји, ритуали и свечани догађаји, 4) знања и обичаји који се тичу природе и свемира и 5) вештине које су везане за традиционалне занате.

У циљу очувања и обезбеђивања нематеријалног културног наслеђа како би га у очуваном и употребљивом стању могле да наследе и наредне генерације људског рода, Конвенција предлаже наци-

11) *Change in continuity: concept and tools for a cultural approach to development*, UNESCO, Paris, 2000.

оналним законодавствима, односно државним органима и другим друштвеним организацијама и чиниоцима да предузму одговарајуће активности, у првом реду на законодавном, организационом и финансијском плану. Њихов циљ је да обезбеде употребљивост нематеријалног културног наслеђа, укључујући његову идентификацију, документацију, истраживање, очување, заштиту, промоцију, вредновање и преношење (ширење), посебно кроз формално и неформално образовање, као и ревитализацију различитих аспеката таквог наслеђа.

Заштита и обезбеђење нематеријалног културног наслеђа се уређују на два нивоа. То су: 1) на међународном нивоу – у оквиру органа универзалног карактера, дакле у оквиру Организације уједињених нација и њених специјализованих органа – UNESCO-а и 2) на националном нивоу - од стране сваке поједине државе (и њених надлежних државних органа) потписнице ове Конвенције као што је то Република Србија постала 2010. године.

МЕЂУНАРОДНА ЗАШТИТА HEMATEPИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

На међународном нивоу¹²⁾ основано је више органа који у заједничком раду учествују на очувању и заштити нематеријалног културног наслеђа у универзалним оквирима. То су следећи органи:

- 1) Генерална скупштина држава уговорница (дакле потписница ове Конвенције),
- 2) Међувладин комитет за очување нематеријалног културног наслеђа и
- 3) Секретаријат.

Ови органи у циљу ефикасног спровођења послова и задатака у области очувања и заштите нематеријалног културног наслеђа успостављају ефикасан систем правила у оквиру међународне сарадње и помоћи. То је и логично јер се ради о културном наслеђу које је од значаја за цело човечанство, а не за поједино друштво, народ или поједину заједницу. Међународна сарадња обухвата: 1) размену информација и искустава, 2) заједничке иницијативе и 3) успостављање механизма помоћи појединим државама у

12) *Culture, trade and globalization, Questions and answers*, Paris, UNESCO, 2000.

њиховим настојањима да очувају нематеријално културно наслеђе¹³⁾. Не доводећи у питање одредбе националних законодавстава и обичајних права и праксе, државе су обавезне да препознају да је очување нематеријалног културног наслеђа од општег интереса за човечанство. У том циљу се државе обавезују да сарађују на билатералном, подрегионалном, регионалном и међународном нивоу. Међународна помоћ може бити одобрена за остварење следећих циљева. То су:

- 1) очување наслеђа уписаног на Листу нематеријалног културног наслеђа коме је неопходна хитна заштита,
- 2) припрема одговарајућих спискова у смислу установљења наведених листа нематеријалног културног наслеђа,
- 3) подршка програмима, пројектима и активностима које се спроводе на националним, подрегионалним и регионалним нивоима, намењеним очувању нематеријалног културног наслеђа и
- 4) друге делатности за било који други циљ који Комитет сматра неопходним.

Та међународна помоћ у области очувања и заштите нематеријалног културног наслеђа може да се одвија у различитим облицима. Помоћ коју Међувладин комитет одобрава појединим државама (Странама потписницама) се уређује оперативним упутствима и одговарајућим споразумима. Та помоћ може да има следеће облике. То су¹⁴⁾: 1) проучавање које се тиче различитих аспеката очувања нематеријалног културног наслеђа, 2) обезбеђивање експерата и практичара, 3) обука свог неопходног особља, 4) израда нормативних и других мера, 5) стварање и коришћење инфраструктуре, 6) набавка опреме и преношење вештина и 7) други облици финансијске и техничке помоћи, укључујући, у одговарајућим околностима, и одобравање и нискокаматне позајмице и донације.

Та се међународна помоћ пружа појединим државама под одговарајућим условима које установљава Међувладин комитет. Тако Комитет установљава процедуре за испитивање захтева за међународну помоћ и прецизира елементе захтева, као што су: предвиђене мере, потребне интервенције, и процена њихових трошкова.

13) Ј. Божовић, *Нормативни документи UNESCO*, Сарајево, Завод за културу, 1991, стр. 119-127.

14) S. Dromgoole, *The protection of the underwater culture heritage: national perspectives on light of the UNESCO convention*, Leiden, Boston, 2006.

Но, у хитним случајевима, захтев за помоћ, Комитет разматра као приоритет у раду. Да би донео одлуку, Комитет предузима различита проучавања и консултације и прикупља одговарајуће податке које сматра неопходним и релевантним за своје одлучивање. Да би се материјална или друга врста помоћи у заштити и обезбеђењу нематеријалног културног наслеђа могла одобрити, потребно је да поједина (дакле заинтересована) држава поднесе Међувладином комитету захтев за међународну помоћ за очување нематеријалног културног наслеђа на њеној територији. Такав захтев може бити заједнички поднет и од стране две или више заинтересованих држава. Поднети захтев мора да садржи релевантне информације и податке од значаја за мериторно одлучивање, као и потребну документацију.

Када се одговарајућа међународна помоћ заинтересованој држави одобри, закључује се споразум између те државе и Међувладиног комитета. Тим споразумом се уређују њихови међусобни односи, као и њихова права и обавезе. По општем правилу, стране потписнице и кориснице, у оквиру сопствених могућности, деле трошкове мера за очување, за које је међународна помоћ одобрена. И на крају обавеза је држава (Стране потписнице и корисница) да подносе Међувладином комитету извештаје о коришћењу одобрене помоћи у корист очувања нематеријалног културног наслеђа у одређеним периодима и нарочито по окончању одобреног посла¹⁵⁾.

УЛОГА САВЕТА ЕВРОПЕ У ЗАШТИТИ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

На сличан начин као у међународној заједници, тако и на европском континенту у оквиру држава чланица Савета Европе се успостављају јединствени правни основи за свеобухватну и ефикасну заштиту и очување културног наслеђа¹⁶⁾. У том циљу је и донета Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво која је иначе усвојена у Фару 27. октобра 2005. године¹⁷⁾. На тај начин је стварена јединствена основа да се употпуни постојећи систем регистрације, очувања, унапређења и заштите културног наслеђа успостављен са више различитих ме-

15) М. Рубић, „Интегрирана заштита културног наслеђа“, *Хрватска правна ревија*, Загреб, бр. 1/2010, стр. 88-91.

16) Više: J. Holthoff, *Kulturraum Europa*, Baden-Baden, Nomos, 2006. године.

17) *Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори*, бр. 1/2010.

ђународних докумената ове европске регионалне организације као што су: 1) Европска културна конвенција из 1954. године, 2) Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе из 1985. године, 3) Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа из 1992. године и 4) Европска конвенција о пределу из 2000. године¹⁸⁾.

У том контексту је посебно истакнута потреба да се сваки појединац укључи у стални процес дефинисања и управљања културним наслеђем у коме долази до пуног изражаја остварење принципа политике културног наслеђа и иницијатива у образовању које сматрају да је сво културно наслеђе једнако, унапређујући тако дијалог међу културама и религијама. Тиме се стварају основе за успостављање “паневропског” оквира за сарадњу у динамичном процесу стварне примене принципа обезбеђења и заштите културног наслеђа као тековине развоја људске цивилизације, а у чијој се основи налази Европска културна конвенција из 1954. године.

Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво је донета како би се остварили постављени циљеви¹⁹⁾ који су одређени као постигнути ниво сагласности држава чланица ове регионалне европске организације о следећим питањима као што су: 1) признавање да је право на културно наслеђе неодвојиво од права на учешће у културном животу, као што је утврђено у Универзалној декларацији ОУН о људским правима (из 1948. године), 2) признавање појединачне и колективне одговорности према културном наслеђу као заједничкој баштини целокупног људског рода, 3) наглашавање да је крајњи циљ очување културног наслеђа и његова одржива намена за људски развој и квалитет живота и 4) предузимање неопходних корака за примену одредаба ове конвенције у погледу: а) улоге културног наслеђа у изградњи мирољубивог и демократског друштва, као и процеса одрживог развоја и унапређења културне разноликости и б) веће синергије надлежности између свих заинтересованих јавних, институционалних и приватних актера.

Заједничко културно наслеђе Европе које спаја њену прошлост, садашњост и будућност се састоји из две врсте елемената. То су: 1) сви облици културног наслеђа у Европи који чине заједнички

18) Б. Стојковић, *Културна политика европске интеграције*, Институт за европске студије, Београд, 1995, стр. 45-49.

19) M. de Angelo, P. Vesperini, *Cultural Policies in Europe: A Comparative Approach*, Council of Europe, 1998, str. 65-68.

извор сећања, разумевања, идентитета, кохезије, стваралаштва и 2) идеали, принципи и вредности који су проистекли из искустава стечених кроз напредак и сукобе из прошлости, који негују развој мирољубивог и стабилног друштва, заснованог на поштовању људских права, демократије и владавине права. Овако дефинисано културно наслеђе, заправо, означава скуп ресурса наслеђених из прошлости, које људи идентификују, независно од власништва над њима, као одраз и израз непрекидно еволуирајућих вредности, уверења, знања и традиција. Оно обухвата све видове животне средине настале интеракцијом човека и простора током времена. У односу на тако одређено културно наслеђе које има посебан значај за друштво у целини, државе у оквиру Савета Европе су преузеле одређена права и обавезе. Тај корпус њихових права и обавеза се може свести на следеће.

Тако државе као стране потписнице ове европске конвенције признају да: 1) сви људи, појединачно или колективно, имају право да уживају добробит културног наслеђа и доприносе његовом богаћењу, 2) сви, појединачно или колективно, имају обавезу да поштују културно наслеђе других на исти начин као и сопствено наслеђе, а самим тим и заједничко наслеђе Европе и 3) остваривање права на културно наслеђе може да подлеже само оним ограничењима која су нужна у демократском друштву ради заштите јавног интереса, права и слобода других²⁰). У том смислу европске државе су се обавезале да у свом националном политичком, правном и друштвеном систему предузму следеће мере и радње као што су: 1) да признају јавни интерес везан за елементе културног наслеђа у складу са њиховим значајем за друштво, 2) да унапређују вредност културног наслеђа његовом идентификацијом, проучавањем, тумачењем, заштитом, очувањем и представљањем и 3) да обезбеде у специфичном контексту сваке поједине државе постојање законских одредаба које се односе на процедуре остваривања права на културно наслеђе²¹).

На исти начин су државе, међу којима и Република Србија после ратификације ове европске конвенције, преузеле и следеће обавезе: 1) да негују привредну и друштвену климу која подстиче учешће у активностима везаним за културно наслеђе, 2) да унапређују заштиту културног наслеђа као централног фактора у међусобно

20) А. Семперини, *Мултикултурализам*, Clío, Београд, 1999, стр. 17-19.

21) Council of Europe, *Handbook of cultural affairs in Europe*, Baden . Baden, Nomos, 2000, str. 45-53.

повезаним циљевима одрживог развоја, културне разноликости и савременог стваралаштва који се међусобно надопуњују, 3) да препознају вредност културног наслеђа које се налази на територији под њиховом надлежношћу, без обзира на његово порекло и 4) да формулишу интегрисане стратегије ради олакшања примене одредаба ове конвенције.

ЗАШТИТА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Европски стандарди који су прихваћени у оквиру Савета Европе постављају одређене обавезе пред поједине државе у погледу предузимања одговарајућих радњи и мера како би се успоставио јединствен, ефикасан, квалитетан и законит начин уређења и заштите културног наслеђа²²⁾. Тако се од држава-чланица ове регионалне организације захтева да преко надлежних јавних власти и других надлежних државних органа: 1) подстичу размишљања о етици и методама представљања културног наслеђа, као и поштовање разноликости тумачења, 2) утврде поступке измирења који ће се правично бавити ситуацијама у којима различите заједнице придају противречне вредности истом културном наслеђу, 3) развијају свест о културном наслеђу као средству које олакшава мирољубиву коегзистенцију, подстичући међусобно разумевање и, као резултат тога, решавање и спречавање сукоба и 4) интегришу ове приступе у све видове доживотног учења и обуке.

На тај начин европске државе уједињене у европском културном простору преузимају обавезу да искористе све расположиве видове и облике испољавања културног наслеђа у циљу да: 1) обогате процесе просторног, културног, економског, политичког и друштвеног развоја, прибегавајући, када је потребно, проценама о утицају на културу и усвајајући стратегије за ублажавање штете, 2) промовишу интегрисани приступ политикама везаним за културну, биолошку, геолошку и предеону разноликост како би се постигла равнотежа између ових елемената, 3) појачају друштвену кохезију неговањем осећаја заједничке одговорности према местима у којима људи живе и 4) промовишу квалитет као циљ приликом вршења савремених интервенција на средину, не угрожавајући, при томе, њене постојеће културне вредности.

22) А. Јовашевић, „Савремене тенденције културне политике у Европи“, *Пословна економија*, Нови Сад, бр. 2/2010, стр. 593-601.

Тиме се стварају основи за одржавање културног наслеђа на друштвено прихватљивом нивоу²³⁾. У том циљу су поједине државе преузеле следеће обавезе као што су: 1) да промовишу целовитост културног наслеђа тако што ће осигурати да одлуке о изменама буду утемељене на разумевању њима својствених културних вредности, 2) да дефинишу и промовишу принципе одрживог управљања и подстицати њено очување, 3) да осигурају да сви општи технички прописи узимају у обзир специфичне захтеве очувања културног наслеђа, 4) да се промовишу потребе материјала, техника и вештина проистеклих из традиције и истраживати њихов потенцијал за савремене примене и 5) да се промовише висококвалитетан рад кроз системе стручних квалификација и акредитација појединцима, предузећима и институцијама.

Тим циљевима треба да буду подређене и привредне активности²⁴⁾ у држави. Наиме, у намери да се у потпуности искористи потенцијал културног наслеђа као фактора за одрживи привредни развој, државе су преузеле обавезу да ће: 1) подизати свест и користити економски потенцијал културног наслеђа, 2) узети у обзир специфичан карактер и интересе културног наслеђа приликом креирања економских политика и 3) осигурати да ове политике, без икаквих угрожавања, поштују целовитост културног наслеђа и његове наслеђене вредности. Прихватајући такав општедруштвени значај и улогу културног наслеђа за друштвену заједницу у целини и њену будућност, на темељима Оквирне конвенције Савета Европе²⁵⁾ је заправо успостављена заједничка и подељена одговорност за културно наслеђе, његово одржавање, унапређење и ефикасан систем заштите. За одрживо и рационално управљање културним наслеђем од значаја за целу друштвену заједницу од посебног је значаја обавеза држава да успоставе систем и организацију јавне одговорности за културно наслеђе²⁶⁾.

То значи да су државе преузеле обавезе да ће управљати културним наслеђем, тако што ће: 1) промовисати интегрисани и до-

23) А. Јовашевић, „Улога спољне културне политике у савременим европским токовима“, *Годишњак Универзитета Edicons*, Нови Сад, бр. 1/2010, стр. 219-231.

24) Више: М. Драгићевић Шешић, *Предузетништво у култури*, Зборник Факултета драмских уметности, Београд, бр. 4/2000.

25) С. Мунди, *Културна политика – кратки водич*, Савет Европе, Балканкулт, Београд, 2001, стр. 18-23.

26) U.H. Meinhof, A. Trianafyllidon, *Транскултурална Европа – увод у културну политику у Европи која се мења*, Clío, Београд, 2008.

бро информисани приступ од стране јавних власти у свим области-ма и на свим нивоима, 2) развијати правне, финансијске и стручне оквири који су неопходни за усаглашено деловање надлежних јавних власти, стручњака, власника, инвеститора, предузећа, невладиних организација и цивилног друштва, 3) развијати иновативне начине за сарадњу јавних власти са другим актерима, 4) поштовати и охрабривати добровољне иницијативе које допуњују улогу јавних власти и 5) охрабривати невладине организације заинтересоване за заштиту културног наслеђа да делују у јавном интересу.

Тиме се обезбеђују основе за доступност културног наслеђа и његово учешће у демократским друштвима као што је и наше друштво. Тако је и Република Србија прихватајући обавезе настале ратификацијом Оквирне европске конвенције преузела следеће обавезе да: 1) подстиче свакога да учествује у: а) процесу идентификације, проучавања, тумачења, заштите, очувања и представљања културног наслеђа и б) размишљању и јавној расправи о могућностима и изазовима које представља културно наслеђе, 2) узима у обзир вредност коју свака заједница повезана наслеђем придаје културном наслеђу које сматра делом свога идентитета, 3) препозна улогу добровољних организација, како као партнера у овим активностима, тако и као конструктивних критичара политика које се доносе на културно наслеђе и 4) предузме кораке да побољшају доступност наслеђа, нарочито младима и онима који су друштвено угрожени, у циљу подизања свести о његовој вредности, потреби да се оно одржава и очува, али и добробити која из њега може да проишаје²⁷⁾.

Од посебног је значаја за одрживо управљање²⁸⁾ културним наслеђем и његово унапређење на који начин је одређен однос културног наслеђа и знања. У основи овог односа се налази обавеза сваке државе да: 1) олакша укључивање елемената културног наслеђа у наставне програме на свим нивоима образовања, не нужно као засебан наставни предмет, већ као плодан извор проучавања у оквиру других предмета, 2) учврсти везу између општег образовања о наслеђу и стручног оспособљавања, 3) подстиче интердисциплинарно истраживање културног наслеђа заједница повезаних наслеђем, окружења и њихове међусобне повезаности и 4) подсти-

27) Д. Суботић, *Нови јавни менаџмент*, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 171-174.

28) Више: М. Драгићевић Шешкић, Б. Стојковић, *Култура – менаџмент – анимација - маркетинг*, Слио, Београд, 2000.

че трајну професионалну обуку и размену знања и вештина, како у оквиру образовног система, тако и изван њега.

На сличан начин се од појединих држава, па тако и од Републике Србије у наредном периоду, захтева успостављање разумног и одрживог односа између културног наслеђа и информатичког друштва. У том циљу се од државе и њених надлежних органа (као и организација од јавног значаја) очекује да се обавезу да ће развијати употребу дигиталних технологија ради побољшања приступа културном наслеђу и предности које из њих проистичу. У том циљу се предузимају одређене мере које треба да: 1) охрабре иницијативе које поспешују квалитет садржаја и настоје да осигурају разноликост језика и култура у информационом друштву, 2) подрже међународне компатибилне стандарде који се тичу изучавања, очувања, вредновања и безбедности културног наслеђа, а борећи се против илегалне трговине културним добрима, 3) настоје да уклоне препреке у приступу информацијама о културном наслеђу, нарочито у образовне сврхе, истовремено штитећи права интелектуалне својине и 4) препознају да стварање дигиталних садржаја везаних за наслеђе не треба да штети очувању постојећег наслеђа.

На националном нивоу, свака држава потписница Конвенције ОУН о заштити нематеријалног културног наслеђа је преузела следеће обавезе²⁹⁾: 1) да предузима неопходне мере да обезбеди очување нематеријалног културног наслеђа на својој територији и 2) да међу овим мерама за очување нематеријалног културног наслеђа идентификује и дефинише различите елементе нематеријалног културног наслеђа присутне на сопственој територији, уз учешће заједница, група и одговарајућих невладиних организација.

Да би осигурала идентификацију нематеријалног културног наслеђа свака држава потписница (па тако и Република Србија) је обавезна да у што краћем року саставља, у складу са ситуацијом у којој се налази, један или више пописа нематеријалног културног наслеђа присутног на њеној територији. Ови пописи се морају редовно ажурирати и допуњавати. Такође, свака је држава обавезна да при периодичном подношењу извештаја надлежним међународним институцијама (у првом реду Међувладиним комитету) даје и одговарајуће информације о овим пописима. У циљу очувања, развоја и вредновања нематеријалног културног наслеђа присутног на

29) И. Глиха, *Правни положај нематеријалних културних добара*, Liber amicorum in honorem Јадранка Црнић, Загреб, 2009, стр. 757-777.

њеној територији, свака држава, па тако и Србија је преузела обавезу да у складу са сопственим могућностима и у разумном року (било од стране Владе, ресорног Министарства културе и других надлежних органа) предузме и следеће мере као што су:

- 1) да усвоји општу политику са циљем да вреднује функцију нематеријалног културног наслеђа у друштву, као и да интегрише очување тог наслеђа у програме планирања,
- 2) да именује или оснује једно или више компетентних тела за очување нематеријалног културног наслеђа на њеној територији,
- 3) да охрабри научна, техничка и уметничка изучавања, као и истраживачке методологије са освртом на делотворно очување нематеријалног културног наслеђа, а нарочито угроженог нематеријалног културног наслеђа и
- 4) да усвоји одговарајуће правне, техничке, административне и финансијске мере. Међу овим мерама нарочито се сматрају следеће:
  - а) помагање у стварању или јачању институција за обуку у управљању нематеријалним културним наслеђем, као и преношењу овог наслеђа путем форума и места одређених за његово представљање и исказивање,
  - б) гарантовање приступа нематеријалном културном наслеђу, уз поштовање обичајних пракси које уређују приступ посебним аспектима тог наслеђа и
  - в) оснивање институција са документацијама о нематеријалном културном наслеђу, као и олакшање њихове доступности.

У погледу образовања, подизања свести и изградње капацитета у наредном периоду Република Србија је у обавези да свим расположивим средствима, начинима и поступцима обезбеди³⁰⁾:

- 1) препознавање, поштовање и вредновање нематеријалног културног наслеђа у друштву, а нарочито кроз следеће форме рада као што су:
  - а) образовни, информативни и други програми за подизање свести, намењене јавности, а нарочито младим људима,
  - б) образовни и програми обуке, у оквиру заједница и група о којима је реч,

30) И. Јанев, *Односи Југославије са UNESCO-ом*, Београд, Институт за политичке студије, 2010, стр. 97-101.

- в) активности за изградњу капацитета у области очувања нематеријалног културног наслеђа, а нарочито управљања и научних истраживања и
  - г) неформалне начине преношења знања,
- 2) обавештавање јавности о опасностима које прете нематеријалном културном наслеђу, као и о активностима које се воде за примену недавно усвојене и ратификоване Конвенције и
  - 3) промоцију образовања о очувању природних локација и места од значаја, чије је постојање неопходно за изражавање нематеријалног културног наслеђа.

У очувању, заштити и унапређењу стања нематеријалног културног наслеђа од посебне важности и значаја је и улога заједница, група (посебно невладиних, стручних, истраживачких, добротворних, хуманитарних и сл.), али и појединаца. Зато је обавеза сваке државе да у оквиру својих активности за очување нематеријалног културног наслеђа, обезбеди најшире могуће учешће заједница, група и, у крајњем случају, појединаца који стварају, одржавају и преносе такво наслеђе, и активно их укључи у управљање њиме.

Остаје да у наредном периоду (надамо се што пре) надлежни органи у Републици Србији инплементирају одредбе ове универзалне конвенције у своје национално законодавство чиме би ови међународни стандарди постали део интегралног правног и друштвеног система наше државе.

*

* *

Доношењем Закона о култури у Републици Србији 2009. године су створени правни и институционални оквири за успостављање и ефикасну заштиту и уређење деловања културе, културних делатности и институција културе. При томе су јасно дефинисани послови и делатности који спадају у надлежност Републике (и њених државних органа и других друштвених институција), односно у надлежност аутономне покрајине, јединица локалне самоуправе и националних савета мањина. Но, основу за јединствено деловање свих културних институција у Србији чини Стратегија развоја културе коју Народна скупштина доноси на период од десет година.

Ратификацијом два значајна међународна документа: Конвенције ОУН о очувању нематеријалног културног наслеђа и Оквирне

конвенције Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво у току 2010. године стварају се услови да се и у Републици Србији међународни и европски стандарди инаугурисани одредабама ових конвенција имплементирају и у домаћем законодавству. На тај начин би је испунио још један од услова у правцу интеграције нашег правног, привредног, политичког и културног система европским интеграцијама којима тежимо. На овај начин би се омогућило да се брже, лакше и једноставније успостави међународна и регионална сарадња државних органа у области културе и заштите њених вредности (културног наслеђа) наше и других држава, било непосредно, било преко UNESCO-а или Савета Европе (непосредно или преко њихових специјализованих органа и организација). Деловање посебних органа, комитета и фондова при међународним (универзалним и регионалним) организацијама које су специјализоване за област културе и културне сарадње се у овом погледу показује као незаобилазан фактор у стварању и одржавању, односно унапређењу заједничког културног простора и интеркултурног дијалога.

Ana Jovasevic

PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE

- international and european standards and law of Serbia -

Summary

In last year, National parliament of Republic of Serbia has ratified two importance conventions: Convention UNESCO for the safeguarding of the intangible cultural heritage from 2003 and Convention of Council of Europe of the value of cultural heritage for society from 2005. In these conventions have defined notion, contents, characteristics and role of intangible cultural heritage for people civilization and its way, proceeding and conditions of preserve and system of protection. In this way our state organs are obliging to bring new laws for establish of international standards in cultural field to law and social system of Republic of Serbia. In this paper the author has analysed these international conventions, its solutions and system of international and national law protection to cultural heritage and Serbia's Code of culture from 2009. and harmonization these solutions with international conventions and its standards.

Key Words: international community, convention, intangible cultural heritage, preserve, protection, Serbia, organs

ЛИТЕРАТУРА

- Angelo, M., Vesperini, P., *Cultural Policies in Europe: A Comparative Approach*, Council of Europe, 1998.
- Божовић, Ј., *Нормативни документи UNESCO*, Сарајево, Завод за културу, 1991. *Catalogue of documents and publications*, UNESCO, Paris, 2005.
- Cattaneo, M., Trifoni, J., *Velika knjiga UNESCO svjetske baštine*, Varaždin, Stanek, 2006.
- *Change in continuity: concept and tools for a cultural approach to development*, Pres UNESCO, Paris, 2000.
- Council of Europe, *Handbook of cultural affairs in Europe*, Baden . Baden, Nomos, 2000.
- *Culture, trade and globalization, Questions and answers*, Paris, UNESCO, 2000.
- Драгићевић Шешић, М., *Јавна и културна политика, социо-културолошки аспекти*, Магна агенда, Београд, 2002.
- Драгићевић Шешић, М., Стојковић, Б., *Култура – менаџмент – анимација – маркетинг*, Слио, Београд, 2000.
- Dromgoole, S., *The protection of the underwater culture heritage: national perspectives on light of the UNESCO convention*, Leiden, Boston, 2006.
- Ђерић, В., *Савет Европе*, Центар за антиратну акцију, Београд, 2002.
- Ђукић Дојчиновић, Б., *Транзиционе културне политике - конфузије и дилеме*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003.
- *European perspectives an cultural policy*, Paris, UNESCO, 2001.
- Глиха, И., *Правни положај нематеријалних културних добара*, Liber amicorum in honorem Јадранка Црнић, Загреб, 2009.
- Holthoff, J., *Kulturraum Europa*, Baden-Baden, Nomos, 2006.
- Јанев, И., *Статутарно уређење међународних организација*, Београд, Институт за политичке студије, 2009.
- Јанев, И., *Односи Југославије са UNESCO-ом*, Београд, Институт за политичке студије, 2010.
- Курчиновић, Ф., *Конвенције UNESCO-а из области заштите културног и природног наслеђа*, Арс, Цетиње, 1986.
- Lenart, V., *Education and human rights*, Special issue, Hamburg, 2002.
- Mayer, F., Arizpe, L., *World culture report: 1998. culture, Creativity and markets*, Paris, UNESCO, 1998.
- Meinhof, U.H., Trianafyllidon, A., *Транскултурална Европа – увод у културну политику у Европи која се мења*, Слио, Београд, 2008.
- Мунди, С., *Културна политика – кратки водич*, Савет Европе, Балканкулт, Београд, 2001.

- Новић, С., *UNESCO конвенције из области културе*, Бања Лука, Бесједа, 2010.
- Pol, H. van der, Riviere, F., *The 2009. UNESCO framework for cultural statistics*, Paris, UNESCO, 2009.
- Прњат, Б., *Културна политика и културни развој*, Савремена администрација, Београд, 1986.
- Семперини, А., *Мултикултурализам*, Слио, Београд, 1999.
- Спајић Вокаш, В., Кукоч, М., Башић, С., *Образовање за људска права и демократију*, Загреб, Хрватско повјеренство за UNESCO, 2001.
- Стојковић, Б., *Културна политика европске интеграције*, Институт за европске студије, Београд, 1995.
- Суботић, Д., *Нови јавни менаџмент*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- *UNESCO Yearbook on peace and conflict studies*, Greenwood Press, Paris, 1986.
- *UNESCO: Social and human sciences documentation centre*, Paris, UNESCO, 2001.

Resume

In last year, National parliament of Republic of Serbia has ratified two importance conventions: Convention UNESCO for the safeguarding of the intangible cultural heritage from 2003 and Convention of Council of Europe of the value of cultural heritage for society from 2005. In these conventions have defined notion, contents, characteristics and role of intangible cultural heritage for people civilization and its way, proceeding and conditions of preserve and system of protection. In this way our state organs are obliging to bring new laws for establish of international standards in cultural field to law and social system of Republic of Serbia. That formed the grounds for the completion of the existing system of registration, conservation, improvement and protection of cultural heritage, consisting of several different international documents adopted by this European regional organization such as: 1) the European Cultural Convention adopted in 1954, 2) the Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe adopted in 1985, 3) the European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage of Europe, adopted in 1992 and 4) The European Landscape Convention adopted in 2000.

These conventions were adopted in order to accomplish the goals determined as the achieved level of consensus of the states that are members of these international organizations, pertinent to the following questions: 1) the recog-

inition that the right relating to cultural heritage cannot be separated from the right to participate in cultural life, as it has previously been determined by the Universal Declaration on Human Rights (adopted by the OUN in 1948), 2) the recognition of individual and collective responsibility for cultural heritage as the common heritage of the entire mankind, 3) emphasizing as its final goal the conservation of cultural heritage and its sustainable use for human development and the quality of life and 4) taking necessary steps to apply the provisions of the Convention concerning: a) the role of cultural heritage in the construction of peaceful and democratic society and the process of sustainable development along with the promotion of cultural diversity and b) greater synergy of competences among all the interested public, institutional and private actors.

When adopting the two conventions, the states took into account the fact that one of the fundamental principles the establishment and the activity of the United Nations and Council of Europe rests upon is to achieve greater unity between its members, in order to conserve and improve the ideals and principles based upon the respect of human rights, democracy and the rule of law (which their common heritage is comprised of), so that people and human values are to be put in the center of the enlarged and transversal concept of cultural heritage. With the aim to emphasize the values and the potentials of cultural heritage wisely used as one of the important resources of sustainable development and quality of life in a constantly evolving society, the UNESCO and Council of Europe and the states as its members are completely aware of each individual's right to, with the respect of rights and freedoms of others, engage with the cultural heritage of his choice, as an aspect of the right to freely participate in cultural life enshrined in the United Nations Universal Declaration of Human Rights (1948) and guaranteed by the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966).

In accordance with that, the European Convention emphasizes the need to involve everyone in the on-going process of defining and managing cultural heritage, through which the principle of heritage policies and educational initiatives treating all cultural heritages equitably and promoting dialogue among cultures and religions is fully expressed. That creates grounds for the establishment of a "pan - European" frame for cooperation in the dynamic process of practical implementation of the principles of conservation and protection of cultural heritage, as the legacy of

human civilization's development, which rests upon the European Cultural Convention from 1954. Common cultural heritage of Europe, which connects its past, present and future includes two types of elements: 1) all forms of cultural heritage in Europe, which together constitute a shared source of, remembrance, understanding, identity, cohesion and creativity, and 2) the ideals, principles and values, derived from the experience gained through progress and past conflicts, which foster the development of a peaceful and stable society, founded on respect for human rights, democracy and the rule of law.

As defined above, cultural heritage actually represents a group of resources inherited from the past which people identify, independently of ownership, as a reflection and expression of their constantly evolving values, beliefs, knowledge and traditions. It includes all aspects of the environment resulting from the interaction between people and places through time. The states as member of the international organisations and Council of Europe have taken certain rights and obligations towards the cultural heritage determined in such way and being of a particular significance for the society as a whole. That corpus of their rights and obligations is comprised of the following statements. Accordingly, the states, as the parties to this European convention, agree that 1) everyone, alone or collectively, has the right to benefit from the cultural heritage and to contribute towards its enrichment, 2) everyone, alone or collectively, has the responsibility to respect the cultural heritage of others as much as their own heritage, and consequently the common heritage of Europe and 3) exercise of the right to cultural heritage may be subject only to those restrictions which are necessary in a democratic society for the protection of the public interest and the rights and freedoms of others. In that sense, European states are obliged to take the following measures and actions in their national, political, legal and social systems: 1) recognizing the public interest associated with elements of the cultural heritage in accordance with their importance to society, 2) enhancing the value of the cultural heritage through its identification, study, interpretation, protection, conservation and presentation and 3) ensuring, in the specific context of each state, that legislative provisions exist for exercising the right to cultural heritage.

Овај рад је примљен 25. јануара 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2012. године.

ЛОКАЛНА САМОУПРАВА

339

Петар Матић

НОВИ ТЕОРИЈСКИ ПРАВЦИ У ПРОУЧАВАЊУ
ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ

355

Драган Ж. Марковић

ЗАДРУЖНА ДЕМОКРАТИЈА У ФУНКЦИЈИ
МОДЕЛА ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ
ИНСТИТУЦИЈА

УДК:
352:316.334

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=31
Бр. 1 / 2012.
стр. 339-353.

Петар Матић*

Институт за политичке студије, Београд

НОВИ ТЕОРИЈСКИ ПРАВЦИ У ПРОУЧАВАЊУ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ**

Сажетак

У овом раду, аутор анализира савремене теоријске правце у проучавању локалне самоуправе. Као основна парадигма користи се теоријска, при чему се рационални избор, социолошки и историјски институционализам идентификују као најзначајнији модели у оквиру „новог институционализма“. У одељцима посвећеним наведеним струјама унутар новог институционализма утврђују се њихове предности и недостаци. Посебна пажња је посвећена имплементацији и последицама новог јавног менаџмента у развијеним политичким системима. Аутор низом хипотеза утврђује да развој локалне самоуправе, и у ширем контексту децентрализације доприноси општем, друштвеном развоју. У том смислу, реформа локалних институција представља једну од кључних компоненти за успешну трансформацију политичког система у целини.

Кључне речи: локална самоуправа, децентрализација, локалне заједнице, локално управљање, институције, нови институционализам, рационални избор, социолошки институционализам, историјски институционализам, нови јавни менаџмент.

МОДЕЛИ И ТЕОРИЈЕ НОВОГ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА

Са еволуцијом процеса децентрализације у протеклим декадама, локална самоуправа и њено позиционирање у политичком си-

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

стему поприма нове облике, циљеве и форме. Долази до развоја нових теорија, које се у мањој мери ослањају на проучавање старих, хијерархијских облика владавине. Крајем осамдесетих, са сломом Источног блока, долази до јачања међузависности и развоја глобалног тржишта. У тим околностима, националне владе тежиште стављају на децентрализацију и активно учешће локалних заједница у развојним процесима. У средишту нових теорија налазе се институције и њихове политичке и друштвене последице, а читав дискурс стиче назив „нови институционализам“.

Нови институционализам, у најопштијем смислу, представља теоријски правац, помоћу којег се посматра природа, друштвени извори и унутрашња конструкција институција. За разлику од старог институционализма, који је углавном почивао на дескрипцији друштвених, економских и политичких институција, нови институционализам је више аналитички, а одређене теоријске поставке своју подлогу траже у емпирији.¹⁾ Истраживања која обухватају политичке институције указују на неке критичне тачке њиховог посматрања. Марч и Олсен, једни од зачетника новог институционализма, уводе поделу на три најопштија теоријска правца.²⁾ Ту се сврставају они којима се:

1. проучава природа институција, дефинишући их као специфичан облик уређења преко кога делују различити политички актери. Под политичким актерима се подразумевају партије, интересне групе, синдикати и организације чији се ауторитет генерише из подршке бирачког тела и чланства. Основна претпоставка је да, рецимо, они синдикати који заступају интересе великог броја грађана (нпр. синдикати здравства и просвете) могу бити знатно утицајнији од малобројнијих удружења. Код политичких странака ситуација је нешто другачија, јер се њихова снага мери, пре свега, изборним резултатом. Тако, њихова моћ након одређених изборних циклуса варира у складу са подршком гласача. Међутим, ово не мора бити искључиви облик утицаја, јер неке странке могу располагати јачим полугама власти у односу на реални изборни резултат у оној мери колико их друге ви-

1) Ferris, James M, Tang, Shui-Yan, „The New Institutionalism and Public Administration: An Overview“, *Journal of Public Administration Research and Theory*, vol. 3, no. 1/1993, Public Management Research Association, Oxford University Press, 1993, стр. 4-10.

2) March, G, James, Olsen, P, Johan, „Elaborating the “New Institutions”“, *Oxford Handbook of Political Institutions*, Oxford University Press, 2006.

- де као пожељног партнера, односно, у зависности од коалиционог потенцијала.³⁾
2. проучава значај норми и где се изградња институција схвата као резултат еволутивних процеса у политичком систему. То се односи на процес креирања норми (од устава, закона, подзаконских аката и сл.), којима се уређују друштвени односи. Овде се пре свега реч о њиховим друштвеним и политичким последицама. Очигледан пример правних норми са далекосежним последицама су и оне које се односе на децентрализацију, територијалну организацију и локалну самоуправу.
  3. проучава понашање, било индивидуалних или колективних актера у систему. Овај правац, повезан је са развојем бихејвиоризма, посебно оне струје која се развила у америчкој друштвеној теорији средином шездесетих година XX века. Он покушава да одгонетне природу политичких институција кроз људско понашање. Основна карактеристика ове гране мишљења је да деловање људи у широј заједници мора представљати императив институционалне изградње, а бихејвиоризам као базично социолошка теорија се ослања на читав низ сродних дисциплина, попут социјалне и политичке психологије, политичке антропологије итд. Сама институционализација се описује као скуп процеса који људско понашање претварају у правила неопходна за стварање, одржавање и укидање постојећих институција. Добра илустрација поменутог је институција омбудсмана која у Шведској постоји око два века, али се у већем броју држава уводи у савременом периоду. Потреба за институцијом омбудсмана развија се под притиском све снажнијих спољних и унутрашњих притисака за заштиту људских и грађанских права. Због широког спектра права која се штите у развијеним демократијама поред општог, формирају се и институти специјализованих омбудсмана, од локалног до рецимо здравственог и војног. Предност овог модела огледа се у чињеници да се институције развијају у складу са тежњама грађана, дакле оне морају бити усаглашене са њиховим потребама. Ово је од посебног значаја за земље у транзицији, где би

---

3) Видети рецимо у, „Политичке последице изборног права“, у Јовановић, Милан, *Политичке институције у политичком систему Србије*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

модернизација требала бити заснована на синтези извесних напреднијих образаца институционалне изградње и очувања сопствене традиције и позитивног наслеђа.

Од тада, читава плејада аутора почиње да истражује институције, а Питерс теорију новог институционализма дели на седам праваца: нормативистички институционализам, институционализам рационалног избора, историјски институционализам, емпиријски институционализам, међународни институционализам, социолошки институционализам и институционализам заступања интереса.⁴⁾

У односу на опште дефиниције институција и институционалну анализу, Ферис и Танг разликују четири модела;

1. где се институције виде кроз призму односа у структури управљања и однос институција на вертикалном и хоризонталном нивоу;
2. где се разматрају правила која обликују друштвене односе и интеракције и однос између појединаца и институција;
3. где се посматра однос норми и друштвено-политичких акција, односно утицај формалних правила на одређивање смисла и садржаја тих акција (које су акције пожељне, забрањене или дозвољене)
4. где се истражује корелација и утицај институција на друштвену страфикацију, као и на формирање и еволуцију друштвених група.⁵⁾

Још једна значајна дихотомна подела може се извршити кроз однос појединаца и институција. Неки теоретичари, попут већ наведених Марча и Олсена, покушавају да укажу на значај институција на обликовање друштвеног понашања, те да се тежње појединаца развијају усклађено са ширим, институционалним контекстом.⁶⁾ Насупрот њима, одређени број истраживача верује да су појединци способни да развијају своје тежње изван институцио-

4) Peters, Guy, B, „Institutional Theory in Political Science: The „New Institutionalism“, Pinter, 1999; Peters, Guy B, Pierre, Jon, „Institutions and Time: Problems of Conceptualization and Explanation“, *Journal of Public Administration Research and Theory*, vol. 8, no. 4, Oxford University Press, 1998, стр. 565-583.

5) Ferris, James, M, Tang, Shui-Yan, „The New Institutionalism and Public Administration: An Overview“, *op.cit*, стр. 4-11.

6) March, Johan, Olsen, „The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life“, *American Political Science Review*, no. 79, American Political Science Association, 1984, стр. 734-749.

налног контекста, али да имају потребу за институцијама пошто оне стварају адекватније предуслове за деловање у заједници.⁷⁾

Сви побројани теоријски приступи институцијама показују да без адекватног сагледавања више елемената који спадају у опсег изградње институција, анализе и пажљивог пручавања њихових последица, не може бити ни њихове здраве поставке. Читав правац новог институционализма почива на становишту да су институције, а пре свега политичке, њихов капацитет и рационална поставка, најбитнији елементи квалитетног живота грађана и општег, друштвеног развоја. Према схватању нобеловца Дагласа Норта, институције утврђују и мењају правила понашања⁸⁾, а он их дефинише као „правила игре у друштву“, или као ограничења којима се уређују друштвене интеракције.⁹⁾ Неомарксистичко схватање институције третира као средства помоћу којих владајућа класа одржава *status quo*, а нови институционализам придодаје моћ као фактор помоћу којег се легитимише и одржава постојећи поредак.¹⁰⁾

ТЕОРИЈА РАЦИОНАЛНОГ ИЗБОРА

Теорија рационалног избора посматра норме као чиста и јасно утврђена правила понашања. Основна дистинкција између теорије рационалног избора и дискурса социолошког институционализма је у разликовању норми и институција. Рационални избор инсистира на њиховој једнакости, док социолошки институционализам у институције, поред норми, убраја интересе, културу, друштвено понашање, и у најширем смислу целокупни систем вредности.¹¹⁾ Насупрот социолошком институционализму који у разматрање узима традицију, историјско наслеђе и антрополошке карактеристике становништва, у циљу усаглашавања са потребама одређених група, рационални избор се углавном ослања на економске методе и експерименталне моделе, попут теорије игара. Социолошка и историјска верзија новог институционализма пружају холистичку интерпретацију институција, које у себи садрже специфичности

7) Ostrom, Elinor, „An Agenda for the Study of Institutions“, *Public Choice*, no. 48, Springer Publishing, 1991, стр. 3-25.

8) North, Douglas, C, „Institutions, Institutional Change and Economic Performance“, Cambridge University Press, 1990, стр. 21-26.

9) Ibid, стр. 3.

10) Hira, Anil, Hira, Ron, „The New Institutionalism: Contradictory Notions of Change“, *American Journal of Economics and Sociology*, vol. 59, no. 2, 2000, стр. 267-282.

11) Lane, Jan-Erik, Ersson, Svante „The New Institutional Politics-Performance and Outcomes“, Routledge, 2002, стр. 4

настале кретањем институција кроз време. Рационални избор то негира, ослањајући се на атомистички концепт где су институције саткане од великог броја правила, а начин њихове синтезе чини одређену институцију јединственом.¹²⁾

Један од најпрепознатљивијих модела, који у оквиру теорије је рационалног избора разматра шире питање децентрализације, а самим тим и локалне самоуправе, развио је економиста Валас Оутс. У својим радовима који највећим делом разматрају питање фискалног федерализма, Оутс указује да трансфер административних надлежности ка нижим инстанцама доприноси усаглашавању политичких циљева и јавне политике са општим, грађанским интересима.¹³⁾ У чланку *Фискални федерализам*, Оутс покушава да одговори на питање како економски приступ и методи могу допринети развоју федерализма и децентрализације у ширем смислу. Низом хипотеза и путем компаративне анализе неколико политичких система, он доказује да фискална децентрализација истовремено води редукацији јавних трошкова и пружа подстицај директној демократији и политичкој партиципацији. Према овом виђењу, смисао економског тумачења децентрализације је да истражи које је послове пожељно алоцирати од централних ка нижим органима.

За разлику од Оутса, многи истраживачи праве јасну дистинкцију између федерализма и децентрализације, а Блум и Војг издвајају 25 индикатора који су сродни за федерализам и децентрализацију. Истовремено, они помоћу 7 од њих емпиријски доказују да су федерализам и децентрализација суштински раздвојени феномени и да унитарна државна уређења могу поседовати знатно виши степен децентрализације него федерални политички системи.¹⁴⁾ Слично њима, и многи други истраживачи тврде да унитарна државна уређења поседују већи ниво локалне аутономије, пошто у федералним системима локална самоуправа спада у надлежност држава чланица, док у унитарним пренос надлежности није усмерен ка федералном, већ ка локалном нивоу.¹⁵⁾

Оутсова „теорема о децентрализацији“ била је предмет многобројних истраживања, па су се јавили опречни ставови и дилеме.

12) Ibid, стр. 6.

13) Oates, Wallace, „Fiscal Federalism“, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1972.

14) Voigt, Stefan, Blume, Lorenz, „The Economic Effects of Federalism and Decentralisation: a Cross-Country Assessment“, *Public Choice*, Dec/2010, Springer Science + Business Media, 2010.

15) Lane, Jan Erik, Ersson, Svante, *European Politics: An Introduction*, Sage Publications, 1996, стр. 98.

Волис (Wallis) негира Оутсов став да децентрализација неизбежно води смањивању јавних трошкова и да, уколико постоји тежња ка усмеравању финансијских средстава на локални ниво, то, услед бројности субнационалних јединица, може довести до захтева за додатна средства, што у коначном исходу води увећању локалних, а тиме и свеукупних јавних трошкова.¹⁶⁾

Истраживања која је спровела Светска банка у значајној мери потврђују Оутсове ставове. На основу компаративне студије случаја неколико развијених и транзиционих политичких система, показало се да државе са вишим нивоом децентрализације знатно боље одговарају на захтеве грађана.¹⁷⁾ Као један од примарних циљева Светске банке наводи се пружање финансијске потпоре пројектима који подстичу децентрализацију и очување политичке стабилности у „светлу појачаних притисака ка локализацији“.¹⁸⁾ Ове тврдње су поткрепљене чињеницом да код развијених земаља субнационалне јединице у просеку располажу са 30% јавних прихода, док је у случају земаља у развоју то дупло мање.¹⁹⁾

Однос јавних трошкова по нивоима у односу на БДП

годишњи приход per capita	број зема- ља	јавни тро- шкови у односу на БДП%	трошкови централне владе %	трошкови субнаци- оналних јединица %
300-2000\$	9	31	29	4
2000-5000\$	17	27	26	5
5000-10000\$	20	33	25	13
10000-15000\$	11	40	32	16
15000-20000\$	8	33	31	6
20000\$-	22	53	37	30

Извор: North, Douglas, Wallis, John J, Weingeist, Barry, „Violence and Social Orders – A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History –“, Cambridge University Press, 2009, стр. 10.

16) Wallis, John, Joseph, „The Political Economy of New Deal Fiscal Federalism“, *Economic Inquiry*, no. 2, Wiley Publishing, стр. 510-524.

17) Видети у „Decentralization: Rethinking Government“ у *Entering the 21st Century: World Development Report 1999-2000*, World Bank, Oxford University Press, 2000, стр. 108.

18) Исто, стр. 107.

19) Цит. према Arbetman-Rabinowitz, Marina, Johnson, Kristin, “Relative Political Capacity: Empirical and Theoretical Underpinings”, [http://www.cgu.edu/Include/spe/Conf/Pol Econ/Indicators2007/Arbetman-Rabinowitz Johnson RPC 2007 Claremont.pdf](http://www.cgu.edu/Include/spe/Conf/Pol%20Econ/Indicators2007/Arbetman-Rabinowitz%20Johnson%20RPC%202007%20Claremont.pdf)

Други значајан аргумент о децентрализацији и локалној самоуправи кроз компетитивни модел развили су Тибу и Талок. Тибу је у први план истакао да просечни грађани (он их назива бирачима) теже да се настане у средини која највише одговара њиховим потребама. То се пре свега односи на фискалну политику, где појединац рационално сагледава трошкове и предности живота (cost and benefit анализа) у одређеној заједници.²⁰⁾ Као последица тих рационалних поставки, јавља се својеврсна тржишна утакмица између територијалних јурисдикција које се боре да привуку што већи број пореских обвезника, а грађани својим избором и “гласањем ногама” одређују победника. Ову тезу је још прецизније покушао да образложи Талок, узимајући у разматрање искључиво висину и начин прикупљања локалних такси и пореза.²¹⁾

Предност овог модела огледа се у чињеници да он кроз различите експерименталне методе покушава да изнађе решења чија би имплементација на најбољи начин одговарала потребама већег броја појединаца у заједници. Из те перспективе, рационални појединци и групе кроз које делују имају тежњу ка одређеним локалним институцијама јер верују да оне могу допринети остваривању њихових интереса и напретку средина у којима живе.²²⁾ Кључни недостатак теорије рационалног избора и њене примене на локалну самоуправу је што она потискује традиционалне форме, установе и културу као битне елементе у изградњи локалних институција.

СОЦИОЛОШКЕ И ИСТОРИЈСКЕ ТЕОРИЈЕ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА

Систем вредности из угла социолошког институционализма представља основу свих институционалних промена. Зачеци овог правца могу се пронаћи још у радовима Макса Вебера, а у раздобљу након II светског рата код истакнутих фигура и родоначелника бихејвиоризма Талкота Парсонса и Роберта Мертонa.²³⁾ Из

20) Tiebout, Charles, „Pure Theory of Local Expenditures“ *Journal of Political Economy*, Oct/1956, 1956, стр. 418.

21) Tullock, Gordon, „Public Decisions as Public Goods“, *Journal of Political Economy*, July/Aug/1971, 1971, стр. 917.

22) Clingermayer, James C, Feiock, Richard C, “Institutional Constraints and Policy Choice: An Exploration of Local Governance”, State University of New York Press, 2001, стр. 5.

23) Видети у Mayhew, Leon, H, ed, “Talcott Parsons: On Institutions and Social Evolution”, The University of Chicago Press, Merton, Robert, K, “The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action”, *American Sociological Review*, vol. 1, no. 6, 1936, стр. 894-904.

социолошког угла, парадигма новог институционализма проучава еволуцију старих и настанак нових институција. У средишту социолошког институционализма налази се институционализација, као општи процес „којим институције еволуирају, старе се мењају и нестају, а наместо њих долазе нове.“²⁴⁾

У најопштијем смислу, институције представљају утврђена „правила игре“, формална и/или неформална, преко којих различити актери, од појединачних до колективних делују у систему. Формалне институције су она правила која су јасно и прецизно дефинисана и утемељена у уставно-правном поретку, док неформалне ауторитет црпу из одређених образаца понашања, културе и традиције. Институционализација представља процес путем кога се одговарајућа правила и норме унутар друштва претапају у систем институција и постају општеважећи принципи. Под општеважећим принципима схватају се они елементи који непосредно утичу на све друштвене субјекте, од самих грађана, преко њихових удружења, до привредних и системских институција. За разлику од неинституционализованих норми и правила, институционализоване прати санкција у случају нарушавања утврђеног кодекса, а ходно овом тумачењу институција је само оно правило или норма која је прошла фазу институционализације и утемељена је у систему.

Из тог угла, неопходно је извршити разграничење институционализације и модернизације, а социолог Шмуел Ајзенштат се убраја у прве теоретичаре који су посветили пажњу теоријском раздвајању поменутих процеса. Он институционализацију види као облик политичког развоја, а не искључиво делом ширих, модернизацијских процеса. Модернизацију прати еволутивност, док институционализација не поседује линеарну и унапред одређену путању. Управо због тога, Ајзенштат је указао на међусобне интеракције модернизације, општедруштвеног процеса и вредности и квалитета политичког система, његове снаге или слабости.²⁵⁾ Значај социолошког дискурса у новом институционализму за изградњу локалне самоуправе огледа се у чињеници да би локалне институције најлакше могле одговорити на потребе грађана и друштва у

24) Huntington, Samuel, „Political Development and Political Decay“, у Kabashima, Ikuo, White, Lynn, eds, *Political System and Change*, Princeton University Press, 1986.

25) Eisenstadt, N, S, „Institutional Patterns of Political Modernisation“, *Civilisations*, No. 4/1962, 1962, стр. 461-472; „Institutionalisation and Change“, *American Sociological Review*, Ap/ 1964, 1964, стр. 235-247.

целини, те да оне морају бити усаглашене са системом вредности у локалним заједницама.

Историјски приступ новом институционализму почива на ставовима да институције, модели и облици њиховог развоја поседују еволуцију, а да њихове садашње форме садрже одређене елементе из прошлости. Стинчкомб тврди да се различити облици организације унутар система јављају током времена, док „организационе форме и типови имају прошлост која одређује поједине аспекте тог типа организације.“²⁶⁾ Из овога се може закључити да и у развоју институција локалне самоуправе постоје одређене трајекторије, а да се поједини институти из прошлости поново реafirмишу.

У случају социолошке теорије институционализма, неопходно је истаћи да оне своје упориште у традицији, историјском наслеђу и културном обрасцу имају значајан допринос у истраживању институција. То се односи и на локалну самоуправу, јер је неопходно утврдити које институције највише одговарају систему друштвених вредности што би олакшало њихову примену. Историјски приступ институционализму проучава кретање институција кроз време и утицај некадашњих институција на стварање и изградњу нових (path-dependant).

ЛОКАЛНА САМОУПРАВА И НОВИ ЈАВНИ МЕНАѢМЕНТ

Процес институционалних промена у развијеним политичким системима широм света отпочео је осамдесетих година и садржан је у идеји „новог јавног менаѢмента“ (New Public Management). Потреба за повратак институција и њихову реформу јавља се услед кризе легитимитета и нарастајућих друштвених интеракција. Први знаци ове кризе уочени су још почетком седамдесетих и праћени су падом јавног поверења у дотрајали бирократски апарат, док се истовремено осетила стагнација економије.²⁷⁾ Сам, термин „нови јавни менаѢмент“ или „реинвентирање владе“, односи се на иде-

26) Stinchcombe, Arthur, „Social structure and organizations“, у March, J. G, *Handook of organizations*, Rand-McNally, Chicago, 1965, стр. 152.

27) Видети рецимо интересантну студију Крозијеа, Хантингтона и Ватанукија „Криза демократије“, Crosier, Michel, Huntington, Samuel, Watanuki, Joji “The Crisis of Democracy – Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission“, New York University Press, 1975.

ју да је у процесу управљања јавним сектором током протеклих деценија дошло до драматичних промена.²⁸⁾ Заговорници реформи заложили су се за ефикасније управљање, а као један од најприкладнијих одговора у односу на поменуте тешкоће види се децентрализација. У пионирском раду посвећеном институционалним и административним реформама у САД, Дејвид Озборн и Тед Геблер закључују да, услед карактера и учесталости друштвених промена, основна особина сваке будуће владе треба да буде *инвентивност*. Поред инвентивности, наглашава се потреба да владе буду тржишно оријентисане, децентрализоване (подв. П.М.) и да се грађанима омогући што већи квалитет услуга.²⁹⁾

Рационализација управе у светлу „новог јавног менаџмента“ такође се у великој мери се ослања на идеје Макса Вебера и његових 12 елемената за „савршену бирократију“. Разматрајући Веберово схватање рационализације, Ронг је поменути процес дефинисао као онај „у коме експлицитна, сажета и интелектуално разумљива правила и процедуре замењују осећања и традицију у свим сферама људске активности. Рационализација води замени религије специјализованом науком као главним извором ауторитета; замени тренираног стручњака култивисаним писменим човеком; одбацивању способног радника развојем технологије и машина; замени традиционалне судске мудрости кодификованим судским правилима. Рационализација демистификује и инструментализује живот.“³⁰⁾

Одговор кроз реформе и увођење нових облика управљања изворно се јавио у Великој Британији у програму тадашњег премијера Маргарет Тачер, да би се потом проширио и на друге чланице Комонвелта и Шведску, а након тога уследила је и модернизација управе у САД. Касније, талас промена наставио се и у многим другим политичким системима. Реформа локалне самоуправе представљала је значајан део тих промена. То се можда најбоље илуструје чињеницом да су, према подацима ММФ-а и Светске банке, јавна издвајања за потребе локалне самоуправе у развијеним поли-

28) Barzelay, Michael, „The New Public Management: Improving Research and Policy Dialogue“, University of California Press, 2001, стр. 2.

29) Osborne, David, Gaebler, Ted, „Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector“, Plume, 1993.

30) Цит. према, Gregory, Robert „New Public Management and the Ghost of Max Weber : Exorcised or Still Haunting?“, у Cristensen, Tom, Laegreid, Per, eds, *Transcending New Public Management*, Ashgate Publishing Ltd, 2007, стр. 222-223.

тичким системима нарасла са просечних 20% из седамдесетих на 30 - 40% буџетских средстава средином деведестих година.³¹⁾

Примена новог јавног менаџмента на нивоу локалне самоуправе је у случају развијених политичких система допринела адекватнијем располагању људским ресурсима, деполитизацији административног апарата и стварању специјализованих агенција са прецизно утврђеним циљевима. Такође, путем новог јавног менаџмента знатно су унапређени механизми евалуције и надзора јавне администрације.

С друге стране, постоји неколико аргумената критичара новог јавног менаџмента. Овде би, свакако, требало издвојити оне који указују: да је стварање великог броја специјализованих агенција узроковало претерану фрагментацију владе; да се нови јавни менаџмент показао знатно успешнијим у случају развијених него мање развијених система; да је тешко мерити стварне учинке новог јавног менаџмента, зато што нису постојали модели мерења учинка старог; да би неки приватизовани и дерегулисани сервиси требало да буду поново регулисани, јер се верује да су они били међу главним узрочницима економске кризе у САД и Великој Британији, која се након тога проширила и на остатак света.³²⁾

Petar Matic

NEW THEORETICAL APPROACHES IN STUDY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Summary

In this article, author analyse contemporary theoretical approaches in local government studies. As a basic paradigm author uses theoretical, with a special attention on rational choice, sociological and historical models of new institutionalism. In sections about above mentioned approaches in new institutionalism author basically deals with its good and bad points. One section is about implementation and consequences of new public management in developed political systems. Through several hypotheses author proves that local government development, as well as decentralisation in wider context, stimulate broad, social development. In that sense, local government reform

31) Hankla, Charles R, „When is Fiscal Decentralization Good for Governance?“, *Publius*, no. 39, Oxford University Press, 2009, стр. 632.

32) Newton, Keneth, Van Deth, Jan W, „Foundations of Comparative Politics“, Cambridge Textbooks in Comparative Politics, Cambridge University Press, 2010, стр. 162.

is among key presumptions for successful political system transformation.

Key words: Local Government, Decentralization, Local Communities, Local Governance, Institutions, New Institutionalism, Rational Choice, Sociological Institutionalism, Historical Institutionalism, New Public Management.

ЛИТЕРАТУРА

- Јовановић, Милан, „Политичке институције у политичком систему Србије“, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Марковић, Драган, „Локална самоуправа као изворни облик непосредне демократије“, *Политичка ревија*, 2/2011, Институт за политичке студије, 2011.
- Пејковић, Марко, „Улога уставног суда у политичком систему Србије –изазови и проблеми“, у Ђурић, Живојин, Јовановић, Милан, ур, Противречности политичког система, Институт за политичке студије, 2011.
- Радојевић, Миодраг, „Нови правни оквир локалне самоуправе у Србији“, *Политичка ревија*, 2/2008, Институт за политичке студије, 2008.
- Станковић, Владан, „Локална самоуправа и равномеран привредни развој Србије“, *Политичка ревија*, 2/2008, Институт за политичке студије, 2008.
- „Decentralization: Rethinking Government“ у *Entering the 21st Century: World Development Report 1999-2000*, World Bank, Oxford University Press, 2000.
- Arbetman-Rabinowitz, Marina, Johnson, Kristin, “Relative Political Capacity: Empirical and Theoretical Underpinings”, <http://www.cgu.edu/Include/spe/Conf Pol EconIndicators2007/Arbetman-Rabinowitz Johnson RPC 2007 Claremont.pdf>
- Clingermayer, James C, Feiock, Richard C, “Institutional Constraints and Policy Choice: An Exploration of Local Governance”, State University of New York Press, 2001.
- Crosier, Michel, Huntington, Samuel, Watanuki, Joji “The Crisis of Democracy – Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission“, New York University Press, 1975.
- Eisenstadt, N, S, „Institutional Patterns of Political Modernisation“, *Civilisations*, No. 4/1962, 1962.
- Eisenstadt, N, S, „Institutionalisation and Change“, *American Sociological Review*, Ap/ 1964, 1964.

- Gregory, Robert „New Public Management and the Ghost of Max Weber : Exorcised or Still Haunting?“, у Cristensen, Tom, Laegreid, Per, eds, *Transcending New Public Management*, Ashgate Publishing Ltd, 2007.
- Hankla, Charles R, „When is Fiscal Decentralization Good for Governan- ce?“, *Publius*, no. 39, Oxford University Press, 2009.
- Hira, Anil, Hira, Ron, „The New Institutionalism: Contradictory Notions of Change“, *American Journal of Economics and Sociology*, vol. 59, no. 2, 2000.
- Huntington, Samuel, „Political Development and Political Decay“, у Ka- bashima, Ikuo, White, Lynn, eds, *Political System and Change*, Princeton University Press, 1986.
- Lane, Jan Erik, Ersson, Svante, „European Politics: An Introduction“, Sa- ge Publications, 1996.
- Lane, Jan-Erik, Ersson, Svante „The New Institutional Politics-Perfor- mance and Outcomes“, Routledge, 2002.
- Mayhew, Leon, H, ed, „Talcott Parsons: On Institutions and Social Evo- lution“, The University of Chicago Press,
- Merton, Robert, K, “The Unanticipated Consequences of Purposive So- cial Action”, *American Sociological Review*, vol. 1, no. 6, 1936.
- Newton, Keneth, Van Deth, Jan W, „Foundations of Comparative Poli- tics“, Cambridge Textbooks in Comparative Politics, Cambridge Univer- sity Press, 2010.
- North, Douglas, C, „Institutions, Institutional Change and Economic Per- formance“, Cambridge University Press, 1990.
- North, Douglas, Wallis, John J, Weingest, Barry, „Violence and Social Orders – A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human Hi- story –“, Cambridge University Press, 2009.
- Oates, Wallace, „Fiscal Federalism“, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1972.
- Osborne, David, Gaebler, Ted, “Reinventing Government: How the En- trepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector”, Plume, 1993.
- Stinchcombe, Arthur, „Social structure and organizations“, у March, J. G, *Handook of organizations*, Rand-McNally, Chicago, 1965.
- Tiebout, Charles, „Pure Theory of Local Expenditures“ *Journal of Politi- cal Economy*, Oct/1956, 1956.
- Tullock, Gordon, „Public Decisions as Public Goods“, *Journal of Politi- cal Economy*, July/Aug/1971, 1971.
- Voigt, Stefan, Blume, Lorenz, „The Economic Effects of Federalism and Decentralisation: a Cross-Country Assesment“, *Public Choice*, Dec/2010, Springer Science + Business Media, 2010.
- Wallis, John, Joseph, „The Political Economy of New Deal Fiscal Fede- ralism“, *Economic Inquiry*, no. 2, Wiley Publishing.

Resume

This article deals with new theoretical approaches in local government studies. In part one; author is primarily concerned with broad divisions in a wider context of new institutionalism. Part two focuses on rational choice perspective in local government development, as well as good and bad sides of this model. Sociological and historical approaches to local government are discussed in part three. Finally, implementation of new public management at local level is main topic in concluding part. Author basic presumption is that decentralization processes leads towards development, and consequently local government reform represents one of crucial stakeholders in improving political system efficiency. On a variety of hypotheses and empirical data, it is undeniable that trend toward decentralization has led to better performance of political institutions in stable democracies.

Овај рад је примљен 20. јануара 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2012. године.

УДК:
334.73.01:321.7

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=31
Бр. 1 / 2012.
стр. 355-370.

Драган Ж. Марковић*
Институт за политичке студије, Београд

ЗАДРУЖНА ДЕМОКРАТИЈА У ФУНКЦИЈИ МОДЕЛА ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ИНСТИТУЦИЈА**

Сажетак

Савременом друштву уместо посредне све је потребнија непосредна демократија. Задружна демократија заснована на изворним задружним принципима може бити драгоцен путоказ у трагању за најефикаснијим моделом демократизације политичких институција. Сходно томе у раду се закључује: да задружна демократија није привремена, него историјска алтернатива капитализму и представничкој демократији; што се задружна начела шире примењују, друштвено-економске једнакости се шире на целу друштвену репродукцију; значајна предност задругарства је у сарадњи, док се капиталистичко предузетништво одржава на општој конкуренцији; за разлику од најамних радника који за успех капиталистичког предузећа нису много заинтересовани, задругом непосредно управљају сви задругари па су сви и заинтересовани за резултате њеног рада; задружна организација за разлику од политичке организације почиње из народа, а не из националног центра.

Кључне речи: задружна демократија; демократизација; демократски капацитети; политичке институције

Задругарство се појављивало у великим економским кризама које се нису могле превладати без опште мобилизације производних снага и њиховог усмеравања у динамичнији економски развој. Економски развој је динамичнији што већи број субјеката распо-

* Научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

лаже његовим резултатима и што је располагање непосредније и потпуније.

Стављање масе произвођача и потрошача у позицију својинских субјеката, који суверено располажу не само својом радном снагом, већ и средствима и резултатима свог рада, повећавало је њихов интерес за производњу и динамичнији развој производних снага. Сасвим је извесно да преко економске мотивације својински односи судбоносно утичу на економски развој за који могу бити заинтересовани и на њему се ангажовати само они којима његови резултати припадају.

Да би испољило потенцијалне економске предности у односу на класично предузетништво, задругарство се мора поставити на аутентичне задружне принципе који подразумевају највиши могући степен економске мотивације. Економска мотивација је у директној зависности од могућности присвајања економских ефеката. Задругар је мотивисан да улаже у задругу само ако задржава својински субјективитет над својим улогом, због чега се задружним нормама мора искључити свака могућност његовог отуђивања.

Из разних идеолошких и политичких обзира право слободног улагања и располагања уложеном имовином је у пракси често ограничавано. Да би се задругарство несметано развијало, треба омогућити потпуно слободна и неограничена улагања уложеним средствима, јер оно је по својој дефиницији аутентични облик слободног привређивања. Да би успешно конкурисало предузетништву, задругарство никако не сме у том погледу бити хендикепирано у односу на предузетничко акционарство.

Састављена од својинских удела, задружна имовина је истовремено и индивидуално и заједничко власништво задругара, чиме се превазилази традиционална супротстављеност приватног и колективног власништва. Задругар је „...са осталим задругарима сувласник земље, зграда, машина, лађа и свега што једна задруга има, али члан задруге увек остаје приватни сопственик, истински појединац у великој удеоничарској имовини...“ и „...може у свако доба тражити повраћај своје имовине“.¹⁾

Нико, међутим, није мотивисан да своју имовину улаже да би је у задрузи замрзао већ да би је увећао или остварио неки други

1) Др Џејмс Питер Ворбас, *Задружна демократија*, Задружна штампарија, Београд, 1935, стр. 141.

интерес. „Од тренутка када задружно дело почне да успева, уложени капитал задругара почиње да расте...“, а „...пораст долази од његове сарадње и од уштеда. Својину коју стиче постиже тиме што своје привредне послове обавља заједнички са осталим задругарима“.²⁾

Права задруга је слободна и самостална заједница удружених привредника, који на заједничким пословима деле и заједнички ризик. Стога њихов индивидуални удео у задружној имовини није независна и непроменљива, него зависна и променљива величина, која се повећава кад се, зависно од успешности рада и пословања задруге, њена имовина повећава, или смањује кад се смањује укупна имовина. У том погледу нема никакве разлике између унесених и у задрузи стечених удела, који су саставни делови јединствене задружне имовине.

Јединство индивидуалног и колективног својинског субјективитета је основна кохезиона снага задруге, која задругаре без икакве спољашње присиле држи на окупу. При таквом заједништву сваки задругар је лично заинтересован да увећавањем свог удела увећава заједничку имовину, и да увцећавањем укупне имовине задруге увећава и индивидуални удео у њој.

На томе се заснива двоструки интерес задругара: да што више улаже у задругу, и да заједничким радом и пословањем што више увећава свој удео у задружној имовини. А увећавање се врши по два основа: по основу самог удела, и по основу индивидуалног доприноса заједничком раду и пословању, из чега проистиче спрега интереса да се увећавањем задружне имовине унапређују рад и пословање задруге, а унапређивањем заједничког рада и пословања увећава задружна имовина.

УПРАВЉАЊЕ ЗАДРУЖНОМ ИМОВИНОМ

Управљање је кључна функција својинског субјективитета, без које нема стварног располагања својинским објектом, као што ни стварног управљања не може бити без својинског располагања јер ако се ништа не поседује, нема се чиме ни управљати. Одатле је и потекла изрека да „ко има паре (власништво), тај има и власт“, која би се условно могла и обрнути тако да гласи: „ко има власт, тај сигурно има и паре“.

---

2) Исто.

Својински односи који почивају на задружним начелима су по својој природи демократски јер заједничко располагање подразумева и заједничко управљање задружном имовином. Задругари су стварни управљачи само уколико су стварни власници, што је лапидарно изражено и кроз Ворбасов слоган да „...задруга управља колективно приватном имовином својих задругара...“³⁾ која је истовремено и њихова колективна имовина.

Док се управљање приватним предузећем заснива само на приватном власништву, одакле проистиче њему својствена аутократичност, основу задружног управљања чини органско јединство власништва и рада као основног извора власништва. Пошто у задругу улажу и рад и средства или бар једно од тога, сви задругари су и власници и управљачи, али уколико је и живи рад основ присвајања, радници задругари су истовремено и сувласници задружне имовине.

На томе се темељи и демократско начело „један задругар – један глас“, које привидно упућује на потпуну једнакост, а у ствари импутира неједнакости, због чега се и крши да би се економска мотивација појачала, а и истинска једнакост потпуније остварила. Ради тога се задружним законодавством појединих земаља дозвољава могућност да један задругар, зависно од величине удела у задружној имовини, има више гласова, чиме се омогућава доследнија примена начела економске једнакости, а тиме и успешнији рад задружних организација.⁴⁾

Правило „један задругар – један глас“ је у ствари у колизији са начелом економске једнакости, по којем свако добија завоисно од тога колико даје. Па ако су људи у суштини оно што су њихова дела, они у примању треба да се изједначују с оним што дају, а не с оним што би желели да добију. Ко више улаже у задругу, тај улази у већи ризик и дели већу одговорност, па се и одговорније односи према пословним одлукама, због чега је за све целисходније и економски оправданије да има веће право гласа. Ако, насупротив томе, ништа не улаже у задругу, не само што се не може изједначити с онима који улажу, већ га не интересује ни одлучивање, због чега органи управљања задругом често „кубуре“ са кворумом.

3) Исто, стр. 142.

4) Види: Драган Марковић, *Задружно управљање*, СНС-3СЈ, Београд, 2002, стр. 72.

Одлучујућу улогу у доношењу задружних одлука мора, међутим, имати већина задругара, без чега би задруга иначе изгубила свој идентитет и постала жртва профитерске приватизације. Због тога број гласова не може по сваку цену бити сразмеран величини задружних удела, а да би био приближно или потпуно изједначен, морала би се постићи приближна или потпуна изједначеност удела, чему свака задруга и треба да тежи, али не путем ограничавања удела него слободним и такмичарским нивелирањем економске моћи задругара.

Демократско одлучивање већине задругара је незамењива брана не само против профитерске приватизације задруге већ и против сваког незаслуженог присвајања, јер се само на тај начин може обезбедити да свако добија сразмерно томе колико даје и да се нико не окоришћује на рачун другог, што је и неизоставни услов одржавања и развијања задружног заједништва. То је истовремено економски подстицај да се у раду и пословању сваки задругар максимално ангажује баш као на сопственом газдинству, а задруга заснована на таквим односима је и више од тога.

Одсуство демократског одлучивања омогућава да се располагање задружном имовином практично приватизује и управљање задругом монополизује од стране утицајних појединаца у задружној управи.. Још је Џемс Питер Ворбас указивао да „...слабо интересовање чланова омогућава стварање аутократије код службеника задруге...“, кад „...надзор и управа пређе обично у руке неколицине службеника и намешетеника...“ и кад пословођа „...каткад стварно бира управнике и контролише их“.⁵⁾

С отуђивањем стварног располагања задружном имовином отуђује се и управљање задругом, без обзира какава су формална права задругара, што се поразно одражава на задружно пословање. „Пословни неуспех већине постојећих задружних организација у пољопривреди приписује се и кризи управљања, која се огледа у томе што је сељак уклоњен са сцене управљања задругом“.⁶⁾ Од анкетираних задругара у 7 земљорадничких задруга, само 8% је одговорило да има велики, 48% да има мали, а 44% да нема никакав утицај на одлучивање у задрузи. И у оној најстаријој, Азањској

5) Џ.П. Ворбас, исто, стр. 214.

6) Зорка Вујатовић-Закић, *Кооп-менаџмент*, Дунав група, Дунав а.д., 2000.

задрузи, од анкетираних 10 задругара, на задружно одлучивање 1 има мали, а 9 немају никакав утицај.⁷⁾

Само као стварни својински субјект задружног власништва задругар може бити и стварни управљач задружном имовином, који неће дозволити да се она од њега отуђује. Задругари не могу бити стварни колективни власници задружне имовине ако нису индивидуални власници својих удела, нити њоме могу стварно управљати колективно ако о својим индивидуалним уделима не одлучују индивидуално. Индивидуална самосталност задругара је услов њиховог задружног заједништва, баш као што су њихова индивидуална улагања услов стицања задружног власништва.

Непосредност задружног управљања

Непосредно располагање задругара задружном имовином подразумева и њихово непосредно управљање задругом. Да би удружена средства задржали у свом власништву, они о њима морају непосредно одлучивати заједнички као што о неударуженим одлучују индивидуално, због чега „...гласање преко заступника није допуштено“.⁸⁾

То није циљ за себе него нужан услов колективног газдовања и доследног остваривања задружног заједништва. Задружном имовином нико боље од њених сопственика не може газдовати, нити њихове међусобне односе ико боље од њих самих може уређивати. Привидни „реалсоцијалистички“, или боље рећи етатистички колективизам није пропао због колективног него због јединоначалног, индивидуалистичког газдовања и управљања.

Истинско колективно и демократско управљање не заснива се на представничком већ на непосредном заједничком одлучивању свих чланова колектива. Снага задругарства је управо у здруженим снагама мноштва управљача који заједно делују као један једини али наиндивидуални управљач. У подржављеним задругама, подведеним под општеважећи принцип јединоначалија, владали су, међутим, сасвим супротни односи између ауторитарног руководства, способног да ради само по партијско-државним директивама, и обезвлашћеног чланства лишеног сваке могућности стварног одлучивања.

7) Међународни научни скуп „Власински сусрети 2008“, из саопштења Живка Марковића

8) Др Џејмс Питер Ворбас, исто, стр. 32.

Тенденције интерне монополизације одлучивања у свим задругама огледају се у настојањима да се оно ограничи на што ужи круг активних учесника, преко којих се може вршити одлучујући утицај аутократске управе, чиме се управљачке функције задругара практично свде на пуку формалност. То је нарочито изражено кроз настојања да се непосредно одлучивање замени посредничким одлучивањем представничке скупштине, којом се може бирократски много лакше манипулисати.

Зато је неопходно да скупштину као основни и највиши орган управљања задругом, чине сви задругари, без могућности преношења основних функција управљања на представничко тело, као што су посебно: доношење основног нормативног акта (статута или правила), утврђивање пословне политике, одлучивање о основним условима рада и пословања задруге, као и о начину расподеле укупног прихода, дохотка и остварене добити, те избор управног одбора, надзорног одбора и директора задруге.

Приговор да је скупштина са великим бројем чланова нефункционална, оправдан је једино ако она ради само у седницама. Задругари, међутим, могу расправљати и одлучивати и на зборовима, а одлуке доносити и референдумом или потписивањем, односно давањем писане изјаве. Зборови су традиционални облик здруженог договарања, а потписивање је се у пракси показало као најрационалнији облик личног изјашњавања.

Мање значајне одлуке може доносити и представничка скупштина, под условом да су у складу са непосредно донесеним основним одлукама. Али и такве одлуке треба доносити на основу демократски заузетих ставова већине задругара, што претпоставља претходну јавну расправу и делегирање представника који ће те ставове у скупштини најдоследније заступати, чему би највише одговарао променљиви мандат према питањима која су предмет одлучивања.

Без обзира на начин одлучивања, о предлзима значајних одлука од општег и заједничког интереса неопходна је демократска расправа у којој се могу, али и не морају, лично изјашњавати сви задругари, што је битан чинилац непосредности задружног одлучивања. То је и неопходан услов да се непосредно испоље и сучеле различити интереси, из којих се једино може излучити стварни заједнички интерес задругара, и избећи да се уместо заједничких протежирају парцијални интереси.

Томе посебно доприноси и слободно испољавање личних иницијатива задругара, којима се покреће доношење одређених одлука и предузимање неопходних мера за унапређење заједничког рада и пословања. Да се иницирање не би свело на ангажовање пословодних функционера, основним нормативним актом задруге треба све органе задруге обавезати да сваку покренути иницијативу разматрају и о истој се изјашњавају, уз јавно образлагање одбијања у случају неприхватања.

Задружна демократија је у суштини непосредна власт задругара, која искључује било какво и било чије посредовање. Својински односи који почивају на задружним принципима су по својој природи демократски, јер задружно располагање подразумева и задружно управљање задружном имовином. Зато је задружна демократија аутентични облик управљања задругом, коме је туђ сваки аутократизам. Ако задругари удруженим и здруженим снагама створеном имовином заједнички располажу, они њоме заједнички и управљају, а уколико се управљање од њих отуђује, фактички се отуђује и њихова имовина. Зато се управљање задругом мора организovati тако да у њему сви задругари непосредно учествују, а о судбоносним питањима задружног заједништва сами одлучују.

То подразумева да скупштину, као највиши орган управљања задругом, чине сви задругари и да се њен рад организује, тако да у њему сви могу активно учествовати. Задругари се не морају физички окупљати на једном месту, већ се рад скупштине може организovati и по зборовима на различитим задружним пунктовима, а одлуке се могу доносити и писменим изјашњавањем, односно потписивањем. Битно је да се свима пружи подједнака могућност учешћа у одлучивању и да се одлуке доносе већином гласова свих задругара.

За разлику од акционарства, где се право учешћа у одлучивању стиче само на основу поседовања акција, својински основ учешћа задругара у одлучивању је допринос који они улагањем свог рада и средстава дају укупном раду и пословању задруге. На основу тог доприноса они стичу и право присвајања остварених резултата, односно укупних економских ефеката задруге, што се само њиховим непосредним одлучивањем може обезбедити.

Такво одлучивање је незамењива брана против отуђивања и незаслуженог присвајања задругарског рада и средстава, чиме се у основи искључује могућност међусобног искоришћавања задругара. Само кад о условима свог заједништва у задрузи сами одлучују,

задругари могу обезбедити да свако добија сразмерно уложеном и да се нико не користи на рачун другог што је неизоставни услов сталног одржавања и развијања задружног заједништва.

То је истовремено економски подстицај да се у раду и пословању задруге сваки задругар максимално ангажује баш као на сопственом газдинству. Кад задругари сами управљају задругом, они неће дозволити да се она од њих отуђи и претвори у средство њиховог израбљивања од стране неких отуђених сила.

Под утицајем опште етатизације друштва, и задруге су претворане у средство дириговане централизације друштвених средстава, која се није могла вршити без централизованог управљања оствариваног узурпирањем управљачке функције задругара и формализовањем задружне демократије. Етатистички октроисана задружна својина, без јасно дефинисаног својинског субјективитета задругара, представљала је основу интерне централизације управљања задругом као базичног ослонца општедруштвене централизације.

Тако централизовано управљање било је у функцији приватизације задружне имовине, како од стране државе, тако и од пословодних структура саме задруге, које су у спрези са државним апаратом фактички располагале задружном имовином. А бирократизоване пословодне структуре више су заинтересоване за извлачење сопствене користи из задруге него за њено развијање у корист свих задругара, који због тога губе интерес за бољи рад и успешније пословање. Индивидуализација задружног власништва у смислу јасног дефинисања својинског субјективитета задругара значила би његово постављање на аутентичне основе као изворну самозаштиту и од интерног и од екстерног отуђивања. Само као стварни својински субјект задружног власништва задругар може бити и стварни управљач задружном имовином и неће дозволити да се она од њега отуђује.

Као облик самоорганизовања, задруга је и облик самоодлучивања задругара, који треба непосредно да учествују у доношењу најзначајнијих одлука и разматрању питања која се тичу рада и пословања задруге, као што су начин стварања и употребе средстава у задружној својини, сарадња са пословним партнерима, акумулација средстава у фондовима задруге, начин расподеле средстава међу задругарима и др.

Одлучивање о статусним питањима и основама пословне политике задруге треба, међутим, разграничити од стручног руково-

ђења. Као што је још Џемс Питер Ворбас писао, задругари „бирају управу, која управља предузећем“ а „управе пак постављају стручне управљаче, који ће послове у предузећу водити“ тако да је задруга „једна од метода код које демократски организоване масе узимају стручне људе за вођење послова корисних по задруге“.⁹⁾

Тиме се управљање задругом не отуђује од задругара. Удруживањем у задругу задругари се не одричу својинског, па ни управљачког субјективитета у корист неког наиндивидуалног субјекта, већ га само сједињују у заједнички субјективитет да би сами постали још моћнији власници и управљачи. Задруга, стога, није нека од њих отуђена институција, већ је облик њиховог сопственог самоорганизовања и самоуправљања као власника и проивођача или потрошача истовремено.

Из тога проистиче и главна предност задруге, за чији су рад и пословање непосредно заинтересовани сви задругари, док је за успешан рад и пословање капиталистичког предузећа заинтересован само власник капитала. Зато је ниво радне и пословне мотивације задруге, уколико доследно примењује изворна задружна начела, далеко изнад нивоа капиталистичког предузећа, које је принуђено да и само користи одређене задружне предности да би опстало.

Разлика у степену радне и пословне мотивације условљена је у основи разликом у карактеру капиталистичког и задружног власништва. Док капиталистичко предузеће припада само власнику капитала, задруга је организација свих задругара који су индивидуални и колективни власници целокупне задружне имовине, због чега је за судбину предузећа заинтересован само његов власник, док су за судбину задруге заинтересовани сви задругари.

На томе се, као мотивациони фактор, заснивају разлике у карактеру управљања задругом и предузећем. Пошто задругом, као власници задружне имовине, непосредно управљају сви задругари, сви су и заинтересовани и одговорни за резултате њеног рада и пословања, за разлику од најамних радника који за успех капиталистичког предузећа нису много заинтересовани ни кад им се пружа прилика да партиципирају у његовом управљању.

Насупрот најамним радницима, који као пуки продавци радне снаге, нису заинтересовани за рад и пословање предузећа уколико нису за то посебно стимулисани, интерес задругара је двострук јер

---

9) Џ.П. Ворбас, *Задружна демократија*, исто, стр. 32.

у расподели новостворене вредности учествују сразмерно доприносу његовом стварању и као радници и као власници задружне имовине. А кад удео у расподели зависи и од индивидуалних и од заједничких резултата рада, свако је заинтересован не само за сопствено ангажовање већ и за ангажовање свих учесника у заједничком раду и пословању, на чему се поред индивидуалне, заснива и колективна мотивација.

Значајна предност задругарства је и у сарадњи, док се капиталистичко предузетништво одржава на општој конкуренцији у којој се свако сукобљава са сваким – не само капиталиста са радником већ и капиталиста са капиталистом, и радник са радником. И док конкуренција на тај начин производи тржишну и друштвену стихију, коју одликују економске и друштвене нерационалности, задружна сарадња подразумева рационално планско усмеравање друштвене репродукције.

Наведене предности задругарства су основа за виши ниво продуктивности и укупне економије рада него што га може дати капиталистичко предузетништво, а представљају снажну мотивацију и за добровољну концентрацију средстава у предузетничке сврхе задружног привређивања. „За економски развитак слабих и сиромашних нема прикладније организације од задругарске...“ јер задругарство „...сабира мале и ствара од њих велике, скупља ситне капитале малих и слабих, те ствара од њих јаке“.¹⁰⁾

Због својих предности, задругарство представља не само могућу већ и нужну перспективу економског и друштвеног развоја, којем се мора прилагодити и предузетничко акционарство. С обзиром да задружна начела изражавају суштаствена својства људског рода и да је „...људима урођен задружни дух...“ који „...ћемо наћи чак и у најпримитивнијим друштвима...“¹¹⁾, за опстанак и развој човечанства сем задругарства нема другог пута.

У односу на владавину капитала, „...задружна демократија је уређено, систематско рађање једног новог система у постојећем систему...“ као „...мирна револуција, која је у току...“; и чија је „...крајња тежња управљена на стварање једног новог социјалног облика који ће бити способан да задружном организацијом друштва

10) Др Ђуро Кунтарић, *Задругарство*, Наклада „Добра штампа“, Славонска Пожега, 1939, стр. 17.

11) Др Громослав Младенац, *Историја задружних доктрина*, Савез набављачких задруга државних службеника, Задружна библиотека, Београд, 1935, стр. 13.

замени како профитмакерску привреду, тако исто и политичку принудну државу“. Тиме се однос рада и капитала потпуно обрће јер док „...капиталистички систем чини рад слугом капитала, задружни систем чини капитал слугом рада“.¹²⁾

Задружна демократија није привремена, него историјска алтернатива капитализму. Задругарство је прави и већ потврђени пут у слободно друштвено заједништво: слободно од класног израбљивања сваког друштвеног угњетавања. „Задружни покрет је кренуо као алтернатива приватном бизнису (капитализму) и јавном (државном) бизнису. Наиме замисао пионира задружног покрета своди се на то да ће задружни систем једног дана доминирати у свету који би био пословно организован као светска задружна заједница“.¹³⁾

Као власници производних средстава, задругари су искључиви власници и производа свог рада. Одбацивањем међусобног искоришћавања, задружна начела искључују експлоатацију и присвајање туђег рада, упућујући на то да се свако богати искључиво сопственим радом. Тиме се приватна својина као производ сопственог рада не укида него се претвара у опште приватно власништво, које је истовремено и индивидуално и заједничко. Укида се само приватно власништво које се стиче присвајањем туђег.

Задружна имовина је заједничко власништво свих задругара и истовремено индивидуално власништво сваког задругара сразмерно његовом уделу у тој имовини. Пошто су задружни удели резултат индивидуалног доприноса задругара, они су основа њихове друштвене једнакости, која се састоји у томе да свако добија сразмерно томе колико даје и ужива толико колико својим радом завређује.

Што се задружна начела шире примењују, друштвено-економске једнакости се шире на целу друштвену репродукцију. Развијањем акционарства, оне све више продиру и у репродукцију капитала, чији се принос расподељује сразмерно величини улагања. Остаје још да се такав начин расподеле примени и на допринос живим радом, што се практично све више и дешава, па да се капи-

12) Др Цемс П. Ворбас, *Задружна демократија*, исто, стр. 27, 26 и 42.

13) Проф. др Зорка Вујатовић-Закић, *Кооп-менаџмент*, Дунав група Дунав greving а.д., 2000, стр. 16.

талистички начин репродукције изнутра у целини трансформише у задружни.¹⁴⁾

То је историјски пут остваривања већ буржоаском револуцијом прокламоване исконске идеје друштвене једнакости, које је судбоносно везано и за остваривање друге револуционарне идеје о друштвеној слободи. Укидање експлоатације је најважнији услов ослобађања свих експлоатисаних, а спречавање међусобног искоришћавања општи услов слободе свих и сваког.

Насупрот принудном и споља одржаваном заједништву, задружно заједништво је слободно, изнутра одржавано, то јест истинско заједништво. Рад у задрузи је слободан и без икакве спољашње принуде. Задругаре нико не тера да се удружују и раде; они раде колико хоће и зарађују колико раде.

У тенденцији општег и потпуног друштвеног ослобођења је главна предност задружног заједништва над принудним државним заједништвом, које зарад монополисане привилеговане елите држи у покорности огромну већину друштва. А у томе и највећи залог слободног ширења задружног организовања на целу друштвену репродукцију, које у перспективи треба потпуно да замени окошталу државну организацију. Стога нису без основа Ворбасова предвиђања да ће „...развитак можда учинити да државу замени задружна демократија...“, што ће „...наступити као последица сталног рашћења задружних организационих метода и њиховог продирања у постојећи друштвени систем“.¹⁵⁾

Засновано на слободном опредељивању, задружно организовање је у суштој супротности са државним организовањем. „Задружна организација, супротно политичкој организацији, почиње из народа, а не из националног центра. Политичка организација ставља централну владавину изнад свега; задружна организација ставља месне задруге, које су у тесној вези са појединцима, изнад свега. Национална задруга је савез месних јединица у интересу самих чланова...“, док је „...национална политичка држава савез државица или округа у интересу државе“.¹⁶⁾

Задругарством се мења сама суштина друштвеног управљања. „Политичка држава се бави управљањем народом...“, а „...задру-

14) Види: Драган Марковић, „Демократизација својинских односа као претпоставка развоја демократског друштва“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

15) Ц.П. Ворбас, цитирани рад, стр. 176.

16) Исто, стр. 177.

жна демократија би се бавила не управљањем народом, већ управљањем стварима¹⁷⁾. Стога би представничко управљање било замењено непосредним управљањем¹⁸⁾, отуђена формална демократија изворном стварном демократијом.

Dragan Z. Markovic

COOPERATIVE DEMOCRACY AS MODEL OF DEMOCRATIZATION OF POLITICAL INSTITUTIONS

Summary

Contemporary society needs direct rather than indirect democracy. Cooperative democracy based on the genuine cooperative principles can be valuable road sign in searching the most efficient model of democratization of political institutions. According to that, the author concludes that cooperative democracy is not temporary but historical alternative to capitalism and representative democracy. The more cooperative principles are wider accepted, the more social-economic equality are spread to the entire social reproduction. Significant advantage of the cooperative is in cooperation, while the capitalist entrepreneurship is based on general competition. Unlike the wage workers who are not much interested for the success of the capitalist enterprise, the cooperative is being directly managed by all the cooperative workers, and all of them are interested in the results of its work. Unlike the political organization, the cooperative organization comes from people, and not from national center.

Key words: cooperative democracy, democratization, democratic capacities, political institutions.

ЛИТЕРАТУРА

- Цемс Питер Ворбас, *Задружна демократија*, Задружна штампарија, Београд, 1935.
- Зорка Вујатовић-Закић, *Кооп-менаџмент*, Дунав група, Дунав а.д., 2000.
- Драган Марковић, „Демократизација својинских односа као претпоставка развоја демократског друштва“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.
- Драган Марковић, *Задружно управљање*, СНС –ЗСЈ, Београд, 2002.

17) Исто, стр. 182.

18) Види: Драган Марковић, „Перспективе демократизације отуђене политичке власти“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2010.

- Драган Марковић, „Перспективе демократизације отуђене политичке власти“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2010.
- *Задругарство у процесу транзиције*, Друштво економиста Београда, Београд, 2002.

Resume

Cooperative democracy is not temporary, but historical alternative to capitalism. The cooperative movement is true and already confirmed road to the free social fellowship, free from the class exploitation and any social oppression. Being the owners of the production means, the cooperative members are the sole owners of the products of their work. By rejecting the mutual utilization, cooperative principles preclude the exploitation and usurpation of someone else's work, suggesting that each person should get rich by their own work. The private property as a product of one's work is not being precluded, but turned to the common private property, which is at the same time individual and common. Only the private property acquired by the usurpation of someone else's private property is being precluded.

Bearing in mind that all the members directly manage the cooperative, they are all interested in the results of its work and entrepreneurship, unlike the wage workers who are not interested in the success of the capitalist enterprise, even when they get the chance to participate in the management. Unlike the wage workers, who work as merely sellers of the work force, are not interested in the work and entrepreneurship of the enterprise unless they are specially stimulated, the interest of the members of the cooperative is twofold, because they participate in the distribution of the new value proportioned to the contribution in its creation, both as workers and owners of the property of cooperative.

The more the cooperative principles are being widely applied, the more social-economic equality are being spread to the entire social reproduction. After the development of the shareholding, those equality infiltrate the reproduction of the capital, whose income is being distributed proportioned to the contribution in the investment. That manner of distribution should be applied to the contribution in the form of live work, which is underway, that causes the capitalist manner of reproduction to transform itself entirely into the cooperative one. It is the historical road of reaching the genuine idea of the social freedom, proclaimed in the bourgeois revolution.

In contrast to the forced and externally maintained fellowship, the cooperative fellowship is free and true fellowship. The main advantage of the cooperative fellowship over the forced state fellowship, which holds in submissiveness the vast majority of the society in favour of the monopolized privileged elite, consists in the tendency of the general and total social freedom. That constitutes the greatest importance of the free spreading of constitutive organization of the entire social reproduction, which could, in perspective, completely replace the ossified state organization. The cooperative democracy changes the essence of the social management, because it manages things instead of people, which places the genuine true democracy on the place of the formal democracy.

Овај рад је примљен 26. децембра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2012. године.

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

373

Вафа Хусеин Гизи Мехтијева

СТИМУЛИСАЊЕ КУЛТУРОЛОШКОГ МИШЉЕЊА У
ПРОЦЕСУ ИНТЕГРАЦИЈЕ УМЕТНИЧКИХ ПРЕДМЕ-
ТА

389

Дубравка Стајић

ЗАПИСИ ИЗ ИНДИЈЕ (1997-2002)

УДК:
37.014.3(555):7

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=31
Бр. 1 / 2012.
стр. 373-388.

Вафа Хусеин Гизи Мехтијева

*Институт за архитектуру и уметност, Националне академије наука,
Азербејџан, Баку*

СТИМУЛИСАЊЕ КУЛТУРОЛОШКОГ МИШЉЕЊА У ПРОЦЕСУ ИНТЕГРАЦИЈЕ УМЕТНИЧКИХ ПРЕДМЕТА

Сажетак

Почетак реформе целокупног образовног система у Азербејџану, дотичући се питања као сто је потрага за новим методама интегративног образовања и питање примене нове методологије. Културолошка методологија - универзални системски приступ, који омогућава свеобухватно, интердисциплинарно изучавање културе као интегрисаног друштвеног система, кроз скуп органски узајамно повезаних метода.

Увођење и примена интегративних метода и облика образовања на примеру интеграције уметничких предмета у образовном процесу, јесте много логичније и ефикасније, уколико се читав тај процес заснива на системско-културолошком приступу. Најважнији услов за развој иновативних вештина и личних квалитета лидера је да се створи културолошко мишљење. Културолошки начин мишљења јесте визија нових могућности и технологија за њихово спровођење. Предвиђање напредних будућих технологија и реализација научног предвиђања у овој области, подразумевају развој машине, путем интеграције уметничких предмета.

Кључне речи: Културологија, методологија, курикулум, интеграција, интерактивност, иновација.

Културолошка методологија, развијена од стране чувеног азербџанског научника Фуада Мамедова, дефинишући путеве истраживања различитих метода за проучавање људске културе, укључујући историју, човека, друштво и државу, помаже да се

идентификују карактеристике и закони, на основу којих се она развија. Културолошки приступ, који формира верну представу праве природе феномена и карактера историјског времена, помаже објективном разумевању људске психологије. Најважнији услов за развој иновативних вештина и личних квалитета лидера јесте формирање културолошког мишљења. Културолошко мишљење јесте визија нових могућности и технологија за њихово спровођење. Већ од самог детињства, код људи треба поступно и систематски формирати културолошко мишљење. Из ове перспективе, образовање је од изузетног значаја. Треба напоменути да предвиђање напредних будућих технологија и реализација научног предвиђања у овој области, подразумевају развој маште. За развој маште пак, несумњиво, кључни значај има образовање у области уметности, а нарочито, предавање интегративних предмета уметности.¹⁾

Култура јесте знање и развој. Процес сазнавања подразумева следећи ланац узајамно повезаних компоненти: знања, вештине, навике и процењивање. Развојни процес се састоји од следећих компоненти: анализа, синтеза, поређење, генерализација, апстракција, квалитети ума, спознаја и креативност. Култура, са своје стране, подразумева низ саставних области: култура осећања, култура општења, култура понашања, морална култура и свеопшта култура. На овај начин, појава одређених проблема у процесу наставе, који онемогућавају решење сврсисходних задатака образовања, може се елиминисати уз помоћ циљаног развоја креативних способности код ученика, високе културе обучавања наставника, што би неминовно утицало на ниво опште културе у друштву. Који су то конкретни проблеми који неминовно настају приликом формирања стваралачке личности? Одговор на ово питање лежи у садржају наставе и односи се на решавање проблема који су садржајног карактера. Чињеница је да развој културе учења такође проистиче у процесу непосредног сукоба са проблемима, који настају у вези са садржајем наставе. У овом тренутку, у садржајном делу наставе, у поређењу са теоријско-фундаменталним знањима, преовлађују знања која су практичног и примењеног карактера. То је доведено у везу са условном скалом очекиваних резултата у процесу учења - научити како правилно: мислити, планирати своје активности, вршити избор и синтезу знања, образлагати донесене одлуке, повезујући их са одређеним областима знања, да би се на крају развила

1) Мамедов Ф. Културологија, као пут ка делотворној животној активности, Баку, «Абиллов, Зејналов и синови», 2006, 576. стр.

способност за решавање проблема. Новонастали проблеми у животу понекад немају готова решења, а њихово рационално решавање не трпи одлагања. С обзиром на то да се потрага за излазом из свих проблематичних ситуација у животу, не може ослонити на један универзални принцип, неопходно је појединачно анализирати сваку ситуацију. Решење било ког проблема захтева његову претходну анализу, док је за аргументовање карактеристика и особености датог проблема, неопходно извршити следеће мисаоне операције: дефинисати сферу појаве датог проблема; дефинисати могуће начине сарадње да се реши дати проблем; дефинисати могућности за интеракцију са другим областима; извршити процену добијених резултата итд. Анализирајући информације о неком проблему, који се јавља у једној одређеној области људске делатности, придржавајући се поменути шеме и имајући у виду ограничену универзалност исте, ипак је могуће те информације и сврсисходно примењивати на јединствену сферу читавог образовања. Треба напоменути једно - међу проблемима који се јављају у образовном систему, основни су они проблеми који настају у погледу садржаја наставе, јер знање је генерализовано искуство. Искуство се пак, с друге стране, стиче на основу свакодневних захтева друштва, и вођено је његовим растућим потребама. О променама које брзо настају у различитим областима, и које ће у блиској будућности бити реално неопходне, данас можемо само претпостављати. Тако, усмерен ка будућности, јасни образовни садржај, до данашњег дана остаје неизвестан.

У циљу задовољења човекових духовних, материјалних и интелектуалних потреба у блиској будућности, апсолутно је неопходно дефинисати садржајну страну актуелних знања у циљу спровођења ефикасних животних активности. Ако потребе нису јасно дефинисане, онда су знања, која су продукт генерализованог искуства, лишена конкретности, па ће сходно томе, садржај образовања бити усмерен на припрему «краткорочних стручњака», што ће са временом неминовно довести до недостатка кадрова, односно до њихове ненадокнадивости и друштвене напетости. Ово захтева нови поглед на низ фактора који утичу на квалитет образовања. Стимулисање креативних способности код ученика, није довољно да се пренесе истински смисао развоја образовања. Разлог томе лежи у садржају образовања и у оним факторима који омогућују његову структуру. Савремени образовни садржај се «учитава» у меморију студента по принципу интерних логичких односа предмета који се предају, а у циљу добијања типских резултата у процесу уче-

ња. Међутим, за успешно решавање нових проблема, неопходно је умеће комбиновања знања, узимајући у обзир променљиве услове под којима дати проблеми настају. Да би се већ усвојена количина знања довела у склад са променљивим условима животне делатности, улога «креативног» или «технолошког размишљања» не може бити прецењена. Креативно размишљање као ментално-психолошки процес омогућава трансформацију условно «застарелих» знања, стварајући тако у машти нове слике. Креативно размишљање има следеће карактеристике: мислити са аспекта резултата, користити алгоритамске шеме у мисаоном процесу, умети направити избор знања и њихову синтезу, бити у стању решавати проблеме са становишта различитих наука, умети - решити проблем. У стварности, решавање многих проблема могуће је тек уз помоћ коришћења културолошких принципа. Приликом решавања одређеног проблема, пре свега је неопходно: уз разумевање тренутних и будућих потреба и захтева, правилно утврдити циљеве; за постизање постављеног циља изабрати одговарајућу технику; урадити психо-социолошку синтезу; створити услове за психолошки комфорт. Свака ментална и физичка активност почиње са планирањем. С обзиром на то да се комплексно решење конкретног задатка не уклапа у сложену предметну структуру садржаја, за формирање вештина и њихову синтезу у складу са жељеним резултатом - не остају никакве шансе. За решавање проблема, везаних за садржај образовања, формирање креативне личности треба да се реализује у процесу учења по моделу «захтеви - могућности». Овај модел омогућава прелазак од предметно-структурног садржаја учења до такве структуре, у оквиру које садржај образовања поставља задатке, истиче проблеме у први план, приморавајући на тај начин студента да креативно мисли, како би могао рационално да их реши. Процес интеграције у садржају наставе, треба да се одвија не само по вертикали, већ и по хоризонтално, узимајући у обзир променљиве могућности конкретног човека, као и усклађеност између његових потреба и могућности.²⁾

Једна од карактеристика културолошког проучавања и размишљања јесте тзв. технолошко размишљање. Суштина технолошког размишљања се манифестује у перцепцији и разумевању чињеница, догађаја, процеса људске делатности, узимајући у обзир карактеристике људске психе у циљу постизања ефикасних резултата у управљању.

2) Integrativ Kurrikulum. Azərbaycan Respublikası Təhsil Sektorunun İnkişafı Layihəsi, Arnhem, Niderland, 2006, 22s.

Културолошка знања су резултат истраживања и проучавања међународног друштвено-културолошког наслеђа у процесу општељудског развоја, која је успешно синтетисао и систематизовао до културолошких форми и концепција, уз примену фази логике чувеног научника Љутфи Задеа, познати Азербејџански културолог, професор Академије за управљање при кабинету председника Републике, доктор историјских наука, председник културолошког удружења «Симург» - Фуад Мамедов. Управо такав културолошки приступ креира нови поглед на циљеве и методе развоја, могућност да се култура анализира на индивидуалном, локалном и глобалном нивоу, креира знања, која су увек била најмоћније средство за развој људске културе, креира снагу духа, који подразумева високи степен ерудиције, лепоту осећања и снагу воље. Опште је познато да је за друштвени напредак од кључне важности постојање интелектуалне и етичке културе, јер материјално благостање, како појединца, тако и друштва у целини, зависи од нивоа интелектуалне културе - приоритетног развоја науке и образовања у друштву. Повољни социјални услови подстичу развој науке, образовања, а тиме и ширење науке у друштву, како би човек постао интелектуално и духовно богатији, а живот у друштву хармоничнији и безбеднији.³⁾

Социјално-економске трансформације које се догађају у земљи, истичу у први план нове задатке и захтеве у процесу образовно-васпитног рада са младима. Реформе које се дешавају у образовању, чине саставни део укупних друштвено-економских промена. У процесу реформи републиканског образовног система, предметом константне пажње су били и остали - ученик и његов учитељ. Ниво знања сваког ученика зависи од одговарајућег утицаја четири фактора: родитеља, друштвеног окружења, учитеља и сазнајно-креативних активности самог ученика. Усвајање Програма реформи у области образовања (курукулума), односно иновативна настава предмета, као и разматрање неких питања њихове интеграције, недвосмислено указују на значај горућих проблема и дефинишу правце и перспективе за даље формирање целог система образовања у циљу свеобухватног развоја младих генерација. У релевантним документима који говоре о реформи целог образовног система, значајно место заузимају: достигнућа педагошког рада и увођење најбоље праксе у програм наставе, повећање ефикасности

3) Мамедов Ф. Култура управљања – искуство страних земаља, Баку: «Апостроф» Цап Еви, 2009. 45 п.л., 720 стр.

методологије, као и подстицање креативног истраживања и иницијативе код наставника. Веома је важна свест о савременим проблемима, који се јављају у сфери масовног, културно-васпитног рада са децом, као и разумевање историје генезе и тенденције њиховог могућег продубљивања, како би се исти у што краћем року могли решити и елиминисати. Проблем интеграције сродних дисциплина, као и њихов садржај, који су данас заступљени у образовном плану, захтева не већу стручност наставника, већ и повећање ефикасности процеса за њихову професионалну припрему. Имајући у виду да интеграција не представља само интердисциплинарну везу, већ дубинску интеракцију различитих предмета, која даје потпунију слику о одређеној реалности, треба информисати наставнике музичке културе, ликовне уметности и технике, о новим методолошким достигнућима у овој области.⁴⁾

До данас се нису вршила истраживања у потрази за новим идејама, формама и методама рада у процесу интеграције уметничких предмета. Познато је да се систем састоји се од појединачних структурних компоненти, чији међусобни односи и интеракција опредељују нови ниво квалитета интеграције. Интеграција уметничких предмета данас постаје актуелна, како из објективних разлога, изазваних појавом опште реформе образовног система, тако и у великој мери због немарног односа према предметима из уметности, кога има у образовној пракси, како са аспекта администрације васпитно-образовних установа, тако и са аспекта самих ученика, и манифестује се у чињеници да се ови предмети презентују као споредни предмети, дају се као додатно оптерећење наставницима сасвим другог профила, а понекад се због недостатка наставника одговарајућег профила, у потпуности избацују из васпитног програма образовних установа.

Решавање проблема интеграције предмета уметности, које лежи како у области теоријске педагогије, тако и у области практичне наставе, захтева темељно проучавање историјског аспекта овог питања. Очигледно, да уметничко образовање деце, чини саставни и неодвојиви део културног живота друштва. Ниво уметничког образовања друштва, између осталог, зависи од масовног уметничког образовања деце. Масовно уметничко образовање деце одређује будући културни живот друштва.

4) Integrativ Kurrikulum. Azərbaycan Respublikası Təhsil Sektorunun İnkişafı Layihəsi, Arnhem, Niderland, 2006, 22s.

Имајући у виду горе поменуто, рад наставника музичке културе, ликовне уметности и технологије, у циљу уметничког образовања представника млађих генерација, треба посматрати као друштвено значајан, и, држећи под константном пажњом ниво њихове припреме, побољшати организацију рада у смислу квалитета њиховог образовања на универзитетима. Организација рада на уметничком масовном образовању деце, спроводи се на два начина: индивидуални и колективни. Постоје специфичне карактеристике на основу којих се разликују поменути начини организације рада. Када говоримо о индивидуалном уметничком образовању, мислимо на оне васпитно-образовне установе, уметничке кругове и различите образовне центре естетског образовања, у којима је процес учења заснован искључиво уз коришћење индивидуалног облика учења. У опште-образовним средњим школама у републици, настава различитих предмета уметности (музичке културе, ликовне уметности и технологије), је део колективног облика учења. У погледу уметничког, масовног васпитања деце, наставни план и програм за средње школе, без обзира на уметничке способности ученика, омогућава избор једног школског часа у настави уметности (музика, ликовна уметност и технологија). Ограничено време за учење, и фокусираност на садржину часа, доводе до одређеног неслагања између тематске дубине и временских оквира часа, сто захтева од наставника посебан осећај пропорционалности и вештине да би се овај раскорак елиминисао. Културологија као наука, проширујући аршине научне визије, омогућава да се из богате разноврсности култура различитих народа, попут бриљантног, разнобојног камења мозаика, прикупи и сагледа јединствена, потпуна слика људске културе.

Знања и културолошко мишљење, опредељују формирање верне представе о објективним истинама и законима стварности. Верне представе у узрочно-последичној вези, генеришу верне жеље и претпоставке, које са своје стране, доводе до правих, позитивних резултата. У супротном, друштво и човека неминовно очекују такве негативне последице као сто су: незнање, заблуде, негативне активности, стрес, депресија и духовна криза. Разлог за све већу заинтересованост за културологију, и придавање већег значаја културологији у данашње време, лежи у неоспорном утицају културе на целокупну људску активност, која је на крају крајева, сведена на задовољавање човекових материјалних и духовних потреба. Историја и теорија културе су неисцрпан извор интелектуалних и духовних вредности, акумулираних кроз векове човечанства, и у

контакту са којима данашњи човек заснива свој живот. Изучавање светске културе у старијим разредима средње школе, отвара ученицима широки спектар могућности: упознавање, оцењивање и контакт са достигнућима људске културе. Ум, који је обогаћен културолошким знањима, и воља, која тежи ка милосрђу и доброту, јесу позитивни показатељи људског развоја. Свест младих о тим непролазним истинама, могућа је само кроз постизање културолошких знања. Научно проучавање процеса развоја светске културе, у складу са историјским законима, доприноси темељнијем проучавању културолошких знања од стране млађих генерација. У савременим условима свеобухватне светске глобализације, усвајање културолошких знања, доприноси формирању и едукацији конкурентне личности. Културолошко проучавање људске културе, откривајући психологију појединца, непрекидно преиспитује његову: свест, поглед на свет, систем моралних вредности и идеала, ниво знања и организације, степен емоционалности, услове и начин живота, професионалне активности, понашања, вољу, уметнички потенцијал и степен одговорности човека, дефинишући при том његов културни раст и развој. Проучавање људске културе, подразумева анализу оних области људског живота, као што су: уметност, политика, економија, друштвени живот, наука, образовање, право, информисаност, менаџмент, производња, лични, друштвени и међународни односи. Културологија игра водећу улогу у формирању личности, која треба да влада универзалним знањима. Немогуће је замислити ефикасну припрему висококвалификованих стручњака из различитих области јавног и друштвеног живота, без разумевања феномена културе, њених друштвених функција, историјских закона који утичу на ток њеног развоја, и оних неограничених могућности које преобразују човека, и које се пред њим отварају у фази његовог културног раста. Коришћење културолошко-научних достигнућа у образовном процесу, несумњиво ће суделовати формирању и успостављању свестране личности, која је способна да преузме лидерство, и која влада знањима о развоју људске културе, и о оним непролазним материјалним и духовним вредностима, које је човечанство створило током своје дуге историје. Интерактивно културолошко образовање, које усађује способност за системску анализу и које развија продуктивно размишљање, пружа човеку могућност да се упозна са најновијим достигнућима науке. Према томе, немогуће је изводити закључке на научној основи, без претходне културолошке анализе законитости друштвеног развоја. Културолошка анализа помаже формирање културолошког

начина размишљања. Културолошко размишљање пак, омогућава да се верно разуме истински смисао чињеница и догађаја, да се објективно разуме психологија људи, као и карактеристике одређене историјске епохе, развијајући при том код човека лидерске квалитете и способност распознавања нових технологија. Захваљујући овим околностима, неопходност увођења културологије у наставни план средњих школа је очигледна. Само путем образовања у области културе, могуће је формирати свестране личности и стручњаке који ће владати специфичним знањима о различитим техникама, које побољшавају рационалну ефикасност људског живота. Културолошки приступ у процесу интеграције уметничког образовања, омогућава ученицима да се упознају са особинама културног човека, а то су: знања, вештине, дисциплина, високи морал и стваралачка делатност.

Такозвана “Формула културног човека”, која се сматра сврсисходном за културолошко просвећивање младих, и коју је развио и лансирао професор Академије за државну управу, при кабинету председника Републике Азербејџан - Фуад Мамедов, има свој специфичан, детаљан садржај, који се своди на следеће: знање - образовање и умеца на научној основи, вештине; умеца - вештине и технике као резултат животног искуства; организација – дисциплина, социјална одговорност, воља и истрајност; моралност – особине које се формирају под утицајем васпитања: хуманизам, љубав, дружељубивост, савесност, поштење, правдољубивост, добродушност, милосрђе, вера, патриотизам; стваралачка делатност, као свесна потреба културног човека, зависи од количине знања, вештина, организације и степена моралности. Сврсисходност очувања национално-културних особености развоја Азербејџана, као и услови свеобухватне глобализације, у којима се развија свет, чине данас читав низ професија и образовних дисциплина актуелним, диктирајући при том потребу за интерактивним облицима културолошког образовања, што заузврат издиже како саму обуку, тако и образовање у целини на квалитативно виси ниво. Млади људи, који поседују културолошка знања, и који истичу у друштву одређене проблеме, стичу могућност проналажења ефикасне технологије и начина за њихово решавање. Ми сматрамо, да на нивоу средње школе, реч “култура” треба тумачити у ужем смислу, што укључује појмове као што су: уметност, народно стваралаштво и културно наслеђе.

На часовима из предмета уметности, приликом свеобухватног разумевања уметничких дела, који су различити по жанру и форми,

потребно је константно обраћати пажњу на узајамне везе унутар садржаја анализираних дела, сто практично омогућава интеграцију предмета уметности.

Анализа дела, која се врши на часовима музичке културе, у циљу унапређења доживљаја свести и разумевања, односно свеобухватног усвајања приложеног материјала од стране ученика, О. Апраксина назива “уметничко-педагошком анализом.” У оквиру основне школе, треба искористити естетски утицај на ученике, као једно од средстава за откривање и усвајање садржаја уметничког дела, узимајући у обзир ниво разумевања, емоционалног развоја и узраст ученика. Начин изражавања у анализи уметничке слике мора да одговара нивоу знања за дати разред, као и нивоу одговарајуће менталне и емоционалне перцепције. Теоријско знање о уметности, које презентује наставник, треба хармонично да допуњује оне практичне вештине, које су ученици стекли током учења. А практичне вештине, са своје стране, треба да буду усмерене на утврђивање теоријских знања. Културолошка умеца, која чине суштину практичних вештина, играју кључну улогу како у усвајању садржаја уметничких дела, тако и у продубљивању и проширивању представа, које ученици имају о уметности. То је због чињенице, да је један од циљева културне едукације - формирање личности, способне за прогресивне промене, и наоружане универзалним знањима, која се базирају на богатом искуству људске културе. Културологија, бирајући за главни предмет истраживања – културу човека, истовремено се бави проучавањем свеопсте људске културе, зидатујући тиме темељ културолошке теорије. Што се тиче практичних вештина, оне, наравно, захтевају постојање културног образовања и васпитања, који чине саставни део културе уопште. Саставни део културолошких вештина је, између осталог, и способност да се истражи “архитектура” културе, њене међусобне везе унутар садржаја, њена генеза, као и логика, која је заснована на историјским принципима и која пружа могућност истраживања процеса човекове животне активности, укључујући способност коришћења научног, културолошког приступа, који у себи обједињује дијалектичке, гносеолошке и онтолошке методе истраживања. У својим конкретним облицима: песма, певање, цртање и извођење било које врсте примењене уметности, само су једно од средстава, која се користе у анализи историјских законитости развоја културе, у формирању способности генерализовања чињеница и извођења верних закључака на основу добијених генерализација. Специфичне вештине, у оквиру основног образовања, на основу којих се гради естетска

активност, доприносе да ученици формирају објективнију процену позитивних друштвених достигнућа, да проналазе излаз из кризних ситуација, да формирају своје мишљење у смеру прогресивног развоја човека и друштва. То је због чињенице да је за друштво као целину, наменски приоритет - стварање складно развијене личности, сто за културологију представља неодложан задатак. На основу претходног разматрања, и постојећих услова у основним школама, под којима проистиче формирање специфичних вештина код ученика, треба још једном подвући важност културолошке анализе уметничких дела и у оквирима средњег образовања.⁵⁾

За културно образовање и васпитање, без сумње, велики универзални семантички садржај и корисност имају активности као што су креативно-хеуристичне импровизације.

Неретко, наставници, уместо “уметничко-педагошке анализе” уметничких дела, прибегавају презентацији монотоних знања из области музичке и ликовне културе, док најважнија ствар - разумевање суштине уметничких дела - остаје ван пажње и наставника и ученика. Због тога се у новије време, начин презентације нових знања драматично променио: раније се ишло линијом од конкретних знања до животне праксе, али сада се предност даје обрнутом редоследу - од животног искуства ка теоријским генерализацијама, укључујући и конкретна знања. У таквом поретку савременог процеса учења, главни циљ је дефинисање додирних тачака између живота и знања, као и објаснити ученицима да су понуђена знања, заправо, резултат животне праксе. Потребно је такође напоменути, да у процесу усклађивања стварног животног искуства са уметничком фантастиком, асоцијативно мишљење и емоционалне реакције оптимизује активну стваралачку перцепцију.⁶⁾

Структура нових технологија, које се имплементирају у образовни процес, предвиђа следеће обавезне елементе: мотивација, проблеми и хипотезе. Провера сваке хипотезе подразумева рад на тражењу чињеница, које, са своје стране, постају предмет разматрања и дискусија - одлучујућих фактора за развој и тестирање вештина у вршењу компаративне анализе, класификације, способности извођења закључака и креативне примене знања у практичном животу, у правилном начину размишљања, ограђујући се од добијених резултата, у способности одабира и синтезе знања у процесу

5) Apraksina O.A., Metodika muzickog vaspitanja u skolama, M., Prosvetzenie, 1983, 224 s.

6) Aǵayev Ə. Pedaqoji fikrimiz: dünənimiz, bu günümüz, Bakı: Elm, 2000,300 s.

његовог усвајања, у решавању проблема из перспективе различитих научних дисциплина.

Наравно, све ове вештине и умеца ће побољшати како квалитет обуке, тако и ефикасност процеса усвајања образовног материјала. С обзиром да је уметничко дело, не само ауторова замисао и његов доживљај живота, већ и сликовити израз личног односа према њему, у оквиру основног образовања, у процесу уметничке и педагошке анализе, до изражаја долазе питања која се односе на историју, време, бит и људске односе. У овој фази усвајања суштине уметничког дела, мора се узети у обзир низ фактора. Свако уметничко дело се материјализује на основу пет, узајамно-повезаних компоненти:

- Мисли и расуђивање аутора (1);
- Одабрана тема и ауторски текст (2);
- Поглед на свет и интелектуалне потребе ученика (3);
- Динамичност и реалистичност дела (4);
- Уметничко-изражајна средства која се користе у делу (5).

Уметничко дело или књижевни текст представља ауторове мисли и расуђивања, који се предају путем боја, звукова, или неких других средстава у одговарајућој форми за гледаоца, слушаоца или читаоца (1,2,3); ауторска расуђивања и однос према приказаним догађајима из стварног живота се огледају у тексту дела (1,4,2); аутор задовољава критеријуме естетике (1,5,2); у процесу оцењивања књижевног текста од стране ученика, разјашњава се који је био циљ аутора (3,2,1); ученик упоређује своје моралне принципе и естетске ставове са оним моралним и естетским проблемима, који су од стране аутора истакнути у тексту у први план (3,2,4,1); кроз уметничко-изражајна средства која се користе у делу, ученик појима смисао, који је аутор хтео да постигне у књижевном тексту (3,2,5,1). Бројчани систем јасно показује, да ако се у почетној фази усвајања уметничких дела, у први план истичу ауторове мисли и расуђивања, онда у каснијим фазама долазе до изражаја интелектуалне потребе и поглед на свет.⁷⁾

Знања и културолошко мишљење, омогућавају формирање верних представа о објективним истинама и законитостима стварности која нас окружује. Верне представе у узрочно-последичној вези, генеришу верне жеље и претпоставке, које са своје стране, доводе до правих, позитивних резултата. У супротном, друштво и човека неминовно очекују такве негативне последице као сто су:

7) Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı. Azərbaycanın təhsil siyasəti (1998-2004), I kitab. Bakı, Çarşıoğlu, 2005, 169s.

незнање, заблуде, негативне активности, стрес, депресија и духовна криза. Разлог за све већу заинтересованост за културологију, и придавање већег значаја културологији у данашње време, лежи у неоспорном утицају културе на целокупну људску активност, која је на крају крајева, сведена на задовољавање човекових материјалних и духовних потреба. Историја и теорија културе су неискрпан извор интелектуалних и духовних вредности, акумулираних кроз векове човечанства, и у контакту са којима данашњи човек заснива свој живот. Изучавање светске културе у старијим разредима средње школе, отвара ученицима широки спектар могућности: упознавање, оцењивање и контакт са достигнућима људске културе. Ум, који је обогачен културолошким знањима, и воља, која тежи ка милосрђу и доброту, јесу позитивни показатељи људског развоја. Свест младих о тим непролазним истинама, могућа је само кроз постизање културолошких знања. Научно проучавање процеса развоја светске културе, у складу са историјским законима, доприноси темељнијем проучавању културолошких знања живота, професионалне активности, понашања, вољу, уметнички потенцијал и степен одговорности човека, дефинишући при том његов културни раст и развој. Проучавање људске културе, подразумева анализу оних области људског живота, као што су: уметност, политика, економија, друштвени живот, наука, образовање, право, информисаност, менаџмент, производња, лични, друштвени и међународни односи. Културологија игра водећу улогу у формирању личности, која треба да влада универзалним знањима. Немогуће је замислити ефикасну припрему висококвалификованих стручњака из различитих области јавног и друштвеног живота, без разумевања феномена културе, њених друштвених функција, историјских закона који утичу на ток њеног развоја, и оних неограничених могућности које преобразују човека, и које се пред њим отварају у фази његовог културног раста. Коришћење културолошко-научних достигнућа у образовном процесу, несумњиво ће суделовати формирању и успостављању свестране личности, која је способна да преузме лидерство, и која влада знањима о развоју људске културе, и о оним непролазним материјалним и духовним вредностима, које је човечанство створило током своје дуге историје. Интерактивно културолошко образовање, које усађује способност за системску анализу и које развија продуктивно размишљање, пружа човеку могућност да се упозна са најновијим достигнућима науке. Према томе, немогуће је изводити закључке на научној основи, без претходне културолошке анализе законитости друштвеног развоја.

Културолошка анализа помаже формирање културолошког начина размишљања.⁸⁾

Културолошко размишљање пак, омогућава да се верно разуме истински смисао чињеница и догађаја, да се објективно разуме психологија људи, као и карактеристике одређене историјске епохе, развијајући при том код човека лидерске квалитете и способност распознавања нових технологија. Захваљујући овим околностима, неопходност увођења културологије у наставни план средњих школа је очигледна. Само путем образовања у области културе, могуће је формирати свестране личности и стручњаке који ће владати специфичним знањима о различитим техникама, које побољшавају рационалну ефикасност људског живота. Културолошки приступ у процесу интеграције уметничког образовања, омогућава ученицима да се упознају са особинама културног човека, а то су: знања, вештине, дисциплина, високи морал и стваралачка делатност.

Такозвана “Формула културног човека”, која се сматра сврсисходном за културолошко просвећивање младих, и коју је развио и лансирао професор Академије за државну управу, при кабинету председника Републике Азербејџан - Фуад Мамедов, има свој специфичан, детаљан садржај, који се своди на следеће: знање - образовање и умеца на научној основи, вештине; умеца - вештине и технике као резултат животног искуства; организација – дисциплина, социјална одговорност, воља и истрајност; моралност – особине које се формирају под утицајем васпитања: хуманизам, љубав, дружељубивост, савесност, поштење, правдољубивост, добродушност, милосрђе, вера, патриотизам; стваралачка делатност, као свесна потреба културног човека, зависи од количине знања, вештина, организације и степена моралности.

Вафа Гусеин гызы Мехтиева

СТИМУЛИРОВАНИЕ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ПРИ ИНТЕГРАЦИИ ПРЕДМЕТОВ ИСКУССТВА

Обзор

Начатое в Азербайджане реформирование всей системы образования, затрагивая вопрос поиска новых методов интеграционного обучения и вопрос применения новой методологии. Культурологическая методология - универсальный системный подход, дающий возможность комплексного, междисциплинарного изучения культуры как целостной социальной системы,

8) Əlizadə Ə. Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri, Bakı: Ozan, 1983, 68s.

но основе совокупности органически взаимосвязанных методов.

Внедрение и использование интеграционных методов и форм обучения на примере интегрирования предметов искусства в учебном процессе становится логически более обоснованным и эффективным, если осуществление всей этой работы выстраивается на системном культурологическом подходе. Важнейшим условием для развития инновативных способностей и личностных качеств лидера является формирование культурологического мышления. Культурологическое мышление представляет собой видение новых возможностей и технологий их практической реализации. Предвидение передовых технологий будущего и в этом направлении осуществление научного прогнозирования предполагают развития воображения, путём интеграции предметов искусства.

Ключевые слова: Культурология, методология, curriculum, интеграция, интерактив, инновация.

Summary

Beginning of reforms of whole educational system in Azerbaijan addressed some issues such as the search for new methods of integrative education and the issues of implementation of new methodology. Culturological methodology – an universal system approach provides for a comprehensive, interdisciplinary research of culture as an integrated social system through a complex of organically mutually interrelated methods.

Introduction and implementation of integrative methods and forms of education on the example of integrations of the subjects in arts into educational process is a more logical and efficient if the whole process is based on a system-culturological approach. Most important precondition for development of innovative skills and personal qualities of leaders is creation of culturological thinking. The culturological way of thinking is a vision of new possibilities and technologies for its implementation. Anticipation of advanced future technologies and realization of scientific anticipation (forecasting) in this field imply development of imagination through integration of the subjects in arts.

Key Words: culturology, methodology, curriculum, integration, inter-activity, innovation

ЛИТЕРАТУРА

- - Мамедов Ф. Културологија, као пут ка делотворној животној активности, Баку, «Абилов, Зејналов и синови», 2006, 576 стр.
- - Мамедов Ф. Култура управљања – искуство страних земаља, Баку, «Апостроф» Цап Еви, 2009, 45 п.л., 720 стр.

Resume

Nowadays meaningful preservation of national-cultural originality in development of Azerbaijan as well as conditions of comprehensive globalization in development of the world have made a whole line of professions and educational disciplines to be actual. This dictates a need for interactive forms of culturological education and as a consequence it makes for a higher qualitative level of not only such way of training but also of the education in general. Young people with the knowledge of culturology, who point out certain problems in their society, are gaining opportunity of finding efficient technologies and ways for solutions of these problems. From this point of view, the students who get prepared for making an integrative analysis of works of art on the basis of the knowledge in culturology are gaining following abilities: to analyze the works of art as well as the notions on which they are based; to form and explain their thesis; to correctly define the role and significance of certain person or even in development of culture; to make analytical studies of different functions of culture such as: ideological, educational and others. We think that on the level of high school the word "culture" needs to be explained in a narrow sense, which includes the notions such as: art, folklore and cultural heritage.

Дубравка Стајић

Чедомир Штрбац: ЗАПИСИ ИЗ ИНДИЈЕ (1997-2002) Београд, Службени гласник, Академија за дипломатију и безбедност, 2011. стр. 911.

Књига коју је објавио издавач „Службени гласник“ крајем 2011. године Записи из Индије (1997-2002) аутора др Чедомира Штрпца тематски представља дневничке записе последњег југословенског амбасадора у Индији. Жанровско одређење је знатно теже, јер ова обимна књига садржи научне опсервације, правне анализе из области међународног права и међународних односа, а битна одлика је литерарни начин приповедања, који је приближава мемоарској литератури, уз мноштво описа људи, природе, градова, културних догађаја и историјских споменика. Ако се напомене да је аутор по образовању правник, специјалиста за међународно јавно право, да је био дугогодишњи сарадник и директор некадашњег Института за међународни раднички покрет, онда је вишеслојност овог дела подразумевана и саморазумљива.

Књига садржи шеснаест поглавља, која су одређена хронологијом догађаја. Основни предмет који читалац одмах уочава су заправо дипломатске дужности, чији ритам и смењивање различитих активности које по потребама службе обавља амбасадор, одређују и садржај и дужину поглавља. Свакако да је најдраматичнија активност била уочи и у току бомбардовања Савезне републике Југославије у пролеће 1999. године. Из свега садржаног у књизи јасно је да је др Чедомир Штрбац водио белешке, које је накнадно уредио и објавио као књигу. Још један квалитет књиге је наизглед лакоћа излагања текста. Та лакоћа стила управо је резултат дугогодишњег напорног научног рада, радног и животног искуства, који су се стекли да би настала јасна, читљива и кохерентна целина. У

књизи је исказана сложеност деловања у удаљеној земљи, са противречним, нејасним и непоузданим упутствима из земље, односно Министарства иностраних послова крајем деведесетих година. Испод лакоће излагања, налазе се тешке и сложене околности у којима појединац треба да доноси важне одлуке – то су тешки односи саме Индије – пред крај мисије аутора, и дошло је до рата са суседним Пакистаном у пролеће 2002. године, ослабљени положај Савезне републике Југославије, у складу са тим и однос домаћина према амбасадору такве земље, нестајање утицаја Покрета несврстаних као најјаче везе која је бившу југословенску државу везивала са осталим земљама изван Европе. Као фактор ризика и отежавајуће околности били су клима тешка за Европљане и недовољна новчана средства за одржавање редовних активности и саме зграде амбасаде. Бечке конвенције из 1815. и 1961. године нормирају права, обавезе и заштићен статус дипломатских представника, који *bona fides* предузимају све радње из овлашћења која имају, да би остварили добробит за своју државу, одржали и унапредили билатералне односе између своје државе и земље-домаћина. Колико је то сложен задатак, испуњен противречностима, види се у записима др Чедомира Штрпца. Сплет тих објективно-субјективних тешкоћа ипак се разоткрива у конкретним ситуацијама, када до изражаја долазе теоријско знање, животно и политичко искуство аутора, његово познавање људи и вештина да се из немалих ситуација изиђе са најмањом штетом по државу коју је заступао. Аутор је у уводу књиге истакао свој кључни мотив објављивања ових записа, а то је процена да могу постати **историјски извор**, односно секундарна литература у истраживању једног периода постојања Југославије и Србије, а то преломног периода који означавају санкције против СРЈ пети октобар 2000. године и период после промене власти. Други мотив је активност дипломатског представника у свету униполарне политике, док је трећи мотив потреба да се искаже стечени однос према Индији и њеним људима, што је стицајем околности остало у сенци дипломатских акција у дипломатском кору у Њу Делхију, у корист суверенитета и интегритета СРЈ (упореди. стр.17).

Известан број активних политичара и пословних људи у Индији сачувао је добро сећање на Покрет несврстаних земаља (ПНЗ), што су Штрпцу исказивали, а он је био свестан да са нестајањем те генерације мора да се редефинише политика, свдећи се на еко-

номску дипломатију. У свим пословима, Штрбац није имао брзу и компетентну подршку нашег Министарства иностраних послова, па он без дипломатског стила у рукавицама исказује критике на рачун Министарства, због бирократске спорости, некомпетентности, незнања ил чак глупости. Зато читаоцу постаје логично и блиско његово размишљање о економским односима СРЈ и Индије: „Био на отварању скупа представника привредних комора Јужноазијске асоцијације за регионалну сарадњу (СААРЦ), нове међудржавне организације (...) Помишљам како ипак бизнис најефикасније уклања баријере различитости традиција и незадрживо глобализује свет. Откривам 'рупу на саксији', али понекад се и ноторне ствари посебно доживљавају“ (стр.108).

Сложеност односа у Србији захтевала је концентрисан и озбиљан дипломатски рад – Индија се развијала као регионална сила, са амбицијом да постане једна од неколико водећих земаља света. Зато је и требало почети са уређењем зграда, домаћинима и другим дипломатама, уређивању доста запуштене зграде амбасаде, низом конкретних дневних послова. Све тешкоће нису смеле да омету амбасадора да преда акредитиве домаћину, укључи се у дипломатску колонију посетама бројних амбасадорима, као и учешћем на стручним и политичким скуповима у организацији индијског Министарства иностраних послова. Ипак, као сенка која га прати у раду, често се намеће тема губитка угледа Савезне републике Југославије у односу на улогу СФРЈ. Домаћини су му на разне начине дали до знања да не може рачунати са кредибилитетом СФРЈ, а Чедомир Штрбац је дошао из земље која је била подвргнута међународним економским санкцијама, о којој су светски медији ширили негативне стереотипе. Сав терет отклањања тих стереотипа могао је да поднесе само – знањем међународних права, дипломатским искуством и својом мудрошћу. Зато су тешкоће у обављању једног наизглед лаког и елегантног посла изазвале овакав коментар аутора: „Само билтени СМИП-а и 'Политика' опасна су конзумација на дуже време. Чак и за мене. Успављују, отупљују, поготово кад човек жели да буде онако како они представљају ствари“ (стр. 123).

Није оправдавање нити израз накнадне памети, када амбасадор у неком тренутку вечерњег преиспитивања радног дана, подвргава преиспитивању свој живот: „Остајући професионални дипломат у времену одиста судбинске угрожености народа којем припадам, верујем да сам му у служби државе коју води Милошевићев режим

којим се у многим дубоко не слажу – више помогао него да сам се као усамљени појединац (за коју ролу сам у постојећим околностима једино био спреман) био генерални оспораватељ режима и државе као такве. Ово ми се у сваком преиспитивању готово аксиоматски намеће“ (стр. 128). У свом послу често се суочавао са ситуацијом да је „између чекића и наковања“, а мора да обавља свој дипломатски посао. У пракси је то изгледало овако: „Наши се понашају неуко а претенциозно, уз то још и неорганизовано и некоординирано. Овим овде никад се не зна шта ће из чега проицаћи и поред прецизних договарања. Ни договор с министром, чланом Владе није нека гаранција да ће се на време и уопште реализовати договорено“ (стр. 212). Оваква отвореност у исказивању емоција, стања забринутости чак и беса, чине књигу људском и блиском обичним читаоцима, уз додатни квалитет – демистификовање дипломатског посла, не из зле намере, већ као исказивање истинског моралног дигнитета и патриотизма. Само онај функционер који доиста брине о добробити своје државе, може да осети висок степен забринутости који га обавезује на активна чињења према влади земље-домаћина, али и опомене упућене својој домицилној држави, у овом случају Савезној републици Југославији. Свакако да у литератури има мало сличних примера отворености у изношењу личних ставова, емоција и сумњи од стране дипломатских службеника, па и у случају када се пише са временске дистанце и када је дипломата већ отишао из активне службе.

Амбасадор има задатак и обавезу да олакша послове привредницима своје земље, повеже их са пословним људима и институцијама земље у којој има мисију. Добре намере и очекивања нису увек били сразмерни оствареним резултатима, о чему је аутор оставио белешку о следећој епизоди: „Ја у шали, имајући у виду акутну кризу у снабдевању луком, која овде већ озбиљан политички проблем, добацио – зашто не и лука. Домаћини ово веома спремно прихватили и у новинским извештајима чак и десетину, у насловима да ће Југославија испоручити Индији лук!“ (стр. 218).

Проблем Косова и Метохије, те бомбардовање СРЈ у пролеће 1999. године захтевали су сталну дипломатску активност – демарше, писма при чему је амбасадор наилазио на незаинтересованост велике силе за малу и додатно негативно представљену државу. Истовремено из Београда стижу нереални захтеви, као онај после бомбардовања, да се тражи помоћ од Индије у висини 100 милио-

на долара. Штрбац са горчином бележи: „Само како то објаснити онима у Београду, који не разумеју шта је реално (...). У сваком случају понашају се неразумно, уопште и у испостављању захтева према мени, што је, наравно, мање важно, али ме погађа као професионалца у друштвеној служби“ (стр. 229).

Службовање Чедомира Штрпца у Индији догодило се у оном периоду када индивидуа врши неку врсту преиспитивања свог живота – каријере, емоција, очекивања и остварења. Аутор није крио да је остао привржен марксистичком погледу на свет, што су конформистички одбацили припадници не само његове генерације, већ и многи млађи научници и интелектуалци уопште. Он преиспитује своје сентименте према социјалистичкој Југославији, религији, пријатељству, несврстаности као облику удруживања сиромашнијих и слабијих народа у свету, који је после 1989. године доживео неповратне промене. У разговору са руским амбасадором долази до закључка да су обојица припадали генерацији која је „орала море“, а завршава свој радни век у 'транзицији'“ (стр. 282). Усложњавање позиције амбасадора нарочито је дошло до изражаја у времену бомбардовања СРЈ, када је морао да примени сву своју дипломатску вештину и знање како би на достојанствен начин представљао земљу. Не кријући тензију и емоције које су га обузимале, Штрбац износи критичке судове о својим домаћинима: „Учвршћује ме и то у сазнању да Индијци, где могу и кад могу, не пропуштају прилику да се постављају 'с висине', и држе веома до свог нивоа“ (стр. 294). Међутим, протестно окупљање присталица опозиције након бомбардовања захтевало је да амбасадор даје легалистичка објашњења припадницима дипломатског кора. Уколико му је теже пало и отворило низ дилема сазнање о јасним наступима председника Милошевића, у којима истиче резултате обнове и изградње земље: „На почетку самом истиче да је већи део разореног и оштећеног – инфраструктура, стамбени објекти, привредни капацитети чак, већ обновљено или изнова изграђено. И све то без цента помоћи са стране. Ово друго открива тужну чињеницу наше усамљености, а прво је сасвим невероватно, уз све поштовање за много тога стварно учињеног. Да ли се омакло несмотрено? Није могуће. Да ли се свесно обмањује? Толико бескрупулозности у јавном наступу (чак и од С. М.) једноставно није рационално прихватљива ни са становишта свесно одређеног хтења“ (стр. 405). После петооктобарских промена, престали су нереални захтеви,

али је истакнут став Министарства иностраних послова са новим министром: кадрови који су били у дипломатској служби претходних десет-петнаест година за време Милошевића, биће замењени, па је и чистка многих почела већ у првим месецима 2001. године. Међутим, амбасадор у Индији, који је размишљао да сам поднесе оставку, није био одмах разрешен, те је наставио са својом мисијом до августа 2002. године. Велики део Записа из Индије (1997-2002) поучан је за младе дипломате, са становишта реалитета вршења саме функције амбасадора, сложене, противречне, захтевне и у погледу околности често непредвидиве делатности. У том смислу књига је драгоцене, јер одеђене привилегије, лепа дешавање и неизбижни дипломатски коктели не могу увек да компензују тешкоће ове службе. Велики део Записа из Индије заправо је хроника мука и невоља кроз које пролази савесни представник државе према земљи-домаћину која је у успону, бори се за статус велике силе и објективно нема интерес за великим ангажовањем у билатералним односима са малом земљом. То наравно није било апсолутно негативно стање ствари – гувернер индијске државе Керала интересовао се за стање у Југославији, многе дипломате су пријатељски прихватиле амбасадора Штрпца, био је у прилици и да упозна индустрију обраде дијаманата, највећу у свету по броју запослених – она упошљава преко један милион људи. Амбасадор је путовао по Индији, посетио је Тајланд и Малдиве, као државе које обухвата његова надлежност. Књига садржи много описа који би се могли сврстати у социологију културе – описа обичаја, религијских ритуала, врста хране и њене припреме, углавном хинду становништва, али и других етничких група. Живописни описи природе, културних догађаја, уметности Индуса и странаца који су неким послом живели у Индији, а били инспирисани да стварају уметничка дела употпуњавају слику дипломатског ангажовања амбасадора.

Књига Записи из Индије (1997-2002) је сведочанство лојалног државног функционера. Поузданост времена и места догађаја чине је важним документом, што је значајније од њене неспорне литерарне вредности. Колико је појам лојални државни чиновник још могућ у глобализованом свету представља тешко а незаобилазно питање које припада другим тематским расправама. Своју дипломатску каријеру др Чедомир Штрбац завршио је на почетку деценије великих ломова и изазова, посебно великог разочарења не баш малобројних грађана који су веровали у друштвене рефор-

ме у Србији. Утолико је његова књига пример ретко поштенoг сведочења, а судови аутора су компетентни, поткрепљени научним и стручним знањем и потврђени у пракси, што је доказ квалитета оних кадрoва које је стварала бивша СФРЈ, а којој се сада оспoрава сваки кредибилитет. Сигурно је да ће ова књига представљати важан секундарни извор за будуће истoричаре.

Овај рад је примљен 5. фебруара 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције .27 фебруара 2012. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи **сажетак** који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Поднаслов куцати у фонту Times New Roman, величина слова 14.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);

- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);
- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Текстове слати у штампаном и електронском облику:

Институт за политичке студије, Светозара Марковића 36, e-mail адреса – smiljana.paunovic@ipsbgd.edu.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа рецензент треба да одговори на следећа питања: Да ли је аутор показао у чему је оригиналност чланка? Да ли је аутор довољно оправдао своје тврдње? Да ли је аутор стручно/научно утемељио своје тезе? Да ли је рад комплетан према Упутству за ауторе? Којој научној области рад припада? Затим, рецензија треба да садржи примедбе о стручном/научном квалитету рукописа, али и сугестије за побољшање рукописа, уколико за то постоји потреба.

На самом крају рецензент треба да оцени којој категорији рад припада (**оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научна критика, односно полемика, осврти и прикази**) и да изнесе своје мишљење о томе да ли рукопис треба да се прихвати у садашњем облику, да се прихвати уз сугерисане измене или да се не прихвати због наведених разлога у рецензији.

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију, политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд (Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Еселоге д.о.о.). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске (Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
COBSIS.SR-ID 105060364

- * Излажење часописа финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије
- ** Часопис је припремљен за штампу јануара, фебруара, односно, штампан марта 2012.

01
2012

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ПОЛИТИЧКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ
Ђорђе Стојановић, Марко Пејковић, Миша
Стојадиновић, Тијана Перић

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ
И САВРЕМЕНО ДРУШТВО
Ђуро Бодрожић, Катарина Милошевић,
Гордана Живковић

СРБИЈА - КАПАЦИТЕТИ И ПРИОРИТЕТИ
Момчило Суботић, Сања Шуљагић, Младен Лишанин

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ
Александра Мирковић, Радослав Гаџиновић

КАПАЦИТЕТИ И СТАНДАРДИ ЕУ
Дејана М. Вукчевић, Владан Станковић,
Мања Ђурић, Ана Јовашевић

ЛОКАЛНА САМОУПРАВА
Петар Матић, Драган Ж. Марковић

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ
Вафа Хусеин Гизи Мехтијева, Дубравка Стајић

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 година (XXIV) XI vol. 31. № 1/2012.

ISSN 1451-4281

